

THE WORKS OF
GILBERT CRISPIN

AUCTORES BRITANNICI MEDII AEVI · VIII

THE WORKS OF
GILBERT CRISPIN
ABBOT OF WESTMINSTER

Edited by

ANNA SAPIR ABULAFIA
and
G. R. EVANS

LONDON · *Published for THE BRITISH ACADEMY*
by THE OXFORD UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© The British Academy 1986

The moral rights of the authors have been asserted

Database right The British Academy (maker)

First Edition published in 1986

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means,
without the prior permission in writing of Oxford University Press,
or as expressly permitted by law, or under terms agreed with the appropriate
reprographics rights organization. Enquiries concerning reproduction
outside the scope of the above should be sent to the Publications Department,
The British Academy, 10 Carlton House Terrace, London SW1Y 5AH

You must not circulate this book in any other form
and you must impose this same condition on any acquirer

British Library Cataloguing in Publication Data
Data available

Library of Congress Cataloguing in Publication Data
Data available

ISBN 978-0-19-726035-7

CONTENTS

PREFACE	vii
ACKNOWLEDGEMENTS	viii
ABBREVIATIONS	ix
THE MANUSCRIPTS	xi
INTRODUCTION	xxi
I DISPUTATIONS	1
1 <i>Disputatio Iudei et Christiani</i>	1
2 The Continuation of the <i>Disputatio Iudei et Christiani</i>	54
3 <i>Disputatio Christiani cum Gentili</i>	61
II TREATISES	89
1 <i>De Monachatu</i>	89
2 <i>Probatio de illa Peccatrice que unxit Pedes Domini</i>	94
3 <i>De Angelo Perdito</i>	103
4 <i>De Spiritu Sancto</i>	115
5 <i>De Altaris Sacramento</i>	124
6 <i>De Simoniacis</i>	142
7 <i>De Anima</i>	157
8 The <i>Florilegium</i> Fragments	165
III SERMONS	169
1 <i>Sermo in Septuagesima</i>	169
2 <i>Sermo in Ramis Palmarum</i>	171
IV VERSES	177
1 <i>De Creacione Sex Dierum</i>	177
2 <i>De Corpore et Sanguine Domini</i>	178
3 <i>De Confessione</i>	180
4 <i>Ad Anselmum Archiepiscopum</i>	181
V BIOGRAPHY	183
<i>Vita Herluini</i>	183
VI A NOTE ON CHARTERS, COMMENTARIES, LOST WORKS, SPURIA	213
SELECT BIBLIOGRAPHY	215

INDEX LOCORUM SACRAE SCRIPTURAE	219
INDEX AUCTORUM	228
INDEX NOMINUM	231
INDEX VERBORUM POTIORUM	234

PREFACE

At the time of the Council of Rheims of 1148, Bernard of Clairvaux called a private preliminary meeting, which John of Salisbury describes in his *Historia Pontificalis*. Bernard hoped that he and a number of leading churchmen might arrive at agreement on certain doctrinal points, before he confronted Gilbert of Poitiers with his errors in public session. Three of the points he was anxious to clarify were successfully negotiated. The fourth point proved to be controversial. Robert of Bosco, archdeacon of Châlons, who was among those present, said that the brothers Anselm and Ralph of Laon, outstanding theologians of the previous generation, had not found it acceptable; they suspected that it went beyond anything the Fathers had said. Neither Gilbert the Universal, later bishop of London, nor Alberic of Rheims was happy with the statement. But the theologian who seemed to Robert to be more learned (*litteratior*) than any other modern authority who had had anything to say on the matter was Gilbert Crispin, abbot of Westminster.

None of Anselm of Canterbury's pupils did such credit to his friendship and his teaching as Gilbert. Despite the disparity of intellectual endowment which made Gilbert, for all his excellencies of mind, a far more pedestrian thinker than Anselm, he was a very able man; his treatises preserve for us a number of arguments on the classical problems of theology which are not touched upon in Anselm's works.

Upon the corpus of his surviving writings, several of which are printed here for the first time, we may assess the justice of Robert of Bosco's high praise of Abbot Gilbert, and give him his place as a monastic theologian of the late eleventh and early twelfth centuries.

ACKNOWLEDGEMENTS

I should like to express my gratitude for the generous help and advice given by the late Dr R. W. Hunt, and in particular for his drawing my attention to the existence of the *Florilegium* Fragments. Mr D. H. Farmer, Miss B. Harvey and Mr A. K. Bate have helped most willingly on some points of detail. Dr M. Chibnall gave invaluable help over the *Vita Herluini*. To Sir Richard Southern I am indebted for permission to reproduce his remarks on Gilbert's treatises on monastic life and the three Maries of the Gospels, and for many happy hours spent in talking about Gilbert and Anselm.

Fitzwilliam College, Cambridge G. R. E.

I am grateful to Sir Richard Southern for his stimulating advice on editing the *Disputatio Iudei et Christiani*. I thank Professor C. N. L. Brooke warmly for his generous help and encouragement. The existing edition by Professor B. Blumenkranz of the *Disputatio Iudei* was invaluable for the preparation of the new edition. The preparation of my contribution to this volume was, in part, assisted by the Memorial Foundation for Jewish Culture, and I wish to thank the Foundation for its aid. I am deeply indebted to the Governing Body of Clare Hall, Cambridge, for electing me into a Research Fellowship while I was engaged upon this project. Finally, I wish to thank my husband, David Abulafia, and my parents, Berti and Boris Sapir, for their support while I was working on this volume. And I dedicate my contribution to this volume to my parents to celebrate my father's entry into his eighties.

Clare Hall, Cambridge A. S. A.

Anna Sapir Abulafia has edited Gilbert Crispin's Disputations and the Palm Sunday Sermon; G. R. Evans his other works. Both editors wish to thank Professor D. E. Luscombe, especially for his help with the proofs.

ABBREVIATIONS

<i>AB</i>	R. W. Southern, <i>Saint Anselm and his biographer. A study of monastic life and thought</i> (Cambridge, 1963, repr. 1966)
<i>An.</i>	<i>De Anima</i>
<i>AP</i>	<i>De Angelo Perdito</i>
<i>AS</i>	<i>De Altaris Sacramento</i>
<i>Blumenkranz</i>	B. Blumenkranz (ed.), <i>Gisleberti Crispini Disputatio Iudei et Christiani et Anonymi Auctoris Disputationis Iudei et Christiani Continuatio, Stromata Patristica et Mediaevalia</i> , iii (Antwerp/Utrecht, 1956)
<i>CCCM</i>	<i>Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis</i>
<i>CCSL</i>	<i>Corpus Christianorum, Series Latina</i>
<i>Chibnall</i>	M. Chibnall (ed.), <i>Orderici Vitalis Historia Ecclesiastica</i> , 6 vols., <i>Oxford Medieval Texts</i> (Oxford, 1969–80, repr. vols. ii–iv, 1983)
<i>Cont.</i>	The Continuation of the <i>Disputatio Iudei et Christiani</i>
<i>CSEL</i>	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i>
<i>Disp. Gent.</i>	<i>Disputatio Christiani cum Gentili</i>
<i>Disp. Jud.</i>	<i>Disputatio Iudei et Christiani</i>
<i>Frag.</i>	The <i>Florilegium</i> Fragments
<i>JJS</i>	<i>The Journal of Jewish Studies</i>
<i>Kelly</i>	J. N. D. Kelly, <i>The Athanasian Creed, Paddock Lectures</i> , 1962–3 (London, 1964)
<i>MARS</i>	<i>Mediaeval and Renaissance Studies</i>
<i>MGH, Epp.</i>	<i>Monumenta Germaniae Historica, Epistolae</i>
<i>MGH, SRM</i>	<i>Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum Rerum Merovingicarum</i>
<i>Mon.</i>	<i>De Monachatu</i>
<i>Palm.</i>	<i>Sermo in Ramis Palmarum</i>
<i>PL</i>	J. P. Migne, <i>Patrologiae Cursus Completus Series Latina</i>
<i>RMAL</i>	<i>Revue du Moyen Age Latin</i>
<i>Robinson</i>	J. A. Robinson, <i>Gilbert Crispin, abbot of Westminster: a study of the abbey under Norman rule, Notes and Documents relating to Westminster Abbey</i> , iii (Cambridge, 1911)

S F. S. Schmitt (ed.), *S. Anselmi Cantuariensis Archiepiscopi Opera Omnia* (Edinburgh and Stuttgart, 1946–68)

Sept. *Sermo in Septuagesima*

Sim. *De Simoniacis*

SS *De Spiritu Sancto*

VA Eadmer, *The Life of St Anselm, archbishop of Canterbury*, ed. R. W. Southern, *Nelson's Medieval Texts* (London, 1962, repr. *Oxford Medieval Texts*, Oxford, 1972)

Vega-Anspach P. A. C. Vega and A. E. Anspach (eds.), *S. Isidori Hispalensis Episcopi Liber de Variis Quaestionibus* (Escorial, 1940)

VH *Vita Herluini*

Webb C. C. J. Webb, ‘Gilbert Crispin, abbot of Westminster: dispute of a Christian with a Heathen touching the faith of Christ’, *MARS*, vol. iii (1954), pp. 55–77

THE MANUSCRIPTS¹

1 **X** Berlin/DDR, Deutsche Staatsbibliothek, Phill. 1656, s. xiii.
Disputatio Iudei, ff. 100–106.

V. Rose, *Verzeichniss der lateinischen Handschriften zu Berlin*, vol. i (Berlin, 1893), pp. 33–4.

2 **B** Berlin/DDR, Deutsche Staatsbibliothek, Phill. 1693, s. xii.
Disputatio Iudei, ff. 1–8^v.

Rose, *Lateinischen Handschriften zu Berlin*, vol. i, pp. 118–19.

3 Berlin/DDR, Deutsche Staatsbibliothek, Phill. 1690, s. xvii.
Disputatio Iudei, ff. 197–214; the text is a copy of **B**.

Rose, *Lateinischen Handschriften zu Berlin*, vol. i, pp. 468–9.

4 **Q** Berlin (West), Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz,
Theol. lat. fol. 276, s. xii, written perhaps in the abbey of
Maria Laach. *Disputatio Iudei*, ff. 60^v–72^v.

Rose, *Lateinischen Handschriften zu Berlin*, vol. ii. 1 (Berlin,
1901), pp. 177–8.

5 **I** Brussels, Bibliothèque royale Albert I, 1403 (8794–8799), s.
xii med., from the cathedral priory of St Andrew at
Rochester. *De Monachatu*, ff. 33^v–36^v;
Probatio de illa Peccatrice que unxit Pedes Domini, ff.
37–43;
Disputatio Iudei, ff. 43^v–70^v.

Van den Gheyn dated the MS incorrectly to s. xiv;
Southern and Ker date it to s. xii med.; Silvestre dates it to
s. xii in. Gilbert's works are contained in the part of the MS
which had been a separate book (ff. 17–72).

J. van den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, vol. ii (Brussels, 1902), p. 329.
 R. W. Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin, abbot of Westminster', *MARS*, vol. iii (1954), p. 99. N. R. Ker, *Medieval libraries of Great Britain. A list of surviving books*, 2nd edn (London, 1964), p. 160. H. Silvestre, Review of Blumenkranz, *Le Moyen Age*, vol. lxiii (1957), pp. 552–3.

6 Brussels, Bibliothèque royale Albert I, 3763 (II 1515), s. xiii. *Disputatio Iudei*, ff. 90–92^v; the text is incomplete: expl.: *celi animan* — (section 24).

Van den Gheyn, *Catalogue*, vol. vi, pp. 111–13. H. Silvestre, Review of B. Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens dans le monde occidental 430–1096*, *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, vol. ix (1965), pp. 283–4.

7 Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, lat. 110, s. xv med. *Disputatio Iudei*, ff. 46^v–67^v.

E. Bartoniek, *Codices manu scripti latini*, vol. i: *Codices latini Mediæ Aevi* (Budapest, 1940), pp. 102–3.

8 **CC** Cambridge, Corpus Christi College, 318, s. xii, from the cathedral priory of St Andrew at Rochester, written in a Christ Church hand. *Vita Herluini*, ff. 297–336.

M. R. James, *A descriptive catalogue of the manuscripts in the library of Corpus Christi College, Cambridge*, vol. ii (Cambridge, 1911), pp. 128–30.

9 **AD** Cambridge, University Library, Additional 3096, s. xii ex. *Vita Herluini*, ff. 92–106.

See unpublished catalogue of Additional MSS of the University Library now in preparation.

10 **E** Evreux, Bibliothèque municipale, 4, s. xiii in., written perhaps in Lyre abbey. *Disputatio Iudei*, ff. 137–149^v.

H. Omont, *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France*, vol. ii: *Rouen suite et fin* (Paris, 1888), p. 404. I. Ragusa, 'An illustrated Psalter from Lyre abbey', *Speculum*, vol. xlvi (1971), pp. 267–81. Iohannis Beleth, *Summa de Ecclesiasticis Officiis*, ed. H. Douteil, vol. i, *CCCM*, xli (Turnhout, 1976), pp. 114**–15**.

11 N Lisbon, Biblioteca Nacional, CCXLI/148, s. xiii in., written in France. *Disputatio Iudei*, ff. 123–147.

[A. F. de Ataíde e Melo], *Inventário dos códices Alcobaçenses* (Lisbon, 1930), pp. 119–20.

12 L London, British Library, Additional 8166, s. xii, written in England, possibly at Westminster abbey. *Disputatio Iudei*, ff. 3^v–15; the Continuation of the *Disputatio Iudei*, ff. 15–17^v; *Sermo in Ramis Palmarum*, ff. 17^v–18^v; *De Angelo Perdito*, ff. 18^v–22^v; *De Altaris Sacramento*, ff. 22^v–28; *De Confessione*, f. 28; *De Corpore et Sanguine Domini*, f. 28^{r+v}; *Ad Anselmum Archiepiscopum*, f. 28^v; *De Creacione*, ff. 28^v–29; *Disputatio cum Gentili*, ff. 29–36^v; *Sermo in Septuagesima*, ff. 36^v–37; *De Anima*, ff. 37–39^v.

The MS which follows MS 8166 in the catalogue of Additional MSS of the British Library (Add. 8167) once belonged to the abbey of Westminster. Both MSS were the gift of Henry Petrie in 1830, and it is possible that they came together from Westminster. It seems likely that the compiler of the collection preserved here was a monk of Westminster who had access to Gilbert's literary remains.

H. D. L. Ward, *Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum*, vol. ii (London, 1893), pp. 352–4. *Catalogue of additional manuscripts nos. 6666–10018* (interleaved copy in the Manuscript Room of the British Library), pp. 33–4. See also the *Annual list of*

donations and bequests to the British Museum (1830), pp. 6–7.

13 **AA** London, British Library, Additional 24199, s. xii, from Bury St Edmunds abbey. *De Corpore et Sanguine Domini*, f. 78.

A. Boutemy, ‘Recueil poétique du manuscrit Additional 24199 du British Museum’, *Latomus*, vol. ii (1938), pp. 30–52.

14 **A** London, British Library, Cotton Titus D XVI, s. xii in., from St Albans abbey. *Disputatio Iudei*, ff. 37–69^v.

R. Stettiner, *Die illustrierten Prudentius Handschriften* (Berlin, 1895), pp. 138–43; the folios containing the *Disputatio* are dated incorrectly to s. xiii or s. xiv. R. M. Thomson, *Manuscripts from St Albans abbey 1066–1235*, vol. i (Woodbridge, 1982), pp. 91–2.

15 **QQ** London, British Library, Cotton Vespasian A XIV, c. 1200. *De Spiritu Sancto*, ff. 109–110^v.

Three MSS are bound together in a small quarto volume. The middle one contains Gilbert Crispin on the Holy Spirit. The leaves have been heavily trimmed at the bottom and part of Gilbert’s text has been cut off. The missing text is supplied in the margin in a much later hand.

Ward, *Catalogue of Romances*, vol. ii, p. 529.

16 **R** London, British Library, Harley 3021, s. xii in. *Disputatio Iudei*, ff. 187^v–217^v.

A catalogue of the Harleian manuscripts of the British Museum, vol. ii (1808), p. 726.

17 **RR** London, British Library, Royal 2 C III, s. xi ex., from the cathedral priory of St Andrew at Rochester. *De Corpore et Sanguine Domini*, f. 170^v;
De Confessione f. 171.

These two verses were added at the end of the MS in a s. xii hand.

G. F. Warner and J. P. Gilson, *Catalogue of western manuscripts in the old Royal and King's collections*, vol. i (London, 1921), p. 51.

18 **M** London, British Library, Royal 5 E VI, s. xii. *Disputatio Iudei*, ff. 72^v–77^v; the text is incomplete: expl.: *Quomodo clausa* (section 109).

Warner and Gilson, *Western manuscripts in the old Royal and King's collections*, vol. i, p. 114.

19 London, British Library, Royal 6 B IV, s. xii ex., written in England. *Disputatio Iudei*, f. 124^r; the text is incomplete: expl.: *satis et* (section 5).

Warner and Gilson, *Western manuscripts in the old Royal and King's collections*, vol. i, pp. 134–5.

20 **S** London, British Library, Royal 7 B VII, s. xv in. Excerpts from *Disputatio Iudei*, ff. 181^v–192; excerpts from the Continuation of the *Disputatio Iudei*, ff. 192–194^v.

Warner and Gilson, *Western manuscripts in the old Royal and King's collections*, vol. i, p. 170.

21 Munich, Bayerische Staatsbibliothek, lat. 324, s. xiii. *Disputatio Iudei*, ff. 133–157^v.

C. Halm and others, *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, vol. i, 2nd revised edn (Munich, 1892), p. 82.

22 Munich, Bayerische Staatsbibliothek, lat. 14509, s. xii, abbey of St Emmeran in Regensburg. *Disputatio Iudei*, ff. 67^v–73^v; the text is incomplete: expl.: *Non itaque* (section 50).

Halm and others, *Catalogus codicum latinorum*, vol. ii. 2 (Munich, 1876), p. 184.

23 **D** Oporto, Biblioteca Pública Municipal, 34, s. xii ex., written perhaps in France. *Disputatio Iudei*, ff. 1–15^v; the MS omits Gilbert's introductory letter to Anselm.

24 **O** Oxford, Bodleian Library, 839 (2572), s. xii in., from Lanthonby priory, Gloucester, written in England. *Disputatio Iudei*, ff. 108–126; the text omits Gilbert's introductory letter to Anselm.

F. Madan and H. H. E. Craster, *A summary catalogue of Western manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, vol. ii. 1 (Oxford, 1922), pp. 432–3 (see the corrected copy of the catalogue in the Bodleian Library). N. R. Ker, *Medieval libraries of Great Britain: a list of surviving books*, 2nd edn (London, 1964), p. 111.

25 **BB** Oxford, Bodleian Library, latin th. d.30. The *Florilegium* Fragments, ff. 25–25^v, 129^v–130. R. W. Hunt, 'Liber Florum: a twelfth-century theological florilegium', *Sapientiae doctrina: mélanges offerts à Dom Hildebrand Bascour* (Louvain, 1980), p. 137.

26 **LL** Oxford, Bodleian Library, Laud. Misc. 171, s. xii med. *De Monachatu*, ff. 85–86^v; the text is inferior with many omissions.

Coxe dated the MS to s. xiii ex.; Southern dates it to s. xii med.

H. O. Coxe, *Laudian manuscripts*, repr. from the edition of 1858–85 with corr. by R. W. Hunt, *Bodleian Library quarto catalogues*, ii (Oxford, 1973), coll. 155–7. R. W. Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin', *MARS*, vol. iii (1954), p. 99.

27 **Y** Oxford, Bodleian Library, Lyell 50, s. xii in., written in Austria or Germany. *Disputatio Iudei*, ff. 18–40^v.

Ff. 41–63^v of the MS date from s. xii/xiii and once belonged to the Benedictine monastery of Admont in Austria. The MS was bought by Lyell in October 1936 from E. P. Goldschmidt and Co. and is the ‘unavailable’ MS mentioned by Blumenkranz in ‘*La Disputatio Iudei cum Christiano de Gilbert Crispin, Abbé de Westminster*’, *RMAL*, vol. iv (1948), p. 245n. A. de la Mare, *Catalogue of the collection of medieval manuscripts bequeathed to the Bodleian Library Oxford by James P. R. Lyell* (Oxford, 1971), pp. 134–7.

28 Oxford, Bodleian Library, Selden Supra I (S. C. 3389), s. xvii in. *Disputatio Iudei*, ff. 6–37^v; the text is a copy of A. Madan and Craster, *Summary catalogue of Western manuscripts in the Bodleian Library*, vol. ii. 1, pp. 620–1.

29 **JJ** Oxford, St John’s College, 149, s. xiii in. *De Simoniacis*, ff. 99–111.
H. O. Coxe, *Catalogus codicum MSS collegii S. Johannis Baptiste*, pp. 45–60 in: *Catalogus codicum MSS qui in collegiis aulisque Oxoniensibus*, vol. ii (Oxford, 1852).

30 **F** Paris, Bibliothèque nationale, latin 1756, s. xii. *Disputatio Iudei*, ff. 130–137^v; the text omits Gilbert’s introductory letter to Anselm.
Ph. Lauer, *Bibliothèque nationale, catalogue général des manuscrits latins*, vol. ii (Paris, 1940), p. 158.

31 **G** Paris, Bibliothèque nationale, latin 12311, s. xii ex., from the abbey of Saint-Germain-des-Prés, perhaps written in England. *Disputatio Iudei*, ff. 37^{r+v} + 42–51^v.
L. Delisle, ‘Inventaire des manuscrits latins de Saint-Germain-des-Prés conservés à la Bibliothèque impériale sous les numéros 11504–14231 du fonds latin, 2’, *Bibliothèque de l’Ecole des Chartes*, 6e série vol. iii (vol. xxviii) (1867), p. 359.

R. W. Southern and F. S. Schmitt (eds.), *The memorials of St Anselm, Auctores Britannici Medii Aevi*, i (London, 1969), pp. 11, 16–17.

32 Paris, Bibliothèque nationale, latin 12312, s. xiv, from the abbey of Saint-Germain-des-Prés. *Disputatio Iudei*, ff. 2–10.

Delisle, ‘Inventaire des manuscrits latins de Saint-Germain-des-Prés ... 2’, p. 360.

33 **P** Paris, Bibliothèque nationale, latin 14858, s. xii, from the abbey of Saint-Victor. *Disputatio Iudei*, ff. 239–246^v; the text is incomplete: expl.: *animam caro sed* (section 91).

L. Delisle, ‘Inventaire des manuscrits latins de Saint-Victor, conservés à la Bibliothèque impériale sous les numéros 14232–15175’, *Bibliothèque de l’Ecole des Chartes*, 6e série vol. v (vol. xxx) (1869), p. 53.

34. Paris, Bibliothèque nationale, latin 15687, s. xiii, from the Collège de la Sorbonne. *Disputatio Iudei*, ff 82^v–86^v; the text is incomplete and is a copy of **P**: expl.: *animam caro sed* (section 91).

L. Delisle, ‘Inventaire des manuscrits de la Sorbonne conservés à la Bibliothèque impériale sous les numéros 15176–16718 du fonds latin’, *Bibliothèque de l’Ecole des Chartes*, vol. xxxi (1870), p. 21.

35 **H** Paris, Bibliothèque nationale, latin 15688, s. xiii, from the Collège de la Sorbonne. *Disputatio Iudei*, ff. 28–40.

Delisle, ‘Inventaire des manuscrits de la Sorbonne’, p. 21.

36 **T** Rouen, Bibliothèque municipale, Y 14 (1174), c. 1113, written in the abbey of Saint-Evroult. *Disputatio Iudei*, ff. 106–115^v; the text is incomplete: inc.: *dicit quare* (section 25).

H. Omont, *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France*, vol. i: *Rouen* (Paris, 1886),

pp. 294–5. E. M. C. van Houts, *Gesta Normannorum Ducum, een studie over de handschriften, de tekst, het geschiedwerk en het genre* (dissertation) (Groningen, 1982), pp. 213–15.

37 C Troyes, Bibliothèque municipale, 423, s. xii ex., from the abbey of Clairvaux. *Disputatio Iudei*, ff. 58–74.

Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements, vol. ii (Paris, 1855), pp. 190–1.

38 V Valenciennes, Bibliothèque municipale, 249 (239), s. xii, from the abbey of Saint-Amand. *Disputatio Iudei*, ff. 2–21^v.

Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France, vol. xxv: *Poitiers-Valenciennes* (Paris, 1894), pp. 300–2.

39 VV Vatican, Vatican Library, Reginensis lat. 499, c. 1480, written in the abbey of Bec. *Vita Herluini*, ff. 33–48.

The MS contains the lives of the early abbots of Bec and the *Chronicon Beccense*. A copy made by A. Duchesne is in Paris, Bibliothèque nationale, latin 5427.

A. Wilmart, *Codices Reginenses latini*, vol. ii: *codices 251–500* (Vatican, 1945), pp. 724–31. L. Delisle, *Notice sur vingt manuscrits du Vatican* (1877). *VA*, pp. xiv–xv.

40 W Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 718 Helmst, s. xii ex., written probably in the abbey of St Adrian in Lamspringe. *Disputatio Iudei*, ff. 81^v–97^v.

O. von Heinemann, *Die Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*, vol. i. 2 (Wolfenbüttel, 1886), pp. 163–4. H. Schneider, *Beiträge zur Geschichte der Universitätsbibliothek Helmstedt* (Helmstedt, 1924), p. 21–2.

M. Sdralek, *Wolfenbüttler Fragmente* (Münster i. W., 1891), pp. 101–2.

41 **Z** Zürich, Zentralbibliothek, car. C. 121, s. xii. *Disputatio Iudei*, ff. 49^v–65^v.

L. C. Mohlberg, *Mittelalterliche Handschriften. Katalog der Handschriften der Zentralbibliothek Zürich*, vol. i (Zürich, 1951), pp. 120–1.

Table of sigla and MS numbers

A	14	N	11	Z	41
B	2	O	24	AA	13
C	37	P	33	AD	9
D	23	Q	4	BB	25
E	10	R	16	CC	8
F	30	S	20	JJ	29
G	31	T	36	LL	26
H	35	V	38	QQ	15
I	5	W	40	RR	17
L	12	X	1	VV	39
M	18	Y	27		

¹ The editors thank the libraries mentioned in the list of MSS for allowing them to use microfilms of MSS in their possession or to consult the MSS themselves. They are grateful to the Institut de Recherche et d'Histoire des Textes of Paris for lending several microfilms. MSS which have not been included in the apparatus of the editions which follow appear without *sigla* (see further p. 1). The system of dating MSS is that which Ker used in his *Medieval libraries of Great Britain*, p. x.

INTRODUCTION

I *Gilbert and the Crispins*

Gilbert Crispin came of one of the best Norman families — *de Normannorum nobilissimis*, as Anselm puts it. In a letter which Gilbert himself or one of his brothers carried to two of Anselm's uncles in the 1070s, Anselm describes the close family connection between the Crispins and Bec. Gilbert's mother thinks of Anselm as her son, and her children regard him as their brother; indeed, they look upon him as the eldest son of the family¹

Anselm was not exaggerating the affection in which not only he himself, but all the monks of Bec, were held by the Crispin family. The monastery stood in great need of support in its early years. In 1034 Herluin, the founder and first abbot of the community, retired with a few friends from his life as a soldier in the service of Gilbert, count of Brionne, to a life of poverty and hard manual labour; he taught himself to read the Psalter and tried to discover by enquiry how a monk should live. The first church of the community, built by himself and his friends with their own hands and consecrated by the bishop of Lisieux, was on an unsuitable site, without water. In 1040 the little community moved closer to the 'beck' from which the house derived its name. Again, the site was badly chosen; it proved to be damp and unhealthy, and another move was planned. The arrival of the brisk and efficient Lanfranc in 1042 helped to set the community on its feet financially. Drawn to Bec by Herluin's simple holiness, and by no means anxious to attract attention, Lanfranc nevertheless soon found pupils flocking to him. From the mid-1040s the school at Bec became famous, and the community grew more prosperous. Then, in 1063, Lanfranc went to Caen. But he left behind him Anselm, who had now been a monk of Bec for three years, and who was made prior in Lanfranc's place. Although he was no match for Lanfranc as an administrator, he supervised the rebuilding and supported the ageing Herluin during the fifteen years which remained of the first abbot's life.

Throughout this time of growth and change, Gilbert's father, William Crispin, and his mother Eva showed an active interest in the monastery. William had lands near Lisieux, and as he travelled between Lisieux and his castle of Néanfles, he often stopped at Bec to see Abbot Herluin.² In

1074, when he was near death, he sent for the abbot and asked to be allowed to die in the habit of a monk. Eva, a sister of Amaury III, lord of Montfort l'Amaury, had been giving presents of vestments to the community, and now that she was widowed she came to live at Bec with two friends, Basilia, wife of Hugues de Gournay, another good friend of the abbey, and Amfrida, her niece. She survived her husband by a quarter of a century, and the three ladies (who all died in the same year) were held in affection by the community to the end. On his arrival in England in 1079, Anselm sent a message to Bec in which he particularly asked that Eva should be told that he was safe.³ On his second visit to England, he again sent greetings to Eva, and to Basilia.⁴ Solid, reliable, the Crispins gave moral and practical support to the community, and the family tradition of close links with Bec endured for several generations. A Milo Crispin, who died about 1150, was precentor of Bec, and compiler of the *Vita Lanfranci*; another Gilbert Crispin was entered on the Bec roll about 1112. Abbot Gilbert's brother William defended the abbey against the claim of Robert of Meulan that it was an appanage of Brionne.⁵ But Gilbert himself, dedicated at Bec as a boy, was his parents' supreme gift to the abbey.

Gilbert is fifty-ninth on the roll of the Bec monks, and Anselm sixty-eighth.⁶ There was a difference of perhaps fifteen years between them in age (Gilbert was born about 1045), but they became friends partly, no doubt, because even among the 'seeming philosophers' of Bec,⁷ Gilbert was an unusually apt pupil. To judge from a letter of Lanfranc of about 1074, he became in his twenties a useful master in the school. Lanfranc asked him to do what he could for his nephew, the young Lanfranc, an unsatisfactory young man, newly arrived at Bec and in need of a schoolmaster.⁸

This was an age in which able young men were in demand and Lanfranc evidently had a considerable respect for Gilbert's capacities. With some distress, Anselm saw several of his friends summoned to Caen and later to Canterbury, when Lanfranc was made archbishop: Gundulf and Henry and Maurice and, about 1079, Gilbert himself. Anselm wrote to Lanfranc to apologise for his delay in sending Gilbert, and to ask that he might soon be allowed to come home.⁹ He wrote to Gilbert, to say how much he missed him.¹⁰ But Gilbert never returned to Bec. He evidently did not disappoint Lanfranc in his expectations of him, for six years after his arrival in England he was made abbot of Westminster, on Lanfranc's recommendation.

Gilbert was the fourth abbot of Westminster, and certainly its most outstanding scholar to date. Only Osbert of Clare¹¹ and Abbot

Laurence¹² in succeeding generations can lay claim to a moderate intellectual eminence, although Warner, a monk of Westminster in Gilbert's day (who may have come from Bec) is credited with some writings, and Sulchard wrote the first history of the abbey under Gilbert's predecessor, Abbot Vitalis.¹³ But none of them won anything approaching the international recognition which Gilbert seems to have received.¹⁴

Gilbert's abbacy came at a time of expansion for Westminster; from its probable foundation by St Dunstan in 959 until Edward the Confessor chose it as his place of burial, rebuilt the church and endowed the abbey handsomely, Westminster was a poor house, of no notable distinction. Edward's patronage gave it both wealth and position.¹⁵ Even so, only a handful of monks can be named before and during Gilbert's time: Edwin, the first abbot (1049–71), and Aldwold, who made a donation when he became a monk in Edward the Confessor's reign; Geoffrey, the second abbot, who came from Jumièges, and was soon sent back there in disgrace; Vitalis, abbot of Bernay, who became third abbot about 1076; Sulchard, the chronicler; Prior Robert; Gilbert himself; Herbert the almoner, who succeeded Gilbert as abbot, and may have come from Bec; William; Nicholas; Hugh; Warner; Maurice.¹⁶ But an increase in numbers there must have been. New cells were founded in the 1080s and 1090s, at Hurley, Great Malvern, Sudbury; Kilburn priory, too, may have had its beginnings in Gilbert's day, although it was founded under Abbot Herbert.¹⁷ The buildings at Westminster itself were greatly extended in Gilbert's day; the cloisters and dormitory and perhaps the refectory were built. There is some evidence that the abbot began to need a hall and a kitchen — what amounted to a house of his own — in or soon after Gilbert's day, because of the greater duties of hospitality which began to fall on the abbot with the growth of the house in size and importance.¹⁸

One of the most momentous repercussions of all this from the point of view of Gilbert's work as a scholar was the presence of workmen about the abbey buildings. The abbey became something of a public thoroughfare. Osbert of Clare, who was disappointed of the abbacy in succession to Gilbert by the appointment of Herbert, wrote voluminous letters to ease his hurt pride. In one of them he describes how he used to preach sermons to large mixed crowds of 'citizens', including religious and lay people of both sexes. He expounded the law of God to them: *partim in ecclesia, partim in capitulo*, partly in the church and partly in the chapter.¹⁹ He was writing before 1123, and it seems likely that such sermons were preached even in Abbot Gilbert's time. They became

something of a tradition, continuing into the fourteenth century and beyond, as did the special sermons which were delivered to the community on Palm Sunday and Good Friday.²⁰ Gilbert's own surviving sermon for Palm Sunday was perhaps given on one of these occasions.

The financial transactions made necessary by the building operations may also have brought Gilbert into contact with the Jewish community, among whom he may have encountered the Jew of the *Disputatio* between a Christian and a Jew — who was undoubtedly a real person.²¹ William the Conqueror brought Jews to London from Rouen, and Jews from other parts of France were to be found in England in the twelfth century; William of Malmesbury describes a disputation between Jews and bishops in London, promoted by William Rufus.²²

Gilbert's friendship with Anselm had survived their separation, and indeed their renewed contact was almost certainly instrumental in making a theologian of Gilbert in middle age. Anselm wrote to congratulate him on his appointment to Westminster (*Letter 106*) and again to thank him for his kindness and generosity (*Letter 142*) and to give him news of his own recent illness. There seems little doubt that it was to Gilbert he went for refuge in the winter of 1092–3. He did not go to his friends at Canterbury in case he was thought to be hoping to be appointed Lanfranc's successor. From Westminster he wrote a letter to Bec (*Letter 147*), asking for his letters; his prayer to St Nicholas and his unfinished *Epistola de Incarnatione Verbi* to be sent to him, so that he would have work to occupy him. This meeting with Gilbert, with the opportunity it provided for leisured conversation, was to be of the utmost importance for Gilbert's development as a thinker.²³

1 *Letter xxii, S iii*, p. 129.

2 Robinson, p. 14; *De Nobili Genere Crispinorum*, *PL* cl, coll. 735–44.

3 *Letter xcvi, S iii*, pp. 228–9.

4 *Letter cxlvii, S iii*, pp. 293–4.

5 Robinson, p. 14 where he gives a family tree.

6 M. Rule, *Life and times of St Anselm*, vol. ii (London, 1883), p. 384.

7 Chibnall, vol. ii, p. 296.

8 Lanfranc, *Letter xiv*, *PL* cl, coll. 540–1.

9 *Letter ciii, S iii*, p. 236.

10 *Letter lxxxiv, S iii*, pp. 208–9.

11 E. W. Williamson (ed.), *The letters of Osbert of Clare, prior of Westminster* (Oxford, 1929), p. 21, on the *vitae*, *miracula* and letters.

12 J. Raine (ed.), *Dialogi Laurentii Dunelmensis Monachi ac Prioris*, *Surtees Society* lxx (Durham etc, 1880), pp. 43–6.

13 B. W. Scholz, 'Sulchard of Westminster: *Prologus de Construccione Westmonasterii*', *Traditio*, vol. xx (1964), pp. 59–91. On Warner, see R. Widmore, *A history of the church of St Peter, Westminster* (London, 1751), p. 22, and see J. Flete, *The history of Westminster abbey*, ed. J. A. Robinson (Cambridge, 1909), pp. 84–6 and p. 91, on the learnedness of Gilbert, Osbert and Laurence.

14 M. Chibnall (ed.), *Ioannis Saresberiensis Historia Pontificalis*, viii, *Nelson's Medieval Texts* (London, 1956), pp. 17–19.

- 15 B. Harvey, *Westminster abbey and its estates in the Middle Ages* (Oxford, 1976), pp. 23–5.
- 16 E. H. Pearce, *The monks of Westminster* (Cambridge, 1916), pp. 2ff.
- 17 Harvey, *Westminster abbey and its estates*, p. 43.
- 18 W. R. Lethaby, *Westminster abbey and the king's craftsmen* (London, 1906), pp. 103–4; J. A. Robinson, *The abbot's house at Westminster* (Cambridge, 1911), pp. 2–4.
- 19 *Letters of Osbert of Clare*, p. 56.
- 20 B. F. Harvey, 'The monks of Westminster and the University of Oxford', *The reign of Richard II: essays for May McKisack*, ed. C. Barron and F. R. H. du Boulay (London, 1971), pp. 116–19.
- 21 See below, p. xxxvii.
- 22 William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*, IV. 317, ed. W. Stubbs, vol. ii, *Rolls Series*, xc (London, 1889), p. 371; cf. H. G. Richardson, *The English Jewry under Angevin kings* (London, 1960), pp. 1–2, 6, 24.
- 23 See below, p. xxvii. Section I: G. R. E.

II *Gilbert's Writings*

The editions of Gilbert's works are grouped by genre and subject-matter. The order of discussion here is dictated by questions of dating and authorship.

1 Early Writings

Two early treatises begin with dedications which would seem to place their authorship beyond doubt, and which also help to date them. Gilbert appears to have composed one treatise during his years at Canterbury, the *De Monachatu*, which he sent to a fellow-monk who is almost certainly to be identified with Ralph d'Escures (monk of Séez from about 1079, and its abbot from 1089, bishop of Rochester in succession to Anselm's friend Gundulf from 1108, and Anselm's successor as archbishop of Canterbury in 1114). Gilbert sent the finished work from *frater G.* to *frater R.*, so he cannot himself have been abbot of Westminster as yet. Gilbert discusses the purpose of the monastic life and its claim to be the only way in which the Christian life can be led perfectly. He cites Biblical authority for the view that Christ's command to his disciples to leave everything and follow him is best obeyed by the monk. He also emphasises the importance of freeing men to follow their vocation and weighs the claims of other obligations.

A second treatise for Ralph was perhaps the first Gilbert wrote after he had been made abbot of Westminster in 1085; this, the discussion of the identity of the three Maries of the Gospels, makes the difference of station clear, as the etiquette of salutation demands. Ralph is addressed as *monachus et cantor Sagiensis* and Gilbert describes himself as *frater G.*, *abbas Westmonasterii*. Since Ralph became abbot of Séez in 1089, the treatise would seem to have been written between 1085 and 1089.¹

The coming of Anselm to England in September 1092 gave the friends an opportunity to meet;² there is some evidence that when Anselm stayed with Gilbert at Westminster during the winter of 1092–3 they talked at leisure about the treatises upon which they were engaged, and perhaps exchanged copies of their writings.³ Anselm certainly knew the *De Monachatu*, from which he borrows in one of his letters.⁴ Gilbert seems to have been familiar with the ‘three treatises pertaining to the study of Holy Scripture’, the *De Veritate*, the *De Libertate Arbitrii* and the *De Casu Diaboli*,⁵ the last of which Anselm had completed after Gilbert left Bec.

The Introduction to R. W. Southern’s edition of the treatise on the Three Maries is reproduced below for its discussion of the context and content of the treatise.

“This treatise deals with a problem which exercised scholars in patristic times and has continued to do so from the time of the Reformation. So far as I know, the present treatise is a solitary witness to the discussion of the problem in the Middle Ages, when — from the time of Gregory the Great — it was considered as virtually a closed controversy until the subject was reopened in the early sixteenth century. There were two points at issue, though they tend to get confused in the course of the discussion:

1 Do the various accounts of the anointing of the Lord’s head or feet, in Matthew 26:7, Mark 14:3, Luke 7:36 and John 12:1 refer to the same woman, and, if so, are they different accounts of the same incident?

2 Are any or all of these women identical with Mary Magdalene?

The first of these questions raises points of serious critical interest. On the second question, it is hard to see that, on the evidence of the Bible, there is anything to be said at all. Yet the identification of Mary Magdalene with the ‘sinner’ of Luke 7:36, the sister of Martha and Lazarus of John 12:1, and the woman in the house of Simon the Leper (Matt. 26:7 and Mark 14:3) was a commonplace in the West from the time of Gregory the Great. Bede (commenting on Luke 7:36) refers to a contrary opinion, but he does not stop to refute it, and this is probably simply a scholarly allusion, rather than a reference to a living controversy. The only question on which the tradition was not fixed by the time of Bede was whether the incident recorded by Luke was the same as that recorded by the other evangelists. Bede took the view that there were two incidents, and saw in them a touching symbol of the process of a sinner’s redemption. Later tradition favoured the view that the various accounts described a single incident, and this was the opinion held by Gilbert Crispin.

His opponent, however, whose words are largely reproduced in the treatise of Gilbert ... not only held that the two incidents were distinct, but also that the persons of whom they were related were different people, and neither of them identical with Mary Magdalene. How radical this opinion was, and how great an independence of mind it reveals of Gilbert’s opponent, can be seen by a consideration of the great elaboration which the story of Mary Magdalene had received by her association with the incident of the anointing. In the late eleventh century the impulse towards a more affective or emotional attitude towards religion had given the legend of Mary Magdalene a position of peculiar veneration in the cycle of Christian stories. St Anselm, himself a leader in this movement, had written a prayer in her honour, which wove the various strands into a few phrases:

Sancta Maria Magdalena, quae cum fonte lacrimarum ad fontem misericordiae Christum uenisti, de quo ardenter sitiens abundanter es refocillata, per quem peccatrix es iustificata, a quo amarissime dolens dulcissime es consolata ... (*Oratio xvi, S iii*, pp. 64. 3–6).

And Peter Damian had made a similarly affecting use of the various elements which had become part of the story of Mary Magdalene:

Felix Maria unxit pedes Iesu, felicior eadem caput unxit auctoris (? saluatoris), felicissima quae rorem unguentarium toti Christi corpori praeparauit. (*Sermo xxix, PL cxliv*, col. 665).

In short, the alabaster box had become inseparable from the name of Mary Magdalene and continued so for several centuries. Perhaps the most interesting feature of the treatise ... is that it reveals the existence in the late eleventh century of a critic — or, rather, a school of critics — who wished to break a tradition consecrated by so many famous names and so firmly established in the affections of religious people.... By contrast, it must be confessed that Gilbert's arguments in their general tenor are a striking example of the use of learning and reason to support a received and much cherished, but indefensible, opinion.”⁶

¹ R. W. Southern, ‘St Anselm and Gilbert Crispin, abbot of Westminster’, *MARS*, vol. iii (1954), pp. 99 and 105. See also V. Sacher, *Le Culte de Marie Madeleine en occident* (Paris, 1959).

² Southern, ‘St Anselm and Gilbert Crispin’, p. 99.

³ *Ibid.*, pp. 87–9.

⁴ *Ibid.*, p. 109; cf. *Letter clxi, S iv*, p. 32.

⁵ *Letter clxi, S i*, p. 173.

⁶ Southern, ‘St Anselm and Gilbert Crispin’, pp. 104–5. Section II.1: G. R. E.

2 The *Disputatio Iudei et Christiani*

The *Disputatio Iudei et Christiani* enjoyed a popularity out of all proportion to Gilbert's other writings. Whereas most of Gilbert's works have survived in only one or two copies, there are thirty-two extant manuscripts of the *Disputatio*, of which twenty belong to the twelfth century. The *Disputatio* was used by Lambert of Saint-Omer in his *Liber Floridus* (1120).¹ It was re-written by an imitator in the course of the century.² Alan of Lille seems to have drawn upon it in the third book of his treatise *Contra Hereticos* at the end of the twelfth century.³ Parts of the work were translated into Hebrew by Jacob ben Reuben in his *Milhamot HaShem* (*Wars of the Lord*), in 1170.⁴

There is no reason to doubt that actual conversations with a Jew underlie the *Disputatio*, even though the Jew puts forward arguments which are, at times, startlingly Christian.⁵ The content of what the Jew says does not contradict the arguments contained in other Jewish-Christian disputations and Jewish Bible exegesis.⁶ What seems to have happened is that Gilbert, when he composed the *Disputatio*, reworded much of what the Jew had said.⁷ Gilbert's talks with Anselm clearly had an influence on the framing of the *Disputatio*.⁸ At one point the Jew asks why God, who is ‘that than which nothing greater or more sufficient can be thought’ (a borrowing from Anselm's *Proslogion*),⁹ should have

become man and suffered so many indignities. Gilbert tries to answer the question by dividing it into two: how was it possible for God to become man without injury to his divine nature? And why was it necessary for God to become man? To the first he replies that God became man not by a conversion of divinity into flesh but by an assumption of humanity into God.¹⁰ In Christ the natures of God and man are separate; the Person of God and man are one; the formula is close to that of Anselm in the *Cur Deus Homo*.¹¹ To the question concerning the necessity of the Incarnation, Gilbert proposes a twofold answer. He argues that a sinless being had to be born to break the jurisdiction which the Devil had had since the fall. He insists that this sinless being must be God himself, because if man had been redeemed by someone other than God, then man would owe a double allegiance (to God and to his redeemer) and would not have been restored to his original dignity, in which he was subject only to God.¹²

In explaining why a sinless man had to be born, Gilbert takes a view of the rights of the Devil commonly held among his contemporaries — a view from which Anselm broke away in the *Cur Deus Homo*.¹³ On the other hand, Gilbert seems to have made use of Anselm's argument in the *Cur Deus Homo* about the 'double allegiance'.¹⁴ If Gilbert and Anselm did indeed discuss these matters in the winter of 1092–3, when Gilbert was already working on his *Disputatio*, and Anselm was beginning to frame the *Cur Deus Homo*, it is not difficult to see how Gilbert came to include some but not all of the views Anselm was to put forward in the finished *Cur Deus Homo*.¹⁵ In any case, we must make some allowance for the possibility that Gilbert simply disagreed with Anselm about the Devil's rights.

The letter in which Gilbert dedicates his work to Anselm raises a number of questions. In **L** Gilbert addresses Anselm simply as *pater et dominus Anselmus*. In three manuscripts (**I,P,E**), Gilbert writes: *pater et dominus Anselmus abbas*. In all other manuscripts he addresses Anselm as archbishop of Canterbury.¹⁶ **L,I,P,E** — and two other manuscripts which lack the dedicatory letter (**F,T**) — contain earlier recensions of the *Disputatio*. In the dedicatory letter Gilbert asks Anselm to comment on his work.¹⁷ Perhaps Anselm took him at his word; the manuscripts in which Anselm is called *archiepiscopus* preserve later recensions of the *Disputatio*. The differences, however, are not great: they concern some corrections and minor additions to the text.¹⁸ Thus, it would seem that the greater part of the Disputation existed in its final form in time for Gilbert to dedicate it to Anselm before he became archbishop of Canterbury in March 1093.¹⁹

But the version of the dedicatory letter found in **L** and **W** contains an anomaly. In all other manuscripts there is, at the end of the letter, a reference to a second Jew, not the friend and business associate²⁰ with whom Gilbert had had his conversations, and who came from Mainz, but a London Jew who had been converted — it seems as a result of Gilbert's discussion with the Jew of Mainz — and who had become a monk at Westminster.²¹ The passage describing the Jew's conversion seems, however, not always to have been part of the introductory letter. The passage is somewhat clumsily inserted between the final phrase in which Gilbert assures Anselm that he will follow his advice concerning the text of the *Disputatio* and the sentence in which he introduces the Jew from Mainz as the opening speaker of the Disputation. It is almost as if Gilbert were trying to impress upon Anselm that, whatever he may think of his composition, his *Disputatio* has had some considerable success already. It would appear that Gilbert included the conversion passage as an afterthought, presumably at the time when the Jew was converted and admitted to Westminster abbey. **L**, a manuscript containing an early recension of the *Disputatio*, lacks the conversion passage and would, thus, appear to reflect the earliest stage in the development of the text at which the conversion had not yet taken place. **W** omits the passage too, giving in its stead a number of additional lines of commendation of the work to Anselm. **W** is a manuscript which contains a later recension of the *Disputatio*, and it is puzzling that it does not record the Jew's conversion. **W**'s version of the dedicatory letter could be the work of a scribe, but it is difficult to imagine why any scribe would wish to drop the conversion passage. The passage embodies what must have been seen as a welcome advertisement for the success the Church could have in converting Jews. It is more probable that the origin of the version of the letter contained in **W** should be sought in Westminster itself where something could have occurred to necessitate the letter's new text. Because the conversion passage is not simply dropped but completely re-written, with changes made even to the sentence following upon the passage, it is most likely that Gilbert himself is responsible for the new version of the letter. If this is so, **W** would reflect the final stage of development of the text of the *Disputatio Iudei et Christiani*. It is not possible to say when the final change to the letter was made. It could have been made almost as late as the year of Gilbert's death. It may be more likely that Gilbert made most of his changes, at least those to the text of the *Disputatio* itself, before the *Cur Deus Homo* appeared. For no changes were made to the philosophical passages of the Disputation where all the MSS give the same text.²²

- 1 B. Blumenkranz, 'La *Disputatio Judei cum Christiano* de Gilbert Crispin', *RMAL*, vol. iv (1948), p. 249; Y. Lefèvre, 'Le *Liber Floridus* et la littérature encyclopédique au moyen âge', *Liber Floridus Colloquium*, ed. A. Derolez (Ghent, 1973), p. 6.
- 2 *Dialogus inter Christianum et Iudeum de Fide Catholica*, wrongly ascribed to William of Champeaux. See Blumenkranz, 'La *Disputatio Judei cum Christiano*', pp. 249–51.
- 3 M. T. d'Alverny, *Alain de Lille: textes inédits* (Paris, 1965), p. 161.
- 4 D. Berger, 'Gilbert Crispin, Alan of Lille and Jacob ben Reuben: a study in the transmission of medieval polemic', *Speculum*, vol. xlii (1974), pp. 34–47.
- 5 Not only when he quotes the *Proslogion* but also when he contends that the Hebrew *almah* in Isaiah 7:14 means *abscondita* (*Disp. Iud.*, sections 81 and 121). This is clearly an example of non-Jewish exegesis (Jerome, *Comment. in Esaiam*, III, vii, 14 [CCSL, lxxiii, p. 103]). See R. J. Zwi Werblowsky, 'Crispin's disputation', *JJS*, vol. xi (1960), pp. 71–3. For other similar instances in the *Disputatio*, see A. Sapir Abulafia, 'The *ars disputandi* of Gilbert Crispin, abbot of Westminster (1085–1117)'. *Ad fontes Opstellen aangeboden aan Professor Dr C. van de Kieft* (Amsterdam, 1984), pp. 141, 145, 147–8.
- 6 See, for instance, E. I. J. Rosenthal, 'Anti-Christian polemic in medieval Bible commentaries', *JJS*, vol. xi (1960), pp. 115–35.
- 7 Abulafia, 'The *ars disputandi* of Gilbert Crispin', pp. 141, 145, 147–8.
- 8 Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin', pp. 78–99.
- 9 *Disp. Iud.*, section 81; cf. Anselm, *Proslogion*, ii, S i, p. 101.
- 10 *Disp. Iud.*, section 90.
- 11 *Disp. Iud.*, section 91; Anselm, *Cur Deus Homo*, I. viii, S ii, p. 59.
- 12 *Disp. Iud.*, section 101.
- 13 Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin', pp. 85, 87; Robinson, p. 64; B. Blumenkranz, 'La *Disputatio Judei cum Christiano*', p. 240n.
- 14 Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin', pp. 85–6.
- 15 *Ibid.*, pp. 87–94.
- 16 Except MS no. 34, which is a copy of P, D, O, F and T which lack the introductory letter. The address to Anselm is found in *Disp. Iud.*, section 2.
- 17 *Disp. Iud.*, sections 6–7.
- 18 See below p. 2.
- 19 Blumenkranz did not give a precise date to the *Disputatio* but pointed out that it must have been written before 1096 because the First Crusade is not mentioned in the text (Blumenkranz, p. 12). Werblowsky maintained that the Disputation was written at the earliest in 1090–1 and was presented to Anselm at the latest in 1094–5 (Zwi Werblowsky, 'Crispin's disputation', p. 77).
- 20 *Disp. Iud.*, section 4.
- 21 *Disp. Iud.*, section 8; contrary to what has been generally assumed, Gilbert does not actually say that the Jew had been one of the audience to the extensive discussion he describes having taken place (Blumenkranz, p. 16; *idem*, *Les Auteurs chrétiens latins du moyen âge sur les Juifs et la Judaïsme* (Paris/The Hague, 1963), p. 280; Zwi Werblowsky, 'Crispin's disputation', p. 73).
- 22 Section II. 2: A.S.A.

3 The Continuation of the *Disputatio Iudei et Christiani* and the *Disputatio Christiani cum Gentili*

Towards the end of the *Disputatio Iudei* the Jew promises that, God willing, he will return to Gilbert when he has more time to spare to pursue certain points in their discussion.¹ In L it appears that he has done exactly that. Immediately following the end of the *Disputatio* we have: *ex condicto item conuenimus die altero et consedentes loquimur*,

and the debate continues. The Jew says that although he has re-read the Scriptures as Gilbert had suggested, he still cannot accept Gilbert's ideas.² **L** is for all practical purposes the only witness to the Continuation. Only the late manuscript **S** also preserves the Continuation, but it has only excerpts, as it does of the *Disputatio* itself.

The Continuation bears so little resemblance to the *Disputatio* in liveliness or depth that it is difficult to believe that it really reflects any further conversations Gilbert might have had with his Jewish friend. The Continuation begins with a topic which receives much fuller consideration in the *Disputatio Christiani cum Gentili*, which is also contained in **L**. The Jew maintains that the Gospels do not absolve Christians from the obligation of observing the Law of Moses. The Christian answers that faith supersedes law, and borrows freely from Romans and Galatians³ in order to substantiate the case for justification by faith. It may be that Gilbert did indeed begin to compose a sequel to his record of his conversations with the Jew of Mainz, only to abandon it for the framework of the *Disputatio cum Gentili*.

At the beginning of the *Disputatio cum Gentili* Gilbert tells the story of a secret meeting of 'philosophers' in London to which he was led, and where he became involved in a debate with a 'pagan'. The *Disputatio cum Gentili* is a literary fiction,⁴ which Gilbert may have devised so that he would have the occasion to prove the principles of the Christian faith by reasoning alone. Unlike a Jew, a pagan would set no store by Biblical authority. In the event Gilbert was not able to argue his case *sola ratione* and frequently resorts to the text of the Bible. Notwithstanding its title, the *Disputatio cum Gentili* covers a good deal of ground which is germane to the Jewish-Christian debate. It is possible that the *Disputatio cum Gentili* is not only a companion-piece to the *Disputatio Iudei* but also the continuation Gilbert wished it to have.⁵ Thus, the Continuation in **L** would seem to be largely spurious. **L** appears to be a manuscript which was compiled, or is a copy of a manuscript which was compiled, expressly for the purpose of conserving a large number of Gilbert's writings. Perhaps the copyist collecting Gilbert's works found the unfinished Continuation (or Gilbert's notes for it), and completed it. Perhaps someone at Westminster had done so already.⁶

If we are to attach importance to resemblances between passages in the *Disputatio cum Gentili* and passages in the finished version of the *De Incarnatione Verbi*, which Anselm completed after he had become archbishop of Canterbury, it would seem likely that the *Disputatio cum Gentili* was written after March 1093; everything points to its being close in its date of composition to the *Disputatio Iudei*.⁷

- 1 *Disp. Iud.*, section 119.
- 2 Cont., sections 1 and 2; cf. *Disp. Iud.*, section 162.
- 3 Cont., sections 2 and 5ff.
- 4 Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin', pp. 94–7.
- 5 A. Sapir Abulafia, 'An attempt by Gilbert Crispin, abbot of Westminster at rational argument in the Jewish-Christian debate', *Studia Monastica*, vol. xxvi (1984), pp. 55–74.
- 6 Blumenkranz (p. 12) contended that the spuriousness of the Continuation casts doubt on the reliability of the remaining contents of L. But the possible relationship between the Continuation and the *Disputatio cum Gentili* suggests an explanation for the origin of the Continuation which would not affect the other works of Gilbert contained in the MS.
- 7 Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin', p. 98; see also the source apparatus to sections 99–107 of the Disputation. C. C. J. Webb (Webb, p. 55) and R. W. Southern ('St Anselm and Gilbert Crispin', pp. 98–9) have suggested that the *Disputatio cum Gentili* is incomplete in L, but this does not appear to be so. The Disputation seems to break off in L because immediately following it is Gilbert's Sermon for Septuagesima as if it were part of the Disputation. The scribe of L (or its model) is plainly at fault here. (See also Robinson, p. 75, n. 1). Blumenkranz has stated that Gilbert's *Disp. Gent.* is connected with a work entitled *Disputatio inter Christianum et Gentilem*, which is found in at least eight MSS where it is ascribed (incorrectly) to Anselm (Blumenkranz, p. 7, where he cites A. Wilmart, 'Les Homélie attribuées à S. Anselme', *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge*, vol. ii (1927), p. 11, n. 4). The work is not Gilbert's *Disp. Gent.* What connection, if any, exists between the two Disputations remains to be established. Section II. 3: A.S.A.

4 The *Sermo in Ramis Palmarum*

The Sermon for Palm Sunday shares common ground with the two *Disputationes*. It contains an extensive discussion of the fall and redemption of man. The passages of the *Disputatio Iudei* on which Gilbert appears to have consulted Anselm are worked out more fully in the Sermon. In the *Disputatio cum Gentili* Gilbert discusses the way in which God created man to be his servant, but man did not wish to obey God as he ought. He wanted to be like God. But that was not possible. Yet he was not willing to be content with the position he ought to have had. So God brought him down to a lower level, like that of the beasts. The Sermon for Palm Sunday has an exactly similar description of the way in which Satan aspired to a higher position than he ought, and was brought low (a description which is close to Anselm's account of Satan's error).¹ There follows in the *Disputatio cum Gentili* an account of the redemption which is, again, very close to the description in the Sermon. It is tempting to speculate that the Sermon may have been written at about the same time as the Disputations, much as Anselm's *Meditation on Human Redemption* was composed to complement the *Cur Deus Homo*, encapsulating the nub of the argument within a devotional framework. Southern has argued that the Palm Sunday Sermon is still closer to the *Disputatio Iudei* in language and ideas than to the *Disputatio cum Gentili*.

He suggests that the Sermon was composed for Palm Sunday (April 10) 1093.²

¹ cf. *De Casu Diaboli*, iii, S i, p. 240.

² Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin', p. 94. For the custom of preaching public sermons at Westminster see above pp. xxiii–xxiv. Section II.4: G. R. E. and A. S. A.

5 The *De Angelo Perdito*

The dialogue on the fall of Satan can be attributed to Gilbert on two grounds: its inclusion in L, and the coherence of its style and subject-matter with that of the group of Gilbert's works arising out of the *Disputatio Iudei et Christiani*. It deals with some of the same subject-matter as the Palm Sunday Sermon. One of the topics with which it is concerned is treated by Anselm in the longest digression he permits himself in the *Cur Deus Homo* (finished in 1098), and seems to have been current in the schoolroom at Laon, too. He enquires into the number of men and of angels who make up the perfect number of inhabitants of the city of heaven. The question was of more than curiosity interest. It touches on the reason why man would not have been created at all if the angels had not fallen and left vacant some of the appointed places in the heavenly city. Others argued that there was to have been a place for man as well as a place for the angelic creation in the original scheme of things, but that now men would occupy some of the places originally intended for angels. Perhaps the number of men would even exceed that of the angels.¹ Gilbert explains in the Palm Sunday Sermon that when the full number of angels was depleted (*perdita ergo angelorum tanta numerositate*) God created man, both so that he might fill the gap and so that the due number of the elect predetermined by him might be completed. He therefore allows for the possibility that man was to have been created even if the angels had not fallen. The treatise on the fall of Satan has the same point, expressed more briefly: *quia perimit angelus, homo creatus est ut restitueretur angelorum numerus*. The *interrogator* of Gilbert's treatise goes on to ask why it was that the numbers of the angels were made up from men, and could not be restored by the creation of additional angels. This, too, was a question Anselm took up in the *Cur Deus Homo*.² We may, it seems, confidently add the *De Angelo Perdito* to the group of treatises linked with the *Disputatio Iudei* and clearly owing something to Gilbert's conversations with Anselm when he was beginning work on the *Cur Deus Homo*.

Point for point and topic for topic, Gilbert's treatise on the fall of Satan is more obviously indebted to Anselm than any of his other works. It deals, in a single, relatively short study, with the subject-matter of all three of the treatises which Anselm wrote to help his pupils in their study of the Bible; that is, with truth, free will and the fall, and grace, predestination and divine foreknowledge. These are the themes of the *De Concordia*, too, but there can be little doubt that this late work of Anselm sets out principles and explanations he had been expounding to his pupils for many years. Gilbert could have learned all he needed to know in his days at Bec, but if he wanted to make use of the last of the *tres tractatus*, the *De Casu Diaboli* itself, he would have had to wait until he received a copy, for it was not finished until some years after he had left Bec. If Anselm brought him a copy when he came to Westminster, or told him of its existence so that he could set about obtaining one, it is not difficult to understand how Gilbert himself may have been prompted to write a book of his own on the same subject (but dealing with the subject-matter at a less philosophically taxing level) for the use of his own monks.

Gilbert does not state that his treatise is intended to help train its readers in a method of Bible-study, but his approach is both exegetical and distinctively Anselmian. Selected short texts are analysed in detail, so as to bring out the nature of the linguistic and doctrinal problems they raise. Both Anselm and Gilbert begin by asking how it came about that Satan did not 'stand fast in the truth' (John 8:44). Both cite the text: *quid habes quod non accepisti?* to show that Satan must have received from God at least the offer of that perseverance without which he could not stand fast in the truth. Satan did not have perseverance, not because God did not offer it to him (he could have had it), but because he did not will to receive it (but he did not will to have it).³ Anselm reminds his readers that often someone who has both the power and the will to do something fails to complete the task because his will changes before he has carried it through. Gilbert puts the same point like this: 'Not everyone who is able to persevere perseveres; many times someone fails to complete what he has begun.'⁴ There can be no doubt about Gilbert's debt to Anselm here.

Elsewhere in the treatise he deliberately simplifies Anselm's argument in the *De Casu Diaboli* so as to avoid philosophical difficulties. Anselm sees Satan's sin in these terms: Satan was able to will only what was good (*commodum*). God made him rational, and every rational creature desires happiness; therefore he desired happiness. In so willing he did what he ought, because he had received the will for happiness from God. His sin lay in willing something good in a manner which went beyond the bounds God had set, and was therefore not as it ought to have been.

Satan willed to have more than he had received, to be like God himself in his blessedness, that is, to be greater in his blessedness than God had granted him to be. He thus placed his own will above that of God. Gilbert's version is rather different. He says that Satan's sin lay in attributing to himself what did not come from himself but from God. He thought that the good he had was his own, when he should have given glory to God for it. This explanation avoids the subtleties of Anselm's explanation, and it makes good plain sense.

In other passages, it seems likely that Gilbert is rendering points Anselm made in his teaching at Bec, but which did not find their way into his finished treatises. Anselm never considers a point raised in the passage which immediately follows 'he did not stand fast in the truth', where Satan is described as the 'father of lies'. It seems unlikely that Anselm never discussed lying. Gilbert's definition of a lie (to think that what is so is not so, or to think that what is not so is so), owes a good deal to the early chapters of Anselm's *De Veritate*.⁵ Again, where Anselm devotes the first chapter of the *De Casu Diaboli* to the much larger general question whether God can be the author of evil, Gilbert looks at a subordinate question, which must have been raised by Anselm's pupils as well as his own: if Satan as a creature had nothing which God did not give him, then surely he is not to be blamed for his fall; God must have failed to give him what was necessary to enable him to persevere in the truth. But we cannot believe that the fall of Satan is God's fault, because that would make God the author of evil.

Whether or not Anselm brought Gilbert a copy of the *De Casu Diaboli*, it is clear that his recollections of the schoolroom at Bec were vividly revived by his conversations with Anselm. The *De Angelo Perdito* belongs to the group of works related to the *Disputatio Iudei et Christiani* because of the common ground it shares with the Sermon for Palm Sunday, and it is sufficiently close to Anselm's *tres tractatus pertinentes ad studium sacre scripture* to encourage us to place its date of composition soon after the completion of the last of them, the *De Casu Diaboli*. There is every reason to think that these treatises were completed within a few years of Gilbert's talks with Anselm in 1092–3.⁶

¹ Anselm, *Cur Deus Homo*, I. xvi–xviii, *S* ii, pp. 74–84 and O. Lottin, *Psychologie et morale aux xiie et xiiie siècles*, vol. v (Gembloix, 1959), pp. 175–7, 307, 521, and see D. P. Henry, *The logic of St Anselm* (Oxford, 1967), on 'numerically definite reasoning'.

² Anselm, *Cur Deus Homo*, II. xxii, *S* ii, p. 133.

³ 1 Cor. 4:7; Anselm, *De Casu Diaboli*, i–iii, *S* i, pp. 233–40.

⁴ *Ibid.*, iii, *S* i, p. 237.

⁵ *Idem*, *De Veritate*, ii, *S* i, p. 177.

⁶ Section II.5: G. R. E.

6 The *De Spiritu Sancto*

The treatise on the Holy Spirit presents problems of attribution and of dating of a rather different kind. It is not found in **L**, but it opens with a dedication to Anselm which helps to establish its authorship. Anselm wrote on the procession of the Holy Spirit in 1102, four years after he had delivered, at the Council of Bari, the speech on which the treatise was based. We do not know what contacts Anselm may have had with Gilbert while he was writing it. Gilbert sent him his own treatise when it was finished, with a request that Anselm should resolve the final question which the *discipulus* raises. It is not impossible that this little work was composed after 1102, but it may well belong to the previous decade. It owes something to Anselm, but a great deal to Augustine, too. It is not concerned with the subject of Anselm's treatise, the question of the *filioque*, but with a problem which Gilbert says has arisen among his monks from their reading of the Bible. They ask, not whether the Holy Spirit is God, for all Christians believe that God is Father, Son and Holy Spirit, but what is the relationship between the three Persons? The image which marks Gilbert's debt to Anselm, as distinct from Augustine, is that of the river Nile, an Augustinian image of the Trinity which Anselm adapted for his own use in two of his treatises, the *De Incarnatione Verbi* and the *De Processione Spiritus Sancti*.¹ It may have been something of a favourite of his in discussion with his pupils. But its presence in the *De Incarnatione Verbi*, on which Anselm was working during the winter of 1092–3, suggests that it may have come to Gilbert's mind because he had recently heard Anselm refer to it. It appears in the *Disputatio cum Gentili*, too. Both here and in the treatise on the Holy Spirit Gilbert explains that when we speak of the spring, river and pool which make up a watercourse, in this case the Nile, there is no danger of our confusing the names and calling the river a pool, and yet the spring, river and pool are one and the same substance. The word 'Nile' may be predicated of spring, river or pool, and yet there will not be three Niles but one. The words we use for the Persons of the Trinity individually behave like the words *rivus*, *fons* and *lacus*. The word *Deus* behaves like *Nilus*. Gilbert seems to regard the image, as Anselm did when he wrote the *De Incarnatione Verbi*, as a straightforward aid to understanding. In the *De Processione Spiritus Sancti* Anselm was obliged to meet a number of objections from the Greeks, who perceived various anomalies in the image when they extended it to cover further aspects of the doctrine of the Trinity. It implies, for example, that the Holy Spirit proceeds from the Father through the Son, as the pool proceeds from the spring

through the river.² Gilbert's use of the image does not suggest that he had any anxiety that it might be misinterpreted, and there seems no reason to place the *De Spiritu Sancto* after the publication of Anselm's *De Processione Spiritus Sancti*. Indeed, the absence of any reference to the controversy with the Greeks would seem to place it before 1102 rather than after, and perhaps even before 1098, the date of the Council of Bari. Its prefatory letter addresses Anselm as archbishop, so we must date it after 1093; probably it was sent to Anselm between 1093 and 1097, when he went into exile. The tone of the letter strongly suggests that it is not long since Anselm was with Gilbert and the Westminster monks.³

¹ See G. R. Evans, 'St Anselm's images of Trinity', *Journal of Theological Studies*, vol. xvii (1976), pp. 47–56; Anselm, *Epistola de Incarnatione Verbi*, xiii, S ii, pp. 31–2; *idem*, *De Processione Spiritus Sancti*, ix, S ii, pp. 203–5.

² Anselm, *De Processione Spiritus Sancti*, ix, S ii, pp. 203–5.

³ Section II.6: G. R. E.

7 The *De Altaris Sacramento*

The treatise on the Eucharist is found with the works in L. A *De Veritate Corporis et Sanguinis Domini* is listed in the oldest catalogue of the Bec library as a work of Gilbert.¹ It contains a discussion of the validity of simoniacal consecration which seems, from its brevity and its relatively undeveloped argument, to antedate Gilbert's longer treatise, *De Simoniacis*. It displays a number of similarities with the treatise on the fall of Satan in its technical terms, and these alone would suggest that it belongs with the group of treatises Gilbert wrote soon after 1093.

The subject of the treatise was, however, of interest beyond the circle of Anselm's influence and it was in any case one which Anselm always avoided. Lanfranc had become involved in a controversy about it with the grammarian Berengar in the 1050s, to which Anselm had never contributed. Others had been attracted by the problem, and it gave rise to a number of treatises in Gilbert's lifetime. Gilbert's interest in the topic may reflect his continuing contact with Lanfranc in England, and it may suggest that Lanfranc's influence upon him was in some respects as strong as that of Anselm.²

¹ On this puzzling entry, see *De Altaris Sacramento*, opening of the edition.

² On the Eucharistic debate, see M. Gibson, *Lanfranc of Bec* (Oxford, 1978), pp. 63–97; G. R. Evans, 'Gilbert Crispin on the Eucharist: a monastic postscript to Lanfranc and Berengar', *Journal of Theological Studies*, vol. xxxi (1980), pp. 28–43. Section II.7: G. R. E.

8 The *De Simoniacis*

There is no reason to question Robinson's supposition that the *De Simoniacis* was written after the Council of Westminster of 1102.¹ In the treatise Gilbert assembles authorities which support Anselm's judgments (deposing several English abbots who had been charged with simony) at this council; then he gives a list of authorities on the other side.²

¹ *VA*, p. 141; *AB*, p. 206.

² Section II.9: G. R. E.

9 The *De Anima*

The *De Anima* is one of the treatises found in **L**. It carries no internal identification to establish its authorship, except in its style and the manner of treatment of its subject-matter. It has been suggested that in writing a treatise on the origin of the soul Gilbert was carrying out a task which Anselm had hoped to complete. Anselm expressed a wish, when he was close to death, that he might live a little longer so that he could solve the problem of the origin of the soul, for he knew of no one else then living who could accomplish it.¹ Anselm had in fact examined the question in the *De Conceptu Virginali* and the *Cur Deus Homo*, asking whether the soul of each new-born infant is newly created, or whether it is transmitted in some way from the soul of Adam, and how it was possible for Christ to be so fully man that he was able to die for the human race, unless he, too, had inherited the taint of original sin which marks all men without exception because they are sons of Adam. There is, then, no reason why Gilbert could not have written the treatise during the 1090s, or at any rate soon after the completion of Anselm's two treatises. The fact that the piece is not in the form of a dialogue may possibly be an indication that it is a later work. Anselm himself abandoned the dialogue form after he had written the 'three treatises', returning to it only for the *Cur Deus Homo*. If Gilbert did indeed write his *De Anima* before Anselm's death, and Anselm had read it, Anselm clearly did not think that he had solved the problem satisfactorily.²

¹ *VA*, p. 141; *AB*, p. 206.

² Section II.9: G. R. E.

10 The *Florilegium* Fragments

R. W. Hunt has described the history of a twelfth-century *Florilegium* of extracts from Augustine, Jerome, Gregory the Great, Anselm, Hugh of St Victor and Bernard of Clairvaux, versions of which survive in the following manuscripts: Caen, Bibliothèque municipale, MS 33, ff. 1–109; Lincoln, Cathedral Library, MS 216, ff. 4–204; Oxford, Bodleian Library, MS Lat. th. d. 30; Paris, Bibliothèque nationale, MS latin 15980, ff. 1–159, MS latin 15981, ff. 1–95, MS latin 16531, ff. 1–73^v; Salisbury, Cathedral Library, MS 171, ff. 55^v–87^v.¹

The Oxford manuscript (BB) contains two passages which seem to preserve, respectively, a version of part of the *De Simoniacis* (Fragment I) and a version of part of the *De Altaris Sacramento* (Fragments I and II). The *Florilegium* Fragments may be no more than preserved notes of drafts, and it is impossible to date them. Both extracts are ascribed to Anselm in the collection, but as Hunt observed, their close association with Gilbert's works makes them almost certainly his, and the compiler may have miscopied *Anselmus Gisleberto abbati*.²

¹ Hunt, 'Liber Florum: a twelfth-century theological *florilegium*', pp. 137–47.

² Section II.10: G. R. E.

11 The *Sermo in Septuagesima*

There is no means of dating this piece. The sole authority for the authenticity of the Sermon is its inclusion among Gilbert's works in L.¹

¹ Section II.11: G. R. E.

12 The Verses

The verses occur in L and one of them, Gilbert's letter to Anselm in exile (*Que Modulando* [in adonics]) can be dated to 1105.¹ Two of the verses (*De Corpore et Sanguine Domini* [in leonines] and *De Confessione* [in leonines]) are also found in RR, AA and RR respectively. AA and RR

contain a version of the *De Corpore et Sanguine Domini* which has a different opening stanza from the version in L. The existence of two versions suggests that perhaps L preserves an early draft and that Gilbert later re-wrote the poem for circulation. RR and AA come from English houses, but there is no substantial evidence for Gilbert's authorship except the fact that the poem is found in L. The *De Creacione Sex Dierum* (in elegiacs) is found in L only.

If the verse to Anselm can be considered Gilbert's, there seems no reason to question the authorship of the others. The little group is impressive for the quality of the handling of the chosen verse-forms, and for the author's success in writing in this way on theological and Biblical subjects. It is hard to find contemporary parallels of equivalent quality.²

¹ S v, p. 309.

² Section II.12: G. R. E.

13 The *Vita Herluini*

The *Vita Herluini*, which Gilbert based on what he had himself witnessed or had heard about from those able to give a first-hand account of events, became a source for historians of the next generation, notably Orderic Vitalis and Robert of Torigny. It is comparatively free of hagiographical commonplaces, though not of miracle-stories, and, like Eadmer in writing his *Vita Anselmi*, Gilbert seems to have tried to make his work historically and biographically a realistic portrait of his hero and his times. Lanfranc is a more conspicuous figure in the *Vita* than Anselm, a reflection perhaps of the mark Lanfranc made on Gilbert himself as a young monk and of Gilbert's continued association with Lanfranc in England after both had left Bec and before he met Anselm again briefly on the latter's visit to Westminster. Possibly, too, Gilbert deliberately left for Eadmer the fuller treatment of Anselm's time at Bec, which is to be found in the *Vita Anselmi*.

We do not know when Gilbert began the work, but it cannot have been completed before the death of Anselm in 1109, and internal evidence suggests that it belongs to the last decade of Gilbert's life.¹

¹ Section II.13: G. R. E.

III *Note on Orthography, Punctuation and Presentation*

The editions that follow which are based on one MS follow the spelling of that MS with the exception that 'ae' and 'ȝ' appear as 'e'. The editions which are based on more than one MS carry their own note on orthography. In all the editions 'u' and 'v' appear as 'u' consistently, 'U' and 'V' as 'V'. 'I' and 'j' appear as 'i'. Modern punctuation has been used throughout the volume to make the text more easily comprehensible. The texts are divided into short sections for ease of reference.

Paragraph divisions were adopted for the sake of clarity and do not necessarily reflect divisions in the MSS.

I DISPUTATIONS

1 *Disputatio Iudei et Christiani*

Editions: G. Gerberon, *Sancti Anselmi ... opera ...* (Paris, 1675), 2nd revised edn (Paris, 1721), pp. 512–23;
PL clix, coll. 1005–36;
Blumenkranz, pp. 27–68.

MSS:

The sigla assigned by B. Blumenkranz to the MSS which he used in his edition have been retained.¹ Additional letters have been employed for the five MSS not consulted by Blumenkranz, which have been included in the apparatus of the present edition (N, Q, W, X, Y). Ten MSS which contain the *Disputatio Iudei* (see list of manuscripts on pp. xi–xx) have been omitted for the following reasons:

- 3, 28 and 34 are copies of **B**, **A** and **P**.
- 7, 21 and 32 (which is not a copy of **P** as Blumenkranz suggested)² are corrupt texts in late MSS.
- 6, 19 and 22 contain only fragments of the Disputation.
- 20 contains only excerpts.

- A** London, British Library, Cotton Titus D XVI, ff. 37–69^v
- B** Berlin/DDR, Deutsche Staatsbibliothek, Phill. 1693, ff. 1–8^v
- C** Troyes, Bibliothèque municipale, 423, ff. 58–74
- D** Oporto, Biblioteca Pública Municipal, 34, ff. 1–15^v
- E** Evreux, Bibliothèque municipale, 4, ff. 137–149^v
- F** Paris, Bibliothèque nationale, latin 1756, ff. 130–137^v
- G** Paris, Bibliothèque nationale, latin 12311, ff. 37 + 42–51^v
- H** Paris, Bibliothèque nationale, latin 15688, ff. 28–40
- I** Brussels, Bibliothèque royale Albert I, 1403 (8794–8799), ff. 43^v–70^v
- L** London, British Library, Additional 8166, ff. 3^v–15
- M** London, British Library, Royal 5 E VI, ff. 72^v–77^v
- N** Lisbon, Biblioteca Nacional, CCXLI/148, ff. 123–147
- O** Oxford, Bodleian Library, 839 (2572), ff. 108–126
- P** Paris, Bibliothèque nationale, latin 14858, ff. 239–246^v
- Q** Berlin (West), Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Theol. lat. fol. 276, ff. 60^v–72^v

R London, British Library, Harley 3021, ff. 187^v–217^v
T Rouen, Bibliothèque municipale, Y 14 (1174), ff. 106–115^v
V Valenciennes, Bibliothèque municipale, 249 (239), ff. 2–21^v
W Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 718 Helmst., ff. 81^v–97^v
X Berlin/DDR, Deutsche Staatsbibliothek, Phill. 1656, ff. 100–106
Y Oxford, Bodleian Library, Lyell 50, ff. 18–40^v
Z Zürich, Zentralbibliothek, Car. C. 121, ff. 49^v–65^v

The recensions:

Of the twenty-two MSS used for the apparatus, **L** contains the earliest recension of the *Disputatio*. Besides addressing Anselm simply as *pater et dominus* in the introductory letter (section 2), the MS lacks *quicquid respuendum erit ... innotuit* in section 6 and leaves out the conversion passage which the other MSS (except **W**) have at the end of the letter (section 8). Together with **IPE**, which address Anselm as *abbas*, and **FT**, which lack the dedicatory letter altogether, **L** contains readings in sections 74, 78 and 124 which differ from the readings given in all the other MSS. The sections concern the natures of Jesus Christ and the canonicity of the Book of Baruch. In sections 74 and 78 Gilbert tries to convince the Jew that Christians do not take God's name in vain when they believe in Jesus as in God. Jesus is God and man; they worship the divine in Christ, not the human. Section 74 especially is poorly formulated, and both section 74 and section 78 were re-written to be clearer and more precise in **AGRMOYDCNQVHXBZW**. In section 124, in **LIEFT** (**P** breaks off at section 91), Gilbert tries to make the Jew believe that the Book of Baruch was written by Jeremiah. In **AGROYDCNQVHXBZW** (**M** breaks off at section 109) the section is corrected to state that Baruch was Jeremiah's scribe who took down his words. Thus **AGRMOYDCNQVHXBZW** contain important corrections to the text.

EFT form a family (e.g. in section 35 *sensu* instead of *sensui*). **E** is a thirteenth-century MS and contains many corruptions. **F** dates from the twelfth century, but it has a number of independent readings. **P** stands closer to **EFT** than to **I**. For example, in section 54 **PEFT** give *prenunciauit* instead of *prenunciat*; in section 64 **PEFT** rephrase two lines; in section 66 they omit *licet*. In the last example **I** adds *licet* above the line. H. Silvestre has drawn attention to the fact that **I** has frequently been corrected by a different hand contemporary with that of its own scribe. It is in these emendations that it tends to disagree with **PEFT**. Silvestre suggested that originally **I** gave the reading of **PEFT** in these

cases.³ Since in all these instances **I** has been made to agree with **L** against **PEFT**, it would seem that **I** was corrected from a copy of the *Disputatio* from which the text in **L** descends.⁴

In section 74 **L** gives *In quo ergo Christus ...*; **PEFT** give *Quia ergo Christus ...*, as do **AGRMOYDCNQVHXBZW**, which go on to give a revised version of the passage. **I** reads *In quo*, but this is another instance in which **I** has been corrected to disagree with **PEFT**. It would seem then that, as in sections 2, 6 and 8 of the introductory letter, in section 74 **L** gives an even earlier recension of the text than **I** (before it was corrected) **PEFT**.

Setting aside **A**, **O** and **Y** for the moment, the MSS which address Anselm as archbishop in section 2 (including **D**, which lacks the introductory letter) and contain revised readings in sections 74, 78 and 124 can be divided into families as follows: **GRM**, **DCN**, **QVH**, **XBZW**. In section 15 **GRM** give *attestabitur* instead of *contestabitur*; in section 58 *cause* instead of *calumnie*. **DCN** omit *lignum* in section 19 and give *appellat* instead of *dicit* in section 48. By and large **DCN** divide the *Disputatio* into the same paragraphs. In section 129 **QVH** read *pronuntiabat* instead of *prenunciat* and *hec (huius H) inuocationis* instead of *equiuocationis*. **V** and **H** stand closer to each other than to **Q**. For instance, **Q** follows the other MSS in giving *eternum* in section 68, **V** gives *eternum* corrected from *secula seculorum*, **H** *secula seculorum*; in section 112 **Q** and the other MSS give *creatione*, **V** gives *oratione*, while **H** gives *roratione*. **H** is a thirteenth-century MS and contains a great many scribal corruptions. In section 82 **XBZW** give *aut* instead of *nedum* and omit *posse*; in section 84 they insert *Quod* before *Nusquam*. Within this family **B** and **Z** are closest to one another. For instance, in section 70 **B** and **Z** give *superius* where the other MSS give *inferius*, in section 121 *seuero* instead of *securo*. **W** is closer to **B** and **Z** than to **X**. In section 59 **BZW** give *liberos* instead of *filios*, in section 77 *iusticiam* instead of *circumcisionem*. In some places it is plain that **B** and **Z** developed from variations which occurred in the **XBZW** family before **B** and **Z** were compiled. For example, in section 25 **W** and **X** insert *licebit* after *esse* (1), making the sentence read *licebit (et X) in pascuis ea simul esse licebit et ...*; **B** and **Z** read *licebat et*, jumping from one *licebit* to the other and omitting the words in between. (At some stage *licebit* was changed to *licebat*.)

A, an early twelfth-century MS from St Albans, is closely related to **GRM**. For example, in section 59 **AGR** lack *cui ergo*; in section 155 **AGR** (**M** breaks off in section 109) give *iubentur* instead of *precipiuntur*. **O**, another early twelfth-century English MS, stands closer to **AGR** than to the other MSS because it does not always give the longer readings which the other MSS give. **Y**, a twelfth-century German or Austrian MS,

does give these longer readings. Consideration of the longer readings which **AGRM** lack (with or without **O**) and which the other MSS have, makes possible an analysis of the nature of the development of the text of the *Disputatio* after the changes were made to sections 2, 74, 78 and 124.

In section 12 **AGRM** together with **LIPEF** (**T** only starts in section 25) give *assimilatis, extrusos* (**M** and **P** give small variations but retain the accusative) and *insectatis*. **OYDCNQVHXBZW** give *assimilamur, extrusi* and *insectamur*. **AGRM, O** with **LIPEF** end section 18 with: *Aliquid ergo sacramenti ... omnino dissident*. **Y, DCN, QVH, XBZW** continue with: *Sacramentum rei sacre latens signum esse dicimus*. **AGRM, O** and **LIPEF** begin section 19 with *Item scimus*; the other MSS with *Item dicimus*. In section 40 **AGRM** conclude the section with the sentence *In uanum nomen Dei assumit, qui homini nomen cultumque diuinitatis attribuit*. The other MSS, including **LIPEFT**, have the additional sentence *Nam, si uanitas ... homini nomen cultumque diuinitatis attribuit*. In section 49 **AGM (R)** is involved here in its own homoioteleuton), together with **O** and **LIPEFT**, read: ... *per hoc animal designatur et ea inmundicia ...*; **Y, DCN, QVH, XBZW** have after *designatur*: *ut uicum hoc studiosius caueatur, etiam animal ad uescendum interdicimus, per quod designatur*. Finally, in section 160 **AGR** (**M** breaks off at section 109), with **LIEFT** (**P** breaks off at section 91), end the sentence beginning *Nam in Libro Regum with adorauerit*. **OY, DCN, QVH, XBZW** continue with *quamuis in lege scriptum sit: 'Dominum Deum tuum adorabis'*.

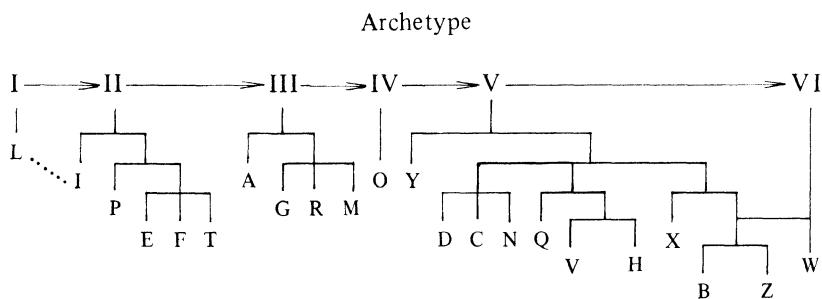
It seems likely that when **LIPEFT** agree with all the other MSS against **AGRM, AGRM** are involved in a peculiarity of their own for which a scribe is responsible. Thus the omission of the sentence *In uanum ... attribuit* in section 40 in **AGRM** would appear to be the result of a homoioteleuton.

The differences in the other sections would seem to indicate the existence of a number of additional recensions of the text. The use of the first person plural and the nominative in section 12, for example, is perhaps grammatically more straightforward than the construction found in **LIPEF** and ties in well with the first person plural in section 11. The inclusion in section 49, for instance, of the view that pork was forbidden to the Israelites, so that they might all the more carefully avoid the vices a pig represents, adds a new dimension to the discussion about the dietary laws. It would seem more likely that these changes and those in sections 18 and 160, and in sections 2, 74, 78 and 124 (and 6 and 8 as far as **L** is concerned) are the work of Gilbert himself, rather than the result of a succession of scribes making small additions and corrections to the text. We know how closely many of Gilbert's subsequent works

are linked to the *Disputatio Iudei*, and it is possible that he made some of these changes while he was pursuing thoughts he had first broached in the *Disputatio*. To return to section 49, the view given about the prohibition of pork is one which Gilbert develops in the *Disputatio Christiani cum Gentili* (section 37). The fact that the notion is not pursued in section 49 does not mean Gilbert could not be responsible for this change. Gilbert could have made incidental changes when a new idea occurred to him or when an error was pointed out to him or when a new copy of the text was called for, without always feeling impelled to revise other parts of his text in order fully to integrate these changes. It would appear that **O**, agreeing at times with **AGRM** and at times with **YDCNQVHXBZW**, represents an intermediate stage in the later development of the text. The corrections in section 12 and the addition to section 160 belong to this phase. **AGRM** represent the first phase in the further development of the text. **YDCNQVHXBZ**, with the changes in sections 18 and 49, would appear to reflect its penultimate phase.⁵ It is not impossible that in these MSS *scimus* was changed to *dicimus* in section 19 by a scribe under the influence of the last word (*dicimus*), of the definition of *sacramentum*, inserted in section 18. But Gilbert could have made this change too.

W, with its revised version of the introductory letter to Anselm (sections 8 and 9), appears to represent the final recension of the text. There is one further important change in **W**. In section 17 **W** is the only MS to give ... *his uti permittat, illa non solum non tangere, sed eum, qui tetigerit, morte multari et puniri mandat*. All the other MSS of the *Disputatio* leave out the essential *non*. It is possible that here too we have another sample of final revisory work by Gilbert. But *non* is written in **W** above the line (in the same hand), and though it is possible that the scribe of **W** was copying the word as he found it in his exemplar or from its margin, it is equally possible that he added the word to the text himself.⁶

The relationship between the MSS can be expressed as follows:

The present edition:

The aim of the present edition is to show the stages in the development of the text of the *Disputatio* from its earliest recension in **L** to what would appear to be its latest in **W**, a MS which has not hitherto been examined. The differences between the recensions are, indeed, small, though some seem to show Gilbert correcting an error or trying to be more effective in formulating his ideas. **W** seems to mark the end of the process. Notwithstanding its revised version of the introductory letter, **W** belongs to the **XBZ** family of the penultimate, or fifth, recension. Thus the MSS of the fifth recension (**YDCNQVHXBZ**) and **W** provide the main text printed below, and were used to establish as consistent an orthography as possible. Earlier recensions of the text are given either in a parallel column or in the critical apparatus.

The critical apparatus has been kept to a minimum. Differences in spelling and trivial scribal errors have not been included. Proper names have been spelt in easily recognisable forms (e.g. Isaias, Jerusalem).

Gilbert's sources:

Blumenkranz' notes placed a particular emphasis upon parallels between the *Disputatio Iudei et Christiani* and other Jewish-Christian disputations. In 1960 Werblowsky pointed to the need for an apparatus to the *Disputatio* which would indicate the sources Gilbert might have used.⁷ An attempt has been made to provide this information in the notes to the present edition.

We do not know what the library at Bec contained when Gilbert lived in the abbey, or what he had available to him at Westminster. The point of departure for discovering which works Gilbert could have studied is the first extant library catalogue of Bec, compiled in the twelfth century.⁸ Ker's list of books at Canterbury, where Gilbert spent some years with Lanfranc before becoming abbot of Westminster, has been used too.⁹

The Biblical language used in the *Disputatio* is not always an exact rendering of the Vulgate. Much seems to have been cited from memory, and the Old Latin Version of the Bible and Jerome's translation of the Psalms *iuxta Hebreos* were also used. Unless otherwise indicated, scriptural references in the apparatus are to the Vulgate. The items of the apparatus (other than Bible references) which are included in the apparatus of Blumenkranz have been indicated.

1 Blumenkranz listed 31 extant MSS of the *Disputatio*; 17 were used in his edition. The numbers Blumenkranz assigned to the MSS have not been retained (Blumenkranz, pp. 12–14; see also his article on the MS transmission of the Disputation in *RMAL*, vol. iv (1948), pp. 237–52).

H. Silvestre drew attention to an additional codex of the *Disputatio* in his review of Blumenkranz' *Juifs et Chrétiens dans le monde occidental 430–1096 (Revue d'Histoire Ecclésiastique*, vol. lx (1965), pp. 283–4). For MSS of the *Disputatio* which are listed in medieval library catalogues but which are now lost see Blumenkranz, p. 15; Robinson, pp. 52–3.

2 Blumenkranz, p. 19 (*stemma codicum*).

3 H. Silvestre, review of Blumenkranz, *Le Moyen Age*, vol. lxiii (1957), pp. 552–3. Silvestre's observations made him wonder whether there might be two recensions of the text.

4 I is unlikely to have been corrected from L itself because many variants in L have not been imposed upon I. Nor has I been used to correct the omissions (e.g. the homoioteuta) in L. Moreover, I contains two works by Gilbert not contained in L. If L (or the MS of which it may be a copy) had been used to correct I then one would expect L to contain some kind of indication that more works of Gilbert exist than had been collected in the MS. (The other works of Gilbert were originally bound together with the *Disputatio* in I; see Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin', p. 99.) I cannot have been corrected from a MS of a recension later than its own because then changes would most probably have been made to I's sections 74, 78 and 124 corresponding with the revisions found in those sections in **AGRMOYDCNQVHXBZW**. As it is, I's opening words of section 74 were altered to agree with L's early recension of this passage (see below).

5. MS no. 32 belongs to O's phase of the development of the text; nos. 7 and 21 are corrupt MSS of the penultimate phase or fifth recension. As far as the MSS are concerned which contain only fragments of the *Disputatio*, no. 6 would appear to belong to AGRM's phase of development (third recension) and no. 22 to the fifth recension. No. 19's fragment is too short to discuss.

6 The sense of section 17 is unclear because Gilbert cites a ruling in the Law of Moses which it does not contain. For a discussion of the problem see Berger, 'Gilbert Crispin, Alan of Lille and Jacob ben Reuben', pp. 38–40.

7 Zwi Werblowsky, 'Crispin's disputation', p. 69.

8 Edited in *Catalogue des manuscrits des bibliothèques publiques de France*, vol. ii (Paris, 1888), pp. 385ff. For this list and another twelfth-century library catalogue of Bec see G. Nortier, *Les Bibliothèques médiévales des abbayes bénédictines de Normandie*, nouvelle édition (Paris, 1971), pp. 39–44. M. Gibson discusses the catalogue too (*Lanfranc of Bec*, p. 202), but Nortier's arguments would seem stronger here.

9 Ker, *Medieval libraries*, pp. 29–40. His list of books at Westminster abbey (pp. 195–7) provides no relevant information for our period, nor does M.R. James in J. A. Robinson and M. R. James, *The manuscripts of Westminster abbey* (Cambridge, 1908), pp. 22–5.

CONVERSION TABLE

<i>Present Edition</i> (Section)	<i>Blumenkranz</i> (Page)	<i>Present Edition</i> (Section)	<i>Blumenkranz</i> (Page)
1—7	27	96—99	48
7—15	28	99—102	49
15—18	29	102—105	50
18—22	30	106—109	51
22—29	31	109—113	52
29—35	32	113—116	53
35—40	33	117—120	54
40—46	34	120—123	55
46—50	35	123—126	56
50—53	36	126—128	57
53—57	37	128—131	58

CONVERSION TABLE (*continued*)

<i>Present Edition</i> (<i>Section</i>)	<i>Blumenkranz</i> (<i>Page</i>)	<i>Present Edition</i> (<i>Section</i>)	<i>Blumenkranz</i> (<i>Page</i>)
57—61	38	131—134	59
61—64	39	134—137	60
64—69	40	137—141	61
69—74	41	141—145	62
74—79	42	145—148	63
79—82	43	149—152	64
82—85	44	152—155	65
85—89	45	155—157	66
89—92	46	157—161	67
92—96	47	161—163	68

O

DISPVTATIO IVDEI ET CHRISTIANI^a

E	RM	
[1] ¶ Incipit epistola domini abbatis Gilleberti ad dominum abbatem Anselmum de disputatione nostre fidei quem habuit contra quendam Iudeum	[1] ¶ Incipit epistola Gisleberti abbatis ad Anselmum archiepiscopum. ^b	5
LIPE	AGRM, YCNQVHXBZW	10
[2] ¶ Reuerendo patri et domino Anselmo abbati, ^d suus seruus ac filius frater ^f Gislebertus,	[2] ¶ Reuerendo ^c patri et domino Anselmo, sancte ^e Cantuariensis ecclesie archiepiscopo, suus seruus ac filius frater ^g Gislebertus, ^h	15

^a Disputatio ... Christiani: Disputatio contra hereticos **M** Disputacio Gisleberti abbatis Westmonasterii contra Iudeos **L** Disputatio Iudei cum Christiano **B** (*in a later hand*) Disceptacio Iudei cum Christiano **I** (*in a later hand*) *om.* **PEF, AGR, YDCN, QVH, XZW** ^b Incipit ... archiepiscopum: Incipit prologus disputationis Iudei et Christiani **A** Incipit epistola domini Gilleberti abbatis Westmonasterii ad dominum Anselmum archiepiscopum Cantuarie **G** Incipit epistola Gisleberti abbatis (*om.* **C**) Westmonasterii directa domino Anselmo Cantuariensi archiepiscopo (episcopo **C**) **NC** Prefacio domini Gisleberti prepositi cenobii West[monasterii] in Anglia ordinis Sancti Benedicti ad beatum Anselmum archiepiscopum Cantuariensem in disputationem contra Iudeos **Q** (*in a later hand*) Incipit disputationis prologus Christiani et Iudei: Proemium **X** *om.* **Y, HV, BZW** ^c Venerando **W** ^d *om.* **L** ^e *om.* **R, QVH** ^f *om.* **P** ^g *om.* **VH, W** ^h suus ... Gislebertus: G[islebertus] suus seruus ac filius **W**

Westmonasterii cenobii procurator et seruus,^a prosperam in hac uita diuturnitatem et beatam in futura^b eternitatem.

[3] ¶ Paternitati et prudentie tue^c discutiendum mitto^d libellum, quem nuper scripsi, pagee commendans que Iudeus quidam olim mecum disputans contra fidem nostram de lege sua proferebat et que ego ad obiecta illius pro fide nostra respondebam. Nescio unde ortus, sed apud Maguntiam litteris educatus, legis et litterarum^e etiam nostrarum bene sciens erat, et exercitatum in scripturis atque disputationibus contra nos ingenium habebat.

10 [4] Plurimum mihi familiaris sepe ad me ueniebat, tum negotii sui causa, tum me uidendi gratia, quoniam in aliquibus illi multum necessarius eram; et quotiens conueniebamus, mox de Scripturis ac de fide nostra sermonem amico animo habebamus. Quadam ergo die, solito maius mihi et illi Deus oculum concessit,^f et mox, unde solebamus, inter nos 15 questionari cepimus.^f

[5] Et quoniam, que opponebat, conuenienter satis et consequenter opponebat, et ea, que opposuerat, non minus conuenienter prosequendo explicabat, nostra uero responsio uicino satis pede ad proposita^g illius respondebat, et Scripturarum eque testimonio nitens eidem ipsi concessu 20 facilis esse uidebatur et approbanda, rogauerunt, qui aderant, ut memorie darem hanc nostram disceptatiunculam, fortasse aliquibus profuturam.

[6] Scripsi ergo, et, tacito mei et ipsius nomine, scripsi sub persona Iudei cum Christiano de fide nostra disceptantis, scriptumque et exaratum hoc opus tue^h transmitto examinandum censure. Si res approbanda est, tuoⁱ 25 placebit approbata iudicio. Si uero resuenda est, seu tota, seu pars eius aliqua, quicquid resuendum erit accipe^j amico dictum in aure; et quia soli amico innotuit,^k silentio supprimatur, nec alicui hec ad legendum pagina communicetur.

[7] Saluo quidem amore mutuo et integra prorsus pace mutua deleatur 30 quicquid delendum ese tibi^l placuerit,^m aut corrigatur,ⁿ si quid est, quod

^a Westmonasterii ... seruus *om.* **W** ^b futuro **PW** ^c uestre **P** ^d mitto litteris et **W**.
^e scripturarum **CN** ^f questio cepit **PE** ^g opposita **XBZW** propositum **P** ^h uestre **P**
ⁱ uestre **P** ^j accipite **P** ^k quicquid ... innotuit *om.* **L** ^l uobis **P** ^m uideatur **Z**
ⁿ corrigatur **I corr.** reseruatur **E** resecatur **P**

¹ mihi ... concessit: cf. Virgil, *Ecloga*, i. 6 (This reference was identified by Silvestre, review of Blumenkranz, *Le Moyen Age*, vol. lxiii (1957), p. 553.)

corrigi^a posse tibi^b uisum fuerit. Fateor, quamlibet protuleris^c sententiam, animo libenti excipiam et aure obtemperanti audiam.

L

IPE, AGRM, YCNQVHXBZ

W

[9] ¶ Sic ergo Iudeus ille disputator, aliis pluribus interpositis, me prouocando adorsus est.

[8] ¶ Tamen quidam ex Iudeis, qui tunc Londonie erant,^d opitulante misericordia Dei, ad fidem christianam se conuertit, apud Westmonasterium coram omnibus fidem Christi professus baptismum petiit, accepit, et baptizatus Deo se inibi seruiturum deuouit, et monachus factus nobiscum remansit.

[8] ¶ Nunc ergo quicquid pro defensione catholice fidei ad opposita illius, diuina oppitulante gratia, ex Scripturarum testimonii proferre potero totum, tue commendans paternitati, ad exordium disputationis prefati Iudei, humili deuotionis audatia, accedo.

5

10

15

[9] ¶ Sic ergo Iudeus ille disputator, aliis pluribus interpositis, me prouocando adorsus est.

[9] ¶ Qui interpositis aliis pluribus sic me prouocando adorsus est.

20

CN

[10] ¶ Explicit epistola^f

GRM, DCNBZ

Incipit^g disputatio Iudei cum Christiano^h edita aⁱ Gisleberto abate Westmonasterii.^j

25

[11] ¶ IVDEVS.^k Quia Christiani te dicunt litteris eruditum et facultate dicendi expeditum, uellem ut toleranti animo mecum agas. Qua ope rationis et quo auctoritatis^l testimonio Iudeos culpatis, quia legem a Deo datam obseruamus et Moysi legislatori obsecundamus? Si enim lex bona 30 et a Deo data est,¹ obseruanda est.

[12] Cuius enim decretum obseruandum erit, si Dei mandatum non est obseruandum? Si autem lex obseruanda est, cur eius obseruatores

^a corrigi I corr. reserui E resecari P ^b uobis P ^c protuleritis P ^d erat Y
^e om. GRM ^f prologus AYX Explicit epistola om. IPE, GRM, VHBZ; Q (illegible on microfilm) Incipit epistola (section 1) ... adorsus est om. FOD ^g Christiani et Iudei. Incipit M
^h Christiano de fide christiana disputantis GR Iudei cum Christiano: Christiani et Iudei DCN
ⁱ a domino G ^j Incipit ... Westmonasterii: Incipit disputatio Iudei et Christiani AY Incipit disputatio edita quodam uiro religioso sub nomine Iudei et Christiani F Incipit disputacio X om. IPE, O, VH; Q (illegible on microfilm) ^k Interrogatio Iudei X Iudeus sic incipit E om. PYQW ^l auctoris VH

¹ Si ... est: 1 Tim. 1:8

LIPEF, AGRM

O, YDCNQVHXBZW

canibus assimilatis, fustibus
extrusos^a usquequaque
insectatis?

canibus assimilamur, fustibus
extrusi^b usquequaque
insectamur?

5 Si uero eam minime obseruandam dicitis, culpandus est Moyses, qui
nobis eam a Deo^c inani uanitate tradidit obseruandam.

[13] Quod si partem excipiendo id obseruandum esse dicitis, illud uero
minime obseruandum uel abolendum esse censem, date consilium,
quomodo illud effugiemus^d indictum^e a Deo maledictum: ‘Maledictus qui
10 non permanserit in omnibus, que in lege scripta sunt.’¹

[14] Legislator nil excipit, sed uniuersaliter ea omnia mandat obseruari,
uos autem ad uestrum arbitrium legis et mandatorum obseruantiam
determinatis. Et, ut scias quia his in rebus rationi potius uacare uolo
quam contentioni,^f ab aliis secedamus, et^g cui nostrum fauor audientium
15 applaudat, omnino recusemus.

[15] ¶ CHRISTIANVS:^h Rationabiliter satis hec omnia tu requiris, et ea
omnia queri conuenit. Sed a te uice pari requiro, ut mecum animo
patienti agas. Nam si modus altercationis nostre is habeatur, ut concedas
quicquid tue legis pagina testatur uel ratione tam euidenti astruitur, ut a
20 te nulla euidentiori refutetur, presto sum, ut de his tecum agam et
undecunque uolueris. Idque potius fideiⁱ causa et tui amore^j facio quam
studio disputandi. Nec hominum^k acclamations curo, sed uincat cui
ratio attestabitur et Scripture auctoritas contestabitur.^l

[16] ¶ Primum itaque legem bonam et a Deo datam dicimus, tenemus,^m
25 astruimus.² Ac proinde, quicquid in ea scriptum est, diuino sensu
intellectum suis temporibus obseruatum et obseruandum esse sancimus.
Diuino quidem sensu legis mandata intelligenda esse dicimus,ⁿ quia, si
humano ea omnia sensu et ad litteram accipimus, multa sibi inuicem
aduersantia et multum^o repugnantia uidemus.

^a obstrusos **P** extorsos **M** ^b obserusi **H** ^c a Deo *om.* **XBZW** ^d effugiamus **XBZW**
^e dictum **W** iudicium **P** ^f contemptioni **EGM** ^g et ne **BZW** ^h Christianus: Responsio
 Christiani **L** *om.* **PQW** ⁱ ueri **GM** ^j amoris **GC** ^k omnium **GRM** ^l attestabitur
GRM ^m testemur **H** ⁿ sancimus **E** ^o multa **MO**

¹ Deut. 27:26 (in version of Gal. 3:10) ² legem ... astruimus: cf. 1 Tim. 1:8

[17] Cum enim peracta creatione mundi Moyses dicat: 'Vidit Deus cuncta que fecerat et erant ualde bona',¹ quomodo in discretione^a animalium postea scribit hec munda et illa animalia esse inmunda, his uti permittit,^b illa non solum non^c tangere,² sed eum, qui tetigerit, morte multari et puniri mandat?³ Quod enim est inmundum, quomodo est ualde bonum? ⁵ Vbi enim cuncta nominauit et ualde bona esse cuncta^d dixit,⁴ neque hoc neque illud animal exceptit.

[18] Quomodo igitur Deus cuncta^e creauit ualde bona animalia, et postea uetat comedи hec uel illa animalia, et causam reddit dicens, ea esse inmunda animalia? Nec solum ea prohibuit, que sui natura homini ad uescendum ¹⁰ noxia sunt, uerum et multa, que gustu iocunda et usu eque salubria ad comedendum existunt.⁵ Aliquid ergo sacramenti hec in se continent, que licet a Deo dicta sint,^f tamen a se inuicem ad litteram omnino dissident.

LIPEF, AGRM, O

YDCNQVHXBZW

Sacramentum rei sacre
latens signum esse dicimus.⁶

15

[19] ¶ Item scimus

[19] ¶ Item dicimus

quia dixit Deus ad Adam: 'Ecce, dedi uobis omnem herbam afferentem semen super terram et uniuersa ligna, que habent in semetipsis sementem generis sui, ut sint uobis in escam.'⁷ Qua igitur ratione Deus dedit primo ²⁰ homini uniuersa ligna in escam, et statim postea prohibuit, ne de ligno scientie boni et mali sumat in escam?⁸ Vbi uniuersaliter uniuersa ligna concessa homini commendat, nullum exceptum fuisse lignum^g insinuat. Non igitur absque mysterio id accipiendum est.

[20] ¶ In Exodo, inter alia precepta de faciendo altari, Dominus Moysi ²⁵ ita precepit:^h 'Altare de terra facietis mihi et offeretis super illud holocausta et pacifica uestra.'⁹ Et de qua materiaⁱ alia fieri liceret et quomodo, ita subdidit: 'Quod si de lapidibus illud edificare uolueris,^j de non sectis lapidibus illud edificabis.'^k¹⁰

^a distinccione P ^b permittit P, DCN, permittat LIEF, AGRM, O, YQVH, XBZW ^c written above line W; om. LIPEF, AGRM, O, YDCNQVHXBZ ^d om. GRM, Z ^e om. XBZW ^f sunt GRM, H ^g om. DCN ^h precepit dicens Y, DCN ⁱ materie IEF, AGRM, O, YDCN, QV, XBZ corr. from materie L ^j uolueritis F, GRM, O ^k edificabitis EF, GM

¹ Gen. 1:31 ² in discretione ... tangere: Gen. 7:2; Lev. 11:2–8; Deut. 14:3–8 ³ eum ... mandat: cf. Lev. 5:2; 11:24ff; cf. Gen. 3:3; Exod. 19:12 ⁴ ualde ... dixit: Gen. 1:31 ⁵ uerum ... existunt: cf. Anselm, *Mono.*, i (S i, p. 14) ⁶ Cf. Aug., *De Ciu. Dei*, X. v, CCSL xlvi, p. 277 (CSEL xl, p. 452); see Gibson, *Lanfranc of Bec*, p. 76 ⁷ Gen. 1:29 ⁸ ne ... escam: Gen. 2:17 ⁹ Exod. 20:24 ¹⁰ Exod. 20:25

[21] In expletione autem tabernaculi et uasorum atque utensilium tabernaculi ita legitur: ‘Fecit Moyses altare thimiamatis de lignis sethim habens per quadrum singulos cubitos et in altitudine duos.’¹ Et post pauca: ‘Fecit et altare holocausti de lignis sethim quinque cubitorum per 5 quadrum et trium in altitudine.’² Non temerario quidem ausu seu presumptione fiebat, quod tam discreta dimensione altitudinis et quadrature fiebat.

[22] Item post aliquanta: ‘Fudit bases eneas in introitu tabernaculi et altare eneum cum craticula sua.’³ Item in fine: ‘Candelabrum stabit cum 10 lucernis suis et altare aureum, in quo adoletur incensum coram archa testimonii.’⁴ Quomodo ergo Dominus iubet, ut altare de terra faciatis et super illud holocausta uestra offeratis,⁵ econtra Moyses fecit altare thimiamatis ligneum,⁶ fecit et altare holocausti ligneum,⁷ fecit altare eneum,⁸ fecit et aureum,⁹ fecit aliquando etiam^a et^b lapideum?¹⁰

15 [23] Multum itaque aduersum uidetur, ut aliud et aliter quam Dominus per Moysen iubet ab ipso Moyse agatur. Altius^c ergo quam littera sonat et^d hec accipi oportet.

[24] ¶ Rursum, cum ea omnia^e humanis usibus Deum creasse Moyses dicat, eaque omnia homini subdidisse commemorat, ut ‘presit, inquit, 20 piscibus maris, uolatilibus celi, animantibus terre et omni reptili quod mouetur in terra’,¹¹ cur postea uetat, ne homo aret in boue et asino?¹² Onus aliud,^f quodcunque tibi placet,^g asino imponere licet, et ponere iugum boui cum asino quare non licet?

[25] Ad pascua ducere bouem cum asino licebit,^h in pascuis ea simul esseⁱ 25 et compasci^j lex permittit, et arare ea simul prohibet et^k interdicit. Si autem propterea uetat, quia hoc animal inmundum lex dicit, quare^l circa illud cetera, que dicta sunt, permittit, solum arare excipit? Equus in lege animal inmundum esse perhibetur et alia multa, nec tamen arare bouem cum equo uel alio animali inmundo in lege prohibetur.

^a om. YBZ ^b om. PFOX ^c Aliter BZ ^d om. PEF ^e om. DN ^f aliquid GMZ
^g placeat GM ^h licebat BZ licebit et X ⁱ esse licebit XW in ... esse om. BZ ^j cur pasci
 W ^k cur W ^l dicit quare T begins here

¹ Exod. 37:25 ² Exod. 38:1 ³ Exod. 38:30 ⁴ Exod. 40:4–5 ⁵ ut ... offeratis:
 Exod. 20:24 ⁶ fecit ... ligneum: Exod. 37:25 ⁷ fecit ... ligneum: Exod. 38:1 ⁸ fecit ...
 eneum: cf. Exod. 38:30 ⁹ fecit et aureum: cf. Exod. 40:5 ¹⁰ fecit ... lapideum: cf. Exod.
 20:25 ¹¹ Gen. 1:26 ¹² ne ... asino: Deut. 22:10

[26] ¶ Hanc non solum in his que dicta sunt mandatis, sed^a in quampluribus aliis legalibus ceremoniis^b contrarietatem uidemus, nisi ea competenti sensu intellexerimus.^c Discreto itaque et diuino sensu hec discutienda et intelligenda sunt, quia fieri non potest,^d ut ad litteram sumpta ea omnia impleantur.¹

5

[27] Si uero legem debito sensu accipimus, omnia legis mandata debita obseruatione obseruare poterimus,^e quedam ad litteram et sine ullo figurarum uelamine dicta esse accipiendo, quedam uero ad figuram et profundo^f figurarum uelamine adumbrata esse intelligendo.²

[28] Quedam ad tempus obseruari iussa sunt, quedam sine ulla temporum determinatione obseruanda sunt. Que enim sacramenti alicuius prenunciatiua erant et ueritatis future figura, suo tempore manifestata rei atque ueritatis presentia, oportuit, ut eorum remaneret prenunciatio et figura.³

[29] Nam sicut ipso usu loquendi uerborum utimur uicissitudinibus, dicendo 'erit', quamdiu futurum est, ipsumque 'erit' prorsus omittentes^g in presenti 'est' assumimus, quodque ipsum iam preterisse significantes utimur 'fuit',⁴ sic in rebus prenunciatiuis alicuius sacramenti, ubi presens manifestatur sacramentum, eius iam superfluo seruaretur seu figura seu signum.

20

[30] Que uero alicuius mysterii significatiua^h non erant, sed aperte seu fidei ueritatem insinuant seu caritatis edificationem commendant, ea et a uobis et a nobis non ad tempus, sed in perpetuum obseruanda sunt, eorumque transgressio nullatenus esse potestⁱ inulta. Harum, que in lege erant, figurarum ueritas, tamdiu et^j per tot secula expectata, tandem 25 aliquando erat exhibenda.

^a sed etiam **GRM** ^b institutis **GRM** ^c intelligamus **GRM** ^d poterit **BZ**
^e debemus **XW** ^f uelamine ... profundo: profundo quedam **XBZW** ^g amittentes **QVH**
^h significata **OZ** significantia **T** ⁱ poterit **BZ** ^j om. **MD**

¹ Hanc non solum ... ea omnia impleantur: cf. Isid., *De Var. Quaest.*, vi. 1 (Vega-Anspach, p. 19), De eo quod lex, hoc est, Vetus Testamentum, idcirco iuxta litteram impleri non potest, pro eo quod in plerisque praecceptis sibi contraria uidetur ² Si uero legem ... esse intelligendo: cf. Isid., *De Var. Quaest.*, viii. 2 (Vega-Anspach, p. 22), Quae omnia ex parte secundum litteram impleta esse scimus et credimus, ex parte uero non iuxta litteram, sed mystice figurata esse nouimus ³ Quedam ad tempus ... prenunciatio et figura: cf. Isid., *De Fide Cath.*, II. xiv. 5 (*PL* lxxxiii, col. 521), in illo [Veteri Testamento], exceptis sacramentis, quae umbrae erant futurorum, caetera promissa temporalia sunt Sabbatum scilicet ... ciborumque obseruantia ...: quae omnia carnali congruunt uel[ustati] ⁴ usu loquendi uerborum ... fuit: cf. Anselm, *Mono.*, xxi (S i, p. 38)

[31] Nunquid semper promittendum erat: ‘Aperiam in parabolis os meum, loquar propositiones ab initio’?¹ Nunquid semper futurum erat: ‘Donec ueniat qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium’?² Tandem ergo predestinatis a Deo temporibus uenit ‘mediator Dei et 5 hominum, homo Christus Ihesus’,³ aperiens nobis sensum, ut intelligeremus Scripturas,⁴ dissoluens profunda mysteria, que de eo in lege et Prophetis scripta erant, in quem te oportet credere.⁵

[32] ¶ IVDEVS:^a Si ad tempus hoc uel illud sermo Dei seruandus est, eoque tunc annullato item aliud ad aliud^b tempus obseruandus est, sicque per 10 temporum uicissitudines diuine inmutantur sanctiones, quomodo stabit: ‘Semel locutus est Deus’?⁶ Quo pacto ratum erit: ‘In eternum, Domine, uerbum tuum permanet in celo’?⁷

[33] Quid, queso, in ea^c interest, cur Deus hoc animal mundum, illud inmundum iudicet, hoc uti permittat, illo uti prohibeat? ‘Quis’ enim 15 ‘adiuuit spiritum Domini aut quis consiliarius eius fuit’,⁸ ut istud agi permittat, illud fieri prohibeat?

[34] Iussit, obsequendum^d igitur est, eique obsequi summa uirtus est. Prohibuit, fieri ergo iam^e non licet, idque, si postea fiat, peccatum esse dicimus ac pena debita puniendum. Vt ergo seruemus littere figuram, 20 contemnemus litteram? Vt seruemus alterum, que ratio est damnare alterum?

[35] Seruemus litteram, seruemus et littere figuram. Maneat paruo sensu^f nostro littera, maneat et uestro, atque addatur spiritualis et concessa uobis^g a Deo mysterii latentis intelligentia. Abstineamus a porco, quia lex iubet, 25 abstineamus et ab eo, si quod est, quod per porcum significatur, peccato.

[36] Non aremus in boue et asino, quia id legislator prohibuit, et si qua euitanda intellexeris^h per hancⁱ asini et bouis copulam, fas est euitare, immo peccatum est^j non euitare. Ita et de ceteris. Ita enim lex adimpletur et adimplenda esse censetur.⁹

^a om. PW; Q (i. in margin) ^b aliud I corr. illud PE ^c in ea: mea LEF, RM, VH in eo P
om. O, BZW ^d obseruandus B obseruandum XZW ^e om. BZW ^f sensu EFT
^g nobis PE ^h intellexerimus XBZ ⁱ om. XBZW ^j om. PW

¹ Ps. 77:2 ² Gen. 49:10 ³ 1 Tim. 2:5 ⁴ aperiens ... Scripturas: Luke 24:45
⁵ Que uero (section 30) ... credere: cf. Aug., *Contra Faustum*, x. 2 (CSEL xxv. 1, p. 311), seruari a Christianis etiam ex ipsis libris pracepta uitiae agendae; pracepta uero uitiae significandae tunc recte obseruata, cum praenuntiabantur ista, quea nunc reuelata sunt ⁶ Ps. 61:12 ⁷ Ps. 118:89 ⁸ Isa. 40:13 ⁹ Ita ... censetur: cf. Matt. 5:17

[37] ¶ Sed ita his prelibatis ad Christum ueniamus, in quo questionis et controuersie causa tota consistit.^a Nam eum noui cultus, nouarum institutionum ac legis prorsus immutate dicitis uos^b habere auctorem, in quem dicis^c quia me oportet credere. Christum credo Prophetam quidem omni^d uirtutum prerogatiua excellentissimum, et Christo credam; sed in Christum 5 neque credo neque credam,¹ quia non credo nisi in Deum et^e unum.

[38] ‘Audi’, inquit, ‘Israel, Deus tuus Deus unus est.’² Vnus, non triplex, sicut uos Christiani et negando dicitis et dicendo negatis. Dicitis enim: ‘Deus est Pater, Deus Filius,^f Deus^g Spiritus Sanctus.³ Alius Pater, alias Filius, alias Spiritus Sanctus.⁴ Et tamen non tres Dii, sed unus est 10 Deus.’^h⁵ Dicitis utrumque; qui uult credat uel alterum uel utrumque. Israel uero nostra gens audit et credit: ‘Deus tuus Deusⁱ unus est.’⁶

[39] Non creatus in tempore, non factus ex muliere; quoniam, si propri dici posset, antequam tempus fuit, ipse fuit. Tempus ipse creauit et sub tempore celum et terram et que in eis sunt omnia^j ipse creauit. 15

[40] Sequitur aliud in Decalogo^j mandatum: ‘Non assumas nomen Dei tui in uanum.’⁸ In uanum nomen Dei^k assumit, qui homini nomen cultumque diuinitatis attribuit. Nam, si uanitas est omnis homo uiuens,⁹ qui hominem Deum credit et Deum appellat, homini^l nomen cultumque diuinitatis attribuit.^m 20

[41] ¶ Non igitur credo in Christum neque spes mea est in Christo,¹⁰ quoniam: ‘Beatus uir, cuius est nomen Domini spes eius’.¹¹ Sed Christum credo et Christo credam, cum uenerit,¹² quoniam de eo Moyses testatur et

^a existit B exsistit Z ^b nos BZW ^c dicitis PEFT, Y dicis I corr. corr. from dicitis M
^d omnium PF, W ^e et in XZW ^f Deus Filius: Deus est Filius P, GR, XBW Deus Filius
 est F ^g Deus est F, G, BZW ^h Alius Pater ... Deus om. T ⁱ om. BZ ^j dialogo
 LIP, ARM ^k Dei sui PF ^l uanitati V ^m Nam ... attribuit om. AGRM homini ...
 attribuit: in uanum nomen Dei assumit F

¹ Christum credo Prophetam ... Christo credam ... in Christum neque credo neque credam: *Christus* is used here in its two meanings: the Christ, i.e. the Messiah, and Jesus Christ. On the different meanings of *credo*, see Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens*, pp. 218–19; see also section 41

² Deut. 6:4 (in version of Mark 12:29) ³ Deus est Pater ... Spiritus Sanctus: *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 18), Ita Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus; cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, ix (S ii, p. 28) ⁴ Alius Pater ... Spiritus Sanctus: cf. *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 18)

⁵ Et tamen ... est Deus: *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 18). Et tamen non tres Dii, sed unus est Deus; Anselm, *De Inc. Verbi*, ix (S ii, p. 28), et tamen non tres Dii, sed unus est Deus ⁶ Deut. 6:4 (in version of Mark 12:29) ⁷ celum ... omnia: cf. Exod. 20:11 ⁸ Exod. 20:7 ⁹ uanitas ... uiuens: Ps. 38:6 ¹⁰ spes ... Christo: cf. Ps. 61:8 ¹¹ Ps. 39:5 ¹² Non igitur credo in Christum ... Sed Christum credo et Christo credam cum uenerit: see n. 1

dicit: 'Prophetam suscitabit uobis Dominus^a de fratribus uestris tanquam me; ipsum audietis.'¹

[42] Et quoniam uotis omnibus optandum erat, ut ueniret, et quo signo aduentus eius dinosci posset,^b audi quid super hoc Propheta Isaias 5 denunciat: 'Erit in nouissimis diebus preparatus mons domus Domini in uertice^c montium et fluent ad eum omnes gentes et dicent: "Venite, ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Iacob."²

[43] Si ergo Christus iam uenit, ubi in toto orbe terrarum, preter pauculam gentem Iudeorum, dicitur: 'Ascendamus^d ad domum^e Dei Iacob'?³ Alii uestrum dicunt: 'Eamus ad domum Petri', alii 'ad domum Pauli', alii 'ad domum Martini'.⁴ Nulli uero dicunt: 'Eamus ad domum Dei Iacob'.⁵

[44] Audi adhuc de aduentu Christi sequentia: 'Et conflabunt gladios suos in uomeres et lanceas suas in falces. Non leuabit gens contra gentem 15 gladium, nec exercebuntur ultra ad prelium'.⁶ Nunquidnam ordo militaris nostra hac etate conflat gladios suos in uomeres et lanceas suas in falces?⁷ Vix fabri sufficient, uix ferrum sufficit fabricandis militaribus armis.

[45] Vbi terrarum inueniri potest: 'Non leuabit gens contra gentem 20 gladium nec exercebuntur ultra ad prelium'?⁸ Vbique orbis terrarum uicinus uicino insidiatur, opprimit, necat; gens contra gentem effusis uiribus preliatur, regnum aduersus regnum excitatur,⁹ et ab ineunte ipsa puerili^f etate quisque exercetur ad prelium. Constat ergo quia uos Christiani longe de Christo et de eius aduentu erratis.

25 [46] ¶ CHRISTIANVS:^g Reuera 'semel locutus est Deus'¹⁰ et nefas est, ut unquam ullus sermo Dei^h annulletur. Diuine sanctiones non immutanturⁱ per illas temporum uicissitudines, quia Christus non uenit legem soluere, sed adimplere. 'Amen', inquit, 'dico uobis; iota unum aut unus

^a Dominus Deus **BZW** om. **H** Deus **E** ^b possit **O, BZ** ^c uerticem **LIPEFT, AGRM, O,**
QVXB ^d Ascendamus ad montem **P** ^e montem **FH** ^f pueri **PB** ^g om. **POQ; F**
 (... nus in margin) ^h eius **GRM** ⁱ mutantur **QVH**

¹ Deut. 18:15 (in version of Acts 3:22) ² Isa. 2:2–3 ³ Isa. 2:3 ⁴ St Peter of Westminster abbey, St Paul of London cathedral, for St Martin see C. N. L. Brooke assisted by G. Keir, *London 800–1216: the shaping of a city* (London, 1975), *passim*, but esp. pp. 310–12
⁵ Isa. 2:3 ⁶ Isa. 2:4 ⁷ gladios ... falces: Isa. 2:4 ⁸ Isa. 2:4 ⁹ uicinus ... excitatur:
 cf. Isa. 19:2 ¹⁰ Ps. 61:12

apex non preteribit a lege, donec omnia fiant.¹ Nunquid uult Christus legem damnare, qui comminatur inquiens: 'Iota unum aut unus apex non preteribit a lege, donec omnia fiant'?² Non igitur eam uult soluere, sed adimplere.³ Lex prohibet homicidium, Christus iram et odium,⁴ lex prohibet adulterium carnis, Christus ipsum etiam appetitum cordis.⁵ 5

[47] Vobis lex prohibet uti porcina,^{b6} et ea tunc ab eo animante abstinentia^c uobis necessaria erat, quoniam ueritatis future erat figura, et figura seruanda erat, donec adesset ipsa ueritas. Nunc autem nobis seu uobis necessaria non est, quoniam ipsa figure ueritas iam presens adest.⁷ Quanuis abstinere liceat, et multi nostrum abstineant, non solum ab ea, uerum et ab 10 omni carne alia, magno et eodem iudice quisque nostrum se tuetur.

[48] Moyses carnem suillam inmundam appellat, uti ea prohibet, et propterea dicitis quia uti ea non licet. Moyses non aliis sed idem ipse carnem suillam dicit^d mundam et ualde bonam, et eam ad uescendum sicut cetera scribit Deum fecisse bonam, et ideo dicimus quod ea uti licet.^e 15 Postquam enim enumerauerat^f Deum creasse uniuersa, pisces maris, uolucres celi, cuncta animantia terre, in quibus est anima uiuens,⁸ non longe infra subdidit: 'Vidit Deus cuncta, que fecerat, et erant ualde bona.'⁹

[49] Quod ualde bonum est, nulla ex parte malum est. Quod uero^g nulla ex parte malum est, quomodo malum et inmundum est? Quicquid ergo 20 nature a Deo facte in carne suilla consideratur, mundum et ualde bonum est atque uti licet. Quia uero^h per hoc animal uoluptas et inmundicia figuratur, inmundum propter hoc animal hocⁱ esse designatur

LIPEFT, AGM, O

YDCNQVHXBZW

— ut uicum hoc studiosius
caueatur, etiam animal ad
uescendum interdicitur, per
quod designatur —

25

^a carnis **GRM, W** ^b porcina carne **PF, BZ** carnem **W** ^c ea ... abstinentia: illa (ipsius **P**)
abstinentia tunc **PW** ^d appellat **DCN** ^e liceat **FW** ^f enumerauit **GRM** enumerat **Y**
annumerauerat **P** enunciauerat **T** ^g ergo **BZ** ^h ergo **L, BZ** ⁱ om. **F, BZ**

¹ legem soluere ... omnia fiant: Matt. 5:17–18 ² Matt. 5:18 ³ Non ... adimplere: Matt. 5:17 ⁴ Lex ... odium: cf. Matt. 5:21–2; cf. 1 John 3:15 ⁵ lex ... cordis: cf. Matt. 5:27–8
⁶ Vobis ... porcina: cf. Lev. 11:4,7; Deut. 14:7–8 ⁷ Vobis lex ... adest: cf. Isid., *Sent.*, I. xx. 3
(*PL* lxxxiii, col. 586), Sub Veteri Testamento minoris culpae erant peccata, quia in eo non ipsa ueritas, sed umbra ueritatis aderat. Nam in Testamento Nouo praeceptis altioribus manifesta facta quaedam, quae in illo populo umbrae ueritatis deseruerant, deserenda nobis praecipiuntur ⁸ pisces ... uiuens: cf. Gen. 1:28, 30 ⁹ Gen. 1:31

et^a ea inmundicia uti non licet.^b Sic ergo mundum et inmundum esse hoc animal intelligitur, et eo uti et non uti a Deo nobis permittitur.¹

[50] Vnde et sacra testatur auctoritas: ‘Non quod intrat in^c os coinquinat hominem sed’ que ‘de corde’ exeunt fornicationes, et cetera que enumerat uicia, ‘ea coinquinant hominem’.² Non itaque caro suilla, que in os intrat, coinquinat hominem,³ sed uoluptas et inmunda^d uoluptatis cuiuslibet concupiscentia, que de corde procedit, ea coinquinat hominem.⁴ Propter hoc Apostolus Paulus quoque^e ait: ‘Omnia, que uobis apponuntur ad uescendum, sumite cum gratiarum actione, nichil interro-
10 gantes propter conscientiam.’⁵

[51] ¶ Eadem ratione licet arare in boue et asino, et prohibetur^f ne aremus in boue et asino.⁶ ‘Nunquid de bobus’, sicut ait Apostolus Paulus, ‘cura est Deo? An propter nos lex hoc dicit?’⁷ Qui ergo terram colit, aret in boue et asino, si melius non potest, quia Deus permittit, quia 15 omnia hec humanis usibus creavit. Sed, quia bos ungulam findit et ruminat et ad excolandam terram omnino est idoneum animal, rectorem in ecclesia designat discretum, in his, que agit, sensum habentem, qui rectum discernit a prauo et qui mandata Dei, que audit et que legit, meditatur,⁸ ac meditando apud se ruminat die ac nocte,⁹ nec solum sibi 20 utilis existit, sed alios edificat et docendo instruit.¹⁰

[52] Huic tam idoneo predicatori non est associandus ad predicandum uerbum Dei alter moribus indiscretus, sensu idiota et litteris imperitus, quia non solum sibi male uiuendo est inutilis, sed, malo suo exemplo et inmunde uiuendo, aliis noxiis existit. Porro hec uicia per asinum

^a quod **W** ^b et ... licet *om.* **Y** Quia ... licet *om.* **R** ^c per **XBZW** ^d inmundicia **AGRM**,
DCN, **XBZW** ^e *om.* **P**, **Y**, **XW** ^f prohibemur **T**, **BZ**

¹ Postquam (section 48) ... permittitur: cf. Isid., *De Fide Cath.*, II. xviii, 2 (*PL* lxxxiii, coll. 527–8). Dum enim quaedam in lege, quasi non munda, in cibo damnantur, mores hominum procul dubio significantur ... Omnia enim quaecunque a Deo in ipsis primordiis mundi creatam sunt, sua uocis auctoritate non tantum bona, sed etiam ualde bona probantur. Ideoque quaecunque in genere significantur animalium immundorum, rectius deriuantur in moribus hominum (Blumenkranz, p. 35) ² Non quod intrat ... ea coinquinant hominem: Matt. 15:11; cf. Matt. 15:18–20 ³ in os ... hominem: Matt. 15:11 ⁴ uoluptas ... hominem: cf. Matt. 15:18–20 ⁵ Cf. 1 Cor. 10:27; cf. Phil. 4:6 ⁶ prohibetur ... asino: Deut. 22:10
⁷ 1 Cor. 9:9–10 ⁸ Sed, quia bos ... meditatur: cf. Isid., *De Var. Quaest.*, ii. 7 (Vega-Anspach, p. 10), ... Christiani ... per munda [animalia] homines pios, iustos atque sanctos, et eorum utiles actiones accipiunt (Blumenkranz, p. 36); cf. Isid., *De Var. Quaest.*, liv. 3 (Vega-Anspach, p. 162) (Blumenkranz, p. 36) ⁹ ac meditando ... nocte: cf. Isid., *De Var. Quaest.*, liv. 3 (Vega-Anspach, p. 162–3), ... significantur homines iusti ... legem Dei assidue uelut uitale cibum subtiliter in interiore homine ruminantes ... (Blumenkranz, p. 36) ¹⁰ alios ... instruit: cf. 1 Cor. 14:19

designantur, qui neque ungulam findit neque ruminat et omnino inertissimum est animal.¹

[53] ¶ Que uero dicta sunt de faciendo altari, et quare Dominus prohibuit, ne homo ederet de ligno scientie boni et mali,² profundum in se mysterium continent, sed alias et ad alias hec^a discutienda pertinent. 5 'Hec quidem in figura contingebant et dicebantur uobis;^b scripta sunt autem ad correctionem nostram, in quos fines seculorum deuenerunt',³ sicut dicit Paulus ex uestra^c gente noster Apostolus.

[54] Fines seculorum sunt nouissimi dies, de quibus Isaias prenunciavit^d dicens: 'Erit in nouissimis diebus preparatus mons domus Domini in 10 uertice^e montium',⁴ ad quem reuera confluent^f omnes gentes, sicut Psalmista quoque predixerat: 'Reminiscentur et conuertentur ad Dominum uniuersi fines terre et adorabunt in conspectu eius uniuersae familie gentium.'⁵ Vniuersi fines terre iam credunt in Christum, Christum iam adorant uniuersae familie gentium. 15

[55] Vna et concordi uoce dicunt; 'Eamus ad montem Domini et ad domum Dei Iacob.'⁶ Non ad domum Iacob, uerum^g ad domum Dei Iacob. Hoc est ad domum Dei, quem coluit Abraham, quem coluit Isaac,^h quem coluitⁱ Iacob, quem coluit^j Moyses quoque et^k Aaron. Vt ostendant unum Deum esse et eorum, qui ante legem fideles fuerunt, et 20 eorum, qui sub lege extiterunt, et eorum, qui nunc existunt, credentis^l in Deum uniuersae multitudinis^m gentium.

[56] ¶ Quod autem dicere nos arguitis:ⁿ 'Eamus ad domum Petri',^o 'eamus ad domum^p Pauli', 'ad domum Martini',^q nullus, qui sane sapit, hoc ita dictum esse^r intelligit.^s Nullam quippe domum Petro seu Paulo^t 25

^a om. BZ ^b nobis BZ ^c nostra H ^d prenunciavit I corr. prenunciavit PEFT
^e uerticem LIPET, AGRM, O, QV ^f confluent P, GRM, BZ ^g sed PG, O, XW si P
^h quem coluit Isaac: Ysaac Y om. O ⁱ quem coluit: et BZ quem W om. Y ^j quem coluit: et O
^l om. PXBZW ^k quoque et: quem coluit P quoque L et X ^l credentes PE, G, OY, XZ
^m multitudines PY ⁿ arguis GRM ^o Eamus ad domum Petri om. X ^p eamus ad domum:
 seu F uel Y ad domum W ^q ad domum Martini: et Martini OY om. P ^r om. XZ
^s intelligat P, BZW ^t seu Paulo om. DCN

¹ Huic tam idoneo ... est animal: cf. 2 Cor. 6:14–18; Nunquid de bobus (section 51) ... est animal: cf. Lanfranc on 1 Cor. 9:9 (PL cl, col. 184). Ostendit hoc dictum esse de praedicatoribus, aut enim de illis aut de bobus, sed de bobus non; non enim est cura Deo de his; ergo dictum est de praedicatoribus ² Dominus ... mali: Gen. 2:17 ³ 1 Cor. 10:11 ⁴ Fines seculorum ... montium: cf. Isid., *De Fide Cath.*, II. i. 13 (PL lxxxiii, col. 502), Nouissimi dies hi sunt, in quibus Saluatoris resplenduit fides. Praeparatus autem mons super uerticem montium Christus est, quia ipse est caput Apostolorum et Prophetarum; Erit ... montium: Isa. 2:2
⁵ Ps. 21:28 ⁶ Isa. 2:3

facimus, sed in honorem atque memoriam Petri seu Pauli Deo^a eam condimus.^b Nec ulli pontificum fas est dicere in consecrationibus ecclesiarum: ‘Tibi Petro seu Paulo hanc domum uel hoc altare consecramus’,^c sed: ‘Tibi Deo in honorem Petri seu Pauli hanc domum uel hoc altare 5 consecramus.’^d

[57] Propterea uero^e hec domus potissimum appellatur domus Dei Iacob, ac specialius^f nominatur Iacob, quia primus omnium legitur Iacob Deo instituisse hanc domum: ‘Erexit’, inquit, ‘Iacob lapidem in titulum fundens oleum desuper¹ et dixit:^g “Vere, locus iste sanctus est”’.² Et 10 enumeratis que uiderat celestibus mysteriis,³ obstupefactus addidit: ‘Quam terribilis est locus iste. Non est hic aliud nisi domus Dei et porta celi.’⁴

[58] Domus ergo Dei nostri est domus Dei Iacob, quia Deum, quem colimus, coluit Abraham quoque,^h Isaac et Iacob. In hac domo Dei 15 cotidie diuinus sermo recitatur, populus fidelis,ⁱ que bona appetat et que mala fugiat, edocetur, ac simul que appetendorum sint^j premia et que mala que aguntur^k pena comitetur.^l Inde et forenses cause a Christianis aguntur: a proximis proximorum calumnie^m audiuntur, ac debita cuique reatui pena infertur.

20 [59] ¶ ‘Non occides’, inquit lex;⁵ qui autem occiderit, immo, sicut etⁿ Christus adicit, ‘qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio’.⁶ Cui ergo^o odium et ira tollitur, uti gladio et lancea non permittitur. Qui abrenuntiat ire et odio, facillimum est ut abrenuntiet lancee et gladio. Multo quippe facilius est conflare gladium suum in uomerem et lanceam suam in 25 falcem,⁷ quam tumore cordis summisso^p humilem fieri ex superbo, seruum ex libero, abnegare uxorem, filios,^q domum,^r agros, arma, equos et omnia que possidet,^s adhuc autem ut ‘semetipsum abneget’.^t

^a om. QVH, BZW ^b credimus BZW ^c sacramus IPE, O, DCN, QV ^d sed ...
consecramus om. T, Y, XBZW added in lower margin F ^e om. RO ^f specialiter BZW
^g dixit uere Dominus est in loco isto P ^h om. F, R, H, BZ ⁱ populus fidelis: populo
fidi F ^j sunt DCN ^k aguntur L, AM, W agit R agunt IPEFT, G, O, YDCN, QVH,
XBZ ^l comminetur T ^m cause GRM ⁿ om. T, BZW ^o Cui ergo om. AGRM
^p suocomisso AR succomisso GM ^q liberos BZW ^r om. FT

¹ Erexit ... desuper: Gen. 28:18 ² dixit: Vere ... est: cf. Jos. 5:16; cf. Gen. 28:16 ³ Et ...
mysteriis: cf. Gen. 28:12–13 ⁴ Gen. 28:17 ⁵ Exod. 20:13; Deut. 5:17 ⁶ Non
occides ... iudicio: cf. Matt. 5:21–2 ⁷ Conflare ... falcem: cf. Isa. 2:4 ⁸ abnegare uxorem
... possidet: cf. Luke 14:26, 33 ⁹ Matt. 16:24

[60] Quod tamen sepenumero fieri uidemus, uidetis et uos, quia multi olim in rebus seculi agentes, superbi et potentes, ad bella instructissimi et pugnaces,^a rapiendis aliorum rebus^b inhiantes, propter Deum abnegatis omnibus pompis secularibus, pauperrimi sponte per diuersa peregrinantes loca, sanctorum suffragia requirunt aut quolibet inclusi specu 5 agunt uitam subditam^c sub quolibet prelato.

[61] In huius modi uero seruorum Dei cohabitatione adimpletur illud etiam denunciatum per Isaiam Prophetam miraculum: ‘Vitulus, leo et ouis simul morabuntur et puer paruulus minabit eos.’¹ Puer paruulus leonem et ursum cum agno minat, cum in domo Dei pastor eque nobili 10 quondam et ignobili, potenti et impotenti, forti et infirmo imperat.² Puer non sensu, sed malicia,³ paruulus non iusto regiminis uigore, sed ab omni fastu seculari aut generis indignitate.

[62] ¶ Vt igitur breuiter dicam: hec est institutio uite^d Christianorum, ut quisque ‘diligat proximum^e sicut seipsum’⁴ et, quod sibi fieri non uult, 15 alii ne faciat.⁵ Hoc est uerbum, de quo ait Paulus Apostolus: ‘Verbum consummans et adbreuians in equitate posuit Dominus super terram.’⁶ De hac uerbi consummatione Isaias Propheta dicit: ‘Consummatio adbreuiata inundabit^f iusticiam; consummationem enim^g et adbreuiationem Dominus Deus exercituum faciet in medio terre.’⁷ 20

[63] De hoc etiam uerbo idem ipse^h Propheta Isaias predixerat: ‘Venite’, inquit, ‘ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Iacob, et docebit nos uias suas Dominusⁱ et ambulabimus^j in semitis eius, quia de Syon exibit lex et uerbum Domini de Ierusalem.’⁸ Que, inquam, lex alia de Syon exitura esse^k predictitur, quod, inquam, uerbum Domini^l de 25 Ierusalem exiturum esse prenunciatur? Lex, que per Moysen data est,

^a et pugnaces: bonisque **W** ^b om. **W** ^c om. **GRM, XBZW** ^d om. **GO added**
 above line **R** ^e proximum suum **EF, DN** ^f inundabit **LQ** mandabit **GRM, BZ**
 mundabit **IPEFT, A, O, YDCN, VH, XW** ^g om. **R, BZ** ^h om. **Y, DN, XBZW**
ⁱ om. **ARYNW** suas Dominus **om. Z** ^j ambulauimus **PB** ^k om. **GRM** ^l om.
EQVH

¹ Isa. 11:6 ² Puer paruulus ... imperat: cf. Jerome, *Comment. in Esaiam*, IV. xi. 6/9 (CCSL lxxiii, p. 152). Quod cotidie cernimus in Ecclesia, diuites et pauperes, potentes et humiles, reges atque priuatos pariter commorari et a pueris paruulis, quos apostolos intellegimus et apostolicos uiros, imperitos sermone sed non scientia, regi in Ecclesia ³ Puer ... malicia: cf. 1 Cor. 14:20 ⁴ Gal. 5:14 and parallels (cf. Lev. 19:18) ⁵ quod ... faciat: cf. Tob. 4:16 and parallels ⁶ Cf. Rom. 9:28; Hoc est uerbum ... terram: cf. Lanfranc on Rom. 9:28 (PL clx, col. 138), Verbum consummans uocat dilectionem Dei, et proximi, per quam saluati sunt plures sine legalibus obseruationibus ⁷ Isa. 10:22-3 ⁸ Isa. 2:3

non ex monte Syon exiit, quia in monte Syon data non est, sed in monte Synai.¹

[64] Que igitur lex exiit de Syon, nisi lex Noui Testamenti per Christum data, que ab eis locis per totum orbem terrarum annunciatu diffusa?²
 5 'Sedete', inquit,^a 'in ciuitate, donec induamini uirtute ex alto.'³ Et inde ascensurus in celum,^b 'euntes', inquit,^c 'in mundum uniuersum predicate Euangelium omni creature',^d hoc^d est illud bonum uerbum, id est Euangelium, quod de Ierusalem exiit. 'Predictate Euangelium omni creature; qui crediderit et baptizatus fuerit, saluus erit.'⁵

10 [65] In quo Euangelio uias suas uias nouas edocuit Dominus.⁶ Vie ueteres fuerunt: 'Oculum pro oculo, dentem pro dente';⁷ uie noue.^f 'Si quis te percuferit in maxillam, prebe illi^g et alteram.^h Auferenti tunicam, remitteⁱ ei^j et pallium.'⁹ Vie ueteres fuerunt: 'Diliges proximum^k tuum et odio habebis inimicum tuum';¹⁰ uie noue sunt: 'Si esurierit 15 inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi.'¹¹

[66] ¶ He sunt uie Domini, he sunt semite Domini,¹² per quas perfecti ambulant Christiani.¹³ Hanc christiane institutionis^l uitam licet^m nunc pauci seruantⁿ Christiani. Quondam seruabant reges et cum regibus subdite eis nationes. Quid uero, si potens aliquis, si uiolentus aliquis 20 prae agit et corrigi non uult? 'Michi uindictam', dicit Dominus, 'et^o ego retribuam.'¹⁴ Et quanta erit illa diuine animaduersionis seueritas? Audi Psalmistam: 'Deus manifeste ueniet, Deus noster, et non silebit. Ignis in conspectu eius exardescet^p et in circuitu eius tempestas ualida.^q¹⁵

^a om. GM ^b que ab ... celum: **I corr.** que de monte Syon exiit? Quoniam de monte Syon Christus etiam celum ascensurus Discipulis suis legem per mundum uniuersum predicandam commendauit **PEFT** ^c om. GM ait **BZ** ^d hoc enim **GRM** ^e om. AM, DCN
^f noue sunt **XBW** ^g ei **BZ** ^h aliam **TH** ⁱ dimitte **GRM**, **Y**, **X** ^j illi **RV** om. **HB**
^k amicum **GRM** ^l instructionis **AW** ^m om. **PEFT added above line I** ⁿ seruent **L**, **M**, **Y**, **DN**, **XBZ** ^o om. **P**, **RM**, **XBZW** ^p ardebit **FW** ^q exardescet ... ualida om. **Y**

¹ Lex, que ... Synai: cf. Isid., *De Var. Quaest.*, i. 2 (Vega-Anspach, p. 5), Primum quidem testamentum per Moyseen, ... in monte Sina datum est; cf. Aug., *Tract. Adu. Iud.*, vii. 9 (*PL* xlvi, col. 58), Lex ... per Moyseen data ... non intelligitur prodisse de Sion et Jerusalem, sed de monte Sina (Blumenkranz, p. 39) ² Que igitur lex ... diffusa: cf. Aug., *Tract. Adu. Iud.*, vii. 9 (*PL* xlvi, col. 58), Euangelium uero Christi ... inde [ex Sion] processit ... inde exierunt praedicare Euangelium in notitiam omnium gentium (Blumenkranz, p. 39) ³ Luke 24:49 ⁴ Mark 16:15

⁵ Mark 16:15–16 ⁶ uias suas ... Dominus: cf. Isa. 2:3 ⁷ Exod. 21:24 and parallels; Matt. 5:38 ⁸ Vie ueteres ... alteram: cf. Isid., *Sent.*, I. xx. 1 (*PL* lxxxvii, col. 586), In lege oculum pro oculo auferre, in Euangelio alternam praebere percutient maxillam ⁹ Cf. Matt. 5:39–40

¹⁰ Matt. 5:43 ¹¹ Rom. 12:20 (cf. Prov. 25:21); Vie ueteres (I) (section 65) ... illi: cf. Jerome, *Comment. in Matteum*, I. v. 38–9 (*CCSL* lxxvii, p. 33), Et in lege retributio est, in Euangelio gratia; ibi culpa emendatur, hic peccatorum auferentur exordia ¹² He (I) ... Domini: cf. Isa. 2:3

¹³ per ... Christiani: cf. (?) Gen. 17:1 ¹⁴ Rom. 12:19 ¹⁵ Ps. 49:3

[67] ¶ Tamen circa nouissima dierum illorum,¹ circa seculi consummationem,² hec mala et multo^a duriora prenunciata sunt a Christo et a Prophetis ante Christum. ‘Surget’, in Euangelio inquit,^b ‘gens contra gentem et regnum aduersus regnum. Et erunt pestilentie et fames et signa magna erunt.³ Et nisi adbreuiati essent dies illi, non fieret salua omnis caro.’⁴

[68] Vnde in postrema uisione Danielis de extremo temporum et tribulatione illa intolerabili circa finem seculi ita legitur: ‘Et faciet iuxta uoluntatem suam rex, et eleuabitur et magnificabitur aduersum omnem Deum^c et aduersum Deum deorum. Loquetur magnifica et diriget,^d 10 donec compleatur iracundia.’⁵ Et post pauca: ‘Veniet’, inquit, ‘tempus quale non fuit ab initio^e usque ad tempus illud.’⁶ De adbreuiatione quoque tribulationis ita subdidit: ‘Vsque quo horum finis mirabilem? Et audiui uirum, qui indutus erat lineis, iurantem per uiuentem in eternum,^f quia in tempus et tempora et dimidium temporis.’⁷

15

[69] In nouissimis ergo diebus,⁸ id est uergente mundi uespera, quando uenit plenitudo temporis, in qua^g misit Deus filium suum⁹ in terris, pax illa superius dicta in ecclesia Dei primitiua fuit, diuque longe lateque permansit.

[70] Circa finem uero seculi, hoc est circa nouissimorum finem dierum, 20 dissensio illa per mundum et tribulatio, que inferius^h dicta est, ebulliet et seuissima erit, atque iam ebullire cepit.

[71] ¶ Paucis et succincte nunc ad ea, que de aduentu Christi proposuisti, respondimus, responsuri plenius, cum ad id tempus nos et ratio perduxerit. Ad Christum redeamus, in quem dixi et dico quia te oportet credere. 25

[72] Quanuis enim pace mea concedo esse dictum et salua fidei assertione contestor esse approbatum quia non debemus credere nisi in Deum etⁱ unum, tamen dixi et dico quia in Christum te oportet credere. Nomen

^a multa GQZ ^b Surget ... inquit: Unde ait in Euangelio: Surget XBZW ^c omnem Deum: nomen Domini DCN, XBZW ^d dirigetur LO ^e initio omnium creaturarum P
^f secula seculorum H corr. from secula seculorum V ^g quo FT, YDHZ ^h superius BZ
ⁱ om. TW

¹ Tamen ... illorum: cf. Mi. 4:1 ² circa ... consummationem: cf. Matt. 24:3 ³ Surget ... erunt: cf. Luke 21:10–11; cf. Matt. 24:7 ⁴ Et ... caro: Matt. 24:22 ⁵ Dan. 11:36
⁶ Dan. 12:1; cf. Matt. 24:21 ⁷ Cf. Dan. 12:6–7 ⁸ In nouissimis ... diebus: cf. Isa. 2:2
⁹ quando ... suum: cf. Gal. 4:4

Dei in uanum nequaquam assumimus,¹ quia nulli creature nomen cultumque diuinitatis^a attribuimus, et, si quis attribuendum dicit esse, omnimodo^b redarguimus; et tamen dixi et dico quia in Christum te oportet credere, quia Christum constat Deum et hominem esse.

5 [73] Licet enim credamus Deum hominem assumpsisse in unitatem persone et Christum credamus Deum et hominem esse, tamen duas naturas in eo credimus, et omnino discretas utriusque nature proprietates^c asserimus.² Manens quippe incommutabiliter Deus id quod erat, assumpsit quod non erat. 'Verbum' quod 'erat in principio apud Deum, 10 per' quod^d 'omnia facta sunt et sine' quo 'factum est nichil, caro factum est et habitauit in nobis'.³

LIPEFT

AGRM, O, YDCNQVHXBZW

[74] ¶ In quo ^e ergo Christus Deus est, Filius Dei est	[74] ¶ Quia ergo Christus Deus est, Filius Dei est
15 uirtute, non gratia, Patri consubstantialis, par ^f et coeternus, ante omnia existens tempora, et in eum credimus. In quo ^g homo est,	uirtute, non gratia, Patri consubstantialis, par et coeternus, ante omnia existens tempora. Quia uero factus in tempore homo est,
20 Filius Dei est non uirtute, sed gratia, Deo inferior, minoratus etiam paulominus ab angelis, ⁴ sub tempore factus, natus ex femina, et	Filius Dei est ^h non uirtute, sed gratia, ⁱ Deo inferior, minoratus etiam ^j paulominus ab angelis, ⁴ sub tempore factus, natus ex femina,
25 in eum scilicet hominem assumptum non credimus. ^l	et in eum credimus, quia a Deo in ^k unitatem ^m persone ⁿ hominem assumptum esse credimus. ^o

Item, quia Deus est, nec mori nec pati nec nasci potuit; quia homo est, et nasci et pati et mori potuit,^p uoluit, et per passionis sue mysterium a 30 morte nos redemit.⁶

^a om. XBZW ^b omnino GM, O, Y, H, XBZ ^c utriusque nature proprietates om. Z
^d quem DN ^e In quo: I corr. Quia PEFT ^f om. L ^g In quo: I corr. Quia PEFT
^h Filius Dei est om. Y ⁱ Quia (2) (section 74) ... gratia om. DCN ^j om. QVH ^k om. BW
^l In quo (2) (section 74) ... credimus om. T ^m unitate AGRM ⁿ om. DCN
^o quia (3) (section 74) ... credimus om. Z ^p potuit et P, XBZW

¹ Nomen ... assumimus: cf. Exod. 20:7 ² Licet ... asserimus: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, x (S ii, p. 28) [Deus] suscepit autem hominem in unitatem personae ... ut sint duas naturae, diuina scilicet et humana, una persona ³ John 1:1–3, 14 ⁴ gratia, Deo ... angelis: cf. Heb. 2:9; minoratus ... angelis: cf. Ps. 8:6; cf. Heb. 2:7 ⁵ Quia ... credimus: cf. Aug., *Enchiridion de Fide, Spe et Caritate*, xi. 36 (ed. J. Barbel (Düsseldorf, 1960), p. 82), Veritas quippe ipsa, unigenitus Dei filius non gratia, sed natura, gratia suscepit hominem tanta unitate personae, ut idem ipse esset etiam hominis filius ⁶ Item ... redemit: cf. Isid., *Sent.*, I. xiv. 4 (PL lxxxiii, col. 565). [Christus] assumpsit carnem pro salute humana, in qua et impassibilis pati, immortalis mori, et aeternus ante saecula temporalis posset ostendi

[75] Propheta Isaias Deum et hominem futurum esse Christum prenuncians ait: 'Ecce', inquit, 'Dominus, ponam in fundamentis Syon lapidem probatum angularem preciosum. Qui crediderit in eum, non confundetur.'¹ Lapidem dicit et aperte subsequitur: 'Qui crediderit^a in eum non confundetur.'² Per lapidem itaque sic probatum angularem preciosum³ 5 summum aliquem Christum utique designat hominem.

[76] Sed, si homo tantum esset, profecto idolatriam et prophanari Propheta suaderet, qui in hominem credi oportere nos admonet. Quia uero non est homo tantum, uerum et Deus, cui in Psalmo dicitur: 'Qui sustinent te non confundentur',⁴ ideo addidit: 'Qui crediderit^b in eum non confundetur.'⁵ 10

[77] Igitur Christus, quia homo est, positus est in Syon lapis probatus angularis preciosus.⁶ Lapis probatus,⁷ 'quia peccatum non fecit nec inuentus est dolus in ore eius'.⁸ Lapis angularis,⁹ quia 'circumcisionem^c iustificat ex fide et preputium per fidem',¹⁰ utrumque parietem in se 15 colligens atque utrumque populum in se unum faciens.¹¹ Lapis preciosus,¹² quia mors eius apud Deum tanti extitit, ut peccata totius tolleret mundi.¹³

LIPEFT

AGRM, O, YDCNQVHXBZW

[78] Sed quanuis lapis probatus angularis preciosus¹⁴ fuerit non in eum, sed ei debita obseruatione credimus. Quia et Deus est, unde et consequitur: 'Qui crediderit in eum non confundetur',¹⁵ et ei et in eum debito diuinitatis cultu credimus.

[78] Quanuis itaque^d homo fuerit,^e lapis probatus angularis preciosus¹⁴ fuit,^f et in eum credimus, quia, ut dixi, Christum Deum et hominem esse credimus. Quia et Deus est, unde et consequitur: 'Qui crediderit in eum non confundetur',¹⁵ credentes in eum debito diuinitatis cultu non confundemur.^g

20

25

30

^a credit P ^b credit P, R, XB confidit H ^c iusticiam BZW ^d enim GRM ^e fuit D
^f fuerit D erat XBZW om. GRM ^g confundentur H, ZW confundetur B

¹ Isa. 28:16 (Qui ... confundetur: 1 Pet. 2:6) ² 1 Pet. 2:6 ³ lapidem ... preciosum: Isa. 28:16 ⁴ Ps. 24:3 ⁵ 1 Pet. 2:6 ⁶ positus ... preciosus: cf. Isa. 28:16 ⁷ Lapis probatus: Isa. 28:16 ⁸ Isa. 53:9 (in version of 1 Pet. 2:22) ⁹ Lapis angularis: Isa. 28:16
¹⁰ Rom. 3:30 ¹¹ utrumque parietem ... faciens: cf. Eph. 2:11–22 ¹² Lapis preciosus: Isa. 28:16 ¹³ quia mors ... mundi: cf. Ps. 115:15; cf. Isa. 53:12; cf. John 1:29 ¹⁴ lapis ... preciosus: Isa. 28:16 ¹⁵ 1 Pet. 2:6

[79] ¶ Quod autem dicis nos et negando dicere et dicendo negare unum et triplicem Deum, omnibus modis negamus unum et triplicem dici, quia nullam in Deo dicimus triplicitatem,^a sed unum et trinum dicimus, quia in Deitatis unitate Personarum credimus Trinitatem.¹ Quare autem dici 5 non debet triplicitas et quare dici potest Trinitas, suo loco dicemus, et, quod dicemus, ratione et auctoritate astraruemus.

[80] ¶ IVDEVS.^b Que me ratio, que me Scripturarum cogit auctoritas, ut credam, quod Deus homo fieri queat uel homo factus iam existat?² Si nulla est apud Deum transmutatio nec ulla uicissitudinis obumbratio,³ 10 quomodo penes eum tanta rerum fieri potest alteratio,^c ut Deus homo fiat, creator creatura, et incorruptibilis credatur factus esse corruptela? Quomodo, queso, accipitur: ‘In principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt celi; ipsi peribunt, tu autem permanebis.^d Mutabis^e eos et mutabuntur, tu autem semper idem^f ipse es.’⁴ Quomodo 15 Deus semper^g idem ipse⁵ est, si alteratus homo fieri potest?

[81] Si Deus est inmensus, quomodo uili et parua humanorum dimensione membrorum potuit dimensus circumscribi? Si Deus est incircumscriptus, quo argumentationis genere dicetur quod dimensione corporea circumscriptus totus sub angusto uno^h matris utero potuit comprehensus 20 teneri? Adhuc;ⁱ si Deus est, quo nichil maius siue sufficientius cogitari potest,^j qua necessitate coactus humane calamitatis particeps et tanto- rum factus est^k consors et patiens malorum?⁷ Denique, si Deus homo factus est, quomodo stabit, quod ipse^l locutus est ad Moysen:¹ ‘Non enim uidebit me homo et uiuet?’⁸ Multum repugnare uidetur, ut Deus 25 homo factus^m sit et ab homine uelⁿ ipsa^o matre sua uideri non^p potuerit. Absit enim, ut circa Deum aliquid fantasticum fuisse^q dixeris.^r

^a quia ... triplicitatem *om. Z* ^b *om. P; Q (i in margin)* ^c alteratio **MHW** obumbratio **P** ^d permutabis **W** permanebis et omnes sicut (ut **B**) uestimentum ueterascent et sicut opertorium **BZ** ^e *om. W* ^f semper idem: idem **YW** *om. F* ^g *om. GM* ^h *om. GRM* ⁱ Adhuc **AOHX** Ad hec **BZ** Ad hoc **LIPEFT**, **GRM**, **Y**, **DCN**, **QV**, **W** ^j *om. DC*, **Z** ^k quod ipse: quod **H** *om. Y* ^l est ad Moysen: ad Moysen dixit **GRM** ^m *om. GRM* ⁿ uel ab **LT**, **AGM**, **QV** ^o *om. Y* ^p *om. Y, BZ* ^q esse **R**, **Y**, **BZW** *om. O* ^r dixerim **O**

¹ Quod autem dicis ... Trinitatem: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. xiii. 11 (*PL* lxxxiii, coll. 459–60), Non autem sicut tres personae, ita et tres dii credendi sunt, sed in eis personis una Diuinitas praedicanda est secundum Moysi sententiam dicentis: Audi, Israel, Deus, Deus tuus, Deus unus est ² Que me ratio ... existat: cf. Greg. of Tours, *Hist. Franc.*, VI. 5 (*MGH*, *SRM* i. i², p. 269) Numquid Deus homo fieri potuit ... (Blumenkranz, p. 43) ³ transmutatio ... obumbratio: Jas. 1:17 (cf. Mal. 3:6) ⁴ Ps. 101:26–8; cf. Heb. 1:10–11 ⁵ semper ... ipse: Ps. 101:28 ⁶ si Deus est, quo ... potest: cf. Anselm, *Pros.*, ii (S i, p. 101), Et ... credimus te [Deum] esse aliquid quo nihil maius cogitari possit; Gilbert adds the concept of *sufficiens*; see G. R. Evans, ‘Gilbert Crispin ... the forming of a monastic scholar’, *Studia Monastica*, vol. xxii (1980), p. 80 ⁷ qua necessitate ... malorum: cf. Greg. of Tours, *Hist. Franc.*, VI. 5 (*MGH*, *SRM* i. i², p. 270), Quae Deo fuit necessitas, ut ista pateretur? (Blumenkranz, p. 43) ⁸ Exod. 33:20

[82] ¶ Vnde fatemur quia nullo modo fas est talia de Deo excogitare,^a nedum^b dicere aut predicare, quoniam nec ratio id posse^c fieri sinit, nec ulla Scripture auctoritas occurrit, que huic errori uestro^d assentanea seu uicina sit. Nam illud Isaie uaticinium, quod ad uestrum^e accipiendo sensum male omnino deprauatis: ‘Ecce uirgo concipiet et pariet filium, et 5 uocabitur nomen eius Emmanuel’, hoc est ‘nobiscum Deus’,^f quid ad rem, unde agimus?

[83] Non iam ab homine inquit corrupta, sed uiro nupta, uirgo adhuc existens, concipiet et pariet filium.^g Animo libenti accipimus de Christo dictum: ‘Et uocabitur nomen eius nobiscum Deus’,^h hoc est, tante 10 dignitatis etⁱ gratie erit apud Deum, ut in eo et per eum Dominus, id est Domini uirtus sit nobiscum.^j Nunquid quotiens ad uestrarum sollemnia missarum dicitis: ‘Dominus uobiscum’,^k statim consequitur, ut Deus homo fiat uel in turba^l homo factus consistat?^m Propheta igitur, remⁿ sacre^o commemorans et nascituri Christi eminentiam prenuncians, nichil 15 de eo absurdum, nichil de eo contra naturam dixit futurum.

[84] Nil prae suspicionis relinquens ‘Ecce uirgo’, inquit, ‘concipiet.’^o Qua ergo temeritatis presumptione quisquam hominum audet scribere, quod nullo modo fuit Propheta ausus dicere, quod de Deo^p femina conciperet et conceptum de Deo^q filium pareret? Propheta dixit: ‘Con- 20 cepit et filium peperit.’^r Vos ex uestro sensu conicitis et commentatum^s usque quaque diuulgatis: ‘Et post partum uirgo permansit.’ Nusquam^t id a Propheta dictum accipitis.^u Iniuriosum igitur est quod fronte tam impudenti sacra Prophetarum eloquia ad hominum uoluntatem com- 25 mentando^v ita interpretamini.

[85] ¶ CHRISTIANVS.^w Nullam in hoc sacramento repugnantiam rerum metuimus, nullam Scripturarum dissonantiam ueremur. Sed Scripturarum interim omittamus auctoritates, quibus, Deo iuuante,^x omnimodis astruemus quia Deus homo factus est et ab hominibus uisus est. Nam, aperte, exclusa omni ambiguitatis equiuocatione, ita Propheta^y Ieremias 30

^a cogitare R, XBZW ^b aut XBZW ^c om. XBZW ^d nostro PET, GRM, Y
^e nostrum W ^f tanteque A et tante P ^g uobiscum PFB ^h nobiscum G ⁱ terra BZ
^j existat XBZW ^k om. Y ^l sacram O, DCN, H, XBZW ^m eo AGRM, B ⁿ eo AGRM
^o commendatum PM ^p Nunquid GRM Quod nusquam XBZW ^q accipitur VH
^r commendando XBW ^s om. PW; Q (x in margin) ^t adiuuante P, BZ ^u om. DCN

¹ Isa. 7:14; Matt. 1:23 ² Non iam ... filium: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. x. 3 (PL lxxxiii, col. 468) Quo loco argumentantur Iudaei quod in Hebraeo non uirginem, sed iuuenculam ostendat sermo propheticus paritaram (Blumenkranz, p. 55) ³ Isa. 7:14; Matt. 1:23 ⁴ Isa. 7:14
⁵ Isa. 8:3

denunciat: 'Hic est Deus noster et non estimabitur alius ad eum. Hic adinuenit omnem uiam discipline, et dedit eam Iacob pueru suo et Israel electo suo. Post hec^a in terris uisus est et cum hominibus conuersatus est.'¹ 'Post hec',² post legem, inquit,^b datam, post 'uiam'^c discipline^d datam^d Iacob pueru suo et Israel electo suo',³ Deus homo factus est 'et cum hominibus conuersatus est',^e natus ex uirgine, clauso matris utero, salua omni diuinitatis^f integritate.

[86] Vnde Propheta Ezechiel dicit: 'Et dixit Dominus ad me: Porta hec clausa erit et non aperietur et uir non transibit per eam, sed Dominus 10 Deus Israel ingressus est per eam, et clausa erit principi.⁵ Princeps ipse^g sedebit in ea, ut comedat panem suum coram Domino.'⁶ Virgo igitur concepit, quia 'porta clausa erit et uir non transibit per eam'.^h⁷

[87] Post partum uirgo permansit, quia 'Dominus Deus Israelⁱ ingressus est per eam, et clausa erit.'⁸ Ipse 'Dominus Deus Israel ingressus^j per 15 eam',⁹ factus^k homo, sicut Psalmus^l dicit: 'Tamquam sponsus^m processitⁿ de thalamo suo',¹⁰ et quanuis homo, tamen princeps.¹¹ Et sicut aliud Psalmus dicit: 'Inter mortuos liber sedebit,¹² ut comedat panem suum coram Domino.'¹³ Quem panem? 'Meus', inquit, 'cibus est, ut faciam uoluntatem¹⁴ Patris mei, qui in celis est.'¹⁵

^a om. GRM ^b om. GRM ^c uias XBW ^d datas BW ^e Post hec (2) (section 85)
... conuersatus est om. YZ ^f uirginitatis L dignitatis XB diuinitatis corr. from dignitatis P
^g enim Y enim ipse F ^h Virgo igitur ... per eam om. M ⁱ noster F ^j ingressus est P,
DC, QVH, XBZ ^k factus est FW ^l Psalmista FRZ ^m sponsus Dominus W
ⁿ procedens PF

¹ Bar. 3:36–8 ² Bar. 3:38 ³ Bar. 3:37 ⁴ Bar. 3:38 ⁵ natus ex uirgine (section 85) ... principi: cf. Jerome, *Comment. in Esaiam*, III. vii. 14 (CCSL lxxiii, pp. 102–3), Ipse descendet in uterum uirginalem et ingredietur et egredietur orientalem portam quae semper clausa est ⁶ Ezek. 44:2–3 ⁷ Ezek. 44:2 ⁸ uirgo igitur concepit (section 86) ... clausa erit: cf. Ambrose, *De Instit. Virg. et S. Mariae Virg. Perp.*, viii. 52, 53 (PL xvi, col. 320), Quae est haec porta, nisi Maria; ideo clausa, quia uirgo? ... Bona porta Maria, quae clausa erat, et non aperiebatur. Transiuit per eam Christus, sed non aperuit; cf. Jerome, *Comment. in Hiez.*, XIII. xlii. 1–3 (CCSL lxxv, p. 646), Pulchre quidam portam clausam per quam solus Dominus Deus Israel ingreditur et dux cui porta clausa est, Mariam uirginem intellegunt, quae et ante partum et post partum uirgo permansit; Dominus Deus Israel ... erit: Ezek. 44:2 ⁹ Ezek. 44:2
¹⁰ Ipse Dominus ... suo: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. x. 10 (PL lxxiii, col. 470), Dominus enim noster Jesus Christus mirabiliter et potentialiter natus, tanquam sponsus processit de thalamo suo, id est, ex uirginis utero ...; Tanquam ... suo: Ps. 18:6 ¹¹ Ipse Dominus ... principes: cf. Aug., *Enarr. in Ps.*, XVIII. ii. 6 (CCSL xxxviii, pp. 109–10), ... ille tanquam sponsus, cum Verbum caro factum est, in utero uirginali thalamum inuenit; atque inde naturae coniunctus humanae, tanquam de castissimo procedens cubili, humilis misericordia infra omnes, fortis maiestate super omnes ¹² Ps. 87:6 ¹³ Ezek. 44:3 ¹⁴ Meus ... uoluntatem: John 4:34 ¹⁵ Quem panem ... est: cf. Ambrose, *De Instit. Virg.*, xii. 80 (PL xvi, col. 324), Qui manducauit in porta sedens, utique cibum illum de quo dicit: 'meus cibus est ...'; cf. Jerome, *Comment. in Hiez.*, XIII. xlii. 1–3 (CCSL lxxv, p. 645), Qui sedebit in ea ut comedat panem coram Domino — de quo ipse in Euangeliu profitetur, dicens: 'meus est cibus ...'; Patris ... est: Matt. 16:17 and parallels

[88] ¶ ‘Nobiscum Deus’,¹ non sicut ad missarum sollemnia dicimus: ‘Dominus uobiscum’, sed sicut apertius alibi Isaías dicit: ‘Puer natus est nobis et^a filius datus est nobis, et^b uocabitur nomen eius: admirabilis consiliarius, Deus fortis, pater futuri seculi, princeps pacis.’^{c2} Quia conceptus ille nouus nec usitatus et magne rei mysterium erat, iccirco 5 Propheta premisit:^d ‘Propter hoc dabit Dominus ipse uobis^e signum: Ecce uirgo concipiet’, et cetera.³

[89] Illam enim absurditatem, sensu uestro^f conceptam et adinuentam, quod de Dei substantia conceperit, nulli fidelium fas est dicere uel cogitare quia de Deo, hoc est potentia et uirtute Dei concepit, quoniam 10 non humano usu nec ullo uiri semine concepit. Qui enim sine uiri semine ex nichilo primum hominem creauit, sine uiri semine ex aliquo, id est ex matris carne hominem Christum creare potuit.⁴ Et quoniam humano usu conceptus a peccato originali immunis non fuisset, nec ‘inter mortuos liber’,⁵ ut ‘inter mortuos liber’⁶ solus sit, sicut Psalmista dicit, et a 15 peccato immunis, ideo eum nasci sine peccato, hoc est sine uiri^g coitu ex uirgine oportuit.⁷

[90] ¶ Vt ergo hec sine preiudicio dicta sint, quia Scripturarum testimonia loco suo seruamus ponenda, necessitas quoque summa et ratio exposcebat, ut Deus homo fieret et per humanitatis sue mysterium ad uitam nos 20 restitueret. Homo igitur factus est, non id desinens esse quod erat, sed id

^a Puer natus est nobis et *om. E* ^b Puer natus est nobis et filius datus est nobis et *om. PFT*
^c Puer natus ... princeps pacis *added in later hand I* ^d premisit dicens **DC** ^e nobis **I**, **ARM**,
N, **Z** *om. XB* ^f nostro **T** ^g uirili **XBZW**

¹ Matt. 1:23 ² Nobiscum Deus ... pacis: cf. Jerome, *Comment. in Esaiam*, III. ix. 6–7 (CCSL lxxiii, pp. 125–6), Paruulus enim natus est nobis ... princeps pacis ... Iste igitur puer, qui natus est de uirgine, appellatur Emmanuel, id est nobiscum Deus ...; Puer natus ... pacis: Isa. 9:6
³ Quia conceptus ... et cetera: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. x. 3 (PL lxxxiii, col. 468), Sed hoc esse signum ad rei nouitatem, si uirgo pariat, quod est integratius. Dum enim dicit: ‘Dominus dabit uobis signum’, insinuat quoddam insigne miraculum, uirginem uidelicet paritaram, quod procul dubio signum non esset, nisi nouum existeret. Oportebat enim Christum propter insigne miraculum secundum carnem nasci de uirgine (Blumenkranz, p. 59); Propter ... et cetera: Isa. 7:14 ⁴ Qui enim ... potuit: cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, II. viii (S ii, p. 104), Quatuor modis potest Deus hominem facere ... aut ... aut nec de uiro nec de femina, sicut creauit Adam; aut ... aut de femina sine uiro, quod nondum fecit ⁵ Ps. 87:6 ⁶ Ps. 87:6

⁷ Et quoniam ... oportuit: cf. Aug., *Enarr. in Ps.*, LXXXVII. 5 (CCSL xxxix, p. 1210), In his uerbis [...] inter mortuos liber] maxime persona Domini appetet. Quis enim alias inter mortuos liber, nisi in similitudine carnis peccati inter peccatores solus sine peccato? ; Aug., *De Trin.*, XIII. xviii (CCSL IA, p. 413), Nec interfuit carnis concupiscentia per quam seminantur et concipiuntur ceteri qui trahunt originale peccatum, sed ea penitus remotissima credendo non concubendo sancta est fecundata uirginitas ut illud quod nascebatur ex propagine primi hominis tantummodo generis non et criminis originem duceret

assumens quod non erat. Non conuersione diuinitatis in carnem, sed assumptione humanitatis in Deum, dicimus Deum hominem factum.¹

[91] Et sicut anima rationalis et caro propter unitatem persone unus est homo, quanuis omnino alterius est nature anima et alterius caro, nec anima conuertitur in carnem, seu^a in animam caro, sed^b manente utraque natura persone conseruatur unitas, ita Deus et homo propter unitatem persone unus est Christus,² quanuis Deus nec in hominem conuersus fuerit uel^c in Deum homo, sed, diuisa Dei et hominis natura, indiuisa Dei et hominis persone^d conseruatur et adoratur unitas.³ Neque enim omnia, que aliquo modo fiunt aliud quam erant, desinunt esse id, quod erant.

[92] In accidentium enim quorundam alteratione,^e cum homo niger fit^f albus, seu albus niger, superueniente altero perit^g omnino alterum. At, cum homo fit^h armatus seu exarmatus, uel ex nudo indutus, seu ex induito nudus, nil prorsus in se sic alteratusⁱ homo uel accipit uel amittit.^j

[93] ¶ Suscepit ergo Deus hominem in unitatem^k persone,⁵ ingenita bonitate sua non nostra, et multa necessitate non sua sed nostra, et ratione magna^l tibique approbanda, si audita uis uel rationabiliter admittere^m uel rationabiliter excludere. Scripturarum uero auctoritas non exacto sensu interpretata, sed tam euidens tibi apponetur,ⁿ ut nil excogitare queas, quod contra opponatur.^o

^a nec XBZW ^b P ends here ^c nec F, GRM ^d persona F, VH, BZ ^e alteratione F, GR, D, W altercatione ut BZ ^f sit GV ^g om. XBZW ^h sit DC, H om. O
ⁱ altercatus B ^j admissit IET, Y, DCN ^k unitate GRM, VH ^l om. DCN
^m amittere G ⁿ opponetur XBZW apponitur H ^o apponatur F, G, N ut nil ... apponatur om. H

¹ Homo igitur factus ... factum: cf. Aug., *De Trin.*, I. vii (CCSL 1, p. 46), Neque enim illa susceptione alterum eorum in alterum conuersum atque mutatum est; nec diuinitas quippe in creaturam mutata est ut desisteret esse diuinitas, nec creatura in diuinitatem ut desisteret esse creatura; Non conuersione ... factum: cf. *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 20), Unus autem non conuersione diuinitatis in carne, sed assumptione humanitatis in Deo ² Et sicut anima ... Christus: cf. *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 20), Nam sicut anima rationabilis et caro unus est homo, ita Deus et homo est Christus ³ diuisa Dei ... unitas: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, ix (S ii, p. 24), Credit eum non assumpsisse hominem in unitatem naturae, sed in unitatem personae ... Quippe Deus non sic assumpsit hominem, ut natura Dei et hominis sit una et eadem, sed ut persona Dei et hominis una eademque sit (see Southern, 'St Anselm and Gilbert Crispin', p. 84); also Anselm, *Cur Deus Homo*, I. viii (S ii, p. 59), Sed Dominum Christum Iesum dicimus uerum Deum et uerum hominem, unam personam in duabus naturis et duas naturas in una persona ⁴ In accidentium ... amittit: cf. Anselm, *Mono.*, xxv (S i, p. 43), Omnia quippe quae accidentia dicuntur, alia non nisi cum aliqua participantis uariatione adesse et abesse posse intelliguntur, ut omnes colores; alia nullam omnino uel accedendo uel recedendo mutationem circa id de quo dicuntur efficere noscuntur, ut quaedam relationes; see also *Disp. Gent.*, sections 66–9 ⁵ Suscepit ... persone: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, x (S ii, p. 28), Suscepit autem hominem in unitatem personae

[94] Nosti, quoniam Genesis apertissime commendat, qualiter homo primus^a sit conditus, qua dignitate sui prestans et qua eminentia supra cetera terre animantia positus erat. ‘Dominamini’, inquit, ‘piscibus maris,^b uolatilibus celi, bestiis terre, et omni reptili, quod mouetur in terra.’¹ Vnum accepit a Deo uetiti mandatum: ‘Ex omni ligno’, inquit, 5 ‘paradisi comedere, de ligno autem scientie boni et mali ne comedas. In quacumque die comedeleris,^c morte morieris.’² Non leuiter accipiendum erat quod sub tanto inuentionis maledicto uetitum erat. Tamen, nulla necessitate coactus, sed propria uoluntate subactus,³ morem^d gerens uxori, obedire maluit uxori quam precepto Dei. 10

[95] Tetigerat illa et comedelerat, dedit uiro et comedit,⁴ et utriusque, mordendo^e uetitum,^f mortis et damnationis subierunt maledictum. Inobediens Deo Adam effectus^g protinus concessum omne ius amisit, excussum ditionis sue iugum a ceteris animantibus sensit, et, dignitatem sui iam amittendo, nuditatem suam erubuit, et, currens ad folia fici, 15 pudendam membrorum turpitudinem^h operuit.⁵ Ab hoste igiturⁱ seducti hostique turpiter subacti mox de paradiſo uoluptatis, in quo erant,^j sunt expulsi.^k Obseratus est paradisi aditus, positus est, ad custodiendam uiam ligni^l uite, gladius ille uersatilis et flammeus.⁶ Gratias Deo quia ille gladius, licet flammeus erat, non tamen^m in perpetuum fixus,ⁿ sed 20 uersatilis erat, quia quandoque misericordia Dei remouendus erat.⁷

[96] ¶ Infelices itaque et miseri parentes genuerunt filios sub eadem mortis et miseriarum conditione genitos.⁸ Ad laborem nascebatur^o homo,⁹ ad laborem moriebatur^p homo. In peccatis concipiebatur,¹⁰ in doloribus parturiebatur, miser ad erumnas et labores nascebatur.¹¹ ‘In 25 sudore uultus tui’, dixit Dominus ad Adam, ‘uesceris pane,^q donec

^a primo **B** om. **Z** ^b maris et **O**, **BZW**, **F** ^c comedeleris ex eo **BZ** ^d mortem **LH**
^e moriendo **FM** ^f om. **Y** ^g factus **R** effectus (effecta **B**est **BW**) ^h pudendam
 membrorum turpitudinem: pudenda membrorum **Y** ⁱ ergo **QV** ^j in quo erant om. **T**
^k repulsi **XBZW** ^l custodiendam uiam ligni: custodiendum lignum **F** ^m tunc **Y**
ⁿ fixus erat **DCN** ^o nascitur **XBZW** ^p moritur **W** ^q pane tuo **L**, **G**, **Y**, **H**,
XBZW

¹ Gen. 1:28 ² Gen. 2:16–17 ³ nulla necessitate ... subactus: cf. Anselm, *De Lib. Arb.*, ii (S i, p. 210), Et ideo iuste reprehenditur, quia cum hanc haberet arbitrii sui libertatem, non aliqua re cogente, non aliqua necessitate, sed sponte peccauit; see for a fuller treatment of this question *Disp. Gent.*, section 19 ⁴ Tetigerat ... comedit: cf. Gen. 3:6 ⁵ nuditatem ... operuit: cf. Gen. 3:7 ⁶ de paradiſo ... flammeus: cf. Gen. 3:23–4 ⁷ Gratias Deo ... erat: cf. Isid., *Quaest. in Vet. Testam.*, in *Genesin*, v. 14 (PL lxxiii, col. 223), Framea uero uersatilis, posita ad custodiendam uiam ligni uitae, temporales poenae intelliguntur ⁸ Infelices ... genitos: cf. Rom. 5:12 ⁹ Ad ... homo : Job. 5:7 ¹⁰ In ... concipiebatur: cf. Ps. 50:7
¹¹ in doloribus ... nascebatur: cf. Gen. 3:16

reuertaris ad terram, de qua sumptus es; quia terra es et in terram reuerteris.¹ Vnde et^a beatus Iob ait:^b ‘Homo natus de muliere, breui uiuens tempore, repletur multis miseriis. Quasi^c flos egreditur et conteritur, et fugit uelut umbra, et nunquam in eodem statu permanet.’²

5 [97] ¶ Post hanc denique qualemcumque uitam morientes quo tunc ibant? Nemo in celum, sed omnes in infernum — tamen iusti spe bona quod ab inferis per Christum eruerentur, et per Christum ad superos in celum reuehi mererentur. Audi patres eminentissimos id aperta uoce contestantes: ‘Descendam’, inquit Iacob Patriarcha, ‘lugens filium meum in 10 infernum.’³ Et alibi ad filios suos: ‘Deducetis canos meos cum dolore ad inferos.’⁴

[98] Vnde et^d beatus Iob, cui Deo^e teste^f uir non erat similis in terra:⁵ ‘Infernus’, inquit, ‘domus mea est;^g in tenebris straui lectulum meum.’⁶ Tamen, liberationis spe arrestus,^h paulo post addidit: ‘Scio enimⁱ quod 15 redemptor meus uiuit, et in nouissimo die de terra resurrectus sum.’^j⁷ Qui redemptorem attestatur, uenundatum seu captiuatum se fuisse^k et redemptum^l esse^m non inficiatur.

[99] Audi et beatum Dauid: ‘Deus redimet animam meam de manu inferi, cum acceperitⁿ me’;⁸ et acceptam ab infero^o et redimendam animam 20 suam^p dicit ab infero^q. Vnde et alibi exultans dicit: ‘Domine, eduxisti ab inferno^r animam meam, saluasti me a descenditibus in lacum.’⁹ Cui dicit^s ‘eduxisti, saluasti’,¹⁰ nisi ei, de quo^t in alio Psalmo dicit: ‘Iter facite ei, qui ascendit super occasum, Dominus nomen est^u illi?’¹¹ Et quoniam solus ascendere super occasum¹² noluit, audi quid Psalmista subdidit: 25 ‘Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem.’¹³ Ezechias quoque moriturus ait: ‘Ego dixi: In dimidio dierum meorum uadum ad portas inferi.’¹⁴ Et postea subdidit: ‘Tu autem eruisti animam meam, ut non periret.’¹⁵ Hec, inquam, spes iustorum erat tunc^v morientium: nemo ergo in celum, sed omnes, qui tunc moriebantur, descendebant in infernum.

^a om. Y, XBZW ^b om. GRM ^c Qui quasi F, R, H, BZW ^d om. XBZ ^e Domino
ZH ^f attestante XBZW ^g est et GRM, HZ ^h arreptus EFT, GM, NX attestans H
ⁱ om. QVH, XBZW ^j sim N resurrectus sum: sim B ^k om. Y fugisse G (et se fugisse)
^l redempturum Z ^m fuisse DCN ⁿ accepit LRO ^o inferno GRM inferis BZ ^p om.
XBZW ^q inferno E, GRM, XBZ ^r infero F, A, YW inferis R ^s dixit FVH ^t de quo:
cui XBZW ^u om. GRM, H ^v om. QVH

¹ Gen. 3:19; Nostri quoniam (section 94) ... reuerteris: see *Palm.*, sections 8–11 ² Job. 14:1–2;
see *Disp. Gent.*, section 6 ³ Gen. 37:35 ⁴ Gen. 42:38 ⁵ Iob ... terra: cf. Job 1:8 ⁶ Job
17:13 ⁷ Job 19:25 ⁸ Ps. 48:16 ⁹ Ps. 29:4 ¹⁰ Ps. 29:4 ¹¹ Ps. 67:5 ¹² Ps.
67:5 ¹³ Ps. 67:19 (in version of Eph. 4:8) ¹⁴ Isa. 38:10 ¹⁵ Isa. 38:17

[100] ¶ Originalis itaque delicti expiationem et malorum tantorum euacuationem fieri oportebat nullo quidem^a creati hominis merito, sed ingenita optimi creatoris bonitate et gratia. Ne ergo in eternum homo periret, restitui hominem oportebat. Restitui autem non poterat, nisi Deus hominem assumeret,¹ necessitatem nostram subiret, noster contra 5 aduersarium causidicus ipse fieret, et nostre actionis negotium agens, non suadendo, sed iusto rationis iudicio aduersarium excludens, causam nostram finiret.^b Restituendus itaque Deo homo erat,^c ac per hominem, qui Deo semetipsum abstulerat.

[101] Quis autem hominum, de communi massa perditionis² natus, id 10 explere posset, ut reliquam humani generis massam^d restitueret? Vix enim sibi iustitia cuiusque sufficit. ‘Non est immunis a peccato infans, cuius uita est unius diei super terram.’³ Quia,^e si nouus uel aliunde natus homo, seu angelus factus homo, hominem liberaret, non sic ad pristinum^f ingenite dignitatis statum restitui posset. Cum enim angelis homo par 15 creatus, non natura, sed rationis et concesse libertatis gratia, soli Deo creatori ad seruendum obnoxius erat; ad eundem libertatis statum seu per hominem seu per angelum restitui non ualebat. A quo enim quis^g a seruitute redimitur, ei ad seruendum obnoxius esse iudicatur.⁴

[102] ¶ Quia ergo per alium plena hominis restitutio fieri non ualebat, 20 necesse fuit, ut creator creature subueniret, creaturam creator subiret, ut, per ipsum creatorem homo restitutus, soli creatori ad seruendum obnoxius remaneret, et hostis iure ditionem super^h genus humanum habitamⁱ amitteret.⁵ Nil enim in Christo suum hostis inuenerat, qui neque in iniquitatibus conceptus erat,⁶ neque in peccatis partus fuerat,⁷ 25 neque ullam prorsus peccati maculam uiuendo contraxerat.

^a quippe AO ^b fieret ET ^c fuit XBZW ^d om. GRM ^e Quod LFT, GM, O, DCN, HX ^f pristine BZ ^g enim quis: omnis qui DN; C (quis) ^h supra LEFT, D, QV, XBZW ⁱ debitam VH

¹ Restitui autem ... assumeret: cf. Greg. of Tours, *Hist. Franc.*, VI. v (MGH, SRM i. i², p. 269). Nam captiuum peccato hominem et diaboli seruituti subiectum redemere non poterat, nisi hominem assumpsisset (Blumenkranz, p. 49) ² See Schmitt on Augustine's use of *massa peccatrix* in *S* ii, p. 52

³ Cf. Job 14:4–5 (Vetus Latina) ⁴ Quis autem hominum ... iudicatur: cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. v (S ii, p. 52). B. Haec ipsa liberatio si per aliam quam per Dei personam, siue per angelum siue per hominem, esse facta qualibet modo diceretur, mens hoc humana multo tolerabilius acciperet. Potuit enim Deus hominem aliquem facere sine peccato, non de massa peccatrice, nec de alio homine, sed sicut fecit Adam, per quem hoc ipsum opus fieri potuisse uidetur. A. An non intelligis quia, quaecumque alia persona hominem a morte aeterna redimeret, eius seruus idem homo recte iudicaretur? Quod si esset, nullatenus restauratus esset in illam dignitatem, quam habiturus erat, si non pecasset: cum ipse, qui non nisi Dei seruus et aequalis angelis bonis per omnia futurus erat, seruus esset eius, qui Deus non esset et cuius angeli serui non essent ⁵ Originalis itaque (section 100) ... amitteret: see *Disp. Gent.*, sections 72–3; also *Palm.*, sections 13–15 ⁶ in iniquitatibus conceptus erat: cf. Ps. 50:7 ⁷ in peccatis partus fuerat: cf. Ps. 50:7 (iuxta Hebr.)

[103] Quia igitur presumptione iniusta mors in eum feriendo deliquit, in quo nichil suum reppererat, nil omnino iuris habebat. Iure amisit eam iuris ditionem, quam peccato primi hominis in hominem primum eiusque posteritatem obtinuerat.¹ Mors itaque Christi et peccati originalis apud 5 patrem hostia et propiciatio fuit,² atque humani generis plena integraque restitutio extitit. Reseratus est in eius obitu paradisi aditus, remotus est gladius ille uersatilis et flammeus. Iam in crucis patibulo affixus et moriens ait ad latronem: ‘Hodie mecum eris in paradiſo.’³ Tunc quoque adimpletum est, quod per Osee Prophetam dictum est: ‘O mors, ero mors 10 tua; morsus tuus ero, inferne.’⁴

[104] ¶ Huius igitur restitutionis nostre sacramentum in Prophetis habebamus promissum, aliquando per rerum figurās, aliquando per uerborum enigmata, aliquando euidenti promissione et aperta. Primis illis temporibus loquens Deus ad Abraham de hoc sacramento ait: ‘In 15 semine tuo benedicentur omnes gentes^a terre.’⁵ In Christo enim, qui de eius semine oriundus erat, benedicentur omnes gentes^b terre:⁶ quandoquidem uniuersum genus humanum, sub maledicto primi parentis oppressum, per eum ab illo maledicto absoluuntur et benedictioni atque gratie priori restituitur.

20 [105] Nam in Isaac gens nulla benedicitur,^c nulla gens eius ditioni subacta fuisse legitur. In Dauid uero et Salomone, qui regum terre illius fortiores aliis^d et potentiores extitere, quomodo omnes gentes benedicuntur,^e cum omnes circumquaque preter iudaicam gentes^f eis^g aduerse et contra eos semper dimicantes fuere? De successoribus eorum regibus regno fugatis, 25 captiuatis, exheredatis frustra mentio ulla haberetur. In Christo itaque restat, ut hec intelligentur et intellecta omnibus modis adimpleantur.

^a tribus **ZY** ^b tribus **Y** ^c benedicetur **HXBZ** ^d om. **LIEFT** ^e benedicentur **F**, **O**, **BZ** ^f gentem **M** plebem **G** ^g ei **F**, **GRM**

¹ Quia igitur ... obtinuerat: cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. vii (S ii, p. 55), cum diabolus eum, in quo nulla mortis erat causa et qui Deus erat, occideret, iuste potestatem quam super peccatores habebat amitteret; see also *Palm.*, sections 15–16 ² Mors ... fuit: cf. Eph. 5:2, cf. 1 John 2:2 and parallels ³ Luke 23:43 ⁴ Hos. 13:14; see Schmitt's notes on Anselm, *Cur Deus Homo*, I. vi, vii (S ii, p. 53–9) for references to the restitution theory in the Fathers ⁵ Gen. 22:18 and parallels ⁶ In Christo ... terre: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. vii. 1 (PL lxxxiii, coll. 463–4), Quod autem ex semine Abrahae futurus esset Dominus Iesus Christus, Genesis ostendit ... In semine, inquit, tuo benedicentur omnes gentes, id est, in Christo ...; benedicentur ... terre: Gen. 22:18 and parallels

[106] ¶ IVDEVS:^a Violentiam Scripture infers et ad fidei uestre assertionem Scripturas intorques. Nam Ezechiel Propheta aperte^b portam appellat et de porta loquitur, tu feminam appellas et de femina ad uoluntatem tuam disputas. Res he omnino sunt remote et nulla sibi^c similitudine sunt^d admote.

5

[107] Hoc denique ultimo exemplo aperte tota tua de Christi ortu refellitur disputatio. Nam Deus dixit ad Abraham: 'In semine tuo',¹ hoc est in Christo, qui de semine eius oriundus erat, 'benedicentur omnes gentes' terre.² Deus^f dixit Christum de semine Abrahe oriundum, tu dicis eum sine ullo uiri^g semine fuisse ortum. Sed procede ad reliqua 10 Scripturarum exempla, utrum aliqua sint apertius dicta et sententie atque fidei uestre^h magis assentanea.ⁱ

[108] ¶ CHRISTIANVS:^j Commode ad opposita^k respondet, quisquis uicino pede prosequitur atque respondet. Dicimus figurate Ezechielem Prophetam fuisse locutum de porta illa, quoniam nullo modo accipi ad 15 litteram possunt, que locutus est de porta illa. 'Et dixit', inquit, 'Dominus ad me: Porta hec clausa erit et non aperietur, et uir non transbit per eam, quoniam Dominus Deus Israel ingressus est per eam, et erit clausa principi. Princeps ipse sedebit in ea, ut comedat panem^l coram Domino. Per uiam uestibuli porte ingredietur et per uiam eius egredietur.'³ Hec ad 20 litteram nemo explere potest.

[109] Nam Dominus Deus Israel, qui per Prophetam loquitur: 'Celum mihi sedes est et terra scabellum pedum meorum',⁴ et alibi: 'Celum et terram ego impleo',⁵ si, inquam, Dominus Deus Israel totus ubique est,^m unde ingressusⁿ est^o per portam illam^p et quo^q egressus^r est^s per portam^t illam?⁶ Si Deus est incircumscriptus, quomodo eum in porta sedere⁷ ad litteram accipi potest? Quomodo 'clausa'^u erit principi', si 'princeps ipse Dominus Deus Israel ingressus per eam sedebit in ea, ut comedat panem'^v coram Domino?⁸ Quem panem uel cuiusmodi panem, unde factum uel

^a om. W; Q (i. in margin) ^b ante GRM ^c om. DCN ^d om. RM ^e tribus Y
^f Dominus GRM ^g uirili DN ^h nostre W om. VH ⁱ et sententie ... assentanea om.
^g GRM ^j om. W; Q (x. in margin) ^k proposita R ^l panem suum FM ^m om.
^l EW ⁿ egressus IEFT ^o eius BZW om. F ^p om. AGRM, Y, Q ^q ingressus est ...
^o et quo om. L ^r ingressus F ^s eius BZ ^t et quo ... portam om. H ^u M ends here
^v panem suum FY

¹ Gen. 22:18 and parallels ² Gen. 22:18 and parallels ³ Ezek. 44:2-3 ⁴ Isa. 66:1
⁴ (in version of Acts 7:49) ⁵ Jer. 23:24 ⁶ unde ingressus ... egressus ... illam: cf. Ezek. 44:2-3
⁷ in porta sedere: cf. Ezek. 44:3 ⁸ Ezek. 44:2-3

unde delatum, comedet^a Dominus Deus Israel et coram Domino?¹ Quis est alius iste dominus, ut coram eo panem comedat Dominus Deus Israel?²

[110] Quia ergo hec ad litteram accipi non possunt, per portam aliud intelligi oportet, ubi hec omnia considerentur et considerata fieri posse conuenienter intelligantur.

[111] ¶ ‘Dominus ergo Deus Israel^b ingressus per portam illam^c ad nos^d egressus exiit, quia^d Deus homo factus in utero uirginis ex carne uirginis (nam aliter ab originali peccato non fieret immunis), sicut in Psalmo 10 dicitur: ‘Tanquam sponsus procedens de thalamo suo’,⁴ ad nos homo exiit. Atque^e Ieremia teste ‘in^f terris uisus est et cum hominibus conuersatus est’.⁵ ‘Porta clausa erit’,⁶ quia uiro^g clausa erit, ‘nec uir transibit per eam’.⁷ ‘Clausum principi^h seruabitur, ut per eam ingrediatur, ‘quia Dominus Deus Israel ingressus est per eam’.⁹ Neque enim ante 15 conceptionem et partum Christi mater eius uiro^h cognita fuit, quoniam ‘porta clausa erit et uir non transibit per eam’;¹⁰ neque post conceptionem et partum Christi mater eius uiro cognita fuit,ⁱ quoniam clausa erit atque clausa seruabitur principi.¹¹

[112] ¶ Et quoniam totum hoc incarnationis dominice mysterium sola 20 uirtute diuina sine humano contagio peractum est, alibi Prophet a Isaia dicit: ‘Rorate celi desuper et nubes pluant iustum; aperiatur terra et germinet saluatorem.^j¹² Rore inquit et nube celesti,¹³ hoc est sola creatione^k et operatione Dei, sicut paulo post subdidit: ‘Ego Dominus 25 creaui eum’, aperta est terra,¹⁴ uterus uidelicet uirginis, et protulit saluatorem.¹⁵

^a comedat **G**, **XBZ** comederet **QV** ^b Deus Israel: Ihesus **W** ^c uos **B** ^d quidem **QVH** ^e om. **AOQ** ^f om. **AR** ^g uirgo **BZ** ^h uirgo **DC**, **BZW** ⁱ quoniam porta ... fuit om. **L**, **GR**, **Y**, **DCN**, **BZW** written in lower margin **X** ^j aperiatur ... saluatorem om. **O** ^k oratione **V** oratione **H**

¹ Quem panem ... Domino: cf. Ezek. 44:3 ² coram (3) (section 109) ... Israel: cf. Ezek. 44:3
³ Cf. Ezek. 44:2 ⁴ Ps. 18:6 ⁵ Bar. 3:38 ⁶ Ezek. 44:2 ⁷ Ezek. 44:2 ⁸ Ezek. 44:2–3 ⁹ Ezek. 44:2; Dominus ergo ... eam: cf. Isid. *De Var. Quaest.*, xxi. 12 (Vega-Anspach, p. 60), Ipse est Dominus Dei Filius, qui ex utero Virginis Mariae uelut per portam, infractis uirginibus claustris, cum carne assumpta, hoc est, Deus et homo, in singulari persona nascendo, transiuit. De qua porta, id est, Virginis pudore, in libro Ezechielis Prophetae scriptum est: ‘Porta haec clausa ...’ ¹⁰ Ezek. 44:2 ¹¹ clausa ... principi: Ezek. 44:2–3; Dominus ergo ... principi: see also p. 29 nn. 5, 8, 10, 11 ¹² Isa. 45:8 ¹³ Rore ... celesti: cf. Isa. 45:8 ¹⁴ Ego ... terra: cf. Isa. 45:8 ¹⁵ et ... saluatorem: cf. Isa. 45:8; Et quoniam ... saluatorem: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. x. 7 (PL lxxxiii, coll. 469–70), ... Isaia ... annuntiat, dicens: Rorate ... Saluatorem ... ego Dominus creauit eum. Coeli ipsi qui et nubes, id est, Prophetae, per quos Christus adueniens prophetabatur; terra Maria, quae aperta, non corruptione, genuit saluatorem, quia solus Dominus eum creauit, non uirilis commixtio seminis

[113] 'Princeps ipse sedebit in ea',¹ quoniam in ea quoque humanitate, quam Christus pro nobis assumpsit, omnia sibi subdita accepit. Vnde^a in Psalmo dicitur: 'Minuisti eum paulominus ab angelis; gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum tuarum.'² Comedit^b panem coram Domino,³ faciens uoluntatem Patris sui, qui 5 eum misit ad nos.⁴ De hoc Domino^c et Domino^d dicitur in Psalmo: 'Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris^e meis.'⁶ Quis Dominus hec dicat et cui Domino hec dicat,^f audi euidentius in alio Psalmo: 'Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego^g hodie genui te. Postula a me et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos 10 terre.'^h⁸

[114] ¶ Dominus ergo estⁱ Pater, Dominus est^j et^k Filius. Sed quia in Deo nichil extrinsecus sumptum est et apud Deum nulla temporum uicissi- 15 tudo seu mutabilitas est atque in Deo nulla essentie diuersitas intelligi potest (quis enim in Deo^l diuersa copularet?), quia ergo nichil horum in Deo est, sed quicquid in eo^m est, unum et idem omnino substantialiter est, ante omnia existendo et post omnia subsistendo, consequitur quia, sicut Pater Deus est, et Filius Deus est, compar,ⁿ coeternus et consubstantialis.^o Non tamen duo Dii, sed unus est Deus,⁹ quia non alterius, sed unius eiusdemque omnino substantie est Pater et Filius. 20

[115] Idem et^p de Spiritu Sancto intellegi necesse est. Quid autem Spiritus Sanctus sit, multis Scripturarum locis aperte legis: 'Spiritus Domini ferebatur super aquas.'¹⁰ Et alibi: 'Verbo Domini celi firmati sunt, et Spiritu oris eius omnis uirtus eorum.'¹¹ Et alibi: 'Spiritus enim Sanctus discipline effugiet fictum.'¹² Et in quampluribus aliis Veteris Testamenti 25 locis de Spiritu Sancto mentio et sermo habetur. Quia uero^q Spiritus Dei non est alterius substantie quam Deus, sed unius eiusdemque omnino

^a Vnde et **XBZW** ^b comedet **QVH** ^c Domino **I corr.** Deo **EFT** ^d hoc ... Domino: quo **Y** ^e om. **OYW** ^f hec dicat om. **Y** ^g tu ego om. **Y** ^h Postula ... terre om. **YB** ⁱ om. **EH** hec dicat audi euidentius (*sect. 113*) ... Dominus ergo est om. **Z** ^j om. **YW** added above line **E** ^k om. **LEF** ^l eo **BZ** ^m Deo **F** ⁿ compar et **QVH**
^o consubstantialis est **XBZW** ^p om. **RB** ^q enim **QVH**

¹ Ezek. 44:3 ² Ps. 8:6-7; Unde in Psalmo ... tuarum: cf. Aug., *Enarr. in Ps.*, VIII. 11 (CCSL xxxviii, p. 54), De quo propter ipsam infirmitatem carnis, quam sapientia Dei gestare dignata est, et passionis humilitatem recte dicitur: 'Minuisti ... angelis' ³ Comedit ... Domino: Ezek. 44:3 ⁴ faciens ... nos: cf. John 4:34; see also p. 29 note 15 ⁵ De hoc Domino et Domino: cf. Ezek. 44:3 ⁶ Ps. 109:1 ⁷ Quis ... dicat: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. iii. 7 (PL lxxxiii, col. 456), ... si Christus Dominus non est, de quo dixit Dauid in Psalmo: 'Dixit ... meis ...?' ⁸ Ps. 2:7-8 ⁹ sicut Pater ... Deus: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. iv. 12 (PL lxxxiii, col. 460), Sed contra haec obiicit perniciosa Iudeorum perfidia, dicens: 'Si Pater Deus est, et Filius Deus est; ergo duo Dii sunt, et non unus Deus' (Blumenkranz, p. 53) ¹⁰ Gen. 1:2 ¹¹ Ps. 32:6 ¹² Wis. 1:5

substantie est Deus et Spiritus eius,^a compar, coeternus et consubstantialis (quicquid enim^b de Deo substantiale est, unum et idem omnino^c est — a quo enim Deus aliquid a se diuersum acciperet?^d), quia, inquam, ita est, consequitur quia Deus est Pater, Deus^e Filius, Deus^f Spiritus Sanctus. Et tamen non tres Dii, sed unus est Deus Pater et Filius et Spiritus Sanctus.¹

[116] Nullam uero in Deitatis unitate recipimus triplicitatem, quoniam triplicitas tollit essentie simplicitatem, quanuis recipiamus Personarum Trinitatem, quoniam Personarum Trinitas nullam essentie adimit unitatem. Commodius uero dici potest Personarum Trinitas quam Personarum triplicitas, ne unaqueque persona subintelligatur tripliciter accepta.²

[117] Sed, quoniam inter fideles solos de unitate Deitatis ac Personarum Trinitate in Deitatis unitate sermo habendus est, quia sine periculo dicitur quicquid salua fide^g uentilando discutitur atque auctoritatis testimonio dirigitur, si uis procedamus ad reliqua de Christo Scripturarum testimonia, postea ad hec, prout poterimus, discutienda reuertemur.^h³ Quanuis enim hoc mysterium nulla humana ratio potest comprehendere, tamen ‘uidemus per speculum in enigmate’.⁴ ‘Inuisibilia enim Dei per ea, que facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque 20 uirtus eius et diuinitas.’⁵

[118] ¶ Illud itaqueⁱ aliud exemplum, quod refellendo posuisti, nichil nos impedit. Si enim mater Christi, de cuius carne in eius utero Christus carnem accepit, de semine Abrahe orta fuit, de semine Abrahe Christus^j originem duxit, quanuis, sine ullo uiri^k semine, de uirgine^l matre ortus 25 fuit.

[119] ¶ IVDEVS:^m Si fas est Christianis hoc modo Scripturas de Christo legere et interpretari, multo plura inuenietis, que ita quoquoⁿ modo^o

^a Sanctus F, O, DCN, W ^b om. VH ^c om. Y ^d a se ... acciperet om. Y ^e Deus est F, R, O, NBZ ^f est W Deus est O, N, H, BZ ^g salua fide om. GR ^h reuertamur Y, QVH ⁱ quoque GR quidem F ^j orta ... Christus om. Y ^k uirili R, DN ^l om. VH ^m om. QW ⁿ ita quoquo om. W ^o quoquo modo om. Y

¹ Deus est Pater ... Sanctus: cf. *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 18), Deus Pater ... et tamen ... sed unus est Deus ² Nullam uero ... accepta: cf. Aug., *De Trin.*, VI. vii (CCSL 1, p. 237). Nec quoniam trinitas est ideo triplex putandus est; Aug., *De Trin.*, VI. viii (CCSL 1, p. 238): Perfectus autem siue Pater siue Filius siue Spiritus Sanctus, et perfectus Deus Pater et Filius et Spiritus Sanctus, et ideo trinitas potius quam triplex; Dominus ergo (section 114) ... accepta: see also *Disp. Gent.*, sections 99–107 ³ Sed, quoniam ... reuertemur: cf. *Disp. Gent.*, section 54

⁴ 1 Cor. 13:12 ⁵ Rom. 1:20

poteritis interpretari. Nos uestras litteras nescimus et fortasse multa dicitis esse apud uos^a scripta, que apud nos scripta esse^b non credimus. Sed, si Deus mihi et tibi uitam prestare uoluerit, maiori ocio ad te reuertar. Librorum conferemus et^c apud nos et apud uos exemplaria, et ista requiremus exempla. Ipse quidem fateor summe ineptie, immo 5 dementie esse, seu me seu te contra euidentia Scripturarum exempla et auctoritates resistere, et iccirco ad presens non est opus te ulterius disputando procedere.

[120] ¶ Nam, reuera, uos Christiani multa profertis de lege et Prophetis, que non sunt scripta in lege et Prophetis. Illud enim, quod de Ieremias^d 10 posuisti: ‘Post hec in terris Deus uisus est et cum hominibus conuersatus est’,¹ multaque^e huic uersui superius annexa, Ieremias non dixit, non scripsit. Quod si hoc in Ieremias scriptum esse^f inueneris, cetera ueracissime^g dicta esse concedo. Si autem in Ieremias non inueneris, depone tantam aduersum nos animositatem, erubesc adiuentam contra nos 15 falsitatem, et agnosce primam permanere apud nos in lege et Prophetis ueritatem.

[121] Nam et illud, quod uniuersi uos Christiani ore tam seculo^h aduersum nos profertis: ‘Ecce uirgo concipiet et pariet filium’,² Isaias non dixit, non scripsit, sed tantum: ‘Ecce’, inquit, ‘abscondita concipiet 20 et pariet filium’.³ Tamen, si hoc ipsum dixisset Isaias, quodⁱ dicitis: ‘Ecce uirgo concipiet et pariet filium’,⁴ non tamen addidit, quod uestra ex parte additis, quod uirgo in conceptu mansit et post partum uirgo permansit. Hoc^j nec Isaias dixit nec ullus alias Propheta.

[122] ¶ CHRISTIANVS:^k Quia Christus ueritas est,⁵ fides Christi falsitate 25 nulla indiget nec ullus in ecclesia Christi locus est falsitati. Que proferimus scripta in lege et Prophetis, accepimus a uobis^l scripta esse in lege et Prophetis. Legem enim et Prophetas ecclesia Christi^m a uobis accepit, et

^a nos HZ esse apud uos *om.* Y ^b *om.* W que apud nos scripta esse *om.* YZ scripta esse *om.* B ^c *om.* F, Y, QVH ^d de Ieremias *om.* XBZW ^e multaque alia XBW ^f *om.* YH in ... esse: scriptum in Ieremias scriptum BZ ^g certissime BZ uerissime FYW ^h seuero BZ ⁱ quod uos BZW ^j Hec LIEFT, AGR, YNVZ ^k *om.* QW ^l a uobis *om.* F ^m et Prophetas ecclesia Christi: Christi et Prophetas ecclesia XBZW

¹ Bar. 3:38 ² Isa. 7:14 ³ Cf. Isa. 7:14; cf. Jerome, *Comment. in Esaiam*, III. vii. 14 (CCSL lxxiiii, p. 103): Virgo hebraice bethula appellatur, quae in praesenti loco non scribitur; sed pro hoc uerbo positum est alma, quod praeter LXX omnes adolescentulam transtulerunt. Porro alma apud eos uerbum ambiguum est; dicitur enim et adolescentula et abscondita ... in Genesi legimus, ubi Rebecca dicitur alma, Aquilam ... absconditam transtulisse ⁴ Isa. 7:14 ⁵ Christus ueritas est: cf. John 14:6

quod a uobis accepit, inmutatum per tot secula ad hec usque tempora conseruauit. Temporibus Ptolomei regis Egypti, septuaginta interpretes, uestre^a gentis tunc eruditissimi doctores, legem et Prophetas ex hebreo in grecum interpretati sunt,¹ nostri autem de greco in latinum, uerbum ex 5 uerbo aut sensum ex sensu, postea interpretati sunt.

[123] Ab illis exemplaribus primis, ab illis interpretibus primis accepimus, quicquid in lege et Prophetis scriptum habemus. Lege nouos, lege ueteres^b ueteris^c instrumenti^d codices,^e lege apud grecos, lege apud latinos, nusquam in lege et Prophetis uarietatem reperies apud nos, sed 10 eandem ubique ueritatem et ueritatis unitatem in lege et Prophetis per^f totum orbem terrarum inuenies apud nos.

LIEFT

AGR, O, YDCNQVHXBZW

[124] ¶ Illud, quod de 15 Jeremia posui, Ieremias dixit et scripsit. In Ieremia scriptum inueni et legi. Ieremiam hoc dixisse uniuersa per orbem terrarum testatur 20 ecclesia Christi, et a primis temporibus primisque interpretibus uestris hoc ita accepit et sine ulla alterationis 25 controuersia tenuit ecclesia Christi.

30

35

40

[124] ¶ Illud, quod de Jeremia posui, Ieremias dixit et scripsit.

Ieremiam hoc dixisse uniuersa per orbem terrarum^g testatur ecclesia Christi, et a primis temporibus primisque interpretibus uestris hoc ita accepit et sine ulla alterationis controuersia tenuit ecclesia Christi.

Quanuis enim non habetur in eo libro, qui sub nomine Ieremie titulatur, Ieremias tamen hoc dixit, quia ille, qui hoc scripsit, ex ore Ieremie hoc scripsit: Baruch, qui Ieremie notarius extitit. Vnde in Ieremias sic legitur: 'Vocauit ergo Ieremias Baruch filium Nerie, et scripsit Baruch ex ore Ieremie omnes sermones Domini, quos locutus est^h ad eum, in uolumine libri.'²

^a nostre R ^b om. GR ^c om. AY, DCN ^d Testamenti XBZW ^e libros GR, Z
^f et A et per GR ^g om. XBZW ^h est Dominus GR

¹ See p. 42 n. 3

² Jer. 36:4

[125] ¶ IVDEVS:^a De istis septuaginta doctoribus nichil aliud apud nos habetur, nisi quod, temporibus Moysi, Moyses ipse septuaginta uiros elegit, senes populi, quos sui adiutores et earum que erant in populo altercationum iudices esse constituit.¹ Isti nec Scripturas docuerunt, quia necdum erant,^b nec Scripturas interpretati sunt. Procedente uero temporum atque rerum serie, apud nos postea fuerunt Dauid et Prophetae, qui multa dixerunt, multa scripserunt; sed que dixerunt, hebreia lingua dixerunt, que scripserunt, hebreo stilo scripserunt, et apud nos.^c Quicquid ergo aliud in lege et Prophetis quam apud nos habetur, et aliter quam primum exemplar continet, aliquis interpretatus est, falso interpretatus est, nec alicuius^d auctoritatis esse potest. Videte igitur unde habeatis, quoniam^e a nobis ea non habetis.

[126] ¶ CHRISTIANVS:^f Septuaginta illos sub Moyse uiros interpretes fuisse non dicimus, sed tantum senes populi atque iudices. Sed illos fuisse septuaginta interpretes dicimus, quos, ad id officii, populus Iudeorum 15 misit ad Ptolomeum regem Egypti, iam subiugato regno Iudeorum ab Antiocho rege Egypti. Hi Alexandriam a uobis missi sunt, et apud Alexandriam Scripturas omnes, quas tunc habebatis, ex hebreo in grecum^g interpretati sunt. An uero nunc ita sit apud uos seu aliquomodo immutatum uel prorsus de medio sit sublatum, nescio. Sed, quoniam lex 20 sancit quod ‘in ore duorum uel trium testium stabit omne uerbum’,² plane concedi oportet apud uos, ut stet illud uerbum, quod septuaginta interpretes, uestre gentis approbati testes, pari assensu contestantur^h esse dictum et in Ieremia scriptum.³ Necdumⁱ etiam^j Christiani erant.

[127] ¶ Denique, in exordio fidei nostre,^k gens uestra, fidei nostre emula,^l 25 magne adhuc eminentie erat; multos uiros adhuc^m habebat summe facundie, et magni ingenii uiros,ⁿ et utriusque lingue, hebrei atque latine, optime instructos. Multi quoque tunc gentiles philosophi litteris grecis, hebreis et latinis eque instructi erant. Omnes aduersus fidem nostram insurgebant, questiones, bella et seditiones mouebant. Questiones, inquam, 30 mouebant, domi, foris, plerumque etiam in uniuersalibus conciliis uniuer- saliter per prouincias denunciatis. In manu lex et Prophetae habebantur, reuoluebantur prolata testimonia, in utraque lingua discutiebantur.

^a om. QW ^b quia necdum erant ^{om. Y} ^c nos sunt EFT ^d om. GR ^e quia F utique QVH ^f om. W ^g latinum Y ^h attestantur F assensu contestantur: consensu attestantur XBZW ⁱ Nec VH, Z ^j enim G, VH ^k uestre F, GR, QVW fidei nostre ^{om. Y} ^l gens ... emula: emulata BZW emulatae X ^m eminentie ... adhuc ^{om. L}, XBZW ⁿ om. GR

¹ Moyses ... constituit: cf. Num. 11:16–25 ² Deut. 19:15 ³ For the legend about the origin of the Septuagint see e.g. Aug., *De Ciu. Dei*, XVIII. xlvi (CCSL xlvi, p. 638)

[128] Tamen nullus uestrum hanc presumpsit calumniam, ut false interpretationis eos argueret,¹ quia inde fidem uobis^a facile adimere posset. Philosophi ergo gentiles, hac omissa penitus calumnia, Prophetas uili habebant, dicta eorum respuebant, sed, callida dicendi uersutia, 5 fidem nostram^b ledere attemptabant. Philosophi uestre gentis Prophetas refellere nec ualebant nec uolebant, sed, hac item omissa calumnia, Scripturas longe aliter intelligi oportere dicebant, suo sensu exponebant, causeque sue Prophetas, res atque tempora conterminare temptabant. Sed quanuis ‘astiterunt reges terre et principes conuenerunt in unum 10 aduersus Dominum et aduersus Christum eius, frustra^c fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania’.² Verum de his hactenus.

[129] ¶ Isaias, eodem spiritu aspiratus quo et Ieremias, idem licet aliis uerbis prenunciat:^d ‘Hec dicit Dominus: Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ipse, qui loquebar, ecce adsum.’³ Hoc est, 15 ‘ipse, qui’ per Moysen ‘loquebar’, ‘qui’ per alios Prophetas ‘loquebar’, per memet ipsum locuturus ‘ecce adsum’.⁴ Ad cuius occursum adhortatur uos^e idem Propheta, alio in loco: ‘Preparare Israel in occursum Domini tui’,⁵ quoniam uenit. Et de quo eius ad nos aduentu loquatur,^f audi eudiantius: ‘Habitantibus in regione umbre mortis lux orta est eis.’⁶ Que, 20 inquam, lux? Audi absque ulla equiuocationis^g ambiguitate: ‘Paruulus enim natus est nobis, filius datus est nobis.’⁷

[130] Quis, inquam, est ‘paruulus iste, qui natus est nobis, filius, qui datus est nobis’?⁸ Audi adhuc: ‘Et uocabitur nomen eius admirabilis consiliarius, Deus fortis, pater futuri seculi, princeps pacis.’⁹ Et cuiusmodi pacis?¹⁰ 25 ‘Multiplicabitur eius imperium et pacis non erit finis’,¹¹ quia, sicut sequitur: ‘Amodo et usque in sempiternum erit.’¹² ‘Ipse ego qui loquebar’,¹³ qui ‘adinueni omnem uiam discipline et dedi eam Iacob puer

^a nobis **BW** ^b uestram **QVH**, **W** om. **F** ^c om. **QVH** ^d pronunciat **BZ** pronunciant **W** pronuntiabat **QVH** ^e nos **W** ^f loquebatur **QVH** loquitur **XW** om. **R** ^g hec (huius **H**) inuocationis **QVH**

¹ Tamen nullus uestrum ... argueret: the same sort of argument did, however, come up in the correspondence between Paolo Alvaro of Cordoba and Bodo-Eleazar, a deacon of Louis the Pious who converted to Judaism. See Alvar. Cord., *Epist.*, xvi. 1 (ed. J. Madoz (Madrid, 1947), p. 224). Quod uero nouo uestris argumento, adserens in hebreo non ita habere ... miror tue eruditionis ... peritia, qui post octigentos quadraginta annos Iudeorum niteris consolare uocordiam, que ante nunquam in eorum sensu uenere ...; cur per ista tot annorum spatia nobis non extat oppositum ..., cum liberior eis et expeditior imminaret assertio, ut dicent hoc non haberi penitus in hebreo? (Blumenkranz, p. 57) ² Cf. Ps. 2:2, 1 ³ Isa. 52:4, 6 ⁴ ipse, qui ... loquebar qui ... loquebar ... ecce adsum: Isa. 52:6 ⁵ Amos 4:12 ⁶ Isa. 9:2 ⁷ Isa. 9:6 ⁸ Isa. 9:6 ⁹ Isa. 9:6 ¹⁰ pacis: Isa. 9:6 ¹¹ Isa. 9:7 ¹² Isa. 9:7

¹³ Isa. 52:6

meo et Israel electo meo,¹ ‘ecce adsum’,² homo factus, ‘cum hominibus in terris conuersatus’.³

[131] ¶ Christus igitur, quia homo est, ‘puer natus est nobis et filius datus est nobis’.⁴ Quia et Deus est, ‘uocabitur nomen eius admirabilis consiliarius, Deus fortis, pater futuri seculi, princeps pacis, et pacis non erit finis, quia amodo et usque in sempiternum erit’.⁵ Si puer ille, sicut quilibet alius^a puer, in iniquitatibus conceptus esset⁶ et in peccatis mater eum peperisset,⁷ quid puer ille ab alio differet, quomodo ‘inter mortuos liber’⁸ solus existeret, quomodo eius generationem idem ipse Propheta inenarrabilem diceret (‘generationem’, inquit, ‘eius quis enarrabit’?^b)? Sed generationem eius ideo obstupuit et inenarrabilem dixit, quia neque in iniquitate mater eum concepit¹⁰ nec in peccatis mater illum^c peperit,¹¹ sed uirgo concepit, uirgo peperit,¹² et ideo ‘inter mortuos liber’¹³ solus extitit.

[132] ¶ Illud denique quod^d negatis esse scriptum in Isaia: ‘Ecce uirgo concipiet et pariet filium’,¹⁴ septuaginta uestrie interpretes, fide et scientia 15 approbati testes, ita interpretati sunt, et ita interpretari Propheta ipse uoluit dicendo et scribendo: ‘Ecce abscondita’, sicut dicitis, ‘concipiet et pariet filium’.¹⁵ Nam, si communi sensu absconditam,^f id est domi reclusam,^g intellexit et nil aliud, quid mirum, quid nouum in eo conceptu, et cuius mysterii signum esse^h conceptum illum esseⁱ uoluit? ‘Propter 20 hoc’, inquit, ‘dabit Dominus ipse uobis signum. Ecce abscondita concipiet et pariet filium et uocabitur nomen eius Emmanuel.

[133] Butirum et mel comedet, ut sciat reprobare malum et eligere bonum.¹⁶ Si ad litteram et^j communi sensu dicta hec accipiuntur, quomodo ille puer^k comeditione butiri et mellis sciet^l reprobare malum et 25 eligere bonum?¹⁷ Quam discretionem mali et boni dat comedio butiri et mellis? Quid ad rem scribere quod ille puer comederet butirum et mel,¹⁸

^a alter **BZ** alicuius **QVH** om. **W** ^b generationem ... enarrabit **om.** **H** ^c eum **F, H, BW** corr. from eum **E** ^d nec **QVH** ^e nostri **W** ^f abscondita **LIEFT, O, YDCN, VH, XBZW** ^g reclusa **LIEFT, O, YDCN, VH, XBZW** ^h **om.** **AGR, Y** ⁱ **om.** **QVH** ^j ex **QVH** ^k **om.** **QVH** ^l sciat **F, QVH, W** sciret **Y**

¹ Cf. Bar. 3:37 ² Isa. 52:6 ³ Bar. 3:38 ⁴ Isa. 9:6 ⁵ Isa. 9:6–7 ⁶ in ... conceptus esset: cf. Ps. 50:7 ⁷ in peccatis ... peperisset: cf. Ps. 50:7 (iuxta Hebr.) ⁸ Ps. 87:6; see p. 30 n. 7 ⁹ generationem ... enarrabit: Isa. 53:8 ¹⁰ in iniquitate ... concepit: cf. Ps. 50:7 ¹¹ in peccatis ... peperit: cf. Ps. 50:7 (iuxta Hebr.) ¹² quomodo eius generationem ... peperit: cf. Jerome, *Comment. in Esaiam*, XIV. liii. 8/10 (CCSL lxxiiA, p. 592–3), ‘Generationem eius quis enarrabit?’ Quod duplum intellegitur: aut enim de diuinitate eius accipendum est, quod impossibile sit diuinae natuitatis nosse mysteria ... aut de partu uirginis, quod difficulter possit exponi (see section 147 for the first interpretation of the verse) ¹³ Ps. 87:6 ¹⁴ Isa. 7:14 ¹⁵ Cf. Isa. 7:14 ¹⁶ Isa. 7:14–15 ¹⁷ comeditione ... bonum: cf. Isa. 7:15 ¹⁸ comederet ... mel: cf. Isa. 7:15

si ad litteram hec accipi uellet? Quod signum et cuius rei esset signum quod abscondita, id est domi reclusa puella aliqua, conciperet? Omnia ergo hec, nisi ad figuram et spirituali atque mystico sensu dicta accipiatur, puerili omnino sensu et inani dicta esse a Prophetā considerantur.

5 [134] Quod quia credi et dici absurdum est, abscondita, id est ab amore uiri et omni contagione peccati conseruata concepit,¹ sicut angelus ad uirginem respondit: ‘Quomodo’, inquit illa, “fiet istud, quoniam uirum non cognosco?” Et respondens angelus dixit illi: “Spiritus Sanctus superueniet in te et uirtus Altissimi obumbrabit tibi”² Vmbram, inquit, 10 faciet tibi ab omni abscondendo feroire libidinis. Propterea, ‘quod nascetur ex te sanctum, uocabitur Filius Dei’.³

[135] ¶ Cui Deus Pater in Psalmo dicit: ‘Ego hodie genui te.’⁴ Et quia hodie istud non presentaneum et transitorium tempus, sed eternitatis perpetuitatem uolebat intelligi,⁵ iccirco alio in Psalmo dicit: ‘Ante 15 luciferum genui te’.⁶ Quid est igitur ‘hodie genui te’,⁷ et ‘ante luciferum genui te’,⁸ nisi: Ante tempus et temporalia, Deus Pater Deum Filium genui te,⁹ coeternum, quanuis te sub tempore et temporis conditione creauerim hominem ex femina factum.

[136] ¶ Has duas in Christo naturas item alio in Psalmo breuiter Dauid 20 commendat: ‘Veritas’, inquit, ‘de terra orta est.’¹⁰ Quia ‘de terra orta’^a est,¹¹ homo^b est natus ex femina.¹² Sed, quia ‘omnis homo mendax’,^{c13} plus quam homo est, qui non^d mendax, immo ueritas ipsa et Deus est.^{e14}

^a ortus LFT, O, DCN, QVH, XZW; I (hortus) ^b hoc L, AR om. T ^c mendax est A; W
(est mendax) ^d qui non: quia non X qui non est BZW ^e ipsa ... est: ipse est Deus BZ
ipsa est Deus W

¹ Illud denique (section 132) ... concepit: cf. Jerome, *Comment. in Esaiam*, III. vii. 14 (CCSL lxxiiii, p. 103), sin autem iuuenula uel puella, ut Iudei uolunt, et non uirgo pariat, quale signum poterit appellari cum hoc nomen aetatis sit, non integratiss? ... Ergo alma, non solum puella uel uirgo, sed cum ἐπιτασσει uirgo abscondita dicitur et secreta, quae numquam uirorum patuerit aspectibus, sed magna parentum diligentia custodita sit; see also p. 30 n. 3 and p. 40 n. 3 ² Luke 1:34–5 ³ Luke 1:35 ⁴ Ps. 2:7 ⁵ Et quia hodie ... intelligi: cf. Aug., *Enarr. in Ps.*, II. 6 (CCSL xxxviii, p. 5), ... ‘hodie’ quia praesentiam significat atque in aeternitate nec praeteritum quidquam est ... nec futurum ... sed praesens tantum, quia quidquid aeternum est, semper est ... ⁶ Ps. 109:3 ⁷ Ps. 2:7 ⁸ Ps. 109:3 ⁹ ante luciferum (2) ... te: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. ii. 2 (PL lxxxiii, col. 453), sed et Pater eundem ante luciferum, id est ante omnia tempora genuisse testatur ¹⁰ Ps. 84:12 ¹¹ Ps. 84:12 ¹² Quia ... femina: cf. Aug., *Enarr. in Ps.*, LXXXIV. 13 (CCSL xxxix, p. 1173), ueritas de terra orta est: Christus de femina natus est ¹³ Ps. 115:11; cf. Rom. 3:4 ¹⁴ plus ... est: cf. Aug., *Enarr. in Ps.*, CXV. 3 (CCSL xl, p. 1654), Si enim omnis homo mendax, in tantum non erunt mendaces, in quantum non erunt homines; quoniam dii erunt, et filii Altissimi [cf. Ps. 81:6]; ueritas ... Deus est: cf. John 14:6, Rom. 3:4; Lanfranc on Rom. 3:4 (PL cl, col. 115), Probatio quod Deus uerax est; iustitia enim sermonum, est ueritas

Puer ergo iste homo et Deus ‘butirum et mel comedit’,¹ quia, sicut paulo superius idem Psalmus dicit: ‘Misericordia et ueritas obuiauerunt sibi, iustitia et pax osculate sunt.’² Butirum enim gratiam unctionis et misericordiam designat, mel uero, quod curandis uulnibus adhibitum edendo³ sanat, iudicii ac ueritatis seueritatem significat. 5

[137] Licet enim Scriptura dicat: ‘Cui uult miseretur et quem uult obdurat’,⁴ quia nec ipsum misereri nec ipsum obdurare ulla in parte a iusticia seu ueritate exorbitat, misericordiam Dei⁵ et iudicium ubique ueritas comitatur et in Scripturis pro alterutro ueritas sepe habetur. ‘Vniuerse’, inquit, ‘uie Domini misericordia et ueritas’.⁶ Et in alio 10 Psalmo: ‘Opera manuum eius ueritas et iudicium’.⁷ Quia seu misereatur cui uult, seu induret atque puniat quem uult,⁸ uerax et iustus est misericordiam exhibendo, uerax et iustus est⁹ debitam iudicii¹⁰ sui sententiam inferendo. ‘Butirum’ igitur¹¹ ‘et mel’ Christus ‘comedit, ut sciat reprobare malum et eligere bonum’,¹² hoc est, ut sciri faciat quia 15 reprobat malum et elit bonum,¹³ reddens unicuique iuxta opera sua,¹⁴ bonos remunerans et malos debita animaduersionis ultione condemnans.¹⁵

[138] ¶ De hoc sacramento incarnationis dominice uideamus que alio in loco idem Propheta dicit, et prophetiam summatim percurramus. ‘Domine, quis credit auditui nostro, et brachium Domini cui reuelatum est? Et ascendet¹⁶ sicut uirgultum coram eo et sicut radix de terra sitienti, et non est species ei neque decor. Et quasi absconditus uultus eius et despectus. Vnde nec reputauimus eum. Vere languores nostros ipse tulit et dolores nostros ipse portauit. Ipse enim uulnus est propter delicta 25 nostra, attritus est propter scelera nostra.

[139] Disciplina pacis nostre super eum, cuius liuore sanati sumus. Omnes nos quasi oues errauimus, unusquisque nostrum in uiam suam declinauit, et Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est, quia ipse uoluit, et non aperuit os suum. De angustia et de 30 iudicio sublatus est. Generationem eius quis enarrabit? Propterea dabit

^a medendo **QVH** ^b om. **LT** ^c misericordiam ... est om. **DN**, **XBW** added in lower margin **I** ^d om. **Y** ^e om. **YB** ergo **R** ^f ascendit **AGR**, **Y**, **V**, **XBZ**

¹ Isa. 7:15 ² Ps. 84:11 ³ Rom. 9:18 ⁴ Ps. 24:10 ⁵ Ps. 110:7 ⁶ seu misereatur ... uult: cf. Rom. 9:18 ⁷ Butirum ... bonum: Isa. 7:15 ⁸ ut ... bonum: cf. Isa. 7:15 ⁹ reddens ... sua: cf. Rev. 22:12 ¹⁰ Licet enim ... condemnans: cf. Anselm, *Pros.*, xi (S i, pp. 109–10); see also *Disp. Gent.*, section 34

impios pro sepultura et diuitem pro morte sua, eo quod iniquitatem non fecit nec inuentus est dolus in ore eius, et uoluntas eius in manu Domini dirigetur.^{a1}

[140] ¶ Animos itaque uestros^b ad credendum obstinatos uidit Propheta 5 et ait: ‘Domine, quis credidit auditui nostro?’^{c2} Et demonstrat quid audierat: ‘Et brachium Domini cui reuelatum est?’^{d3} De hoc brachio^{e4} idem ipse alibi ait: ‘Parauit Dominus brachium suum in oculis omnium gentium, et uidebunt omnes fines terre salutare Dei nostri.’^{f5} Hoc brachium Domini,^{g6} hoc salutare Dei, de quo in Psalmo^{h7} dicitur: ‘Ponam 10 in salutari,ⁱ⁸ fiducialiter agam in eo’,^{j9} cui reuelatum est?^{k10}

[141] Vos enim reppulisti eum, qui ad uos missus uenerat, sicut ipse conqueritur per eundem Isaiam Prophetam: ‘Cognouit bos possessorem suum, et asinus presepe domini sui, Israel me non cognouit, populus meus me non intellexit.’^{e9} Vnde apertius in Psalmo dicitur:^{f11} ‘Populus, quem non 15 cognoui, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi. Filii alieni, hoc est alienati,^{g12} mentiti sunt mihi; filii alieni inueterati sunt et claudicauerunt a semitis suis.’^{h13} Iccirco eum reppulisti, quia homo erat, quia puer natus erat.

[142] Vnde sequitur: ‘Et ascendet^h sicut uirgultum coram eo.’ⁱ¹⁴ De radice enim Iesse uirga exiit,^{j15} de uirga uirgultum ascendit. Virgultum ascende- 20 bat,^{k16} quando ‘Ihesus proficiebat etate et gratia apud Deum et homines.’^{l17} Et quia uultus diuinitatis eius sub assumpti nube hominis absconditus erat et despectus, nec reputauimus eum.^{m18} ‘Vere languores nostros ipse tulit’,ⁿ¹⁹ hoc est abstulit,^{o19} ‘et dolores nostros ipse portauit’,^{p17} hoc est absportauit.

[143] ‘Ipse enim uulneratus est propter delicta nostra, attritus est propter 25 scelera nostra.’^{q18} Vnde Apostolus Paulus ait: ‘Proprio Filio suo non pepercit Deus,^{r19} sed pro nobis omnibus tradidit illum.’^{s19} ‘Disciplina

^a et brachium (section 138) ... dirigetur: et cetera **W** ^b nostros **RZ** ^c in Psalmo: per Psalmistam **GR** ^d salutari tuo **GW** ^e et asinus ... intellexit *om.* **W** ^f canitur **DC**
^g hoc est alienati *om.* **GR** ^h ascendit **AGR, OY, XB** ⁱ hoc est abstulit *om.* **GR** ^j *om.* **F**,
GR ^k ait ... illum *om.* **W**

¹ Isa. 53:1–10 (verse 1 in version of John 12:38; verse 9 in version of 1 Pet. 2:22) ² Isa. 53:1; cf. Jerome., *Comment. in Esaiam*, XIV. liii. 1/4 (CCSL lxxiii A, p. 588), Quis credidit ... raritatem creditum significat ex Iudeis; Isid., *De Fide Cath.*, II. vi. 1 (PL lxxxiii, col. 510), Sed quia plurimi ex Iudeorum populo non essent credituri in Christum ... Isaías: ‘Domine, quis credidit ...’ ³ Isa. 53:1 ⁴ hoc brachio: cf. Isa. 53:1 ⁵ Isa. 52:10 ⁶ Hoc ... Domini: cf. Isa. 53:1 ⁷ Ps. 11:6 ⁸ cui ... est: Isa. 53:1 ⁹ Isa. 1:3 ¹⁰ Ps. 17:45–6
¹¹ Isa. 53:2 ¹² De radice ... exiit: cf. Isa. 11:1 ¹³ Virgultum ascendebat: cf. Isa. 53:2
¹⁴ Luke 2:52 ¹⁵ uultus ... absconditus erat ... et despectus nec reputauimus eum: Isa. 53:3 ¹⁶ Isa. 53:4 ¹⁷ Isa. 53:4 ¹⁸ Isa. 53:5 ¹⁹ Rom. 8:32

pacis nostre super eum, cuius liuore sanati sumus.¹ Ipse enim est ‘agnus,^a qui tollit peccata mundi’,² qui, ‘mediator Dei et hominum’³ existens, morte sua nos Deo reconciliauit,⁴ quia mors eius hostia pro peccato originali apud Deum atque propiciatio fuit.⁵

[144] ¶ ‘Omnes nos quasi oues errauimus’,⁶ ‘brachium’⁷ Domini non 5 agnoscendo, quod ‘parauit Dominus in oculis omnium gentium’,⁸ nec in homine^b Deum^c esse eum^d reputando. ‘Vnusquisque nostrum^e in uiam suam declinauit’,⁹ quoniam ab eo, qui est ‘uia, ueritas et uita’,¹⁰ aberrauit.

[145] ‘Et Dominus posuit in eo iniquitatem omnium nostrum’,¹¹ quoniam pro iniquitate et peccato mundi totius mortem pertulit.¹² ‘Factus 10 enim pro nobis’, sicut ait Apostolus, ‘maledictum’,¹³ hoc est particeps mortis, quam primo homini intulit illud indictum a Deo maledictum: ‘In quocunque die comederis, morte morieris’,¹⁴ mortem pro nobis pertulit et morte sua maledictum illud et mortem euacuauit.¹⁵ Et quoniam uniuersa hec propria uoluntate, non coactus, pertulit, iccirco addidit: 15 ‘Oblatus est, quia ipse uoluit, et non aperuit os suum.’¹⁶ Hec quidem assumpti hominis esse uidentur. Cetera, que sequuntur, hominem exce- 20 dunt et Dei solius existunt.

[146] ¶ ‘De angustia et de iudicio sublatus est. Generationem eius quis enarrabit?’¹⁷ ‘De angustia’, inquam,^f ‘et de iudicio sublatus est’,¹⁸ unde 20 ipse in^g Euangeliu ait: ‘Venit princeps mundi huius et in me non habet quicquam.’¹⁹ Sed unde hec in eo libertas, quia ‘princeps mundi huius’²⁰ in eo nil suum inuenit, quia ‘de angustia et de iudicio sublatus est’,²¹ quia mortuus teneri ab ipsa morte non potuit? Resurrexit enim a mortuis, sicut Psalmus dicit: ‘Caro mea requiescat in spe, quoniam non derelin- 25 ques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum uidere corrup- 22 tionem.’^h

^a agnus Dei A, HX ^b nomine O nec in homine *om.* W ^c Domini LO ^d *om.* FYZ
^e uestrum FR ^f inquit IAO *om.* F ^g ipse in: in ipso GR ^h nec dabis ...
 corruptionem *om.* W

¹ Isa. 53:5 ² John 1:29 ³ 1 Tim. 2:5 ⁴ morte ... reconciliauit: cf. Rom. 5:10 ⁵ mors
 ... fuit: cf. Eph. 5:2 ⁶ Isa. 53:6 ⁷ Isa. 52:10 ⁸ Isa. 52:10 ⁹ Cf. Isa. 53:6 ¹⁰ John
 14:6 ¹¹ Isa. 53:6 ¹² peccato ... pertulit: cf. 1 Pet. 2:24 ¹³ Gal. 3:13 ¹⁴ Gen. 2:17
¹⁵ hoc est particeps mortis ... euacuauit: cf. Aug., *Expos. ad Gal.*, xxii. 7 (CSEL lxxxiv, pp. 82–3), Ex
 parte quippe mortali peperdit in ligno, mortalitas autem unde sit, notum est credentibus. Ex poena
 quippe est et maledictione peccati primi hominis, quam Dominus suscepit et peccata nostra pertulit
 in corpore suo super lignum ¹⁶ Isa. 53:7 ¹⁷ Isa. 53:8 ¹⁸ Isa. 53:8 ¹⁹ John 14:30
²⁰ John 14:30 ²¹ Isa. 53:8. ²² Ps. 15:9–10; Resurrexit enim ... corruptionem: cf. Isid., *De
 Fide Cath.*, I. liii. 1 (PL lxxxiii, col. 492), Quod corpus Christi in sepulcro corruptionem non uidit,
 sed statim ... resurgens ... hoc per Prophetam ... praedixit: ‘Caro mea ...’

[147] Vnde ergo hec tanta in homine potestas? Quia plus quam homo erat. ‘Deus enim erat in Christo’, sicut dicit Apostolus Paulus,^a ‘mundum reconcilians sibi’,¹ cuius generatio est inenarrabilis.² Quomodo enim Deus ex se consubstantialem ante tempora et semper gignat filium quis enarrabit? Quomodo, predestinatis temporibus, ex matre sine uiri^b semine homo creatus sit et eum Deus ipse assumpserit in unitatem persone, quis enarrabit? Nec illam igitur nec istam Christi generationem aliquis enarrabit.³

[148] ¶ ‘Propter scelus’,⁴ non suum quidem, sed^c ‘populi mei, percussi 10 eum.’⁵ Quid enim sceleris admisit, qui ‘peccatum non fecit nec inuentus est dolus in ore eius’?⁶ Si ergo uerum est quod beatus Iob testatur: ‘Non est homo, qui non peccet,⁷ nec infans, cuius est uita unius diei super terram’,⁸ si uerum est quod et beatus Dauid attestatur: ‘Omnis homo mendax’,⁹ et alibi: ‘Non iustificabitur in conspectu tuo omnis uiuens’,¹⁰ 15 plus quam homo est, ‘qui peccatum non fecit’,¹¹ supra hominem prerogativa excellentie^d eius fuit, qui ‘uerbo non offendit’,¹² ‘nec inuentus est dolus in ore eius’.¹³

[149] ¶ De eodem sacramento in Psalmo dicitur: ‘Speciosus forma pre filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis. Propterea benedixit te 20 Deus in eternum.’¹⁴ Et continuatim eundem alloquens ita subiunxit: ‘Sedes tua, Deus, in seculum seculi; uirga directionis uirga regni tui.’¹⁵ Percurre Psalmum et uide ad unam eandemque personam Psalmum hucusque sic^e continuatum. Deus itaque est, cui dicitur: ‘Sedes tua, Deus, in seculum seculi; uirga directionis uirga regni tui.’¹⁶

25 [150] Cui uero dicitur: ‘Sedes tua, Deus, in seculum seculi’,¹⁷ nisi cui superius dixerat: ‘Speciosus forma pre filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis.’¹⁸ Quem speciosum ‘forma’ pre filiis hominum’¹⁹ appellat, ab hominis natura eum non separat et hominem esse constat. Eundem

^a sicut ... Paulus *om.* **GR**
^e *om.* **VH**, **XBW**

^b uirili **XBW**

^c non ... sed *om.* **Y**

^d excellentia **OH**

¹ 2 Cor. 5:19 ² generatio ... inenarrabilis: Isa. 53:8 ³ Quomodo enim Deus ... enarrabit: see p. 44 n. 12 ⁴ Isa. 53:8 ⁵ Isa. 53:8 ⁶ Isa. 53:9 (in version of 1 Pet. 2:22)
⁷ Non ... peccet: 3 Kgs 8:46; cf. Job 15:14 ⁸ est uita ... terram: cf. Job 14:4-5 (Vetus Latina)
⁹ Ps. 115:11 ¹⁰ Ps. 142:2 ¹¹ Isa. 53:9 (in version of 1 Pet. 2:22)
¹² Jas. 3:2 ¹³ Isa. 53:9 (in version of 1 Pet. 2:22) ¹⁴ Ps. 44:3 ¹⁵ Ps. 44:7 ¹⁶ Ps. 44:7; Deus itaque ... tui: cf. Isid., *De Fide Cath.*, I. iii. 1 (PL lxxxiii, col. 454), Si Christus Deus non est, cui dicitur in Psalmis: ‘sedes tua ...’? (Blumenkranz, p. 64) ¹⁷ Ps. 44:7 ¹⁸ Ps. 44:3 ¹⁹ Ps. 44:3

igitur, quem speciosum ‘forma^a pre filiis hominum’^{b1} appellat, Deum in subsequenti uersu aperte nominat dicens: ‘Sedes tua, Deus, in seculum seculi’.^{c2}

[151] ¶ Ex his ergo et aliis Scripturarum exemplis credimus et credendum esse^d astruimus quia Christus est homo atque Deus, discreta omnino 5 utriusque nature essentia. Hunc iam uenisse dicimus^e quia signa, que de eius aduentu predixerunt Prophete, iam subsecuta esse uidemus. Vt enim de multis unum assumam: Iacob benedicens Iudam filium suum ait: ‘Non deficiet princeps ex^f Iuda et dux de femoribus^g eius, donec ueniat,^h qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium.’³ Quia ergo iam per milia 10 annorum ‘defecit princeps exⁱ Iuda et dux de femoribus^j eius’,⁴ ac pene iam ipsum euauit nomen Iudeorum, dicimus quia Christus iam^k ‘uenit expectatio gentium’.⁵

[152] Et in Psalmo dicitur: ‘Obscurentur oculi eorum, ne uideant, et dorsum eorum semper incurua.’⁶ Quia igitur per totum orbem terrarum ubique 15 dorsum uestrum aliis gentibus est incuruatum, iam ‘defecit princeps ex^l Iuda et dux de femoribus^m eius’,⁷ et iccirco dicimus quia Christus iam ‘uenit expectatio gentium’.⁸ Item, quia adimpletum est: ‘Reminiscentur et conuertentur ad Dominum uniuersi fines terre et adorabunt in conspectu eius uniuersae familie gentium’,⁹ dicimus quia Christus iamⁿ ‘uenit expectatio 20 gentium’,¹⁰ cui honor et imperium per omnia secula seculorum.¹¹ ‘Qui ergo crediderit in eum’, sicut testatur Isaias Propheta,^o ‘non confundetur’.¹² Qui uero non crediderit, audi de gentilibus^p: ‘Confundantur omnes, qui adorant sculptilia et qui gloriantur in simulachris suis.’¹³ Audi et de Iudeis: ‘Deleantur de libro uiuentium et cum iustis non scribantur.’¹⁴ 25

[153] ¶ IVDEVS:^q Ex hac igitur illatione tua colligi potest: confundantur et Christiani, quia et Christiani adorant sculptilia et gloriantur in simulachris suis.¹⁵ Ipsum etenim Deum effigiatis aliquando miserum, pendentem

^a om. XB ^b forma ... hominum om. W ^c Sedes ... seculi om. W ^d om. YB credendum esse: credendo F ^e credimus GR ^f de F, G, YHB ^g femore HB ^h ueniet YB
ⁱ de FRY ^j femore B ^k om. FH ^l de F ^m femore B ⁿ om. OHB ^o sicut ...
 Propheta om. XBW ^p gentibus AGR, O, DN ^q om. ZW; Q (i. in margin)

¹ Ps. 44:3 ² Ps. 44:7; De eodem sacramento (section 149) ... seculi: cf. Aug., *Tract. Adu. Iud.*, iv. 5 (PL xlii, col. 53). Nam in eodem Psalmo, quod non tantum homo, sed etiam Deus sit Christus, apertissime ostenditur, cum subditur: ‘Thronus tuus, Deus, in seculum seculi ...’
³ Gen. 49:10 (Non ... ueniat in version of Vetus Latina: see Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens*, pp. 227–8) ⁴ Cf. Gen. 49:10 ⁵ Cf. Gen. 49:10 ⁶ Ps. 68:24 ⁷ Cf. Gen. 49:10
⁸ Cf. Gen. 49:10 ⁹ Ps. 21:28 ¹⁰ Cf. Gen. 49:10 ¹¹ cui honor ... seculorum: cf. Rom. 16:27; cf. 1 Tim. 6:16 ¹² Isa. 28:16 (in version of 1 Pet. 2:6) ¹³ Ps. 96:7 ¹⁴ Ps. 68:29 ¹⁵ adorant ... suis: cf. Ps. 96:7

in patibulo, cruci^a clavis affixum, quod ipso etiam uisu horrendum est, idque adoratis. Et circa crucem effigiatis semipuerum solem, nescio unde exterritum et fugientem,^b lunam semipuellam lugubrem semumque lucis sue cornu occultantem.

5 [154] Aliquando autem^c Deum effigiatis sublimi solio sedentem manuque porrecta signantem, et circa eum, quasi magno dignitatis prestigio,^d aquilam et hominem, uitulum et leonem. Has effigies Christiani exculpunt, fabricant et depingunt, unde possunt, et ubi possunt, adorant et colunt. Quod lex a Deo data omni modo^e fieri uetat. Nam in Exodo ita 10 scriptum est: 'Non facies^f tibi sculptile neque omnem similitudinem, que est in celo desuper et que in terra deorsum, nec eorum, que sunt in aquis. Non adorabis ea neque coles.'¹ Lex igitur omne eradicat sculptile et eum, qui fecerit, horrenda iudicat condemnatione.

[155] ¶ CHRISTIANVS:^g Si, inquam, lex ita omne damnat sculptile et nullo modo rei alicuius licet fieri similitudo, peccauit Moyses, qui rerum similitudines effigiauit et exculpsit, immo peccauit Dominus, qui eas effigiari et exculti mandauit. Nam in Exodo ita Dominus precepit: 'Facient^h mihi sanctuarium iuxta omnem similitudinem tabernaculi, quod ostendam tibi, et omnium uasorum in cultum eius.'² Item post 20 pauca: 'Facies et laminam ex auro purissimo, in qua sculpses opere celatoris sanctum Domino.'³ Item: 'Sumes duos lapides onichinos, et sculpses in eis nomina filiorum Israel opere sculptoris et celatura gemmarum.'⁴ Ecce rerum similitudines effigiantur et effigiari a Domino precipiunturⁱ. Ecce sculpture fiunt Domino in lapidibus onichinis et auro.

25 [156] ¶ In Libro uero Regum legitur, ubi templum Domino edificatur:^j 'Omnes parietes templi sculpsit per circuitum uariis celaturis et torno, et fecit in eis cherubin et palmas et picturas uarias quasi prominentes de pariete et egredientes. Fecit quoque et mare fusile decem cubitorum, et stabat super duodecim boues.'⁵ Item post pauca: 'Fecit in oraculo de 30 lignis oliuarum duo cherubin decem cubitorum altitudinis.'⁶ Item: 'Induxerunt sacerdotes arcam federis Domini in locum suum, in oraculum templi, in sanctum sanctorum, subter alas cherubin.'⁷ Ecce aperte

^a crucis F, AG, B ^b effugientem F et fugientem: effugientem AGR ^c om. Y, QVH
^d presagio LY ^e omni modo: omnino R, OY, QVH, XBW ^f facias LIEFT, G, O, DCN,
 QV, XBZ ^g om. ZW; Q (x. in margin) ^h Facies RO, XBW Facietis H ⁱ iubentur
 AGR ^j edificabatur XBW

¹ Exod. 20:4-5 ² Exod. 25:8-9 ³ Exod. 28:36 ⁴ Exod. 28:9, 11 ⁵ 3 Kgs 6:29;
 7:23, 25 ⁶ 3 Kgs 6:23 ⁷ 3 Kgs 8:6

nominat picturas et sculptilia, nec improbando, sed approbando ea que in templo Domini facta^a existunt sculptilia. Nam Deus ipse omnia, que facta sunt, se approbando accepisse insinuavit: ‘Et non poterant’, inquit, ‘sacerdotes stare et ministrare propter nebulam. Impleuerat enim gloria Domini domum Domini.’¹

5

[157] Isaias Propheta dixit: ‘In anno, quo mortuus est rex Ozias, uidit Dominum sedentem super solium excelsum et eleuatum. Seraphim stabant super illud, sex ale uni et sex ale alteri.’² De illis quattuor animalium speciebus, quas derisione iniusta notasti, Ezechiel Propheta ita^b loquitur: ‘Similitudo uultus quattuor animalium, facies hominis et 10 facies leonis a dextris ipsorum quattuor. Facies uero uituli a sinistris ipsorum quattuor. Et facies aquile desuper ipsorum quattuor.’³ Quod ergo^c Isaias uidit, dixit et scripsit, quod Ezechiel uidit, dixit et scripsit, licet post eos dici et scribi et picture nota aliqua signari. Sicut enim littere quodam modo fiunt uerborum figure et note, ita et^d picture scriptarum^e 15 rerum existunt similitudines et note.

[158] ¶ Quid plura? Sermonem colligamus et ad propositae finem questionis accedamus. Prohibuit Deus, ne fiant sculptilia, et tamen, sicut legimus, a Deo iussa sunt fieri sculptilia. Competenter igitur mandatum legis accipendum est, immo, sicut ipse legislator declarat, intelligendum 20 est: ‘Non’, inquit, ‘facies’ sculptile’ et cetera,⁴ causamque demonstrat: ‘Non adorabis ea neque coles.’⁵ Exclusa igitur perfidi cultus idolatria, facta sunt ab eis et fieri possunt a nobis sculptilia.

[159] Facimus^g Deo picturas, facimus^h Deo celaturas, facimusⁱ et sculpturas; sed diuino cultu nec adoramus nec colimus eas. Nam ipsam crucem, 25 quam crucem sanctam dicimus, utique lignum, non Deum esse dicimus, nullamque in se aut’ ex se uirtutem habere eam dicimus. At, postquam benedictione pontificali sacrificatur^j in memoriam dominice passionis, iam crucem non diuino, sed debito uenerationis cultu attolimus, adoramus et colimus, sicut in Psalmo dicitur: ‘Adorate scabellum pedum eius, 30 quoniam^k sanctum est.’⁶

^a om. DCN, Z ^b om. AGR, H ^c om. DCN, W uero Y ^d om. R, XBW
^e Scripturarum ET, G, O, YDCV, XBZ ^f facias IE, A, O, YDCN, QVB ^g faciamus YB
^h faciamus YB ⁱ faciamus B om. OY ^j sanctificatur IT om. F ^k quia IET, A, C quo Z

¹ 3 Kgs 8:11 ² Isa. 6:1-2 ³ Cf. Ezek. 1:10 ⁴ Exod. 20:4 ⁵ Exod. 20:5
⁶ Ps. 98:5

[160] ¶ Debito deuotionis^a cultu iccirco diximus, quia alio modo dicimus: ‘colit Christianus Deum’, alio modo dicimus: ‘colit rusticus agrum’. Item alio modo dicimus: ‘adorat homo Deum’, alio modo dicimus ‘adorat homo aliquem alicuius dignitatis uirum uel aliquod alicuius dignitatis signum’. Nam in Libro Regum legimus quod ‘Bethsabee adorauit regem Dauid’,¹ et in multis uestrarum Scripturarum^b locis^c legimus quod homo hominem

LIEFT, AGR

10 adorauerit.^d 10 adorauerit,^e quamuis in lege
scriptum sit: ‘Dominum
Deum tuum adorabis.’^f

O, YDCNQVHXBZW

[161] Cum igitur Christianus adorat crucem, diuino religionis cultu adorat in cruce Christi passionem propter hominis a Deo assumpti in unitatem persone passionem, ac debito uenerationis cultu adorat crucis effigiem, ipsius dominice passionis exculptam similitudinem. Vt uero paucis ac breuiter excludam: nullam omnino Christianus diuino cultu rei alicuius adorat effigiem, debito tamen honoris cultu sacratas sacrarum rerum colit et honorat effigies et picturas.

[162] ¶ Recita ergo Scripturas, legem uidelicet et Prophetas, et uidebis ea, que dixi, omnia scripta esse in lege et Prophetis, aut eadem uerba aut eundem omnino sensum habentia. Cogita, inquam, ac recogita, quid expectatis et usque quo expectatis et quo signo expectata, cum aderunt, dinoscetis. Nam, qui promittebatur mittendus, uenit iam missus, sicut attestantur signa, que prenunciabantur,^f Ihesus Christus, 25 ‘expectatio gentium’,³ cui honor et imperium per omnia^g secula seculorum.⁴ Amen.^h

^a uenerationis **DCN**, **B** corr. *from* uenerationis **G** ^b uestrarum Scripturarum: aliis **W** *om.*
B ^c locis apud nos **B** ^d adorauit **GR** ^e adorauit **O, H, XBW** ^f pronunciantur
DCN, Z premittebantur **F** ^g *om.* **O** per omnia *om.* **W** ^h *om.* **X** Amen *insert* Explicit **D**
Explicit disputatio Christiani et Iudei edita a Gisleberto abbe Westmonasterii **N** Explicit
disputacio Christiani contra Iudeum **EF**

¹ Cf. 3 Kgs 1:16 ² Deut. 6:13, 10:20 (in version of Matt. 4:10 and parallels) ³ Cf.
Gen. 49:10 ⁴ cui ... seculorum: cf. Rom. 16:27; cf. 1 Tim. 6:16

2. The Continuation of the *Disputatio Iudei et Christiani*MSS: L London, British Library, Additional 8166, ff. 15–17^vS London, British Library, Royal 7 B VII, ff. 192–194^v
(contains only excerpts from the Continuation)

Edition: Blumenkranz, pp. 68–75

The Continuation of the *Disputatio Iudei et Christiani* appears to be only in part the work of Gilbert Crispin.¹

The relationship between L and S remains unclear. The text which follows is an edition of L with some emendations. The critical apparatus indicates in which instances a reading in S can or cannot solve a problem in L. Variations within the excerpts of the Continuation contained in S to the text of L have not been given.

For notes on the apparatus of sources and Bible references see above p. 6.

¹ See above pp. xxx–xxi.

[THE CONTINUATION OF THE DISPUTATIO IVDEI ET
CHRISTIANI]

[1] ¶ Ex condicte item conuenimus die altero et considentes loqui cepimus.

[2] ¶ IVDEVS: Rogasti, ut cogitarem ac recogitarem de Scripturarum testimentiis, que scripta sunt in lege ac Prophetis et in Euangeliu Ihesu Christi. Cogitaui ac recogitaui, et quanto magis cogito ac recogito, tanto 5 magis extra me fio et stupidus fio. Si enim Deus, qui dedit legem Moysi, dedit Euangeliu Ihesu Christi, expedit ut eadem auctoritate obediatis legi et Euangeliu Ihesu Christi. Si uero Deus, qui dedit Euangeliu Ihesu Christi, non dedit legem Moysi, nichil ad nos Deus ille. Genti nostre dicitur: ‘Audi Israel, Deus tuus Deus unus est.’¹ 10

[3] Vos dicitis quia lex Moysi non repugnat Euangeliu Christi neque Euangeliu Christi soluit legem Moysi.² Igitur lex obseruetur, quia Deus eam seruari iubet, atque Euangeliu obseruetur, quia Deus illud, sicut dicitis, seruari iubet. Consideremus circa Christum uestrum que dicimus, et huius complexionis nostre soluamus uinculum. Christus ceremonias 15

¹ Deut. 6:4 (in version of Mark 12:29) ² neque ... Moysi: cf. Matt. 5:17

legis omnes obseruauit et Euangelium addendo legem adimpleuit. Iungamus dextras, legem non soluamus et, spirituales sancti Euangelii iustificationes addendo, legem impleamus.¹

[4] ¶ Monetis, ut ad capessendam uitam eternam recipiamus baptismum, 5 quia Christus dicit: ‘Qui crediderit et baptizatus fuerit, saluus erit.’² Ad capessendam eandem uitam eternam et uos circumcisionem accipite, quia idem Christus dicit:^a ‘Non ueni legem soluere.’³ Paulus uester Apostolus est in Christum uestrum omnino iniuriosus; nam Christus circumcisus est, et Paulus predicat, sicut dicitis: ‘Si circumcidamini, 10 Christus uobis nichil proderit.’⁴ Idiote hoc testimonium idiotis possunt proferre, sed absit, ut hoc testimonium proferat uel suscipiat prudens aliquis. Vt enim breuiter has ineptias excludam: ‘Non est discipulus super magistrum et seruus super dominum suum.’⁵

[5] ¶ CHRISTIANVS: ‘Venerunt flumina, flauerunt uenti’,⁶ fides Christi non 15 cadit, quia fundamenta eius in montibus sanctis. Veniamus igitur ad disputationis tue seriem et respondeamus ei per ordinem. Inquis: ‘Si Deus, qui dedit legem Moysi, dedit Euangelium Ihesu Christi, eadem auctoritate debemus obedire legi et Euangelio Christi.’ Concedimus, inquam, et omnino esse probabile astruimus, ut eadem auctoritate 20 obediamus legi et Euangelio Christi. Nam Christus dicit: ‘Non ueni legem soluere’;⁷ et Paulus, reuera noster Apostolus, seruus et discipulus Christi Ihesu, dicit in Epistola, quam scribit ad Romanos: ‘Legem ergo destruimus per fidem? Absit. Sed legem statuimus.’⁸

[6] Lex igitur per fidem statuitur, quoniam ex fide iustitia reputatur. Audi 25 Scripturam: ‘Credidit Abraham Deo et reputatum est ei ad iustitiam.’⁹ Iustitia igitur est ex fide, non ex lege¹⁰ aut ex circumcisione. Audi de circumcisione: ‘Et signum accepit circumcisionis, signaculum iustitiae fidei.’¹¹ Vt ergo in mente uestra iustitia fidei seruetur, statuit Deus, ut in carne uestra fieret circumcisionis, que signaculum fidei¹² habebatur; sed 30 quanuis fidei signaculum¹³ fiebat in carne uestra, sub incredulitate erat omnis gens uestra. Vnde Dominus ad Iezechielem dicit: ‘Nolunt audire te, quia nolunt audire me, quia domus Israel domus incredula et asperatrix est.’¹⁴

^a dixit L dicit S

¹ Si enim Deus (section 2) ... impleamus: see *Disp. Gent.*, sections 27–9 ² Mark 16:16
³ Matt. 5:17 ⁴ Gal. 5:2 ⁵ Matt. 10:24 ⁶ Matt. 7:25 ⁷ Matt. 5:17 ⁸ Rom. 3:31
⁹ Rom. 4:3; Gal. 3:6 (cf. Gen. 15:6) ¹⁰ Iustitia ... lege: cf. Gal. 3:11 ¹¹ Rom. 4:11
¹² signaculum fidei: Rom. 4:11 ¹³ fidei signaculum: Rom. 4:11 ¹⁴ Cf. Ezek. 3:7

[7] Audi in Psalmo septuagesimo septimo de gente uestra: ‘Generatio, que non direxit cor suum, et non est creditus cum Deo spiritus eius.’¹ Quia igitur ‘non est creditus cum Deo spiritus eius’,² repudiauit Deus exteriora iustitie fidei signacula. Vnde Apostolus Paulus in Epistola ad Galathas: ‘Neque circumcisio aliquid ualet, neque preputium, sed noua ⁵ creatura.’³ Nouam creaturam dicit fidem, quia innouati recreamur per fidem, sicut in eadem epistola, alio loco, dicit: ‘Neque circumcisio neque preputium aliquid ualet, sed fides, que per dilectionem operatur.’⁴

[8] ¶ Audi conquerentem Dominum in Psalmo: ‘Non in sacrificiis tuis arguam te. Non accipiam de domo tua uitulos, neque de gregibus tuis ¹⁰ hircos.’⁵ Sed quid? ‘Immola Deo sacrificium laudis et redde altissimo uota tua.’⁶ Sacrificium laudis est, quando peccator peccatum suum agnoscit et a Deo misericordiam exposcit. Audi Psalmistam: ‘Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam, quoniam iniquitatem meam ego cognosco et peccatum meum contra me est semper.’⁷ Audi ¹⁵ Dominum loquentem per Isaiam: ‘Incensum uestrum abhominatio est mihi, holocausta uestra et pacifica uestra odiuit anima mea.’⁸

[9] Quid sequitur? ‘Lauamini, mundi estote, auferte malum cogitationum uestrarum ab oculis. Quiescite agere peruerse, discite be[n]efacere.’⁹ Hanc fidei iustitiam Dauid commendat in Psalmo, ubi dicit: ‘Omnia ²⁰ opera eius in fide.’¹⁰ Et gratiam Dei commendat, ubi dicit, in alio Psalmo: ‘Saluum me fecit, quoniam uoluit me.’¹¹ De hac fidei iustitia sic legitur in Euangeli: dixerunt Discipuli ad Ihesum: ‘Domine, doce nos orare’, et docuit eos, ut sic orarent: ‘Domine, auge nobis fidem.’¹²

[10] ¶ Iustus enim ex fide uiuit, sicut Scriptura dicit: ‘Iustus ex fide ²⁵ uiuit.’¹³ Hanc fidei iustitiam commendat Apostolus, quando dixit: ‘Si circumcidamini, Christus uobis nichil proderit.’¹⁴ Si salus, inquit, et iustificatio est ex circumcisione, nec fides iustificat nec passio Christi nos Deo reconciliat. Sed, quia fides iustificat (‘credidit enim Abraham Deo et reputatum est ei ad iustitiam’¹⁵) et passio Christi nos Deo reconciliat,¹⁶ ³⁰ circumcisio iam necessaria non est. Ad hec Abraham et semini eius precepit Deus, ut omnes, qui essent de semine eius, circumciderentur.¹⁷

^a benefacere S

¹ Ps. 77:8 ² Ps. 77:8 ³ Gal. 6:15 ⁴ Gal. 5:6 ⁵ Ps. 49:8–9 ⁶ Ps. 49:14
⁷ Ps. 50:3, 5 ⁸ Cf. Isa. 1:13–14 ⁹ Isa. 1:16–17 ¹⁰ Ps. 32:4 ¹¹ Ps. 17:20
¹² dixerunt ... fidem: cf. Luke 11:1; cf. Luke 17:5 ¹³ Rom. 1:17 and parallels ¹⁴ Gal. 5:2
¹⁵ Rom. 4:3; Gal. 3:6 (cf. Gen. 15:6) ¹⁶ passio ... reconciliat: cf. 2 Cor. 5:18 ¹⁷ Abraham ...
circumciderentur: cf. Gen. 17:10

[11] Sed ante Abraham fuit Noe, de quo Scriptura dicit: 'Noe uir iustus et perfectus in generatione sua fuit. Cum Deo ambulauit',¹ quia, sicut in alio Psalmo dicitur: 'Creditus est cum Deo spiritus eius'.² Item Enoch ambulauit cum Deo, et transtulit eum Dominus.³ Reuera olim 'notus in Iudea erat Deus, in Israel magnum nomen eius',⁴ at^a nunc in omnibus gentibus Deus adoratur et colitur. Audi Psalmistam in Psalmo uicesimo secundo:^b 'Remini[s]centur^c et conuertentur ad Dominum uniuersi fines terre, et adorabunt in conspectu eius uniuersa familie gentium.'⁵ Et in alio Psalmo: 'Omnes gentes seruient ei'.⁶ At de uestra gente dicitur: 'Obscuren-
tur oculi eorum, ne uideant, et dorsum eorum semper incurua'.⁷

[12] ¶ IVDEVS: Reuera multis, immo malis omnibus affligimur, atterimur, sed misericordiam nobis a Deo repromissam expectantes non diffidimus. Credimus Psalmiste dicenti: 'Non in perpetuum irascetur neque in eternum comminabitur'.⁸ Audi per Osee^d Prophetam: 'Tollam uos de gentibus et congregabo uos de uniuersis terris et adducam uos in terram uestram. Et habitabit in terra,^e quam dedi patribus uestris, et eritis mihi in populum, et ego ero uobis in Deum'.⁹ Et per Ieremiam:^f 'In diebus illis saluabitur Iuda, et Israel habitabit confidenter'.¹⁰ 'Non leuabit gens contra gentem gladium nec exercebuntur ultra in preium'.¹¹

20 [13] ¶ CHRISTIANVS:^g Verba futuri temporis sunt: 'saluabitur, habitabit',¹² et alia, que posuisti; atqui hec futura facta sunt preterita. Audi eundem Dauid: 'Cantate Domino canticum nouum'.¹³ Nunquid solum Iuda? Nunquid solum Israel? 'Omnis', inquit, 'terra'.¹⁴ Et subdit causam: 'Saluauit enim sibi dexteram eius et brachium sanctum eius. Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam'.¹⁵ Et in alio Psalmo: 'Commoueatur a facie eius uniuersa terra. Dicite in gentibus quia Dominus regnauit'¹⁶ a ligno', sicut in ebreo habetur.

[14] ¶ IVDEVS: In ebreo habetur: 'Dominus regnauit';¹⁷ sed illud, quod additis 'a ligno', reuera in ebreo non habetur. Ita in pluribus aliis locis 30 sacras Scripturas temerario ausu ad uoluntatem uestram, addendo et adimendo, corrumptis.

^a aut Lat S ^b uicesimo secundo L om. S ^c reminiscetur S ^d Osee LS ^e terram L
terra S ^f Isaiam L Ieremiam S ^g Gentilis in margin of L responsio Christiani S

¹ Gen. 6:9 ² Ps. 77:8 ³ Enoch ... Dominus: cf. Gen. 5:24 ⁴ Ps. 75:2 ⁵ Ps. 21:28
⁶ Ps. 71:11 ⁷ Ps. 68:24; see discussion of 'Justification by faith' in *Disp. Gent.* sections 45, 56–62 ⁸ Ps. 102:9 ⁹ Ezek. 36:24, 28 ¹⁰ Jer. 23:6 ¹¹ Isa. 2:4 ¹² Jer. 23:6
¹³ Ps. 95:1 ¹⁴ Omnis terra: Ps. 95:1 ¹⁵ Ps. 97:1–2 ¹⁶ Commoueatur ... regnauit: Ps. 95:9–10 ¹⁷ Ps. 95:10

[15] ¶ CHRISTIANVS: Omnino exosum est tibi audire: 'Dominus regnauit¹ a ligno.' Sed uelis nolis audire: 'Dominus regnauit² a ligno', quia 'sicut in Adam omnes moriuntur, ita in Christo omnes uiuiscabuntur',³ et, sicut per lignum serui facti sumus, ita et per lignum liberati sumus,⁴ quia, 'sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltatus est filius hominis, ut omnis, qui cre[di]dit^a in eum, non pereat, sed habeat uitam eternam'.⁵

[16] ¶ IVDEVS: Quia, ubicunque uultis, alegorias et figuras ponitis et, ubicunque littera sensui uestro repugnat, algoriis et figuris litteram obuolutam esse dicitis et ad libitum uestrum exponendo explicatis, ista, 10 inquam, consideratione Scripturas potestis accomodare ad quecunque uultis. Non enim sensum uestrum Scripture subditis, sed sensui uestro Scripturam subponitis.

[17] ¶ CHRISTIANVS: Nos ubique allegorias et figuras positas esse non dicimus nec dicendum esse concedimus. Tamen multa in lege ac 15 Prophetis allegorice dicta fuisse dicimus, dices et tu nobiscum, si Prophetarum dicta atque gesta habes in manu. Ad litteram conuenienter accipi non potest quod Psalmista dicit de Deo: 'Ascendit fumus in ira eius, ignis a facie eius exarsit, carbones succensi sunt ab eo. Inclinauit celos et descendit, et caligo sub pedibus eius. Et ascendit super cherubim 20 et uolauit'.⁶ Quomodo inquit 'descendit',⁷ et 'ascendit',⁸ qui ubique totus consistit? Figurata ergo fuit hec locutio.

[18] Nec illud certe ad litteram conuenienter accipi potest, quod Dominus ad Ezechielem dicit: 'Ecce, dedi tibi fimum boum pro stercoribus humanis, et facies in eo panem tuum'.⁹ Et hec itaque figurata fuit locutio. 25 Grande misterium erat quod sanctus Moyses, quando loquebatur ad populum, ponebat uelamen super faciem suam, et cornuta erat facies Moysi; quando uero ingrediebatur, ut loqueretur ad Dominum, auferebat uelamen a facie sua et in conspectu Dei non erat cornuta facies Moysi.¹⁰

30

^a credit **L** *passage om. in S*

¹ Dominus regnauit: Ps. 95:10 ² Dominus regnauit: Ps. 95:10 ³ 1 Cor. 15:22
⁴ sicut per ... sumus: cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. iii (S ii, p. 51), Et ut Diabolus, qui per gustum ligni quem persuasit hominem uicerat, per passionem ligni quam intulit ab homine uinceretur ⁵ Cf. John 3:14-15 ⁶ Ps. 17:9-11 ⁷ Ps. 17:10 ⁸ Ps. 17:9, 11
⁹ Ezek. 4:15 ¹⁰ Moyses ... Moysi: cf. Exod. 34:33-5

[19] Multa alia his similia possem tibi apponere in lege ac Prophetis allegorice dicta atque gesta, sed infructuose consumimus tempora, quia, dum legitur Moyses et Prophete, ponitur uelamen super corda uestra.¹ Ut uelamen hoc auferatur a facie uestra, posito in cruce Domino, uelum 5 templi scissum est,² quia misterium, quod latebat in lege et Prophetis, reuelatum atque consummatum est.

[20] ¶ Clausi^a erant sermones isti, signatus erat liber, sicut in Daniele Propheta legitur. Sic enim in Propheta illo legitur: 'Claude sermones istos, signa librum, usque ad prefinitum tempus.' Et addidit: 'Pertransibunt plurimi, 10 et multiplex erit scientia.'³ Amplior quippe scientia fuit in Apostolis quam in Prophetis. Vnde Dominus in Euangeliō dicit: 'Multi reges ac Prophete uoluerunt uidere que uos uidetis, et non uiderunt, et audire que auditis, et non audierunt.'⁴ Prefinitum tempus dicimus illud tempus, de quo dicit Apostolus: 'Cum autem uenit plenitudo temporis, misit Deus filium suum factum ex 15 muliere.'⁵ 'Verbum enim caro factum est et habitauit i[n] nobis.'^{b6}

[21] 'Factum sub lege',⁷ quia non uenit legem soluere, sed adimplere,⁸ qui, post resurrectionem suam Discipulis suis apparens, 'aperuit illis sensum, ut inteligerent Scripturas.'⁹ Iam uenisse Christum dicimus, quia signa de aduentu illius ante promissa iam adesse uideremus. 'Reminiscuntur iam et conuertuntur ad Dominum uniuersi fines terre',¹⁰ quia uiderunt omnes fines terre salutare Dei nostri.¹¹ Quia cessauit unctio, quia 'defecit princeps ex Iuda et dux de femoribus eius',¹² propterea dicimus quia iam uenit Christus, qui uenturus esse promittebatur, Noui Testamenti institutor et Veteris Testamenti confirmator.

25 [22] ¶ IVDEVS: Rationabiliter que dicenda erant dixeras, rationabiliter ad quesita responderas, [sed]^c finis turbat et confundit omnia: Deo quippe facis iniuriam. Singularitatem Deo adimimus, quia solus semper idem et incommutabilis est, tu uero circa Deum uicissitudines et commutations diuersas esse astruis. Deus omnipotens atque inuisibilis est, tu impotenter eum et uisibilem facis, quia factum ex muliere, factum sub lege eum esse astipularis. Mutare atque immutare eum institutiones suas dicis, eius testamentum inueterari et inueteratum renouari^d argumentaris, quod nefas et sacrilegium est de Deo dici.

^a Calusi **L** Clausi **S** ^b inobis **L** om. **S** ^c sed **S** ^d renouerari **L** renouari **S**

¹ dum ... uestra: cf. 2 Cor. 3:15 ² posito ... est: cf. Mark 15:38 ³ Dan. 12:4

⁴ Luke 10:24 ⁵ Gal. 4:4 ⁶ John 1:14 ⁷ Gal. 4:4 ⁸ non uenit ... adimplere: cf. Matt. 5:17 ⁹ Luke 24:45 ¹⁰ Cf. Ps. 21:28 ¹¹ uiderunt ... nostri: cf. Isa. 52:10; cf. Ps. 97:3 ¹² Cf. Gen. 49:10 (Vetus Latina)

[23] ¶ CHRISTIANVS: Exasperauit cor tuum, quia dixi Testamentum Nouum et quia dixi Christum mediatorem Dei esse et hominum.¹ Verum a te habemus quicquid inde dicimus. Scriptura dicit: 'Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua',² et a partibus probat. Audi per Isaiam: 'Ecce ego', dicit Dominus, 'creo celos nouos et terram nouam, et non erunt in memoria priora et non ascendent super cor³ ultra.' Audi per Psalmistam: 'Auferes spiritum eorum et deficient et in puluerem suum reuertentur. Emittes spiritum tuum et creabuntur et renouabis faciem terre.'⁴ Hoc exponit alias Propheta: 'Auferam cor lapideum de carne uestra', dicit Dominus, 'et dabo uobis cor carneum, et spiritum nouum ponam in medio uestri. Et faciam, ut in preceptis meis ambuletis et iuditia mea custodiatis et operemini.'⁵

[24] Audi Psalmistam: 'Veritatem tuam et salutare tuum dixi.'⁶ 'Veritas enim de terra orta est',⁷ sicut in alio Psalmo dicit. Si igitur non recipis quod dicit Euangelium: 'Verbum caro factum est et habitauit in nobis',⁸ recipies quod dicit Isaias Propheta: 'Puer natus est nobis, filius datus est nobis, et uocabitur nomen eius admirabilis consiliarius, Deus fortis, pater futuri seculi, princeps pacis.'⁹ Futurum seculum¹⁰ dicit futuram tunc que nunc agitur seculi immutationem a uetustate ueteris et terreni Ade in nouitatem noui et celestis Ade,¹¹ ut, secundum Apostolum 20 Paulum, 'sicut portauimus imaginem terreni, portemus et imaginem celestis'.¹²

[25] ¶ Ad ista IVDEVS intulit: Vos Christiani nos Iudeos amentes esse dicitis, sed, pace tua dixerim: uos Christiani omnino amentes estis. Creditis enim Deo sicut Abraham Deo credidit, et reputatur uobis ad 25 iustitiam sicut et illi reputatum est ad iustitiam.¹³ Cur ergo erubescitis in carne uestra fieri 'signaculum iustitie fidei'¹⁴ illius, quando quidem, sicut dicitis, 'signum circumcisiois accepit signaculum iustitie fidei'?¹⁵ Amenitie magne est, ut rei, quam obseruatis et quam obseruandam esse predicatis, ferre signaculum erubescatis. 30

[26] ¶ CHRISTIANVS: Ferre 'signaculum iustitie fidei'¹⁶ non erubescimus, quia baptismum accipere nullus erubescit Christianus. Baptismus enim operatur apud nos, quod agebat circumcisio apud uos. Sicut enim

¹ Christum ... hominum: cf. 1 Tim. 2:5 ² 2 Cor. 5:17–18 ³ Isa. 65:17 ⁴ Ps. 103:29–30 ⁵ Ezek. 36:26–7 ⁶ Ps. 39:11 ⁷ Veritas ... est: cf. Ps. 84:12 ⁸ John 1:14 ⁹ Isa. 9:6 ¹⁰ Futurum seculum: cf. Isa. 9:6 ¹¹ futuram ... Ade: cf. 1 Cor. 15:45–8 ¹² 1 Cor. 15:49 ¹³ reputatur ... iustitiam: cf. Rom. 4:11 ¹⁴ Rom. 4:11 ¹⁵ Rom. 4:11 ¹⁶ Rom. 4:11

dicebatur in lege: ‘Masculus, cuius preputii caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo’,¹ ita nunc predicator in Euangelio: ‘Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non intrabit in regnum celorum.’² Quia notus erat Deus tunc in Iudea³ tantum, sola gens 5 uestra hoc accepit mandatum. ‘Omnis’, inquit, ‘qui de semine est Abrahe, circumcidetur.’⁴

[27] Quia uero nunc iam uiderunt omnes fines terre salutare Dei nostri⁵ et iam totus mundus post Christum abiit, predicator pro circumcitione baptismus uniuersis gentibus. ‘Euntes’, inquit, ‘in mundum uniuersum 10 predicate Euangelium omni creature. Qui crediderit et baptizatus fuerit, saluus erit.’⁶ Quapropter iam ad salutem non sit necessaria circumcisio, quia, si ratione aliqua cogeremur circumcidere, eadem ratione cogeremur non baptizari et iustitia nobis reputaretur non ex fide, sed ex circumcione, quod contra ueritatis assertionem et Scripture sacre auctoritatem 15 esse p[ro]batur.^{a7}

3 *Disputatio Christiani cum Gentili*

MS: L London, British Library, Additional 8166, ff. 29–36^v

Edition: Webb, pp. 58–77

The text which follows is an edition of L with some emendations. Many of Webb’s emendations to the text have been adopted. Webb’s references to the Bible have been expanded. The items of the present apparatus (other than Bible references) which are included in Webb’s apparatus have been indicated.

DISPVTATIO CHRISTIANI CVM^b GENTILI DE FIDE CHRISTI EDITA A GILLEBERTO ABBATE WESTMONASTERII

[1] ¶ A duobus philosophis sumpta erat disputatio de unius Dei cultu et uere fidei unitate. Noueram locum, sed non presumebam ire, quia multus erat et uarius exitus uie. Sumonuit me quidam illuc ire et uere fidei assertiones audire. Obtendi meam debilitatem, totque uiarum dubiam 5 mihi uarietatem. Promisit ducatum, porrexit manum, et amica me uiolentia cepit tradere post se. Tandem uenimus ad diuersorum quod

^a pbatur L probatur S ^b cō L

¹ Gen. 17:14 ² Cf. John 3:5 ³ notus ... Iudea: cf. Ps. 75:2 ⁴ Cf. Gen. 17:10
⁵ uiderunt ... nostri: Ps. 97:3; Isa. 52:10 ⁶ Mark 16:15–16 ⁷ See p. 57 n. 7

uidebamus. Intravit ille domum, quia erat de intraneis; enim remansi, quia eram de extraneis. Circa hostium consedi quia eram notus de hostiariis uni.

[2] Considebant ibi plures litterati homines, et ut mihi uidebatur, logice discipline studentes.^a Nam questio ista inter eos tunc erat quo modo sit accipendum quod Aristotiles ait: ‘Non existentibus primis substantiis impossibile est aliquid aliorum esse.’¹ Porphirius enim et alii astruunt philosophi quod ea que sunt indiuidua non tollunt secum species ac genera, species uero ac genera tollunt secum indiuidua.² Indiuidua dicit Aristotiles esse primas substantias, et secundas substantias dicit esse species ac genera.

[3] Altera inter duos alios iuxta me habebatur questio, uidelicet utrum grammatica sit logica. Nam si grammatica non sit^b logica, non erunt tres logice artis species, nec septem liberales artes. Sed constitutiae partes cuiusque generis sunt constitutiae partes speciei eiusdem generis. Inuentio et iuditium sunt^c constitutiae partes logice. Erunt igitur et gramatice, aut grammatica non erit species logice. At de inuentione et iuditio in disciplinis gramatice nusquam fit sermo. Grammatica itaque non uidetur ars esse^d naturalis, nec logica,^e nec ars liberalis.³

[4] Harum questionum expectabam solutionem, sed mox melioris cause suscepimus actionem. Ecce ab eis qui erant intus uenit ad nos qui eramus foris persona digna speciei. Paucis et graibus uerbis silentium iussit fieri, et ut intenti^f ac debita reuerentia que intus dicebantur audierimus imperauit. Propius accessi, intro aspexi, et introii. Sermo erat inter duos magne fame sed diuerse secte philosophos. Vnus erat Gentilis et christiane fidei sub rationis executione callidus impugnator; alter erat e contra ueris assertionibus eiusdem fidei expugnator. Sic itaque GENTILIS ille intulit:

[5] ¶ Vos Christiani appellatis nos irationales, sed non sumus, sicut dicitis, omnino rationis expertes. Poete nostri, ut scientia elocutionis [se] exercerent,^g fabulose multa dixerunt, que ita esse non crediderunt,^h immo aliter esse docuerunt; non quidem apud uulgas, quod pecudum more nil

^a studens L ^b est L ^c sunc L ^d est L ^e longica L ^f intendi L
^g exercerunt L ^h diediderunt L

¹ Aristotle, *Cat.* 2^b 5 (*editio composita*, ed. L. Minio-Paluello, I. ii (Bruges/Paris, 1961), p. 49) ² ea ... indiuidua: cf. Boethius, *In Porph. Dial.*, I (PL lxiv, col. 25) ³ Nam si grammatica ... liberalis: see G. R. Evans, ‘Gilbert Crispin ... the forming of a monastic scholar’, pp. 74–5

preter sensib[il]ia nouit, sed apud eos qui rationi uacant et inquirende ueritati, qui sensum ab imaginatione et imaginationem a ratione discernunt, et super hec omnia Dei Creatoris intelligentiam esse credunt, que falli non potest ulla consideratione, nec immutari ulla commutatione.

5 [6] Ista considerare debet ac potest homo, quia uti ratione potest ac debet homo. Ratio est ea uis animi que iustum ab iniusto discernit. Iustitia est dare ac ser[uare] cuique quod suum est. Ad eum igitur a quo est homo exigit ratio ut homo referat hoc ipsum, quia est homo. Querat itaque hoc, qua de causa sit factus, et uidebit quo factor sit amore dignus.¹ Nam si 10 homini aliquando et alicubi aliud esse non reseruatur, omnino miserabile esse homini conseruatur. ‘Breui uiuit tempore, repletur multis miseriis’,² quibuslibet diuitiis abundet, tandem desinit esse.

[7] ¶ CHRISTIANVS: Ea que dicis, ut homo se totum ad Deum referat qui fecit eum, Scriptura nobis a Deo data dicit: ‘Deum’, inquit, ‘time et 15 mandata eius obserua: hoc est omnis homo.’³ Ad hoc enim factus est homo, ut se ad Deum referat, eum diligit et timeat, eiusque obseruet mandata. Ista dum facit homo, ratione utitur et conditionis sue causas exequitur.⁴

[8] ¶ GENTILIS: Semel accipe dictum: leges ac litteras uestras non recipio, 20 neque sumptas ab eis auctoritates accipio. Nec tu quidem meas recipis, nec ullam auctoritatem sumo ab eis. Legis enim Moysi et Euangeli Ihesu Christi unus et idem auctor existit, sicut uos Christiani asseritis. Quia ergo uestre et illorum littere ab uno auctore sunt date, pari assensu et uos illorum legi parere et illi uestre legi deberent oboedire. At Iudei legem 25 Christianorum non seruant,^a sed oppugnant; nec Christiani legem Iudeorum obseruant, sed iam superuacue eum obseruari contendunt et disputant. Propterea quisque uestrum legis sue sibi tollit apud nos testimonium. Itaque, omissa Scripturarum uestrarum auctoritate, ex equo disputemus^b pari oratione.

^a Christianorum ... seruant: Christianorum non seruat non seruant **L** ^b disputamus **L**

¹ Ista considerare ... dignus: cf. Cicero, *De Finibus*, V. xxiii. 65; cf. Anselm, *Mono.*, lxviii (S i, pp. 78–9). Denique rationali naturae non est aliud esse rationalem, quam posse discernere iustum a non iusto ... Nihil igitur apertius quam rationalem creaturam ad hoc esse factam, ut summam essentiam amet super omnia bona ... Amare autem eam nequit, nisi eius reminisci et eam studuerit intelligere; see also Anselm, *Cur Deus Homo*, II. i (S ii, pp. 97–8) ² Job 14:1

³ Eccles. 12:13 ⁴ Ea que dicis ... exequitur: cf. Anselm, *Mono.*, lxix (S i, p. 79). Dubium autem non est humanam animam esse rationalem creaturam. Ergo necesse est eam esse factam ad hoc, ut amet summam essentiam ... Sic igitur est facta ut semper uiuat, si semper uelit facere ad quod facta est

[9] ¶ CHRISTIANVS: Omittamus igitur Scripturarum nostrarum auctoritatem, donec congruam det nobis Deus inde agendi facultatem. Iudicem sequamur rationem, et ad nostrum redeamus primum sermonem. Sectantes rationem corde credimus et ore confitemur unum Deum et non plures Deos esse. Si enim concedimus Deitati posse attribui pluralitatem, 5 concedi oportet infinita[m] posse attribui numerositatem. Quod esse non potest. Nam Deus est quo nichil maius ac melius est,¹ et quod super omnia est. Plura uero esse non possunt quorum unumquodque sit quo nichil maius ac melius sit, et quod super omnia sit.² Itaque unus Deus est, ad quem solum cogit ratio ut te totum referas, animi tui totis uiribus eum 10 ames et timeas.³

[10] Nam et poete uestri scripserunt Deum a timore^a appellari.⁴ Si ergo Dei timor te optimuerit, et eius amor te possederit, uoluntati eius uoluntas tua tota suberit, et mandata eius seruabis. Si obseruas, quia iuste facis, dictante iustitia premium habebis. Si seruare nolueris, quia 15 iniuste facis, iuste punieris. Sic enim iustum est ut det Deus unicuique quod suum est et quisque Deo det quod suum est.⁵

[11] ¶ GENTILIS: Multa mihi occurrunt aduersus ista. Inquis: 'Deus est unus.' Creator uniuersitatis est unus, sectande^b moralitatis institutor est unus; sicut ergo ipse semper idem est et incommutabilis sic et eius 20 sanctio semper eadem esse debet et incommutabilis. At circa eum sepe fit rerum transmutatio, et uicissitudinis obumbratio,⁶ et uaria mandatorum sanctio,⁷ si uera sint^c que leguntur in Veteri quod dicitis Testamento. Nam littere uestre sunt apud nos, sicut et nostre sunt apud uos. Ea auctoritate qua uos legitim nostraras, ea et nos auctoritate legimus 25 uestras. Veritas enim et ratio a nullo^d refutanda est, sed ubique et ab omnibus sectanda est.

^a a timore: attimore **L** ^b sectante **L** ^c sunt **L** ^d a nullo: annullo **L**

¹ Deus est ... est: cf. Aug., *De Ciu. Dei.*, XXII. xxx (CCSL xlvi, p. 863), [Deo] melius et maius nihil possit esse; Aug., *De Doctrina Christiana*, I. vii (CCSL xxxii, p. 10), [Deus] ita cogitatur, ut aliquid, quo nihil sit melius atque sublimius; Anselm, *Cur Deus Homo*, I. xiii (S ii, p. 71), Si Deo nihil maius aut melius ... ² Sectantes ... sit: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, viii (S ii, p. 22), Quod autem unus solus Deus sit et non plures, hinc facile probatur ... Deum uero summum bonum esse nullus negat ... summum certe bonum pluralitatem sui non admittit, ut plura sint summa bona ³ ut te ... timeas: cf. Luke 10:27 (cf. Deut. 6:5) ⁴ Nam ... appellari: cf. Isid., *Etymol.*, VII. i. 5 (ed. W. M. Lindsay (Oxford, 1911)), Nam Deus Graece δεος φοβος dicitur, id est, timor; unde tractum est Deus, quod eum coletibus sit timor (Webb, p. 60) ⁵ Si obseruas ... suum est: see *Disp. Iud.*, section 137 ⁶ transmutatio ... obumbratio: cf. Jas. 1:17 (cf. Mal. 3:6) ⁷ sicut ergo ... sanctio: see *Disp. Iud.*, section 32

[12] Redeamus ad incepta. In Libro Psalmorum uestrorum, ita scriptum habetis: ‘Hec est mutatio dextere Excelsi’:¹ et in gestis que leguntur apud uos id uerum esse probatis. Fecit enim Deus hominem, et mox penituit eum fecisse hominem. Fecit omnia que erant in mundo, et mox^a 5 inundante diluuio perdidit omnia que erant in mundo. Facta est sicut dicitis ‘hec mutatio dextere Excelsi’,² quia hoc ipse contra Excelsum peccauit. Miseranda hominis conditio, qui non peccare non potuit. Numquid peccauerant alia que ratione carebant, que iustum ab iniusto discernere non poterant? Perierunt nichilominus et illa. Perierat et ante 10 angelus, qui nunc appellatur Diabolus. Perierunt ergo omnia. An propterea Deus ea condidit ut perirent omnia? Crudelis est ‘hec mutatio dextere Excelsi’.³ Ad hoc.

[13] Sicut dicitis, Deus dedit legem Moysi, et eam legem per omnia seruari constituit; et post multa tempora, sicut dicitis, Deus ipse homo factus legem suscepit ipsam, per omnia seruauit, per omnia seruanda[m] esse commendauit. Euangeliorum libros sepe audiuimus. In Euangeliis illis est scriptum quod Christus dixit: ‘Non ueni legem soluere, sed adimplere. Amen dico uobis, iota unum aut unus apex non preteribit^b a lege, donec omnia fiant.’⁴ Nulla non fieri promisit, sed omnia fieri 20 instituit.

[14] Vos uero Christiani, Christi discipuli, legem quam Christus seruauit non seruatis, immo seruandam non esse disputatis, quamuis legem uos per omnia seruare omni animositate con[ten]ditis.⁵ Sed nil ad nos uestra hec alteratio atque dissensio, nisi quod et circa istas immutationes multa 25 est ‘inmutatio dextere Excelsi’,⁶ quod omnino alienum est ab excellentia Dei, cum sit Deus semper idem et omnino immutabilis. Gentiles quidem sumus et pagani et, sicut dicitis, a Deo alieni; sed ista que dixi et multa alia huiusmodi remouent nos a fide uestra et a cultu Dei uestri.

[15] ¶ CHRISTIANVS: Quia Deus est unus, noster ac uester Deus non sunt 30 duo Dii sed unus Deus. Vnum Deum esse credimus, confitemur, et omni ueritatis assertione astruimus. Vos etiam idem nobiscum sapitis^c quia uobis ratio ipsa monstrat plures Deos esse non posse. Patere, rogo, ingenii mei tarditatem ut tuam exequatur uoluntatem. Cede paulisper fidei, nam cedendo fidei, uenies ad cognitionem tante rei. In studiis

^a mūx L ^b perteribit L ^c sapientis L

¹ Ps. 76:11 ² Ps. 76:11 ³ Ps. 76:11 ⁴ Matt. 5:17–18 ⁵ Sicut dicitis (section 13)
... con[ten]ditis: see *Disp. Iud.*, sections 11–14 ⁶ Ps. 76:11

quoque artium liberalium cedunt auctoritati qui ad studium accedunt nec permittitur eis ut statim contendant, opponant et obtendant, donec circa rerum ipsarum notitiam aliquantis per affecti querere ac respondere melius sciant et possint.

[16] ¶ Deus, inquam, est quo nichil melius est.¹ Hoc et tu ipse contestaris. 5 Necessa^a ergo est ut quod Deus facit, tale sit, ut in genere suo melius esse non possit. Fecit ergo hominem qui peccare et non peccare posset. Maioris enim prestantie est posse peccare et non peccare et liberum habendo arbitrium se ad utrumlibet habere quam solum[m]odo alterum posse. Denique prestantioris essentie est posse uti, et non uti ratione 10 quam posse tamen uel uti, uel non uti, ratione. Alterum enim habet se ad utrumque, alterum se habet solummodo ad alterum. Quia uti uero ratione melius est quam non uti ratione, et homo qui poterat uti et non uti ratio[ne], quod peius esse sciebat fecit, quod melius esse sciebat non fecit, iuste a Deo poenam meruit. Quod enim dixisti, miserandam esse 15 conditionem hominis, qui non peccare non potuit, non ideo est miseranda, quia non peccare potuit et peccare uoluit atque uoluntario rationis abusu peccauit.²

[17] ¶ Deus autem, quo nichil melius est,³ si peccatum punire nolet aut non posset, [non] melior eo esset qui peccatum punire uellet ac posset. 20 Iustum enim est ut debita ultione puniatur quod iniustum est.⁴

[18] Audi de miseranda conditione hominis, sicut dicis, ut omnino remoueatur a culpa bonus^b Creator hominis. Creauit hominem qualem bonus Creator debuit creare hominem, potentem uti ratione, liberum ab omni prorsus infestatione. Non moreretur nisi mori uoluntate sua 25 promereretur. Mori posset si peccaret, sed non moreretur si non peccaret; nec peccaret, si peccare non uellet.⁵

[19] Nichil illi non subiectum erat in mundo, nichil ullo modo illi repugnans erat in corpore suo. Hec non erat miseranda sed beata hominis conditio. Ista[m] sibi seruare noluit. Creatori suo subditus esse 30 noluit, non quia non potuit, sed quia non uoluit. Nichil aliud est quod

^a Necesse **L** ^b bonis **L**

¹ See p. 64 n. 1 ² Maioris enim ... peccauit: cf. Anselm, *De Lib. Arb.*, i and ii, *S i*, pp. 207-10 ³ See p. 64 n. 1 ⁴ Iustum ... est: see *Palm.*, section 4 ⁵ Mori posset ... uellet: cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, II. ii (*S ii*, p. 98), si numquam pecasset, numquam moreretur

pretendere possit, quia non ceca persuasio nec ulla uis illum impulit, sed se ipsum ipse uolens depulit. Que bona sibi erant seruare noluit, que noxia sibi futura esse sciebat habere uoluit et habuit.¹

[20] 'Iustus' igitur circa hominem fuit Deus, 'in omnibus uiis suis.'² Que uero non peccauerunt quia iustum ab iniusto discernere [non] potuerunt,^a iuste Deus perdidit propter peccatum hominis, ne eis abuteretur homo ad iniuriam Conditoris, quia Deus ea condiderat ut eis homo uteretur ad conditionis sue subsidium et Conditoris obsequium.

[21] ¶ Quod scriptum est in Psalmo: 'Hec est mutatio dextere Excelsi',³ non est mirum si absurdum uideretur tibi de Deo esse dictum, ut sanctionis sue mutet consilium cum sit Dei immutable consilium. Sed non eo modo fit 'mutatio dextere Excelsi',⁴ ut aliqua mutatio uel alteratio sit circa ipsam dexteram Excelsi, sed circa aliud uidetur esse 'mutatio ipsa dextere Excelsi'.⁵ Sumamus exemplum. Vide inde mediis cum, inde quem curat egrotum. Sepe iudicatur medicus apud egrotum. Lenis habetur dum palpat, lenit, unguenta ponit, crudelis appellatur dum ligat^b egrotum, secat et urit; et tamen eadem tranquillitate animi^c qua lenit, palpat et unguit, ligat,^d secat, et urit.

[22] Sic Deus ipse apud nos iratus esse uidetur dum peccata nostra^e punit et ulciscitur, pacatus^f esse uidetur dum parcit^g et miseretur, apud se idem omnino existens et incommutabilis.⁶ Hanc Scripturam que apud Latinos ita habetur, 'Hec est mutatio dextere Excelsi',⁷ quidam ubi eruditus et alterius lingue quam Latine ita interpretatur: 'Hec est imbecillitas mea',⁸ imbecillitatem suam dicens esse causam immutationis penes se dextere^h Excelsi.

[23] ¶ GENTILIS: Que [h]actenus dixisti concedimus esse omnino assentientia ueritati.ⁱ Nam unum Deum esse et nos credimus quia plures Deos non esse nec posse esse indubitanter scimus. Ipse est Conditor uniuersae conditionis. Ipse est a quo sunt leges atque iura et uniuersa que seruari debent instituta. Iustus et misericors est: quia iustus est, punit quod puniendum est; quia misericors est, miseretur cui miserendum.

^a poteerant L ^b legat L ^c anni L ^d legat L ^e uestra L ^f peccatus L
^g partit L ^h dextetere L ⁱ assentena uitati L

¹ Nichil illi ... habuit: cf. Anselm, *De Lib. Arb.*, ii and *De Casu Diab.*, iv, *Si*, pp. 209–10, 240–2; see also *Palm.*, sections 3–5, 8–9 and *Disp. Iud.*, section 94 ² Ps. 144:17 ³ Ps. 76:11
⁴ Ps. 76:11 ⁵ Ps. 76:11 ⁶ Sic Deus ... incommutabilis: cf. Anselm, *Pros.*, viii (*Si*, p. 106). Etenim cum tu respicias nos miseros, nos sentimus misericordis effectum, tu non sentis affectum; see also cap. x (*Si*, p. 109) ⁷ Ps. 76:11, et dixi nunc coepi haec mutatio dexteræ Excelsi ⁸ Ps. 76:11 iuxta Hebr., et dixi inbecillitas mea est haec commutatio dexteræ Excelsi

[24] Quod autem apud nos Deus quasi iniuste agens diiudicatur, ditans eum quem iudicamus iniustum, puniens quem iudicamus iustum, quid mirum si non uidet homo quare ita Deus facit, cuius super omnia eminens intellectus existit, ubique uerum intuens et a uero nusquam se auertens, cum etiam in iuditio sensuali et quodammodo bestiali homo 5 sepe fallitur et aliter iudicat quam se [habet] rei ueritas?

[25] Sepe quod est non esse et quod non est esse contendit. Nos fallimur, ipse in nullo fallitur, et, quia in nullo fallitur, peccauimus in eum dum dicimus quia fallitur. Nec illud me multum mouet quod scriptum est: 'Hec est mutatio dextere Excelsi.'¹ Nam sicut dicis, et enucleatius dicere non est 10 opus, non fit eo modo 'mutatio dextere Excelsi'² ut aliqua ullo modo fiat alteratio circa ipsam dexteram Excelsi, sed circa eos ad quos dexteram illam suam Deus extendere uidetur hec fit 'mutatio dextere Excelsi'.³

[26] Mansueta atque lenis estimatur manus medici dum egrotum palpat et unguit; seu[er]a et crudelis estimatur, dum egrotum secat et urit. 15 Eadem tamen manus medici qui^a palpat et unguit, non mutata ad iram secat et urit. Ita circa nos et circa Deum esse credimus, et hoc modo iudicamus fieri mutationem dextere eius. Hec, inquam, sano intellectu accipere possumus, uel ita uel alio modo quam diximus, eo tamen ut nec rationi contrarium nec diuine eminentie fiat indignum. 20

[27] ¶ Sed illud omnino sensui nostrorum [et] rationi absurdum esse uidetur, quod Deus qui dedit et confirmauit legem Moysi, dedit et confirmauit Euangeliu[m] Christi. Nam illa que in lege Moysi seruari mandauit, sine ullo temporis de termino seruari mandauit. Sicut dixi superius, nos Gentiles litteras et leges uestras habemus, legimus et audimus. 25

[28] Ipse Christus uester obseruationes illas seruauit et per omnia seruari instituit. Circumcisus fuit, sabbatizauit, porcina[m] non manducauit, pascha celebrauit. Vos uero Christiani hec iam [non] seruanda esse contenditis. Quando Iudei legem suam Dei^b auctoritate defendant, qui ea^c seruari et per omnia seruari mandauit, nec ad tempus sed sine ullo de 30 termino temporis, respondeatis quia legem per omnia seruatis,^d sed partem ad litteram, partem ad figuram seruatis, et ipsum Christum huius immutate obseruationis mandatorum Dei auctorem esse predicatis.⁴

^a que L ^b Deo L ^c eam L ^d suauitas L

¹ Ps. 76:11 ² Ps. 76:11 ³ Ps. 76:11 ⁴ Quando Iudei ... predicatis: see *Disp. Iud.*, sections 11–36, 46–53

[29] Quod nemo sane mentis audet credere, quia ipse Christus dixit, sicut in Euangeliō uestro^a legit: ‘Non ueni legem soluere, sed adimplere.’¹ Quis enim demens concederet que ratio esse concedendum hoc sineret, quod Christus ea que seruauit, et sub quodam locutionis sue sacramento 5 seruanda esse iurauit, uobis postea preciperet ut minime seruaretis, immo seruari omnino perniciosum esse predicaretis? Postquam dixit: ‘Non ueni legem soluere sed adimplere’, addidit: ‘Amen dico uobis, iota unum aut unus^b apex non preteribit a lege donec omnia fiant.’²

[30] ¶ Denique in ipso uestrarum litterarum canone multa de Deo 10 absurde dicta recitatis, et indigna eminentie Dei, uidelicet quod ipse Deus homo sit factus, et omnes iniurias conditionis humanae sit passus.³ Etiam de ipsa eterna Dei unitate plura non credenda predicatis, que in illa ueteri et a Deo data lege Moysi et aliis Prophetis uestris nusquam ita esse scripta inuenitis.

15 [31] De ipsa simplici et ineffabili unitate Dei trinam diuersitatem predicatis, nescio quem Deum Patrem et genitum ab eo eiusdem substantie Filium et tertium nescio quem ab ipso Patre et Filio procedentem Spiritum, quem item dicitis Deum, et Deo Patri [ac] Deo Filio coeternum et consubstantialem Deum. Et quia tres Deos dicere nefarium esse scitis, 20 quando dicitis de illa Trinitate: ‘Deus est Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus’, quasi corrigendo errorem subditis: ‘Et tamen non tres Dii sunt, sed unus est Deus.’⁴

[32] Que, inquam, necessitas est ad salutem anime has disputationum cauillationes inferre et simplicis ingenii homines hac occasione in errorem 25 impellere?^c Nam sicut dicitis: ‘Qui ista non crediderit, saluus esse non poterit’,⁵ cum in lege scriptum sit: ‘Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est.’⁶ Rogo ad ista responde, ut ad cetera fidei uestre sacramenta expeditius possim accedere. Nam ista multum impediunt me.

[33] ¶ CHRISTIANVS: Quod queris a me, nos ipsi^d sepienumero querimus 30 aput nos. Nec paucis potest ista disceptatio uerbis fieri. Respondebimus tamen duce ratione quod satis tibi erit, prout Deus nobis dederit. Verum est quia Deus dedit legem Moysi, ut Moyses eam daret populo Dei.

^a uestre **L** ^b unus **L** ^c implere **L** ^d ipse **L**

¹ Matt. 5:17 ² Matt. 5:18 ³ multa ... passus: see *Disp. Iud.*, section 81 ⁴ *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 18; Webb, p. 64); De ipsa simplici ... Deus: see *Disp. Iud.*, section 38 ⁵ Cf. Mark 16:16 ⁶ Deut. 6:4 (in version of Mark 12:29)

Omnis quidem populus populus Dei est, quia omnis populus a Deo est, nam omne quod est a Deo est. Sed propterea populus ille populus Dei appellatur, quia Deum colebat, Deo seruiebat, quod alii per mundum^a non f[ac]iebant.

[34] ¶ Quare uero illum populum sibi Deus assumpsit, illum uel illum 5 alterum populum sibi non assumpsit? Extrema huius questionis solutio est ista. De massa^b luti facit figulus hoc uel illud uas quale uult, hoc ad gloriam, illud ad contumeliam.¹ De massa perditionis cui uult Deus miseretur, qui nulli, si uellet, misereretur.^c Cui non uult parcere non parcit, sed dampnat; qui omnes, si uellet, iustitia dictante dampnaret.² 10 Tamen cui miseretur, iuste miseretur, et cui non miseretur iuste non miseretur, sed occulta nobis existunt iuditia Dei.

[35] ¶ Rationalem, inquam, creauit Deus hominem, sed quia homo ratione abutebatur, dedit Deus legem et scripsit, et per manum Moysi dedit eam populo suo, quem dixit, ut positus homo sub iugo legis faceret 15 uel coactus terrore supplicii^d quod facere debuerat libera uoluntate boni animi.³

[36] Vos ipsi ciuiles habetis institutiones et scriptos de conseruanda republica libros, in quibus bonis premia, prauis crucebus et alia sunt constituta supplicia, ut qui bonus ciuus esse nollet, prauus ciuus esse 20 timeret.⁴ In illa lege Dei, quia a Deo data fuit, quedam dilectionem Dei et fidei ueritatem aperte commendant et instruunt, quedam iura et, ut ita dicam, ciuilia insinuant et seruanda esse commendant.

[37] Quedam aperte dicta, quedam quodam et grandi uelamine sunt operta, ne gens contumax ea seruare contemneret que misteriorum 25 adumbratione constituenda erant, sed diligentius quare hoc ita precipiebatur quereret et studiosius obseruaret. Que enim leui locutionis modo precipiuntur pro paruo estimanda esse uidentur; que uero graui austeritate imponuntur maiori metu et cura seruantur, nec tam cito obliuioni et

^a mundo **L**

^b masasa **L**

^c non miseretur **L**

^d simplicii **L**

¹ De massa ... contumeliam: cf. Rom. 9:21 ² Cui uult ... dampnaret: cf. Rom. 9:18; see also *Disp. Iud.*, section 137 ³ ut positus ... animi: cf. Aug., *De Natura et Gratia*, lvii. 67 (*CSEL* lx, p. 283), Sub lege est enim, qui timore supplicii quod lex minatur, non amore iustitiae se sentit abstinere ab opere peccati, nondum liber nec alienus a uoluntate peccandi ⁴ Vos ipsi ciuiles ... timeret: cf. Jerome, *Comment. in Epist. ad Gal.*, III. v. 22 (*PL* xxvi, col. 421), sapientes mundi de philosophia sic opinati sunt, ut quod leges publicae facere homines necessitate compellunt, hoc illa persuadeat fieri uoluntate

incurie traduntur. ‘Populus ille dure ceruicis’¹ et praui cordis fuit, et ideo graue iugum legis imponere eis necesse fuit.² ‘Non fuit creditus cum Deo spiritus eius’,³ et irritatus ab eis Deus sepe omnino auersus est ab eis. Nec illa lex fuit data uniuersis per mundum populis, sed uni tantum genti que 5 erat semen Abrahe quia fuit [de] semine Abrahe.

[38] Omnia ergo que in lege illa seruabantur et nunc seruantur, atque [in] perpetuum digne seruabuntur; que aperte dicta erant, aperte et sine ullo figurarum tegmine manent obseruata et obseruanda. Que occultis tegminibus erant operta, sublatis uelaminibus remanent manifesta, et tunc et 10 nunc plenissime conseruata. Sed tunc in^a enigmate, nunc in specie.

[39] Nam ubi rerum sub enigmate existentium ueritas uenit, superuacue iam seruaretur figura uenture ueritatis prenuntia.⁴ Sub talibus rerum figuris tunc denuntianda atque obseruanda erant, ne gens lapidei cordis⁵ et incredula uilia estimaret tanta salutis humane misteria. Vnum de 15 pluribus uideamus exemplum.

[40] Quando eis loquebatur Moyses, ponebat uelamen ante faciem suam, ne populus uideret faciem Moysi, et populo uidebatur quia cornuta erat facies Moysi.⁶ Velamen ponebatur quia non intelligebat populus quod dicebatur.⁷ Cornuta eis uidebatur facies Moysi quia terribilia erant 20 mandata Moysi. Nunc uero, quando legitur Moyses aput nos, uelamen nullum ponitur, quia aperte intelligimus que dicuntur.⁸

[41] In lege illa precepit Deus populo illi ne manducaret porcina[m].⁹ Porcus est animal non minus salubre ad uescendum quam hyrcus, aries uel taurus, sed, quia significat peccatum quod pre omnibus peccatis est 25 noxiun, et omnino perniciosum prohibetur in lege ne aliquis eorum comedat^b pecus illud, per quod significatur omnino uitandum peccatum istud.

^a et L ^b commendat L

¹ Deut. 9:13 ² Populus ... fuit: cf. Gal. 3:19; cf. Jerome, *Comment. in Epist. ad Gal.*, II. iii. 19, 20 (*PL* xxvi, col. 366). Post offensam enim in eremo populi ... lex transgressiones prohibitura successit ... illa quae per Moysen duro populo quasi iugum legis imposita sunt

³ Ps. 77:8 ⁴ Omnia ergo (section 38) ... prenuntia: see *Disp. Iud.*, sections 27–30 ⁵ lapidei cordis: cf. Ezek. 11:19 ⁶ Quando ... Moysi: Exod. 34:33, 35 ⁷ Velamen ... dicebatur: cf. 2 Cor. 3:13 ⁸ Nunc uero ... dicuntur: cf. Lanfranc on 2 Cor. 3:13 (*PL* cl, col. 225), Velamen ueteris legis aufertur nunc; quia modo exponitur quidquid legales obseruationes significauerunt ⁹ In lege ... porcina[m]: Lev. 11:7; Deut. 14:8

[42] Peccare enim non est aliud quam Dei mandatum transgredi et contemnere. Qui peccat, uerum ad memoriam mandata Dei reducit, quod est quodammodo ruminare, et ad Deum per penitentiam reddit, promeretur misericordiam Dei. Sed qui peccat et hoc ipsum quia peccat contemnit, oblitus omnino mandatorum Dei, et in uolutabro peccati 5 amat se uolutari, ad mortem peccat, quia in peccato manere mors est anime. Hoc peccatum significatur per porcum qui non ruminat, quia luteas sordes amat et in sordibus tanquam in balneis suis se uolutat.¹ Audi adhuc.

[43] ¶ Tu ipse superius fecisti mentionem pasche. Agnum ergo illum 10 paschalem qui commedebant, non mane, non per diem, sed quarta decima luna primi mensis ad uesperum commedebant,^a nec sedentes sed stantes comedebant, et quasi aliquem repercussuri baculos in manibus tenebant et tanquam mox perituri festinantes comedebant.² Qui ita non comedebat, de populo suo periturus erat.³

15

[44] Quis alicuius mentis ista contemnere presumeret? Quis alicuius intelligentie de talibus non miratur et non inuestigat quare agnus ille hoc modo manducatur, et qui ita non manducat quare damnatur? Ita de pluribus aliis intelligitur. Hoc ipsum, quia legis et Prophetarum enigmata spiritualiter implerentur, et quia cessaret umbra, ubi plenitudine temporis a Deo preordinata ueniente ueritatis adesset presentia; in lege et in^b Prophetis habemus denuntiatum in^c pluribus locis.⁴ Audi super hoc Scripturarum testimonia, non quidem ut adquiescas, donec Dei te subigat uoluntas, sed ut audias, sicut dicimus, in lege et Prophetis testimonia ista esse scripta.

25

[45] ¶ Quadringtonis annis⁵ antequam ipsa lex Moysi data est ‘credidit Abraham Deo’ et in Deum, ‘et reputatum est ei ad iustitiam’,⁶ hoc est, fide iustificatus est. Vt enim breuiter dicam, homo non iustificatur ex lege, sed ex fide,⁷ sicut Abraham iste et multi alii ante eum iustificati sunt ex fide. Ad duritiam enim cordis⁸ eorum comprimendam datus est eis 30 magne austeritatis pedagogus, lex illa⁹ Moysi de qua loquimur.

^a commedebant **L** ^b im **L** ^c im **L**

¹ In lege (section 41) ... uolutat: see also *Disp. Iud.*, sections 48–50 ² Agnum ... comedebant: cf. Exod. 12:6, 10–11 ³ Qui ita ... erat: cf. Exod. 12:15, 19 ⁴ Hoc ipsum ... locis: see *Disp. Iud.*, sections 30–1 ⁵ Quadringtonis annis: cf. Gal. 3:17 ⁶ credidit ... iustitiam: Rom. 4:3; Gal. 3:6 (cf. Gen. 15:6) ⁷ homo ... fide: cf. Gal. 3:11 ⁸ duritiam enim cordis: cf. Matt. 19:8; cf. Mark 10:5 ⁹ pedagogus lex illa: cf. Gal. 3:24; cf. Jerome, *Comment. in Epist. ad Gal.*, II. iii. 24 (PL xxvi, col. 368). Moysi lex, populo lasciuienti, ad instar paedagogi seuerioris apposita est

[46] Redeamus ad incepta. Ad hunc itaque Abraham dixit Deus, loquens de circumcitione, que in lege prima et maxima erat obseruatio: 'Hoc est pactum quod obseruabis inter me et te et semen tuum post te. Circumcidetur ex uobis omne masculinum.'¹ Soli illi genti hoc precipiebatur, que 5 pars millesima populorum uix habebatur. Ipsa quoque erat euacuanda. Vnde post Abraham Iacob Patriarcha ait: 'Non deficit princeps et dux de Iuda donec ueniat qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium.'² Denuntiat esse mittendum in cuius aduentu cessaret regnum illud et sacerdotium.

10 [47] Expectature eum erant gentes quia in ipso, sicut [ad] Abraham ipse noster predixerat, benedicende erant et benedicte sunt omnes gentes.³ Inde Dauid, magnus quidam uir et Propheta^a sic prophetizauit: 'Reminiscentur et conuertentur ad Dominum uniuersi fines terre.'⁴ Non exclusit semen Abrahe ubi addidit,^b 'uniuersi fines terre',⁵ quod clarius 15 exposuit subdendo: 'Adorabunt eum uniuersae familie gentium.'⁶ Nam ex ipsis Iudeis reliquie salue fient.

[48] ¶ GENTILIS: Rogo ne ultra procedas, donec ad quesita respondeas. Quod quero si enodaueris, facile ultra ire poteris. In Veteri quod dicitis Vetus Testamentum nulla est dissonantia Scripturarum, sed ubique idem 20 sonant lex et Prophete. Sicut dixi superius, habemus literas uestras et eas sepe legimus. Nouum quod appellatis Testamentum (quia ut dicitis, 'uetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua'⁷) et ab illo Veteri sacro et diuino Testamento multum discordat, et ab inuicem discordant libri uestri et librorum expositores et magistri uestri in multis locis, tam in 25 hystoriis quam in tractatibus uestre fidei, et maxime de simplici et eterna unitate Dei.

[49] Aliquando unum, aliquando trinum esse predicatis, quia tres Deos esse aliquando dicitis, quamuis plures Deos esse nullo modo conceditis. Sed hac interim omissa questione de uestra fide et de confusa librorum 30 uestrorum uarietate, legis sacre mandata que scripta sunt quare non seruatis ad litteram? Quis Deus ea prohibuit seruare ad litteram? Christus uester, quem Deum uestrum dicitis, ea seruauit ad litteram, nec usquam ab eius obseruatione exclusit litteram.

^a Propheta L ^b addedit L

¹ Gen. 17:10 ² Gen. 49:10 (Non ... ueniat in version of Vetus Latina: see Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens*, pp. 227–8) ³ Abraham ... gentes: cf. Gen. 22:18 and parallels ⁴ Ps. 21:28

⁵ Ps. 21:28 ⁶ Ps. 21:28; Ipsa quoque erat euacuanda (section 46) ... gentium: see *Disp. Iud.*, sections 151–2 ⁷ 2 Cor. 5:17–18

[50] Nullus uestrum audet dedicere: ‘Hoc in loco uel illo iussit Deus ut litteram legis non seruaretis’; quia nusquam inuenietis. Seruare ergo mandatum Dei uestri ad litteram; seruare et ad spiritualem intelligentiam. Neutrum enim impediebat alterum.¹ Numquid uos ampliorem quam Christus circa illa mandata latentium mysteri[or]um habetis intelligentiam? Eam seruauit ad litteram. Quia ergo ‘non est seruus maior domino suo’,² ad iniuriam Dei uestri hanc presumitis dogmatizare obseruantiam.

[51] Ista quidem legis et litterarum uestrarum altercans confusio plus pertinet ad uos, qui utrumque Dei uestri recipitis Testamentum, quam ad nos, qui nec istud nec illud recipimus Testamentum. Hoc unum indubitanter scio, quia, si qua est apud nos Dei nostri sanctio, ad libitum meum eam interpretari nefas esse non nescio. Si ergo Christianus fierem, numquid sanctiones Christi ad libitum meum fas mihi esset interpretari? Nec uos istud mihi concederitis nec ego alii. Magna in Deum iniuria prout uolumus interpretari et seruare eius mandata, cum manifeste littera monstret que sit iussionis eius euidentia.

[52] ¶ Nec mirum si hanc in Deum irrogatis iniuriam qui eum predicatis, carnem factum, humanas subisse omnes contumelias. De ciuitate in ciuitatem [eum] dicitis fugisse, famem et sitim pertulisse, precio uili uendum a suis et captum a Iudeis fuisse, uerberatum, spinis coronatum, cum latronibus in cruce suspensum, clavis affixum, a deridentibus modis multis derisum, et tandem sic occisum.

[53] Non dico Dei, sed que hominis hec potentia? Quem dicitis omnipotentem, ostenditis omnino impotentem.³ Tacenda potius esset hec passionis hystoria quam alicui sane mentis homini insinuanda, nedum per orbem uniuersum predicanda. De eo hec insinuare ac predicare potius est famam eius derogare quam gloriam nominis eius dilatare.

[54] ¶ CHRISTIANVS: Multa uoluntas mea erat inde loqui, etiam si patientia tua sustinuissest me inde non loqui. Respondebo, sed ordinem non seruabo, quia de simplici et eterna unitate Dei tutius loqui solemus inter domesticos fidei.⁴ Fides aliquando et tu ipse de domo [fi]dei et familiarius intrabis in secretiora domus Dei.

¹ Seruare ergo ... alterum: see *Disp. Iud.*, sections 34–6 ² John 13:16; 15:20 ³ Nec mirum (section 52) ... impotentem: cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. iii (S ii, p. 50), B. Obiciunt nobis deridentes simplicitatem nostram infideles quia Deo facimus iniuriam et contumeliam, cum eum asserimus in uterum mulieris descendisse, natum esse de femina, lacte et alimentis humanis nutritum creuisse, et ... lassitudinem, famem, sitim, uerbera et inter latrones crucem mortemque sustinuisse (Webb, 67); see also *Disp. Iud.*, section 81 ⁴ domesticos fidei: cf. Gal. 6:10; quia de simplici ... fidei: see *Disp. Iud.*, section 117

[55] ¶ Nouum, inquam, Testamentum a Veteri non discordat, quia hoc nusquam iubet fieri quod illud iubet non fieri. Aliud enim est de una et eadem re loqui diuersa consideratione et aliud est de eadem re eadem consideratione contraria sentire. Vnum enim horum fieri potest, alterum fieri non potest. Hoc in multis sacre illius legis sanctionibus necessario sepe fit quod de eadem re agitur diuersis considerationibus. Dicit Moyses in Genesi (liber est quem ipse Moyses appellat Genesim): 'Vidit Deus', inquit 'cuncta que fecerat, et erant ualde bona', et humanis usibus a Deo aatributa.¹

[56] Manducauit ergo Abraham, de quo superius locuti sumus, quia 'credidit Deo et reputatum est ei ad iustitiam',² quod ei bonum erat uescendum,³ manduauerunt et alii iusti uiri qui fuerunt ante eum que eis bona erant ad uescendum. Ratio eis erat lex et institutio uite. Circumcisio non erant; que eis bona erant ad uescendum, auctore Deo creatore, comedebant: sabbatum non seruabant, pascha non faciebant,⁴ et tamen fide iusti erant credendo in Deum, et spirituali obseruatione obseruando quod significatur per exteriorem carnis circumcisionem et per legalem sabbati obseruationem et per pasche figuratam comeditionem.

[57] ¶ Post quadringentos uero annos ab ipso Abraham,⁴ quia gens ipsa semen Abrahe et omnes gentes ad malum declinauerant et ipsa hominis ratione abusi iumentis insipientibus similes facti erant,⁵ ut aliquo metu coercentur a malo, legem dedit Deus populo illi et populum suum populum illum appellauit.⁶ Quedam aperte commendauit, quedam magnis quibusdam uelaminibus operuit, ne patefacta ueritas illis in contemptu esset, et ad declinandum pronior illa inde fieret, donec a Deo 25 preordinata 'plenitudo temporis'⁷ ueniret et non solum gens illa sed omnes populi ad Creatorem suum redirent, in eum crederent, sublati uelaminibus legis et Prophetarum fidei ueritatem susciperent, quia non ex lege sed ex fide salus est⁸ gentibus.⁹

[58] ¶ Pedagogus erat lex illa¹⁰ [h]orrendam exercens uindictam, nullam 30 ulli impedens misericordiam. Tandem uenit tempus misericordie, uenit, sicut audisti superius, expectatio gentium, in cuius aduentu cessauit

^a faciabant L

¹ Vidit ... aatributa: cf. Gen. 1:29–31 ² Rom. 4:3; Gal. 3:6 (cf. Gen. 15:6) ³ bonum ... uescendum: cf. Gen. 3:6 ⁴ Post ... Abraham: cf. Gal. 3:17 ⁵ iumentis ... erant: Ps. 48:13, 21
⁶ ut ... appellauit: see p. 70 n. 3 ⁷ Gal. 4:4 ⁸ quia ... est: cf. Gal. 3:11 ⁹ ut aliquo metu ... gentibus: Gal. 3:23; cf. Lanfranc on Gal. 3:23 (PL cl, col. 274), Constricti timore uelut serui eramus, in expectatione eius fidei, quae reuelanda erat in aduentu Christi ¹⁰ Pedagogus ... illa: cf. Gal. 3:24

regnum illud et sacerdotium.¹ Venit ille Prophetam de quo in lege Moyses sic predixerat: 'Prophetam uobis suscitabit Dominus de fratribus uestris tanquam me; ipsum audite.'² Quia est homo, suscipe tanquam me. Quia est [Deus], plus quam me ipsum audite.

[59] Venit semen illud Abrahe, de quo dixerat Dominus [ad] Abraham: 5 'In semine tuo benedicentur omnes gentes terre.'³ Semen illud Christus est quem, sicut dicitis, Deum nostrum esse dicimus, et Dominum nostrum esse credimus, et Deum uniuersae rerum conditionis esse predicamus.⁴ Ad eum conuertuntur uniuersi fines terre et adorabunt eum uniuersae familie gentium,⁵ 'quia neque circumcisio neque preputium, 10 sed fides que per dilectionem operatur',⁶ iustificat hominem.

[60] Fide iustificati sunt qui ante legem fuerunt, fide iustificati sunt qui sub lege fuerunt, fide iustificantur qui post legem iustificantur; quia non ex operibus sed ex fide iusti omnes iustificantur.⁷ Et quia 'nil ad perfectum adduxit lex',⁸ sed propter duritiam cordis eorum impositum 15 eis erat hoc legis graue et importabile iugum, ubi subintravit ad fidem Dei 'plenitudo gentium',⁹ ne scandalum et dissensio fieret inter Gentilem et Iudeum de obseruationibus ceremoniarum, et maxime quia potior pars fidelium erat ex gentibus, cessauit legis obseruatio ad litteram, quia uenerat et impleta erat spiritualis ceremoniarum intelligentia, que diu 20 denuntiata erat per littere allegoriam.¹⁰

[61] Hoc modo legis sanctio plenissime a Christianis obseruatur omni modo. Nouum Testamentum a Veteri non discordat, sed ubi[que] si competenter intelligentur, concordat, nec in Nouo Testamento ulla sibi contrarietas occurrit, nec ipsi expositores nostri in his que ad fidei pertinent ueritatem^a 25 dissentient a se ipsis, sicut patebit si cum pace audire uolueris. A[d] hec.

[62] ¶ Mul[tis] exigentibus causis et rationibus lex ad litteram seruanda non erat. Si enim ex necessitate unum ueteris legis mandatum imponeretur, euacuaretur fides, que ad salutem omnino necessaria est, quia sine fide nulli homini salus est. Denique per totum orbem terrarum inter 30

^a uarietatem L

¹ expectatio ... sacerdotium: cf. Gen. 49:10 ² Deut. 18:15 (in version of Acts 3:22) ³ Gen. 22:18 and parallels ⁴ Semen illud Christus ... predicamus: see *Disp. Iud.*, section 104 ⁵ Ad eum ... gentium: Ps. 21:28 ⁶ Gal. 5:6 ⁷ non ex operibus ... iustificantur: cf. Gal. 2:16
⁸ Heb. 7:19 ⁹ Rom. 11:25 ¹⁰ ne scandalum ... allegoriam: cf. Eph. 2:11-22; cf. Lanfranc on Eph. 2:14 (*PL* cl. col. 292), In carne sua ... soluit Christus legales obseruationes, quas parietem et inimicitiam uocat inter Iudeos et gentes

fideles dissensio et scandalum gigneretur, pax et unitas tolleretur, et quod nullo modo adimpleri posset omni modo ad pernitiem animarum inchoaretur. Itaque sicut unus est Deus et una fides, ita ab uniuersis unum seruatur fidei sacramentum, scilicet baptisma, per quod abluitur 5 originale peccatum.

[63] Sicut eni[m] caro exterius abluitur, ita i[n]terioris anima in Deum credendo mundatur, quod in lege per circumcisionem significabatur. Hanc humani generis salutem procurauit aduentus Christi, ab exordio mundi prenuntiatus, per tot tempora expectatus, tandem in fine temporo 10 rum consummatus. Hoc sacramentum significabat ille paschalis agnus qui ad uesperum immolabatur.

[64] ¶ GENTILIS: Satis sufficienter mihi ad multa respondisti. Nouum et Vetus Testamentum a se non dissentire sed per omnia unum sentire elaborate satis et aperte ostendisti. Extremus labor restat, ut pro Deo 15 respondeas. Vel tu contumeliosus in Deum existis, qui Deum hominem factum esse dicis, et humane conditionis calamitates uniuersas eum pertulisse fateris et predicas, uel ipse Deus, sicut dicis, secum dissidens iniuriosus sibi omnino fit, qui, cum sit Deus, miser et miserabilis homo fieri uoluit, nec ulla indignitates pati renuit. Istud qui concesserit, omnia 20 que dicuntur de eminentia Dei prorsus euacuabit.

[65] Eternus non est qui sub tempore factus est, immortalis non est qui mortuus est. Omnipotens [non] est qui tante impotentie obnoxius est. Deridetis poetam, qui, capto et succenso Ilio, scribit Eneam tulisse sacros Penates ab incendio,¹ qui postea regnauerunt et imperialem urbem 25 Romam postea condiderunt.

[66] ¶ CHRISTIANVS: Audi, rogo, et salutis tue causa audi me toleranti animo. Dicimus Deum hominem esse factum, non quia desiit esse quod erat, conuersus in id quod non erat, desinens uidelicet esse Deus homo factus, sicut albus desinit esse albus niger factus; sed eo modo est homo 30 factus quo dicimus quod^a homo non habens arma sumendo arma fit armatus, quamuis non sumit arma in unitatem persone sed omnino aliena a communione sue substantie et persone.

^a qui L

¹ Virgil, *Aen.*, III. 147ff.

[67] At Deus hominem sumpsit in unitatem personae, salua incommutabiliter proprietate utriusque nature. Multis enim modis rerum alterationes sepe fiunt et in subiecto et circa subiectum. In subiecto corpore erat albedo dum corpus erat album; pereunte albedine in eodem subiecto corpore accidens nigredo facit corpus nigrum quod fuerat album. Anima 5 est leta, dum animo inest letitia, fit tristis pereunte letitia, dum eidem animo superueniendo inest tristitia.

[68] Circa sedentem fit dexter qui ad dexteram eius sedet, et huic ille sinister: surgente eo et ad sinistram illius residente fit ille sinister sedenti, et sedens illi dexter; circa sedentem uero nulla rei accidentis superuenit 10 alteratio. Nudus quando fit indutus, nulla in subiecto fit accidentis alicuius alteratio, sed circa subiectum fit alterationis huius consideratio.

[69] Deus ergo factus est homo, in unitatem personae Filii assumendo humanitatem, nullam omnino Deitati inferens substantie sue alterationem, quamuis assumpte humanitati propter unitatem personae diuinam omnino intulerit magnitudinem. Hominem illum Deum, inquam, hoc modo hominem factum dicimus esse Christum, mortalem quia homo est, immortalem quia Deus est. ‘Hab[ita]uit in nobis’¹ quia secundum assu[m]ptu[m] humanitatis tegumentum potuit habitare in nobis.

[70] ¶ Hec assumpsit pro nobis magna necessitate, non sua sed nostra, 20 magna bonitate sua, non nostra.² Perierat homo et iure perierat quia perire omni modo meruerat. Nulli enim nec amenti credendum esse uidetur quod Deus hominem fecerit talem qualem suo delicto seipsum fecit homo. Posuit enim Deus homini debitum conditionis ordinem ut homo esset sub Deo, quia erat conditus a Deo: Deus imperaret, homo 25 pareret.

[71] Noluit homo ordinem istum seruare, quia quod [Deus] imperauit noluit obseruare. Noluit sub Deo esse, quia similis Deo uoluit esse; et, quoniam ordinem quem appetebat optinere non potuit, quem habebat seruare non uoluit,³ ad inferiorem iure detrusus fuit, comparatus iumentis insipientibus et similis factus illis, quia, cum in honore esset, non intellexit.⁴

¹ John 1:14 ² Dicimus Deum (section 66) ... nostra: see *Disp. Iud.*, sections 90–3

³ Noluit (1) (section 71) ... uoluit: see *Palm.*, sections 5, 8 ⁴ comparatus ... intellexit: cf. Ps. 48:13, 21

[72] Ab hoc infortunio et inextricabili malo liberauit nos humanitas Christi, quia Christus in ea humanitate, quam suscepit pro nobis, mortem sustinuit pro nobis ut per assumptę mortalitatis nostre passionem expiaret originalem noxe conditionem. Expiari^a oportebat peccatum per quod merueramus mortis dispendium. Sed quis de massa corrupte conditionis¹ hoc peccatum expiaret, cum de eadem massa nec infans unius diei a peccato illo immunis esset?²

[73] De eadem igitur massa sine peccato^b corruptela oportuit nasci qui expiaret noxam illius peccati. Natus ergo est Christus de uirgine, sumens unitatem substantie nostre sine fermento originalis culpe nostre in unitatem persone, humanitatem nostram uniens diuinitati sue. Peccauit itaque homo, et expiauit homo. Homo in Adam peccauit, homo in Christo peccatum illud expiauit; Deus creauit hominem, Deus in Christo et per Christum recreauit hominem. Totus ergo soli Deo est obnoxius homo, ut eum timeat, diligit, et in omnibus ei obtemperet, quia et creatus atque recreatus ab eo solo est.³

[74] ¶ GENTILIS: Facere sic potuit Deus, si facere sic uoluit. Sed cum uoluntas Dei totius existentie mundi sit primordialis causa, quia ‘omnia quecunque uoluit fecit’,⁴ et ut uoluit fecit, quo sapientie sue consilio, cuius ‘sapientie non est numerus’,⁵ tam ignominiosam restitutionis humane uoluit assumere formam? Satis miseranda extitit et inconsiderate acta hominis conditio; omnino extitit dolenda eius restitutio.

[75] Argumentari soletis quia humano generi profuit et gloria fuit ignominia Dei.⁶ Numquid omnipotentia Dei facere non potuit aut non uoluit, ut homo gloria adipisceretur et Deus ignominiam non pateretur? Vnum horum fuit, et quidlibet^c horum Deo imposueris, [iniuriosus] in Deum et contumeliosus eris. Ad hec.

[76] ¶ Numquid sapientia Dei facere non potuit aut non uoluit, ut homo non faceret quod Deus tam miserabiliter postea ipse expiaret? Nam si expiauit homo, expiauit Deus homo, sicut uos dicitis, in unitatem persone a Deo assu[m]ptus homo. Si noluit Deus ut peccaret homo, quare non uoluit ut non peccaret homo? ‘Voluntati eius quis resistit?’⁷ Nullum enim consilium, nulla fortitudo contra Deum.⁸

^a Expiati **L** ^b peccati **L** ^c quodlibet **L**

¹ See p. 34 n. 2 ² nec infans ... esset: cf. Job 14:4–5 (Vetus Latina) ³ Sed quis (section 72) ... solo est: see *Disp. Iud.*, sections 100–12; *Palm.*, sections 13–15; see also Anselm, *Cur Deus Homo*, II. xvi (S ii, pp. 116–18) ⁴ Ps. 113:11 ⁵ Ps. 146:5 ⁶ gloria ... Dei: cf. Phil. 2:5–11 ⁷ Rom. 9:19 ⁸ Nullum ... Deum: cf. Prov. 21:30

[77] Fortassis uoluit Deus ut homo fieret reus, quatinus propter humane uite tot infortuna Deus homo fieret, sicut dicitis, et homo Deus. Sed uos et nos reprehendimus eos qui dicunt: 'Faciamus mala ut ueniant bona';¹ quamuis de duobus malis si utrumque uel alium uitari non potest, consulimus fieri malum quod leuius est. Sed quid^a ad nos de gloria uel ignominia Dei in quem creditis? Vos Christiani qui in eum et in Christum creditis de gloria uel ignominia Dei et Christi inter uos agere debetis.

[78] ¶ Hoc certissime scio, quia si rei uerita[s] sic se habet sicut dicitis, omnino ineffabilis, quia omnino inestimabilis, est circa hominem gratia Creatoris. Que, inquam, gratia ut Creator creatura fieret,² Deus hominem assumeret, quatinus in assumpto homine pateretur mortem pro redimendo homine? Denique si rei ueritas ita se habet, debet homo Deum diligere ex toto corde, tota uirtute, et ad Deum se totum^b referre,³ quia nec^c etiam isto modo digne potest aliquid Deo retribuere. Si uermiculi paruitatem ad Olimpi montis quantitatem conferres, grande ridiculum 15 uniuersis te faceres.⁴ Que uero magnitudinis Dei ad hominem collatio? Immensa ergo circa hominem est Dei gratia.

[79] Si hominis restitutio talis facta est a Deo, quicquid exhibere potest homo debet exhibere Deo, et ultra quam potest [ex]hibere, debet sine estimatione optare uelle et posse exhibere. Reuera si id facere sic Deus 20 uoluit, credo indubitanter quia potuit; nec minus indubitanter credo quia, si uoluit, iustum et rationabile fuit.

[80] Nec mirum de tanto negotio si sensus meus altitudinem consilii Dei capere non possit, cum et de minimis causis consilium hominis ad eius altitudinem consilii assurgere non possit. Si ergo a morte redeundi ad 25 uitam nulla uia est homini alia quam ista, nil medium uideo: aut in eternum homo peribit, aut ista uia ad uitam redibit.^d

[81] ¶ De Deo igitur siue dicam tuo, siue dicamus ego et tu nostro, quia unus Deus est, et aput nos et aput uos, hoc mihi certissimum existit, quia unus est et a nullo^e alio est quam a se ipso, nec cepit esse aliquando. 30

^a quod **L** ^b rotum **L** ^c nec nec **L** ^d redibit Christianus **L** ^e a nullo: annullo **L**

¹ Rom. 3:8 ² Creator ... fieret: see also *Disp. Iud.*, section 102 ³ debet homo ... referre: cf. Deut. 6:5 (in version of Mark 12:30) ⁴ Si uermiculi ... faceres: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, i (S ii, p. 5), Si enim me uiderent alii homines onustum paxillis et funibus ... elaborare circa montem Olympum ad confirmandum illum ... mirum si se a risu et derisu contineant (Webb, p. 72)

Potest omnia que uult, et iustus est in omnibus que uult. Qua uero ratione in regno iustitie et omnipotentie illius a nobis mala peraguntur, eo permittente,^a mirum et mirabile uidetur.

[82] Si enim Deus mala uult, que eius iustitia? Si non uult, que eius omnipotentia? At quoquo modo disputet homo de Deo, facit Deus omnia que uult,¹ quia non est fortitudo neque consilium contra Deum.² De illa questione quam proposui de Trinitate in Deitatis unitate mecum, ut credo, minime uis disputare, quia nec ratione aliqua mihi posses ostendere, nec assensum aliqua disputationis arte ualeres extorquere.

[83] ¶ Tunc assurrexit, et nescio quo abiturus animo summisso et uultu discessit. Ad hec fere tota circumstantium^b contio dixit necessarium esse noster uir ille catholicus magister de questione que erat proposita demonstraret quid catholice inde dicendum esset, ne Gentilis fatuitas insultando diceret quia simplicitas christiana de fide que in Deum est rationem reddere omnino ignoraret.

[84] Benigno ille animo respondit: ‘Precepit Dominus ne daremus sanctum canibus³ et, quando de talibus fidei nostre sacramentis loquimur coram infidelibus, debemus cauere ne causa querende ueritatis non credentes mittamus in laqueos falsitatis. Si quis tamen nostrum sibi assumit, personam animo mansueto interroga[n]tis, non altercanti animo questionantis, respondebo inde quod fides credit et ratio salua fide inspicit.’

[85] ¶ Mox nescio quis sedens circa illum intulit: ‘Assumo personam discere uolentis discipuli et tu personam sume docentis magistri nec inuidentis.’

[86] ¶ DISCIPVLVS:^c Quero utrum ad salutem anime sit omnino necessarium credere in Deitatis unitate Personarum Trinitatem. Neque enim omnes qui salui fiunt hoc uerbum capiunt, nec etiam quid sit in Deum credere sciunt, et tamen salui fiunt. In lege ubi scriptum est quia per Moysen dixit Deus: ‘Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est’,⁴ non est appositorum ‘trinus et unus’; et ideo quia ut adderetur non fuit necessarium.⁵ Item, ubi Scriptura refert quia ‘credidit Abraham Deo et reputatum est ad iustitiam’,⁶ minime subintulit ‘uni et trino’, ac proinde querimus qua^d consideratione hoc subintelligere debemus.

^a mittuntur L ^b circumstantium L ^c Gentilis L ^d quia L

¹ facit ... uult: cf. Ps. 134:6 ² non est ... Deum: cf. Prov. 21:30 ³ ne daremus ... canibus: Matt. 7:6 ⁴ Deut. 6:4 (in version of Mark 12:29) ⁵ In lege ... necessarium: see *Disp. Iud.*, section 38 ⁶ Gen. 15:6 (in version of Rom. 4:3; Gal. 3:6)

[87] In principio libri Geneseos ita legitur: ‘Creauit Deus celum et terram.’¹ Nulla ibi fit de Trinitate mentio. Quando autem creauit Deus hominem, illud quod plurali numero dixit: ‘Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram’,² propter Trinitatis commendationem credimus esse dictum; sed hoc exemplo ad credendum Trinitatem, 5 nec Iudeus nec Gentilis cogi potest ullo argumentationis modo.

[88] Si enim uerbum hoc ‘Faciamus’³ et pronomen istud ‘nostrum’⁴ minime diceretur nisi tantum de tribus, cogi possemus hoc exemplo quia propter aliquam Trinitatem dictum esset ‘Faciamus’.⁵ Verum sicut tres ita et duo dicunt et dicere possunt, ‘Faciamus’.⁶ Nulla ergo ratione magis 10 queri potest propter cuius Trinitatis quam propter cuius dualitatis uel alterius alicuius maioris numeri considerationem Deus dixit ‘Faciamus’.⁷

[89] Certe nec alio isto exemplo: ‘Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus’,⁸ cogi potest Gentilis [uel] Iudeus. Nam, sicut in 15 pluribus^a Psalmorum uersiculis Deus bis appellatur, ut in illo Psalmo: ‘Deus, Deus meus, ad te de luce uigilo’,⁹ ita et in isto^b uersu Deus bis inuocatur. Quod uero additit: ‘Benedicat nos Deus’,¹⁰ orationem iter- auit.

[90] Itaque in Veteri Testamento nusquam habemus exemplum quo^c ad 20 credendum Trinitatem cogere possimus Gentiles uel Iudeum. Nam nec illud cogit nos quod habetur in Ysaia: ‘Et clamabant seraphin, Sanctus, sanctus, sanctus, Deus Dominus Sabaoth.’^d¹¹ Ternario quippe numero etiam poete usi sunt aliquando, ut Virgilius: ‘Terque hec altaria ci[r]cum Effigiem duco; numero Deus impare gaudet.’¹² 25

[91] ¶ CHRISTIANVS: Beatus Paulus Apostolus de incomprehensibili excellentia Dei loquens ait: ‘In quem desiderant angeli semper prospicere’.¹³ Dicendo quia desiderant in Deum angeli semper prospicere, patenter ostendit quia diuinam eminentiam nequeunt omnino comprehendere. Quid ergo dicendum [est] de humani sensus conamine? ‘Accedet 30 homo ad cor altum et exaltabitur Dominus.’¹⁴ Et quanto accedit, tanto altius eum esse conspicit.

^a in pluribus: impluribus **L** ^b ista **L** ^c quod **L** ^d Saboht **L**

¹ Gen. 1:1 ² Gen. 1:26 ³ Gen. 1:26 ⁴ Gen. 1:26 ⁵ Gen. 1:26 ⁶ Gen. 1:26 ⁷ Gen. 1:26 ⁸ Ps. 66:8 ⁹ Ps. 62:2 ¹⁰ Ps. 66:8 ¹¹ Isa. 6:3 ¹² Virgil,
Ecloga., viii. 74–5 (Webb, p. 73) ¹³ 1 Pet. 1:12 ¹⁴ Ps. 63:7, 8

[92] Redeamus tandem ad id quod ceperamus. Qu[e]ris utrum ad salutem anime sit omnino necessarium nosse mysterium Trinitatis. Credo quia potest homo saluus fieri sine agnitione huius mysterii, et tamen credo quia omnino necessarium est ad fidei ueritatem nosse Deitatis unitatem et Personarum Trinitatem.

[93] ¶ Ipsa Dei Sapientia que hominem assumpsit loquens ad Discipulos suos, ait: 'Multa habeo uobis dicere, sed non potestis portare modo.'¹ Quia non poterant tunc portare, ideo noluit ea tunc eis imponere. In alio loco legimus in Euangeliō quod uerbum Dominus ad eos habuerat, 10 subditque Euangelista: 'Et erat uerbum istud absconditum ab eis.'² 'Ab eis', inquit, 'absconditum uerbum hoc erat',³ quibus alibi dicit: 'Omnia que audiui a Patre meo nota feci nobis.'⁴ Non ergo mirum si in exordio mundi, quia homo recenter animalis factus percipere non poterat que^a sunt Dei, miseratione sua Deus ea dicere tunc noluit que homo tunc 15 portare non potuit, donec ad imaginem Dei renouatus spiritu mentis sue⁵ spiritualis fieret et que spiritualia sunt capere ualeret; quamuis qui recte in Deum credit quicquid de Deo credi debet credit, etsi non intelligit.

[94] Sciunt omnes Adam factum esse ad Dei imaginem et que sit potior distantia inter pecus et hominem. In exordio itaque mundi, in infantia, ut 20 ita dicam, nostre fidei noluit^b Deus ea hominibus imponere que non poterant tunc portare. Lac dedit eis potum, non escam, reseruans cibum solidiorem donec ipsa fides ad prouectum ueniret fortiorem.⁶ Per succendentia uero temporum incrementa data est hominibus amplior mandatorum Dei scientia, sicut Dauid dicit: 'Super omnes docentes^c me intellexi.'

[95] Apostolos uero ipsa Dei sapientia que hominem assumpsit, plenius ad fidem instruxit, sicut eis dixit: 'Vobis datum est nosse mysterium regni Dei.'⁸ Post passionem suam aperuit illis sensum ut inteligerent Scripturas. Post ascensionem suam misit eis Spiritum Sanctum, sicut promiserat. 30 'Ille', inquit, 'docebit uos omnem ueritatem.'⁹ Inducendi erant in ueritatem quia ex his que audierant, induci poterat in errorem aliquis non

^a non **L** ^b noluit **L** ^c docentes **L**

¹ John 16:12 ² Luke 18:34 ³ Luke 18:34 ⁴ John 15:15 ⁵ renouatus ... sue: cf. Eph. 4:23 ⁶ Lac ... fortiorem: cf. 1 Cor. 3:2; cf. Aug., *Tract. in Ioh.*, i. 12 (CCSL xxxvi, p. 7), [Verbum Dei] cibus est, accipe lac ut nutriaris, ut sis ualidus ad capiendum cibum; Aug., *Tract. in Ioh.*, xlvi. 1 (CCSL xxxvi, p. 413), Quisquis autem ad sumendum solidum cibum uerbi Dei adhuc minus idoneus est, lacte fidei nutriatur, et uerbum quod intellegere non potest, credere non cunctetur ⁷ Ps. 118:99 ⁸ Mark 4:11 ⁹ John 16:13

bene intelligens. Dixerat ipse Dominus: ‘Pater maior me est.’¹ Dixerat idem ipse et non alias: ‘Ego et Pater unus sumus’;² non enim potest eis unus et eodem respectu maiorem et minorem esse. Multa quoque huiusmodi in Euangeliis sunt dicta.

[96] ¶ Accepto itaque post passionem Domini Spiritu Sancto, 5 predicauerunt Apostoli uerbum Dei per orbem uniuersum. Predicauerunt Deitatis unitatem et Personarum Trinitatem atque ueram Verbi Dei incarnationem. Verum, sicut dixit Apostolus, 10 predicationis sermo factus est aliis ad mortem aliis ad uitam. ‘Iudeis quidem scandalum, Gentibus autem stultitia’.³ Quidam etenim que non intellexerunt, credere noluerunt, sed ingenii sui conatu altissima^b mysteriorum Dei applicare sibi et summittere suo sensui moliti sunt; sed in suo molimine omnino defici- 15 entes per fantasias atque nebulas erroris abierunt et libros erroris atque perfidie contra fidem catholicam dediderunt.

[97] Necessere ergo fuit ut rectores atque duces fidei catholice aduersus eos 15 ex acie catholica procederent, ueris assertionibus aduersus eos decertar- ent, reciacula erroris eorum dirumperent et fundatas super inania eorum machinationes obruerent, ad nichil redigerent, et supra firmam catholice fidei petram sane doctrine edificarent stabilem domum quam Deo per eos edificante ad celi eduxerunt fastigium. ‘Venerunt flumina, 20 flauerunt uenti’⁴ et impegerunt [h]orrendis machinationibus edificium illud et non cecidit, neque adhuc cadit, quia solidum et omnino firmum fundamentum, id est Christum, habuit, habet et usque in finem habebit.^c 25

[98] Libros sane doctrine tunc scripserunt, usquequaque miserunt; ad nos etiam peruererunt. Hic itaque respcionis nostre finis habeatur. Ad 25 salutem anime dicimus esse omnino necessarium credere Deitatis unitatem, Personarum Trinitatem, et ueram Verbi Dei incarnationem; et de illis in Trinitate Personis non Personam Patris, non Personam Spiritus Sancti, sed solam^d [Personam Filii] nostram sibi accepisse in unitatem persone naturam. 30

[99] ¶ Qui enim dicit in Christo duas esse uel posse esse personas sicut duas naturas, intelligat quia, si homo quem Deus assumpsit sine assumente Deo aliquando antequam assumeretur fuisset, per se persona esse potuisset. Sed, quia homo ille tunc homo factus est quando ‘Verbum

^a stultitiam L

^b altissimos L

^c ahbebit L

^d sonam L

¹ John 14:28

² John 10:30

³ 1 Cor. 1:23

⁴ Matt. 7:27

caro factum est¹ in unitate persone Deus et homo est Christus, nec sine homine Deus, nec homo sine Dei, sed homo et Deus est Christus.²

[100] Nec oppugnat fidei ueritatem quod dixi, nec Personam Patris nec Personam Spiritus Sancti sed solam Personam Filii nostram sibi [in] unitatem persone naturam accepisse. Cum enim tres sint Personae, nec aliqua earum est que altera, quia sunt relationes,^a nec circa idem eodem^b possunt esse relationes; neque enim qui pater est eius filius esse potest cuius pater est, nec filius potest esse pater eius cuius filius est; cum itaque non substantialiter sed relativae dicuntur Personae, quod dicitur de una earum non fit consequens ut dicatur de altera, quia de diuersis dicuntur diuersa.

[101] Relationes quippe ad se inuicem sunt diuerse.³ Si ergo Persona Filii in unitatem persone hominem sibi assumpsit, inferri propterea non potest quod Persona Patris uel Spiritus Sancti hominem sibi in unitatem persone assumpserit.⁴ Quod enim dicitur: 'Inseparabilia sunt opera Trinitatis',⁵ non dicitur secundum Personarum in Deo trinam relationem, sed secundum substantie essentialis unitatem. Nam cum dicimus de Patre 'Pater est quod Filius', non 'qui Filius', similiterque de Filio et Spiritu Sancto, alterum dicimus secundum substantiam essentialem, alterum dicimus secundum Personarum relativam diuersitatem.

[102] ¶ Cur uero persona Filii hominem assumpsit, non Persona Patris, nec Persona Spiritus Sancti, ut maiora que nos latent minoribus^c dicenda commit[em]us? Conueniens^d esse non uidetur ut Pater, a quo sunt omnia, etiam ipse Deus Dei Filius ab eo genitus, etiam ipse Deus ab eo procedens Spiritus Sanctus filius hominis fieret, et ab homine aliquid initium existendi acciperet, et Pater unigeniti Dei homo factus filius Filii sui propter assumpta[m] humanitatem eoque minor ulla consideratione existeret.

^a raelationes L

^b est eodem L

^c maioribus L

^d conconueniens L

¹ John 1:14 ² Qui enim dicit ... Christus: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, xi (S ii, pp. 28–9), Dicunt enim quidam: Quomodo dicimus in Christo non esse duas personas, sicut duas naturas? ... Quare alia est persona Dei quae fuit ante incarnationem, alia hominis assumpti ... Sed non ita est ... idem ipse est Deus qui et homo. 'Verbum' enim 'caro factum' assumpsit naturam aliam, non aliam personam ³ Cum enim tres (section 100) ... diuerse: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, xvi (S ii, p. 34), Sicut autem substantia diuina aeternam et singularem seruat unitatem, sic horum relativorum, Patris scilicet et Filii, procedentis et de quo procedit natura, inseparabilem tenet pluritatem ... Pater numquam est idem Filio suo aut procedens illi a quo procedit, secundum has relationes; sed semper alius Pater et alius Filius, alius procedens et alius de quo procedit, nec umquam dici possunt de inuicem ⁴ Si ergo Persona ... assumpserit: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, ix (S ii, p. 24), Quicumque existimat eandem incarnationem sic esse secundum naturae unitatem, ut Filius non possit incarnari sine Patre, nec intelligit sic eam secundum unitatem esse personae, ut Pater non possit incarnari cum Filio (Webb, p. 75) ⁵ Aug., *Tract. in Ioh.*, xcvi. 1 (CCSL xxxvi, p. 565; Webb, p. 75)

[103] Similiter absurdia multa dici possent, si Persona Spiritu[s] Sancti hominem assumeret. At Persona Filii conuenientissime assumpsit.¹ Decebat enim ut Verbum per quod facta sunt omnia caro fieret, hominem perditum restitueret, et opus nostre restitutionis perageret, quia per ipsum facta sunt omnia et sine ipso factum est nichil. De hac sua 5 consummatione restitutionis nostre dicit idem Filius ad Patrem in Euangilio: ‘Pater, opus consummaui quod dedisti mihi ut faciam.’²

[104] ¶ Quod autem Iudei et Gentiles improperant nos dicere: ‘Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus, et tamen non tres Dii sed unus est Deus’,³ nulla est in hac nostre fidei confessione absurditas, quia nulla est in 10 ipsa re contrarietas.⁴ Quod enim dicitur de substantia Dei unum omnino et idem est, et quecumque plura dicuntur de Deo, ea plura unum et idem sunt omnino. Pater uero et Filius et Spiritus Sanctus, hec tria his nominibus discretiue dicta, quoniam relativa sunt, et relatiuorum est ipsum esse ad aliud se habere,^a non^b de substantia, Dei per se dicuntur, et ea omnia sunt 15 una et omnino simplex substantia Dei, nulla uero earum^c trium Personarum per se dicitur, quia ad aliud dicitur neque est ulla earum quod altera.⁵

[105] Quamuis enim Pater Deus est [et] Filius Deus est, aliud tamen est Patrem esse et aliud Deum esse et aliud est Filium esse et aliud Deum esse, nec idem est Patrem esse quod est Filium esse. Similiter de Spiritu 20 Sancto. Spiritus Sanctus procedens a Patre et Filio est Deus, et tamen aliud est Deum esse et aliud a Patre et Filio procedentem esse, [nec idem est Spiritum Sanctum esse] quod est Patrem uel Filium esse.

[106] Sic dicit Apostolus Paulus: ‘Inuisibilia Dei per ea que facta sunt intellecta conspiciuntur.’⁶ A fonte, uerbi gratia, Nilo^d manat riuus et a fonte 25 [et] riuo colligitur lacus. Fons quidem aliud est quam riuus et lacus, et riuus aliud est quam fons et lacus, et lacus aliud quam fons et riuus, et tamen una aqua, et una atque eadem aqua substantia est fontis [et] riui et lacus.

^a se habere: serabere **L** ^b non dicuntur **L** ^c rarum **L** ^d Nillo **L**

¹ Cur uero persona (section 102) ... assumpsit: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, x (S ii, pp. 25–6), Si ergo Spiritus Sanctus natus esset ex uirgine: cum Filius Dei haberet excellentiorem natuitatem solam quae est ex Deo, et Spiritus Sanctus minorem tantum quae esset ex homine, alia persona esset maior et alia minor secundum dignitatem natuitatis; quod non conuenit. Quod si Pater in unitatem suae personae hominem assumpsisset, easdem faceret in Deo pluralitas filiorum inconuenientias ... Quoniam ergo quamlibet parvum inconueniens in Deo est impossibile, non debuit alia Dei persona incarnari quam Filius (Webb, p. 76) ² John 17:4 ³ *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 18) ⁴ Quod autem Iudei et Gentiles ... contrarietas: see *Disp. Iud.*, section 38; *Disp. Gent.*, section 31 ⁵ Quod enim dicitur ... altera: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, xvi (S ii, p. 35), Nec substantia [Dei] potest amittere singularitatem nec relatio pluralitatem: idcirco unum est ibi tria et tria unum, nec tamen tria de inuicem dicuntur ⁶ Rom. 1:20

[107] Communi nomine Nilus appellantur fons [et] riuus et ex fonte [et] riuo confluens lacus, quia Nilus est nomen ipsius aque; nec tres Nili sunt; unus dicitur Nilus, quia non sunt tres aque sed una fontis et riuui atque lacus est substantia aque. Fons uero, riuus et lacus non sunt^a nomen aque sed quarundam habitudinum ipsius aque; et propterea hec tria discretiue dicuntur, quia que sunt relativa ab eis sunt diuersa quorum sunt relativa.¹

[108] ¶ Qui ergo Deitatis unitatem, et in Deitatis unitate Personarum intelligit esse Trinitatem, agat Deo gratias; et qui capere non potest, ita esse indubitanter credit. In paruulis uero baptizatis, quorum etas et sensus ad hec capienda minime potest assurgere, et in laicis qui sunt idiote catholici fides et baptismus salutem opera[n]tur, sicut promittit ipse Dominus: ‘Qui crediderit et baptizatus fuerit, saluus erit.’² Gratias Deo, qui omnibus nobis dedit hoc refugium uite et salutis.^b

^a sunt sunt **L**

^b Gentilis follows in **L** but the text which is given is Gilbert's Sermon for Septuagesima

¹ A fonte (section 106) ... relativa: cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, xiii (S ii, p. 31), Ponamus fontem de quo nascatur et fluat riuus, qui postea colligatur in lacum; sitque nomen eius Nilus. Sic itaque discrete dicimus fontem, riuum, lacum, ut fontem non dicamus riuum aut lacum, nec riuum aut fontem aut lacum, nec lacum fontem aut riuum ... Tres igitur sunt fons, riuus, lacus, et unus Nilus, unus fluuius, una natura, una aqua; et dici non potest quid tres (Webb, p. 77); see also *SS*, sections 38–42 ² Mark 16:16

II TREATISES

1 *De Monachatu*

MSS: **I** Brussels, Bibliothèque royale Albert I, 1403 (8794–8799), ff.

33^v–36^v

LL Oxford, Bodleian Library, Laud. Misc., 171, ff. 85–86^v

Editions: J. Leclercq, ‘La Lettre de Gilbert Crispin sur la vie monastique’, *Studia Anselmiana*, vol. xxxi (1953), pp. 118–23
Southern, ‘St Anselm and Gilbert Crispin’, pp. 99–104

The text given here is that of **I**, except where very occasionally **LL** seems to give a better reading. Variants in **LL** are noted in the apparatus. The orthography of **I** has been followed.

[DE MONACHATV]

[1] Dilecto atque diligenti domino et fratri R., frater G., que preparauit Deus diligentibus se.^a

Quesiuit a me dilectio uestra quid sit monachatus, an prosit,^b ad que prosit, et quantum prosit. Videtur mihi, sacrisque auctoritatibus et 5 assentaneis rationibus astrui posse uidetur mihi,^c quod nil aliud sit monachatus quam perfecta Christianismi obseruatio et diuine sanctionis adimpletio. In baptismo enim cum quereret sacerdos ‘abrenuntias Sathanem et operibus eius?’ respondimus ‘abrenuntio’. ‘Et ego’, inquit, ‘baptizo te’, et cetera. Acsi diceret: ‘Eo quidem tenore baptizo te.’

10 [2] Si ergo antecedens nostra responsio minime obseruatur, promissa conditio remissionis^d iure euacuatur. Quid ergo? Manebit preuaricatio? Que uero rursus plenaria fiet expiatio?^e Ad baptismi gratiam redire non possumus, quia reiterari non potest baptismus. Ad secundariam ergo, id est, confessionis gratiam refugiendum est. Sicut enim de baptismo 15 dicitur: ‘Qui crediderit et baptizatus fuerit, saluus erit’,¹ ita de confessione Scriptura testatur omnia in confessione delicta donantur.

^a Dilecto .. se: Anselmi sententia quod sit monachatus **LL** ^b an prosit: an prosit et **LL**
^c posse uidetur mihi: potest **LL** ^d promissa conditio remissionis: consequens remissio
promissionis **LL** ^e Manebit ... expiatio *om.* **LL**

¹ Mark 16:16

[3] Et Psalmista: 'Dixi', inquit, 'confitebor aduersum me iniusticiam meam Domino, et tu remisisti impietatem peccati mei.'¹ Perfecta uero confessionis ac penitentie professio in solo fit monachatu. Nam sicut baptizandus promittit se abrenuntiaturum Sathane^a et operibus eius, ita suscipiens ad hunc ordinem promittit conuersionem morum suorum et obedientiam, et sic suscipitur, contestante eo qui suscipit: 'Exuat te Dominus^b ueterem hominem cum actibus suis, et induat te nouum hominem qui secundum Deum creatus est in iusticia et sanctitate ueritatis.'^{c2}

[4] ¶ Denique trina illa mersio in aquam baptismatis, dominici corporis per triduum in sepulchro requiem figurans, hic representatur, cum in ipso sacre 10 religionis habitu monachus per triduum quodam modo consepelitur.^d Prodest itaque monachatus. Ad quid? Ad optinendam^e delictorum ueniam.

[5] Quantum? Nulla poenitentia^f adeo, quia nulla est adeo magna. In isto quippe satisfactionis genere,^g propria et spontanea manumissione sua, obtinende gratia misericordie, reddit Deo se et sua omnia peccator, indeque 15 uoto se alligat coram Deo et sanctis eius, in presentia quoque hominum, et scripto id confirmat. Prodest et ad optinendam uitam eternam.

[6] Cum enim quesisset quidam^h a Domino: 'Quid faciendo uitam eternam possidebo?',³ ait ei Dominus: 'Si uis ingredi ad uitam, serua mandata':⁴ 'non occides',⁵ ac cetera. Et ille: 'Hec omnia obseruaui a iuuentute mea.'⁶ 20 Et Dominus: 'Adhuc tibi unum deest. Si uis perfectus esse, uade; uendeⁱ omnia que habes, et sequere me.'⁷ Qui ergo uult ingredi ad uitam, qui uult perfectus esse, pro his optinendis uendat omnia. Quis autem pro Deo uendit omnia que habet, nisi qui seipsum uendit et omnia que habet, ita ut iam nil habeat, neque sui iuris iam existat?

25

[7] Quis denique potest dicere Deo: 'Ecce nos reliquimus omnia',⁸ nisi is^j qui seipsum abnegando et sua omnia relinquendo, se suaque omnia^k Deo committat? Quia uero^l gressualiter ad Deum^m accedere non potest, facit hoc uicario Dei ad quem accedere potest.

^a Diabolo LL ^b om. I ^c et ueritate LL ^d sepelitur LL ^e Prodest ...
optinendam: Proest itaque ista satisfactio ad optinendam LL ^f om. LL ^g genere
satisfaciendo inquam Deo LL ^h om. LL ⁱ et uende LL ^j om. LL ^k om. LL
^l ergo LL ^m eum LL

¹ Ps. 31:5 ² See the order for the benediction of monks printed by D'Achéry in his annotations to the works of Lanfranc (*PL* cl. col. 61) ³ Luke 10:25 ⁴ Matt. 19:17
⁵ Cf. Mark 10:19 ⁶ Matt. 19:20; Mark 10:20; Luke 18:21 ⁷ Luke 18:22 ⁸ Matt.
19:27

[8] Prodest igitur hec uita ad delictorum indulgentiam et optinendam uitam eternam, et nullum uite genus ad id optinendum adeo prodest, quia nullus pro Deo plus facere potest, quam is qui pro Deo relinquendo omnia, seipsum scilicet et sua omnia dat^a et facit pro Deo quicquid facere potest. Ecce quid sit monachatus, ad que^b prosit, et quantum prosit.

[9] ¶ Istud propositum uite primus ille^c instituit, qui auctor omnium existit. ‘Si quis’, inquit, ‘uult post me uenire, abneget semetipsum et sequatur me.’¹ Istud propositum uite hominum primus ille arripuit, qui ad Dominum ait: ‘Ecce nos reliquimus omnia.’² Et Dominus ad huius modi^d homines: ‘Centuplum accipietis, et uitam eternam possidebitis.’³ Sed quoniam inter seculares seu turbines seu homines^e quiete hoc uite genus hominum^f propositum suum exercere non potest, confugit ad monasterium; ibi se concludit; unde et claustral is hec congregatio appellatur.

[10] Huius itaque propositi Deus ipse auctor fuit; conuersationis autem in claustro beatus Benedictus institutor extitit, insinuans quibus horis sedere in claustro, quibus ire ad oratorium et ad claustrum redire oporteat, quot uel quos Psalms dicere conueniat. Nam ante uel soli uel quattorni^g per heremum uiuebant, sed quia scriptum est, ‘Ve soli quoniam^h si ceciderit non habet qui alleuetⁱ eum’,⁴ uisum est rationabilius, ut simul sint, sub iudice et sub magistro agant quicquid egerint.

[11] ¶ Nullus denique saluari potest, nisi uitam monachi sequatur in quantum potest. Vita quippe monachi est non occidere, non adulterari et cetera que cauere Christianus debet; nec solum ista cauere, sed ad omnes illas niti uirtutes, ad quas Christianum eniti oportet. In quantum ergo hec quisque exequitur,^j uitam monachilem imitatur et salutem consequitur. In quantum ab istis declinauerit, a uia salutis recedit et proximat perditioni.

[12] ¶ Habitus ipse huius ordinis propterea exterius abiectionem uilitatis protestatur, ut qualis homo interior esse debeat semper contestetur. Talaribus uestimentis utimur, ut semper illud ad memoriam reducamus, quoniam: ‘Qui perseuerauerit usque in finem hic saluus erit.’⁵ Non preciosi coloris, quoniam a preciosis uestibus feminas quoque deortatur^k Apostolus Petrus. ‘Non in ueste’, inquit, ‘preciosa’.⁶

^a datus ibi I ^b ad que: et quid LL ^c om. LL ^d huius modi: huiuscemodi LL
^e seu homines om. LL ^f om. LL ^g quattorni LL ^h quia LL ⁱ sulleuet LL
^j exequitur LL ^k dehortatur LL

¹ Luke 9:23 ² Matt. 19:27 ³ Matt. 19:29 ⁴ Cf. Eccles. 4:10 ⁵ Matt. 10:22
⁶ 1 Tim. 2:9; cf. 1 Pet. 3:3

[13] Ostentationem tamen abiectionis fugimus, iuxta Apostolum, ‘prouidentes bona non solum coram Deo sed etiam coram hominibus’.¹ Iuxta eundem quoque Apostolum, ‘uitamus ne aduersario demus maledicendi aditum’.² In manicarum et capitii extensione figuram crucis presignamus, ut mortificationem interioris hominis iugiter apud nos circumferamus. 5

[14] Ad hanc uitam qui assurgere conatur, quoniam meliorem uitam appetere non potest, a nullo prohiberi potest uel debet qui rationem sequi uelit, et sacre auctoritati resistere non uelit.^a Quis enim sane mentis absolute bonum quod infra est potius appetet^b quam illud quod optimum est? Nam aliquando aliis ex causis postponimus bonum quod per se 10 melius uidetur et rationabiliter appetimus quod minus bonum esse uidetur. Rationi suffragatur hac in re sacra ubique auctoritas. Vnde Apostolus: ‘Si Spiritu ducimini, non estis sub lege.’³

[15] ¶ De monachatu sic legitur in Toletano concilio quarto, capitulo .L.^c: ‘Clerici qui monachorum propositum appetunt quia meliorem uitam sequi 15 cupiunt, liberos eis ab episcopo^d in monasteria largiri oportet ingressus, nec intercidi propositum eorum qui ad contemplationis desiderium transire nituntur.’ Beatus quoque Gregorius in Registro ad Desiderium episcopum sic scribit: ‘Pancratius lator presentium diaconus ecclesie uestre^e diuina inspiratione compunctus, gratiam monachice conuersationis apetiit. 20

[16] Hortamus^f ergo^g ut eius sic prompte deuotioni qua in sancto studet adesse^h proposito minime uestra sit impedimento fraternitas. Magis autem quibus ualetis adortationibus pastorali admonitione succendite.’⁴

^a non uelit: nolit **LL** ^b expetet **LL** ^c quarto capitulo. **L. om. LL** ^d ab episcopo **om.**
LL ^e nostre **LL** ^f Hortamus **I** ^g ergo uos **LL** ^h esse **LL**

¹ Rom. 12:17 ² 1 Tim. 5:14 ³ Gal. 5:18 ⁴ Cf. Anselm, *Letter clxi* (S iv, pp. 32–3). (March–Dec. 1093) to Geoffrey Bishop of Paris: Beatus namque Gregorius in libro XIV Registri, scitis quid mandet Desiderio episcopo de quodam qui diuina inspiratione compunctus gratiam monachicae conuersationis appetierat; quomodo scilicet hortetur eundem episcopum ut propositum eius nullo modo impeditat, sed magis eum quantum ualeat pastorali admonitione succendat, ne feruor conceptus in eo tepescat, nec ulla tenus debere eum, qui monasterii portum petiit, rursus ecclesiasticarum curarum perturbationibus implicari. In Toletano Concilio IV legistis clericos monachorum propositum appetentes, quia meliorem uitam sequi cupiunt, liberos esse debere ab episcopis ad monasteriorum ingressus. The decree of the Fourth Council of Toledo is found in Ps.-Isidore (normally number **XLIX**, and not, as here, **L**), and thence it passed into ‘Lanfranc’s collection’, an abbreviated version of Ps.-Isidore (see Z. N. Brooke, *The English Church and the papacy 1066–1215* (Cambridge, 1931), pp. 59ff.). The letter of Gregory the Great is ix, 158 (CCSL **cxlA**, p. 717). In two MSS, ‘Lanfranc’s collection’, in a specially abbreviated form, is followed by excerpts from the Register of Gregory the Great. These excerpts include the passage quoted above and locate it in the fourteenth book of the Register. The text runs as follows (Durham cathedral, MS B. IV. 18, fol. 63^v); the words in parentheses

¶ Dominus quoque in Euangeliō: ‘Qui amat patrem aut matrem plus quam me, adhuc autem et animam suam,^a non potest meus esse discipulus.’¹ Ideo addidit plus quam me, quoniam alligatus^b seu coniugio seu aliquibus aliis affectionum legibus, si^c secundum Deum in 5 his nullo modo uiuere potest, liber ab his ad Deum fugere potest.

[17] Qui autem ab omni lege solutus est, quanto liberior, tanto facilius ad Deum^d ire potest ac debet. Quod autem opponitur scriptum in canonibus quod clericus nichil agat absque noticia episcopi sui, approbamus, ut et hoc quicquid boni agit, agat cum noticia atque benedictione episcopi sui.²

10 [18] Verum si episcopus sibi hoc interdixerit, dicimus et sacra auctoritate asserimus super hoc sibi non esse oboediendum, quia ‘obedire oportet Deo magis quam hominibus’³ qui^e in Euangeliō ait: ‘Qui non renunciat omnibus que possidet, non potest meus esse discipulus’,⁴ et alibi: ‘Si uis perfectus esse, uade,^f uende omnia que habes, da pauperibus, et ueni 15 sequere me.’⁵ Aperta est auctoritas Euangeliī, interpretetur quisque prout uult. Stat fixum: ‘Semel locutus est Deus.’⁶ Quod enim locutus est Deus, quoquomodo interpretemur nos, fiet quod locutus est Deus.

[19] Qua uero intentione, qua deuotione, qua bonorum actuum recompensatione, saluus fieri queat quisquis seu coniugio iunctus, seu qualibet 20 alia necessitudine alligatus, non renunciat omnibus que possidet, querat cuius hoc interest, saluaque auctoritate diuina, super hac re diuinum consilium accipere potest.^g

^a adhuc autem et animam suam *om.* **LL** ^b alligatus quis **LL** ^c *om.* **I** ^d Dominum **LL** ^e et **LL** ^f uade et **LL** ^g potest. Explicit **LL**; *expl.* **LL**

¹ Matt. 10:37; Luke 14:26 ² Cf. Anselm, *Letter clxii (S iv, pp. 35)*, Episcopi seruant sibi auctoritatem quamdiu concordant Christo; ita ipsi sibi eam admunt cum discordant a Christo (R. W. S.) ³ Acts 5:29 ⁴ Luke 14:33 ⁵ Matt. 19:21 ⁶ Ps. 61:12

[footnote continued from previous page]

indicate the variations and omissions as compared with the full text of the letter:

Gregorius Desiderio episcopo. Pancratius lator presentium (*omission*) intimauit nobis quod in clericatus officio uestre militauerit ecclesie. Unde diuina inspiratione compunctus (diuini motus inspiratione compunctus) gratiam monachice conuersationis appetit (appetit) Hortamur ergo ut sic prompte deuotioni eius qua in sancto studet adesse propositum (quam in sanctum studet habere propositum), minime uestra sit impedimento fraternitas. Magis autem quibus ualeat adhortationibus pastorali admonitione succendite, ut feroor huius in eo desiderii non tepecat. Ut quia (qui) a turbulento curarum secularium tumultu se segregans, quietis desiderio monasterii portum appetit, rursus ecclesiasticarum curarum non debeat perturbationibus implicari, sed in Dei laudibus permittatur secure ab his omnibus, ut postulat, permanere (R. W. S. [notes to this treatise marked R. W. S. are adapted from those in R. W. Southern's edition, with grateful acknowledgement])

[20] ¶ Sententia domni abbatis est de Clunie de his qui uouerunt in seculo se ituros ad aliquos sanctos, siue in Ierusalem, siue Romam, si ad ordinem nostrum uenerint,¹ et deuote et obedienter se habuerint, omnia uota sua quecumque compleuisse et perfecisse. Quippe qui se in partem Deo per uota tradiderant, postquam se Deo totos tradiderint, totam^a in 5 partem postmodum non habent redigere, nisi qui quod Deo obtulerunt sibi uelint in proprietate subripere, et ita non solum indeuoti, immo rei fiant tam sue abrenuntiationis quam professionis et sue ipsorum donationis.

2 *Probatio de illa Peccatrice que unxit Pedes Domini*

MS: I Brussels, Bibliothèque royale Albert I, 1403 (8794–8799), ff. 37–43

Edition: Southern, ‘St Anselm and Gilbert Crispin’, pp. 105–12

The text which follows is an edition of I.

PROBATIO G[ILBERTI] ABBATIS DE ILLA PECCATRICE QVE
VNXIT PEDES DOMINI²

[1] ¶ Dilecto atque diligenti sancte Sagiensis ecclesie monacho et cantori R[odulfo],³ frater G[ilbertus] abbas Westmonasterii, que preparauit Deus diligentibus se.

[2] ¶ Ad ea que per litteras me interrogasti iussus tuoque iussu coactus respondi, et si non sufficienter, non tamen omnino extra rem aut 5 inconuenienter. Libellus in manus tuas incidit, in quo libelli auctor approbare satagit, quia tres sint femine non una, peccatrix illa in Euangeliō secundum Lucam, et Maria Magdalene, et Maria que unxit pedes Domini circa passionis sue tempora.

^a totum I

¹ Cf. the addition to Anselm, *Letter xcv* (S iii, p. 222), discussed Southern, ‘St Anselm and Gilbert Crispin’, p. 90 ² See F. Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible* (1904), under *Marie-Madeleine*, and V. Sacher, *Le Culte de Marie Madeleine en occident* (Paris, 1959). See in particular Ambrose on Luke 6:14, ed. C. Schenkl, *CSEL xxxii. 4*, p. 237 (R. W. S. [notes to this treatise marked R. W. S. are adapted from those in R. W. Southern’s edition, with grateful acknowledgement]) ³ For a fuller account of Ralph, see R. W. Southern, ‘St Anselm and his English pupils’, *MARS*, vol. i (1941–3), pp. 28–9

[3] Rationabilia sunt que opponit, sed non sufficientia id destruere quod intendit. Cum enim beatus Augustinus et beatus Gregorius¹ unam esse putent et scripto commendent, cumque ante eos idipsum antiquiores sacrarum litterarum tractatores et hystoriarum diligentissimi exquisitores 5 putauerint et scripto ediderint, tot tantisque personis fidem adimere non ualet nisi aut persona maioris nominis que illis temporibus uicinior existens personarum illarum uocabula exploratius addiscere potuit, aut ratio certa aliqua que in omni controversia personis omnibus potior existit.

10 [4] Sed ut de persona interim omittamus, que in illa disputatione contra priorum sententiam rationes afferuntur aut parti nostre magis assentire uidentur, aut neutri parti potius astipulantur.

[5] ¶ Prima eorum ratio: peccatrix illa non fuit Maria Magdalene, quia Euangelista non dixit, eodemque argumento nec Maria soror Lazari.

15 ¶ Quid ergo si par pari referamus, id non esse contradicendum quoniam Euangelista nullum contradicendi eis aditum dedit? Peccatricis enim illius in Euangeli mulieris nomen quia nullum Euangelista dixit, iccirco dicenti alii minime contradixit.

[6] Si autem, ut ipsi aiunt, insolentis esse temeritatis dicitur ut nomen 20 quod Euangelista reticuit, qui actus narravit, hoc ab alio quolibet assignetur, nullo eam aliquis assignabit uel assignatam fuisse dicet nomine, quoniam nullum sibi nomen Euangelista assignauit uel assignatum fuisse designauit. Atque ei nomen aliquod fuit. Qui ergo super hoc credibilius audiendi sunt, priores aut qui fuere postremi?

25 [7] Qui canones Euangeliorum² scripserunt, in quibus que eadem seu que diuersa Euangeli narrent assignauerunt, hoc Luce et illud Iohannis de sorore Lazari unum et idem opus esse consignauerunt.³ Beatus Ieronimus in commentariis super Mattheum, ubi uentum est ad illam questionem soluendam de mulieribus que uenerunt ad monumentum, dixit inter 30 cetera, his uerbis: 'Quattuor autem fuisse Marias in Euangeliis legimus.

¹ beatus Augustinus et beatus Gregorius: Gilbert is mistaken (as also apparently were his opponents) in thinking that his views had the support of St Augustine. Augustine was inclined to accept the view that the 'sinner' of Luke 7:36 was the same as the sister of Martha and Lazarus in John 12:1 and the woman in the house of Simon the Leper in Matt. 26:7 and Mark 14:3, but he did not refer these incidents to Mary Magdalene: (*De Consensu Euang.* II lxxix, *PL* xxxiv, col. 1154; *Tract. in Ioh.*, xl. 3, *CCSL* xxxvi, p. 421.) Gregory the Great's opinion, however, is clear (*Hom. in Ezech.*, I. viii, *CCSL*, cxlii, p. 101; *XL Hom. in Euang.*, II, *Hom.* xxxiii, *PL* lxxvi, col. 1239; *Registrum* VII. 2, *CCSL* cxi, p. 444) (R. W. S.) ² reference not identified ³ Luke 7:36; John 12:1

[8] Vnam matrem Domini saluatoris, alteram materteram eius que appellata est Maria Cleophe, terciam Mariam Iacobi et Ioseph, quartam Mariam Magdalene.¹ Ex his igitur consequi uidetur, ut Maria soror Lazari qui in Euangeliis non solum legitur, uerum et plurimum commen-datur, cum nulla reliquarum fuit, Maria Magdalene sit. 5

[9] Idem ipse hoc euidentius in primo commentariorum in Osee Prophetam astruit.² 'Hec est', inquit, 'mulier meretrix et adultera que in Euangilio pedes Domini lauit, lacrimis crine detersit et conuersionis sue honorauit unguento.' Indignantibusque Discipulis, et maxime proditore, quod non fuisset uenditum et precium eius in alimenta pauperum 10 distributum, respondit Dominus: 'Quid molesti estis mulieri? Opus bonum operata est in me.'³

[10] Itaque cum in superiori huius testimonii parte dicat illam fuisse meretricem et adulteram que in Euangilio pedes Domini lauit et cetera, in posteriori uero de eadem commemoret que ante sex dies Pasche 15 Mariam sororem Lazari fecisset circa Dominum, nemo est qui dubitet, profecto unam dat intelligi esse feminam illam et istam.

[11] Quid super his beatus Augustinus et beatus Gregorius sentiant, quoniam ipsi non bene id sensisse quod una fuerint calumniantur, inserere supersedemus. Tamen durum auditu est, ut in ecclesia hi uiri 20 calumnientur. Beatus Maximinus⁴ unus e septuaginta Discipulis Christi, ei de qua loquimur beate mulieri contemporaneus, ut in gestis eiusdem uiri legitur eiusdemque mulieris beate uidelicet Marie Magdalene, post passionem Domini illam in sua accepit, secum Massiliam duxit et usque ad finem illam secum habuit. 25

¹ Gilbert must here have been misled by some collection of excerpts. These words are not found in Jerome's commentary on Matt. 28:1. On the contrary, he expressed very forcibly the contrary opinion a little earlier in this work: *Nemo putet eamdem esse quae super caput effudit unguentum, et quae super pedes. Illa enim et lacrimis lauat, et crine tergit et manifeste meretrix appellatur. De hac autem nihil tale scriptum est (Comment. in Matt., IV. xxvi. 7 (CCSL lxxvii, p. 246)) (R. W. S.)* ² *Comment. in Osee Prophetam*, Prologus (PL xxv, col. 817) ³ Matt. 26:10 ⁴ From the eighth century onwards there is a large collection of lives and legends referring to the journey of Mary Magdalene with her sister Martha and St Maximinus to Marseilles, and their brother Lazarus was reputed to have become bishop of that city. The accounts have been collected by E. M. Faillon, *Monuments inédits sur l'apostolat de sainte Marie-Madeleine*, 2 vols. (1848). The lives of Mary Magdalene are brought together in vol. ii, pp. 440–603; the details of her tomb, however, differ slightly from those which Gilbert gives here. See also Saxer, *Le Culte de Marie Madeleine*, and *Le Dossier vélzien de Marie Madeleine* (Brussels, 1975) (R. W. S.)

[12] Postea supra tumulum illius una ex parte in lapide excuppi fecit quomodo ad pedes Domini accessit, lacrimis lauit, crine detersit; ex alia uero quomodo post resurrectionem procumbenti ad pedes suos ei Dominus dixerit 'Noli me tangere', et cetera.¹ Et hic itaque monstrat 5 peccatricem illam Mariam Magdalene fuisse. Si ergo superiora manent, profecto una eademque est mulier, illa secundum Lucam peccatrix, Maria Magdalene, et Maria soror Lazari.

[13] Proinde uniuersa per orbem ecclesia Eusebio Cesariensi, Amonio Alexandrino, Origeni,² ac ceteris qui uicinius temporibus illis successerunt, super hac re magis esse credendum censuit, quoniam de nominibus locorum ac personarum potissima eis adhibetur fides qui de locis ac personis de quibus narratio fit contemporanei extitere aut uiciniores.

[14] Sentiunt autem et consentiunt annotati doctores unius eiusdemque mulieris esse illas operationes.

15 ¶ Item intendunt quod illud³ de sorore Lazari in Bethania et circa passionem Domini gestum sit.

¶ Nec Luce, inquam, narratio fit contraria, quia nullum prorsus locum uel tempus quod illud illius mulieris factum fuerit designat.

[15] Atque euidentissimum est quod Lucas ab eo rerum gestarum ordine 20 quem alii tenent longe digreditur, multa prius que illi posterius commemorant insinuans. Nam postquam memorauit de his qui ad baptismum Iohannis confluabant, antequam memorasset quod ad eum baptizandus Dominus uenisset, intulit quia Herodes Iohannem posuit in carcerem, quod longe postea actum est.⁴

25 [16] Matheus post habitum sermonem illud prolixum quem in monte Dominus habuit, continuat de leproso qui ait: 'Domine, si uis potes me mundare',⁵ Lucas uero ante ea gesta longe prius hoc miraculum narrat. Cum ergo nec ubi nec quando illud de peccatrice gestum sit Lucas aliqua certitudine insinuat, uidetur quia id ut multa alia ordinem non seruando 30 anticipat, cum nusquam alibi illud tam memorabile factum de sorore Lazari aliquatenus commendat.

¹ John 20:17 ² In Origen's view there were four women: one in Matt. 26 and Mark 14, another in Luke 7, a third in John 11 and 12, and Mary Magdalene. See Origen, *In Matt.*, XXXV (*Patrologia Graeca* xiii, coll. 1721–2). The source used by Gilbert here for these references remains unidentified (R. W. S.) ³ illud: i.e. the account in John 12:1. Gilbert is dealing here with the objection that the incident of the 'sinner' recounted in Luke 7:36 is not the same as the incident at Bethany in John 12:1 (R. W. S.) ⁴ Luke 3:3–22 ⁵ Matt. 8:2

[17] ¶ Item. Sororem Lazari peccatricem fuisse nusquam Euangeliste dicunt.

¶ Verum quidem est sed nec minus uerum quod id nequaquam contradicunt. Si enim illam semper iusticie uacasse aliquomodo insinuassent, tunc peccatoris nomen ei attribuendum minime permisissent. 5

[18] ¶ Item. Peccatricem illam Phariseus cuius domum intrauit multa cum indignatione suscepit et quidem propter malorum actuum eius enormitatem, eandemque de illa estimationem aliis fuisse Euangelista non tacuit, dicendo: 'Mulier que erat in ciuitate peccatrix'.¹ At uero de Maria sorore Lazari patenter insinuat quia diligebat eam Iesus. 'Diligebat', inquit, 'Iesus Martham et sororem eius Mariam et Lazarum'.² Vicini quoque eam honori habebant, honoris et officii sedulitatem circa illam impendebant.

[19] ¶ Quia ergo penes illum arrogantem Phariseum multa indignatio aduersus peccatricem illam prius existit, concedamus ut et aliis; ubi 15 tamen facta est circa eam tanta 'dextere excelsi immutatio'³ et morum illius secuta est tanta commutatio, quis astruere conabitur aliorum et ipsius etiam Symonis penes illam non esse commutatam estimationem post auditam de ea Domini tantam testificationem?

[20] 'Propter quod dico tibi', inquit, 'dimissa sunt ei peccata multa, 20 quoniam dilexit multum'.⁴ Scriptum etiam est: 'Ex usuris et iniquitate redimet animas eorum, et honorabile nomen eorum coram ipso'.⁵ Prius inquam execrabile, postea honorabile. Vt enim improbitatem odium et infamia, sic probitatem gratia consequi solet et gloria. Quid tandem in fine ait Dominus ad illam que peccatrix uenerat? 'Fides tua te saluam 25 fecit: uade in pace'.⁶

[21] Exosa uenit; in pace discessit. Si in pace, nil inconueniens dictu quod diligebat eam Iesus. Illam honoris exhibitionem et officii impensam sedulitatem non legimus, sed potius miserationis compassionem indultam animaduertimus. Multi, inquit, ex Iudeis uenerant ad Martham et 30 sororem eius Mariam ut consolarentur eas de fratre suo.⁷ Hic non sedulum aut frequens describitur obsequium, sed ad tempus et pro fratri desolatione consolationis beneficium.

¹ Luke 7:37 ² John 11:5 ³ Ps. 76:11 ⁴ Luke 7:47 ⁵ Ps. 71:14 ⁶ Luke 7:50 ⁷ John 11:31, 45

[22] Quod autem obiciunt, nec enim poterat meretrix statim capit is Domini digna fieri, per ipsum per quem accessum habemus in gratiam istam in qua stamus obsecramus ut considerent quid obiciant et peccatoribus gratie et miserationis diuine confidentiam non adimant. Ardentissima erat eius deuotio, et scriptum legimus quia ‘fortis est ut mors dilectio’.¹ Denique si ad id pensare dignitatem iusticie hominum quis uoluerit, ‘uniuerse’ hominum ‘iusticie quasi pannus menstruate’ in conspectu Domini.²

[23] ¶ Item. Mariam sororem Lazari usquequaque Dominum secutam esse nusquam Euangeliste dicunt; immo Iohannes quando Martham sororem illius ad Dominum uenisse refert, Mariam domi sedere non tacet.³ Lucas uero ubi narrat Dominum ab illis sororibus hospitio susceptum, ‘Martha’, inquit, ‘satagebat circa frequens ministerium; Maria autem sedens secus pedes Domini audiebat uerbum illius.’⁴ Atqui ipse Lucas scribit Mariam Magdalene Dominum usquequaque sequi et de suo illi ministrare.⁵

[24] ¶ In nullo ista sibi repugnare uidemus. Quanto enim audior Maria erat audire uerbum illius, tanto rationabilius esse uidetur eam omnimodo instare ut nusquam uacare ab auditione uerbi illius, usquequaque illum sequendo et semper siue domi siue extra illi adherendo. Ministrare etenim hic accipimus de suo ei ad^a ministerii supplementum aliqua sumministrare. Nam Iudas loculos habens ea que mittebantur portabat, que necessaria erant procurabat, que egenis danda erant distribuebat.

[25] Denique fieri non irreligiose potuit, ut cum frater eius Lazarus infirmaretur, soror et familiares eius propter eam miserint ad exhibendum fratri morienti obsequium et desolande sorori solatium, sicut postea miserunt propter ipsum Dominum ut ueniret, illucque ueniens eam domi sedentem Dominus inueniret.

[26] ¶ Item. Si peccatrix illa seu Maria Magdalene esset Maria soror Lazari, Lucas contrarius esset sibi ipsi. Cum enim narrasset de peccatrice illa, dixit continuo quod quedam mulieres inter quas erat Maria Magdalene Dominum usque ad passionem secute sunt a Galilea. Si peccatrix, inquiunt, illa esset Maria Magdalene, uicinius designasset unam eandem-

^a ei ad: et ab I

¹ Song of Songs 8:6 ² Isa. 64:6 ³ John 11:20 ⁴ Luke 10:39–40 ⁵ Luke 8:2–3; 23:54

que esse una eademque appellationis designatione.¹ Nec id honoris causa factum est, quoniam multo grauius quiddam de illa dixit quam si eam appellasset nomine peccatrix: 'Maria', inquit, 'Magdalene de qua' eiecerat 'septem demonia'.²

[27] Dein, quomodo stare posset ut in Bethania ante sex dies Pasche tunc 5 primo ad Dominum peccatrix illa siue Maria Magdalene accesserit, indulgentiamque promeruerit, cum a Galilea secutam esse Dominum et de suo ministrasse eam Lucas aperte dixerit? Narratio itaque diuersa aliam esse hanc, aliam esse illam, et aliud hoc, aliud esse opus insinuat.

[28] ¶ Cum Psalmista dicat: 'Dixi, confitebor aduersum me iniustiam 10 meam Domino et tu remisisti impietatem peccati mei',³ fideli sensu credimus quia remissionem peccati mulier illa optinuit ex quo poenituit, mala horruit, ad bona se agenda deuouit; sed nulla item necessitate cogimur ut id eam tunc primo fecisse credamus quando in Bethania ante sex dies Pasche cum unguento ad Dominum accessit. 15

[29] Nam rationi quidem satis consentaneum existit, nec ullus aduersantium sibi Scripturarum locus contradicit quod aut idem opus bis fecerit, aut quod malorum suorum consideratione compuncta et audiendi uestibum optinende salutis auida, primo autem Dominum secuta fuerit de suis facultatibus ministrando ei, dein eo ueniente ad passionem, illa 20 exhibuit circa eum obsequia, tam ad consummatam delictorum satisfactionem quam ad sepulture ipsius Domini commendationem.

[30] 'Preuenit', inquit, 'unguere corpus meum in sepulturam.'⁴ Quod autem Euangelista de ea locuturus ait, 'mulier que erat in ciuitate peccatrix',⁵ iccirco eam ex actuum preteritorum enormitate designat, ut 25 potiorem circa poenitentes gratiam Dei commendet. Nec aduersatur quod ita subiungit: 'Et factum est. Deinceps et ipse iter faciebat per ciuitates et castella predicans et euangelizans regnum Dei et duodecim cum illo, et mulieres aliquae que erant curate a spiritibus malignis et infirmitatibus, inter quas erat Maria Magdalene de qua eiecerat^a septem 30 demonia.'⁶

^a exierant added above line I

¹ Luke 8:2-3 ² Luke 8:2 ³ Ps. 31:5 ⁴ Mark 14:8 ⁵ Luke 7:37 ⁶ Luke 8:1-2

[31] Illam quippe poenitentis actionem inseruit ea ratione inductus qua premiserat Dominum propter Iohannem Baptistam tunc in carcerem positum turbas increpasse dicentem: ‘Cui ergo similes dicam homines generationis huius? Venit enim Iohannes Baptista neque manducans 5 carnem neque bibens uinum et dicitis, demonium habet. Venit Filius Hominis manducans et bibens, et dicitis, Ecce homo uorax, amicus publicanorum et peccatorum.’¹

[32] Quod ut exemplo approbaretur, subnexuit Euangelista peccatricem illam ad Dominum accessisse atque ab illo satisfactionem eius benigne 10 susceptam fuisse. Dein ad ordinem rerum gestarum rediens, ‘Deinceps’, inquit — hoc est postquam Iohannem in uincula retrusum audiuimus, non postquam peccatrix illa ad eum sic accessit — ibat ‘per ciuitates et castella et XII cum illo et mulieres aliique, inter quas erat Maria Magdalene’,² cuius poenitentie satisfactionem uel anticipando prelibau- 15 erat, uel idem ab eadem bis factum intelligi uolens, ordine suo tunc dixerat.

[33] Dicendo ‘De qua septem demonia exierant’,³ cum ubi uel quando 20 hoc de illa sit factum alibi nusquam insinuat et tamen factum esse commemorat, dat intelligi peccatricem illam cuius poenitentiam scrip- serat et de qua Dominus ipse dixerat: ‘Dimissa sunt ei peccata multa quoniam dilexit multum’;⁴ Mariam Magdalenen fuisse de qua nunc quoque commemorat septem demonia exisse, hoc est omnem in ea uitiorum enormitatem et peccatorum numerositatem curatam fuisse.

[34] Quoniam ergo una eademque est in appellationis designatione 25 significatio, una eademque femina esse potest de qua fit utraque narratio. Illam uero demoniorum expulsionem beatus Gregorius sine ulla ambiguitate dicit delictorum omnium emundationem. Hunc rerum ordinem quem diximus, Marcus euidentius aliquantis per ponit, sic inquiens: ‘Postquam autem traditus est Iohannes, uenit Iesus in Galileam predi- 30 cans Euangelium regni Dei.’⁵ Plane non prorsus eadem Lucas in hoc negotio et alii narrant, nulla tamen inter eos existit contrarietas.

[35] Moris equidem est scriptorum quod ea que ad intentionis sue negotium pertinent aliis omissis sola assumunt. Matheus qui Ebreis Euangelium scripsit,⁶ ubi memorat Dominum ad passionem uenire,

¹ Luke 7:31–4

² Luke 8:1–2

³ Luke 8:2

⁴ Luke 7:47

⁵ Mark 1:14

⁶ Matt. 21:7

super asinam — per quam populus ille significabatur — eum refert sedisse; alii uero qui gentibus scripserunt, eum sedisse super pullum asine¹ — per quem effrenis ille populus figurabatur — dixerunt.

[36] Nec sibi sunt contrarii, quia nec ille quod tantum super asinam, nec isti quod tantum super pullum asine sederit innotuerunt. Hoc ipsum fit, 5 inquam, pluribus aliis. Ut igitur in multis aliis negotiis agunt, cum^a eadem narrent, quisque pro sua intentione quedam interset, reliqua omittens que alius interset cetera omittit; sic in hoc negotio Lucas poenitentium formam in ea muliere designans, ea tantum que poenitenti sunt proponenda describit, alii aliud intendentis ea tantum scribunt que 10 proposito sue intentionis congruunt.

[37] Nam mulier illa typum gessit, non modo poenitentium, uerum et eorum qui fructus dignos poenitentie agunt, qui prouidentes bona non tantum coram Deo sed coram extremis etiam quibusque fidelibus tanquam caput et pedes Domini unguento perfundunt, obsequii eis 15 impendentes honorem et beneficii opem, ex cuius odore domus impletur, quia bone uite eorum fama usquequa refertur.

[38] ¶ Itaque cum nullam rationis approbationem opponimus necessariam, aut Scripture sacre auctoritatis alicuius euidentiam, teneamus quod dixerit priores, doctiores, qui probabilis id nosse potuerunt, ne 20 punienda temeritate transgrediamur terminos patrum nostrorum. Sed illam peccatricem Mariam Magdalenen fuisse dixerunt, alii aperte et quibus non est facile contradicendum, alii ueris quibusdam aut uerisimilibus coniecturis hoc intelligi posse reliquerunt; nulli uero id aliquomodo contradixerunt. 25

[39] Quia igitur salua fidei religione et sine ulla Euangeliorum inconuenientia id teneri potest, donec aut per euidentius Scripture testimonium aut persone maioris iudicium refellatur, quod dixerit tenendum est, cum nulla obiectio obscura in hac re occurrat nobis que illos latuerit aut cuiusuis hominem sollertia in Scripturis. Multa quippe ex Euangeliis fide incon- 30 cussa tenemus que nulla tamen Euangelistarum auctoritate sed sola priorum assertione indubitanter habemus.

^a que cum I

¹ Mark 11:7; Luke 19:30

[40] Nam Matheus qui solus magos ad Dominum adorandum scribit uenisse, quot fuerint minime scribit, uniuersa tamen ecclesia tres illos non dubitat extitisse, nulla alia hoc astruens rationis necessitate, nisi quia sic maiores et priores dixerunt. Nam propter tria munera, aurum, thus et 5 mirram hoc astrui non potest: tam bene enim fieri potuit — nec ulla Euangeliorum auctoritas contradicit — ut quisque eorum hec tria simul, quam ut singuli singula obtulerint.

[41] Nec solum hoc in Euangeliis, uerum et in aliis tam diuinis quam secularibus litteris persepe inuenitur, quod commentator dicit multa 10 aliunde cognita que in textu Scripture nequaquam reperiuntur inserta, neque ulla proinde falsitatis culpa annotatur, dummodo non fiant textui Scripturarum contraria ea que dicuntur.

3 *De Angelo Perdito*

MS: L London, British Library, Additional 8166, ff. 18^v–22^v

Boston of Bury says there was a copy of the *De Angelo Perdito* at Brinkbourne.¹

¹ Robinson, p. 53.

[DE ANGELO PERDITO]

[1] INTERROGATIO: De angelo perdito Veritas dicit in Euangilio: ‘In ueritate non stetit.’¹ Quero igitur quomodo istud accipiendum sit. Si enim numquam fuisse in ueritate, minime culparet eum Dominus quia non stetit in ueritate. Fuit ergo aliquando in ueritate. Esse autem in 5 ueritate est cognoscere que sunt esse, et que non sunt non esse.

[2] Nam estimare que non sunt esse, aut que sunt non esse, non est esse in ueritate, sed est esse in falsitate.² Perditus ergo angelus quamdiu in ueritate fuit, uel tamdiu in beatitudinis cognitione fuit. Quare igitur non stetit? Aut propterea non stetit quia stare non uoluit, aut propterea non 10 stetit quia stare non potuit.

[3] Sed qui in beatitudine non uoluit stare, reuera qui beatitudo esset, ignorabat. Quis enim non amens non uult esse in sufficientia voluntatis sue? Qui ergo in beatitudine non uoluit stare, profecto ignorabat quid beatitudo erat.

¹ John 8:44. On the passage which follows, cf. Anselm, *De Casu Diab.*, ii–iii (S i, pp. 235–40) ² Cf. Anselm, *De Veritate*, iii (S i, p. 180), on truth of thought

[4] Non igitur beatus, sed miser atque miserabilis creatus est, qui tante rei, hoc est beatitudinis, nescius atque ignorans creatus est. Quod si stare uoluit, et stare non potuit, qua re culpatur, qua censura iustitie damnat?

[5] Apostolus quippe quosdam qui estimabant se habere non a Deo sed a 5 se gratiam et studia uirtutum, arguit obiurgando dicens: 'Quid enim habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?'¹

[6] Perditus ergo angelus perseuerantiam boni non habuit, quia Deus non dedit. Cur ergo exigit Deus ab eo id quod non accepit, et non accepit quia 10 Deus non dedit? Postremo casus Diaboli in Deum uidetur sic posse retorqueri, quod nefas est ut credat aliquis.²

[7] ¶ Denique aut Diabolus liberum uoluntatis arbitrium non habuit, quia non potuit uelle quod necessarium erat uelle, hoc est ut uellet stare in ueritate; aut contra liberum arbitrium uiolentia fuit aliqua, que 15 uiolentior existens rationis potentiam oppressit. Quodlibet horum accipi- amus, longe a Diabolo culpam remouemus.

[8] ¶ RESPONSI: Pace tua dictum sit, res confuse ac permixte ponis, et ideo rerum consequentias confundis. Ponamus exemplum Apostoli quod posuisti, et debito ordine prosequamur illud. 'Quid habes quod non 20 accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quia non acceperis?'³

[9] Concedimus quia nil boni homo, nil boni angelus habet quod non accepit, quia omne bonum a Deo est.⁴ Et quia Diabolus nil boni a se habebat, nil quippe habebat quod non acceperat; gloriatus quia non acceperit, tribuens sibi non Deo quod habebat non a se sed a Deo, ideo 25 peccauit, et iure damnatus extitit, uolens a se non a Deo obtainere que Dei erant, et a Deo sibi concessa erant.

[10] Diabolus igitur perseuerantiam boni non habuit, non quia habere non potuit, sed quia habere non uoluit. Nec propterea non habuit quia Deus non dedit (Deus enim dedit, et ille accepit), sed quia in eo quod 30 accepit et habuit, perseuerare non uoluit.

¹ 1 Cor. 4:7 ² Anselm introduces the question 'can God be blamed for the fall of Satan?' in the first chapter of the *De Casu Diab.* (S i, pp. 233-5) ³ 1 Cor. 4:7 ⁴ Cf. Anselm, *De Casu Diab.*, i (S i, p. 234)

[11] ¶ Aliud quippe est uti ratione, aliud posse uti ratione. Sic quoque aliud est perseverare, aliud posse perseverare. Omnis utens ratione est potens uti ratione, et omnis perseverans potest perseverare; non tamen utitur ratione quisquis potest uti ratione; abutitur enim aliquando; et non perseverat quisquis potest perseverare; deficit enim plerumque ab incepto.¹

[12] Et aliud est posse, uel non posse uti ratione, et aliud est posse uti, uel non uti ratione. Illud enim quod non potest uti ratione, irrationale, uel non rationale existit; rationale uero esse potest, etiam si aliquando abutitur ratione. Sic igitur aliud est posse, uel non posse perseverare, et 10 aliud posse perseverare, uel non perseverare.

[13] Diabolus igitur quia potuit perseverare et non perseverare, rationalis quippe existens, ad utrumlibet se habebat; quis, inquam, potuit et non uoluit, peccauit, et iure damnatus fuit. Vt ergo propositam questionem sufficientius explicemus, que dicta sunt discutienda replicemus.

15 [14] ¶ Si perditus, inquis, angelus fuit in beatitudine, et in beatitudine non stetit, aut propterea non stetit quia stare non uoluit, aut quia non potuit. Sed quodlibet horum extiterit, non beatus sed miserabiliter miser fuit, quia uel nimie ignorantie, uel nimie erat obnoxius inpotentie.

[15] Hec tua dicta sunt, atque satis conuenienter dicta sunt. Salua igitur 20 potiori ratione, et Scripture sacre auctoritate, ad ista respondemus, nec contra seu rationem seu fidem arbitramur esse quod respondemus.

[16] Diabolus in beatitudine fuit, et quid beatitudo esset non ignorauit, et propterea quia non ignorauit quid beatitudo erat, in beatitudinem quidem stare uoluit; sed ordine prauo² id uoluit, subiciens que anteponenda erant, et anteponens que subicienda erant, uolens se facere equalem Deo qui equalis Deo non erat,³ et propterea peccauit.

[17] Et quia non ignorans sed sciens, nec nolens sed uolens, nec ulla necessitate coa[c]tus, sed concessa liberi arbitrii potestate abusus peccauit, propterea peccauit peccato inexcusabili.

30 [18] Beatus ergo creatus est et in beatitudine. Hoc est, in ueritate non stetit, non quia non uoluit stare, sed quia praeceps uoluit stare; quod uero praeceps uolebat ut obtinet, quia iustitia non permisit, nec permittere

¹ Cf. Anselm, *De Casu Diab.*, iii (S i, p. 237) ² Cf. Anselm, *Epist. de Sacramentis Ecclesiae*, iii (S ii, p. 242) ³ Cf. Anselm, *De Casu Diab.*, iv (S i, pp. 240-2)

iustum fuit, propterea Diabolus, et quod iniuste uoluit optinere non potuit (non enim est aliqua fortitudo contra Deum) et quod habebat unde iniuste gloriabatur iuste omnino perdidit, et sic: 'Iustus Dominus in omnibus uiis suis'.¹

[19] Angelus, inquam, perditus se ad utrumlibet habuit, quia uti et abuti ratione potuit. Quia igitur concessam potentiam utendi ratione non uoluit seruare, iure amisit posse uti ratione, et optinet, nec tamen non posse uti ratione.

[20] ¶ Consumentiales^a uero angeli, qui pari natura se ad utrumlibet habebant, nam et uti et abuti ratione non minus poterant, quia potentiam utendi ratione seruauerunt, iam non posse abuti ratione omnino iuste optimuerunt, et propterea in eternum beati sunt; Diabolus uero eternaliter factus est miser. Diabolus ergo perseverantiam boni non ideo non habuit quia non accepit; nec propterea non accepit quia Deus non dedit, nam Deus dedit et ille accepit; sed quia quod accepit non uoluit^b seruare, quia ordine prauo et contra Deum uoluit seruare.²

[21] Dedit enim Deus Diabolo posse perseverare in bono, et posse stare in hac ueritate, quia Deus maior est eo, et ille minor Deo; sed in hac ueritate non uoluit stante perseverare, quia primus mendatii estimator extitit, estimans non esse quod erat, et esse quod non erat, scilicet se non accepisse a Deo quod acceperat, et se posse fieri equalem Deum quod esse non poterat.

[22] Et quia huius mendatii ab ipso initium extitit, propterea Dominus in Euangeliu dicit: 'Mendax est et pater eius', hoc est excogitando, 'genitor eius mendatii'.³ Nam cogitationem cordis solemus dicere uerbum uel problem mentis.

[23] ¶ INTERROGATIO: Donec potior ratio uel Scripture sacre apertior mihi auctoritas occurrat, concedo que dicis. Sed cum Deus sit optimus (Deus enim est quo nichil melius excogitari potest)⁴ quare suum est ut que ab eo fiunt omnia sint optima; cum, inquam, res ita se habebat, quero quare Diabolum Deus talem fecit ut peccare posset.

^a Cunsubstantiales L ^b noluit L

¹ Ps. 144:17 ² Cf. *Epist. Walteramni ad Anselmum* (S ii, p. 237) ³ John 8:44 ⁴ Cf. Anselm, *Pros.*, ii (S i, p. 101)

[24] Melius enim illi fuisse ut etiam creatus non fuisse quam ut talis creatus fuisse, qui peccare posset, sicut de Iuda perditore Dominus dicit in Euangeliō: ‘Melius illi erat si natus non fuisse homo ille.’¹ Quare ergo quod melius erat Deus non fecit, hoc est ut Diabolus non fieret, et 5 quod deterius erat fecit, hoc est, ut ille fieret.

[25] ¶ **RESPONSIΟ:** In opaca prorsus loca uenimus, et unde uix exire poterimus. Primum igitur considerandum nobis est quid est posse.² Nam sepe abutimur hoc uerbo seu nomine, hoc est ‘posse’. Si enim quod est posse non attendimus, aut Deum non omnia posse fatebimur aut 10 Deum posse mori confitebimur.

[26] Sed ad id quod quesisti redeamus, scilicet utrum melius sit non fuisse Diabolum, quam fuisse talem ut peccare posset. Aut omnis, inquam, creatura irrationalis erat creanda et Deus ita solitarius esset, ut creatura nulla ad Dei imaginem facta existeret,³ creatura nulla Deum cognoscet; aut quedam rationalis, quedam creanda erat irrationalis. 15

[27] ¶ Nil autem nostra interest quare illa rationalis, quare ista irrationalis creata sit. Habet enim: ‘potestatem figulus luti de eadem massa aliud quidem uas in honorem, aliud facere in contumeliam’.⁴ Si ergo rationalis creatura melior est quam irrationalis, melius est ut optimus 20 Creator principium creationis sue faceret in meliori rerum ordine, hoc est ut angelum faceret rationalem quia natura melior est quam irrationalis, quia hoc natura deterior est.

[28] Bonus ergo Creator fecit quod facere debuit, quia quod melius erat fecit, nec iustum erat ut primus faceret quod deterius erat, quia sic ab eo sumeret 25 initium iniustiti[e]. Iustitia quippe est ut faciat quisque quod facere debet.⁵

[29] Creator igitur talem Diabolum fecit qualem eum fieri ab optimo Creatore iustum fuit; Diabolus uero non quod fecit debuit facere, non quia non potuit, sed quia non uoluit; nec quia non uoluit, sed quia ordine prauo et contra Deum id uoluit.

30 [30] Reuera Diabolo melius esset, ut omnino non esset, quam ut talis esset, qualem se ipse fecit; sed quantum ad creationis attinet dignitatem, omnino melius est ut sit creatus rationalis quam non rationalis. Absit enim ut

¹ Matt. 26:24 ² Cf. the treatment of *facere* and *posse* in Southern and Schmitt (eds.), *The memorials of St Anselm*, pp. 337–50 ³ Gen. 1:27 ⁴ Rom. 9:21 ⁵ Anselm, *De Veritate*, xii (S i, p. 192)

[31] Creator in creatione sua peccet uoluntate sua, facie[n]s quod facere non debet, ne creatura peccet ab utendo ratione sua, nolens facere quod facere debet. Non igitur iure Diaboli casus in Deum retorqueri^a potest, quia nullo modo cadere potuisset, si stare uoluisset. Non alter impulit, uerum seipsum ille uoluntate sua depulit, et iccirco peccauit peccato 5 inexcusabili, et damnatus sine ullo determino temporis.

[32] ¶ INTERROGATIO: Videtur mihi probabile quod dicis. Sed quia circa hoc negotium uersatur questio de gratia Dei et libero arbitrio, uellem ut adhuc intermittamus que proposuisti de posse et disputemus interim de hac questione. 10

[33] RESPONSI: Fixemus Scripture sacre funibus anchoram¹ nostre disputationis, ne humani conatus ingenii aliquo teritatis turbine auellatur a fidei catholice portu, atque per undas erroris agitatus ad enorme mortis precepitum demergatur. Dicit Apostolus in quo Christus loquebatur sicut ipse dicit: ‘An experimentum uultis eius qui in me loquitur 15 Christus’,² dicit, inquam, ipse Apostolus in Epistola ad Romanos: ‘O homo, tu quis es qui respondeas Deo?’³

[34] ‘Cui uult miseretur, et quem uult indurat.’⁴ Et Psalmista loquitur ad Deum in Psalmo: ‘Misericordia tua subsequetur me omnibus diebus uite mee.’⁵ Et in alio loco: ‘Deus meus misericordia eius preueniet me.’⁶ 20

[35] ¶ INTERROGATIO: [S]i ergo ad salutem gratia Dei nos preueniret, et eadem gratia Dei nos sequitur, et ita eius ope ex necessitate indigemus omnibus diebus uite nostre, quid operatur ad salutem liberum arbitrium?

[36] Si potest operari salutem sine gratia Dei, quomodo est accipendum quod dicit Veritas in Euangeli: ‘Sine me nichil potestis facere’?⁷ Et 25 illud Apostoli: ‘Cui uult miseretur, et quem uult indurat.’⁸ Si uero nichil operatur, unde meritum? At qui sua cuique Deus reddit merita, sicut Deo dicit Psalmista: ‘Quia tu reddes unicuique iuxta opera sua.’⁹

[37] ¶ RESPONSI: Ita, inquam, se habet huius questionis connexio, et dissolu^b oportet. Itaque attende. Nulla necessitate, sed ingenita bonitate 30 sua creauit Deus omnia.

^a retrorquere L ^b dissolu L

¹ Heb. 6:19 ² 2 Cor. 13:3 ³ Rom. 9:20 ⁴ Rom. 9:18 ⁵ Ps. 22:6 ⁶ Ps. 58:11
⁷ John 15:5 ⁸ Rom. 9:18. This is one of Anselm's favourite texts in his own discussions of the problem of reconciling free will with grace, predestination and divine foreknowledge ⁹ Ps. 61:13

[38] Cuius uero gratia creati sumus, eius gratia et uirtute subsistimus, eius gratia et uirtutis omnipotentia continemur, quia nullus extra eum nobis subsidii est locus; quia, inquam, ex ipso sunt omnia quia creauit omnia, per ipsum omnia quia uirtute sua regit omnia, in ipsum omnia quia extra 5 eum non est locus; nec aliis extra eum Creator ac Deus, propterea misericordia eius preuenit, comitatur et subsequitur nos omnibus diebus uite nostre; et propterea sine eo nichil possumus facere.

[39] Quia uero quamuis preueniente gratia Dei Deus dedit potentiam homini utendi et non utendi ratione, cum homo uult et utitur concessu 10 sibi a Domino munere rationis diligendo Deus sicut debet, diligendo proximum sicut debet, faciens quod facere debet; hoc ipso mereretur exigente iustitia ut erga eum Deus faciat quod facere debet, diligat diligentem, exaudiat inuocantem, querenti ab eo opem auxilii, sit adiutor in tribulationibus que inuenerunt nos nimis.

15 [40] Denique si homo non uult uti, imo abutitur, concessu sibi a Deo munere rationis, omnino Deo fecerit iniuriam, respuens munificentie illius beneficentiam; et hoc ipso exigente iustitia meretur supplicium et penam.

[41] Cum igitur tota generis humani massa sit maledicto et morti 20 obnoxia, cui uult miseretur et cui non uult¹ non miseretur. Si nulli faceret misericordiam, in nullo esset misericors. Si omnibus misericors esset, in nullo iudex existeret. Igitur letari potest saluatus de misericordia, iure conqueri non potest dampnatus de iustitia.

[42] Et quia sicut Scriptura dicit: ‘Nescit homo utrum misericordia 25 dignus sit an odio’,¹ instet orando in ueritate, faciendo quibuscumque modis potest facere ut sit ille cui Deus uelit misereri. Prope est enim Dominus omnibus inuocantibus eum non in falsitate, uel in simulatione, sed omnibus inuocantibus eum in ueritate.

[43] ¶ **INTERROGATIO:** Si rationalem creaturam fecit Deus ad imaginem 30 suam, et rationalis creatura potest uti, et non uti, ratione quia an Deus dici possit, quia possit non uti ratione seu bonitate sua.

[44] ¶ **RESPONSIO:** Si posse non esse potest appellari posse, dico quia Deus, si uult, potest priuari ratione uel bonitate sua. Sed quia posse non

¹ Eccles. 9:1

esse non est posse sed non posse, propterea dico, quia Deus non potest priuari, uel non uti bonitate sua, et istud quod dicimus non posse, dici ueracius potest posse quam non posse. Posse quidem utimur equiuoce.

[45] Aliquando enim cum dicimus nos aliquid posse, significamus potentie nostre efficientiam in alium, aliquando efficitre alterius potentie 5 in nobis effectum. Nam cum dico ‘possum occidere illum’, significo potentie mee efficientiam, et transitionem. Cum uero dico ‘possum occidi ab alio’, significo in me potentie illius effectum.¹

[46] Et propterea dicitur me id posse, quia facio alium in me id posse. Impotentia quippe mea est causa, ut efficientiam suam, illius in me possit 10 operari; potentia potest igitur Deus quidquid uult, transferendo potentie sue efficientiam ad omnia que uult.

[47] Non potest non esse, uel abuti bonitate sua, quia nichil est cui potentia illius cedat, quoniam nichil est quod eius potentie obsistat, et ideo reuera omnipotens est, quia nulla uis aduersus illum potens, uel 15 aliquid efficiens est.

[48] ¶ INTERROGATIO: Non infitior, qui inacutius aut perspicacius queat inde disputare aliquis, sed donec illud occurrat sufficit mihi quod dicis. Reuera enim ‘posse mori’, uel ‘non esse’, potius est ‘non posse’ quam ‘posse’, et quoniam ‘posse’ dicimus et cum possumus aduersus alium, et 20 cum aduersus nos potest alius, nam dicimus nos et uerberare alium, et ab alio uerberari posse, uidetur mihi reuera sicut dicis; quia diuersa significatione utimur hoc uerbo seu nomine ‘posse’.

[49] His ergo se ita habentibus, de gratia Dei et libero arbitrio quomodo alterum non remouet alterum uideo; sed de prouidentia Dei [et] libero 25 arbitrio quomodo alterum non remouet alterum non uideo. Magna dixere magni doctores de hac magna questione,² sed opus esset, ut inde mihi aliquid diceres et compendiose.

[50] Si prouidentia Dei non fallitur, liberum arbitrium nichil operatur. Quamuis enim res quedam fiunt ex necessitate, quedam ex uoluntate, 30 uitari nullo modo potest futurum esse uel non esse, seu ex uoluntate seu ex necessitate, quod Dei prouidentia prouidet futurum esse, uel non esse.

¹ Cf. Anselm, *De Veritate*, v and viii (S i, pp. 181–3, 188)
Anselm, *De Casu Diab.*, xxi (S i, p. 266)

² Cf. famossissima quaestio:

Quid uero mea interest utrum fiat ex uoluntate an ex necessitate; necesse est ut fiat seu ex uoluntate seu ex necessitate quod Deus prouidet futurum esse. Alioquin falleretur prouidentia Dei.

[51] ¶ **RESPONSIO:** Si permittas me pedetemptim progredi, temptabo sacre 5 auctoritatis baculo quo ingredi posimus et egredi, et sic tutius progrediar quia sentiens lapidem [offensionis]¹ continebo disceptationis gressum, et illesum fidei remouebo incessum. Constat quia prouidentia Dei prouidet quicquid futurum est, et futurum est quicquid prouidentia Dei prouidet.

10 [52] Constat quia que futura sunt, quedam ex necessitate, quedam ex uoluntate, futura sunt, et tamen, sicut dicis, ex necessitate fit nec uitari potest, futura uel esse uel non esse, que prouidentia Dei prouidet futura uel esse, uel non esse.

[53] Tractemus hoc negotium circa minus exemplum. Video, inquam, te 15 scribere. Si concedis, concludam, ergo necesse est te scribere, et te id concedere opportet, quamvis non est necesse te scribere quia non scribis ex necessitate.²

[54] ¶ Videamus igitur qua in parte necessitas ista se habebat, utrum in 20 rebus an in rerum connexionibus. Aliud est enim si te video scribere, necesse est consequi te scribere, quod non facis ex necessitate sed lib[e]ri arbitrii potestate; et aliud est ‘necesse est te scribere’, hoc est ‘sive uelis sive nolis necesse est te scribere’.

[55] Nec meum uidere dat tibi ullam necessitatem scribendi, uel non scribendi, seu bene scribendi, seu male scribendi. Et tamen quicquid 25 horum feceris, dum te video illud facere, necesse est consequi quia facis, et quia bene seu male facis, uidelicet facere uis.

[56] Videre uero hominis falli potest, et ideo aliquando non est ita in re sicut estimamus non uidere;³ sed uidere Dei quantum ad diuinum contuitum, prouidere Dei quantum ad humanum intuitum attinet, falli 30 non potest, et ideo quicquid Deus prouidet futurum est, nulloque modo prouidentia inmutat quam rebus quas condidit dedit naturam. His ut sint ex necessitate, illis ut fiant ex uoluntate.

¹ Isa. 8:14; Rom. 9:32–3; 1 Pet. 2:8

² Cf. Anselm, *De Concordia*, I. ii (S ii, p. 249)

³ Cf.

Anselm, *De Lib. Arb.*, xii (S i, p. 224), on seeing correctly

[57] ¶ **INTERROGATIO:** Quia perimit angelus, homo creatus est ut restitueretur angelorum numerus, sicut scriptum est: 'Statuit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel.'¹ Que ergo ratio est quod ex hominibus angeli sunt restituti, et ex angelis angeli non potuerunt restituti?²

[58] ¶ **RESPONSIO:** Paucis respondeo: fecisset hoc Deus, si uoluisset. 5 Voluisset si ratio ulla fuisse. Quia uero non fuit ratio ut id facet, propterea non fecit. Determinari tamen oportet quod dicis.

[59] Aliud enim est angelos restitui, scilicet ut qui perierunt salui fiant,³ et aliud angelos restitui, scilicet ut eorum qui perierunt numerus restituantur; uerum que expiatio fieri posset ut peccatum eorum expiari posset? 10 Per aliquem medium extrema coniungi et per aliquem medium contraria oportet copulari.⁴

[60] Sed huius expiationis mediator nullus esse potuit, quia multis ex causis peccatum illud ueniale non fuit. Angelus enim quem Diabolum dicimus, a Deo conditus, et optimus in suo genere erat a Deo conditus. 15

[61] A nullo seductus, nulla necessitate impulsus, sed propria uoluntate inductus, iniuste atque contumeliose in Deum egit, quia Deum deponere sategit. Deus enim super omnia est quia est ab eo omne quod est. Qui ergo se Deo equalem et Deo parem uult facere, Deum super omnia non esse uult facere. 20

[62] Diabolus uero id excogitauit facere: 'Ero', inquit, 'similis Altissimo.'⁵ Deus igitur si hanc iniuriam sine satisfactione condonaret, aut non potens aut non iustus existeret. Et quia neutrum de Deo debet estimari, iustum non erat ut quorum malitia expiari non poterat, ex eis restitueretur perdita eorum natura. 25

[63] ¶ Nam ita hec transgressio, et transgressionis sedatio procedere posset ad infinitum. Aliunde ergo restituendus eorum erat numerus, ex natura scilicet humana, quam Deus condidit, ut et ordo creature rationalis per hominem completeretur, et numerus angelorum qui perierunt per hominem suppleretur.⁶ 30

¹ Deut. 32:8 ² Cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. xvi-xvii (S ii, p. 74-84) ³ Cf. Anselm, *De Casu Diab.*, xvii (S i, p. 262) ⁴ Cf. Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis Peri Hermeneias*, I. iv, v, viii (ed. C. Meiser (Leipzig, 1877), pp. 65-6, 75, 102) ⁵ Isa. 14:14 ⁶ Anselm, *Cur Deus Homo*, I. xvi-xviii (S ii, pp. 74-84)

[64] Primam unitatem sibi soli Deus uindicauit, quia Deus unus et singulariter unus (quoniam singulari simplicitate semper est idem et unus) quemadmodum unitas cum sit genetrix prolixe pluralitatis, in tantum eiusdem nec mutabilis substantie est, ut cum se ipsam multiplicat, 5 a prioris quantitatis forma non discrepet.

[65] Rationalis uero creatura secundam unitatem sibi obtinuit, quia sub denario numero discretiones ordinum accepit. De his unitatibus de huiusmodi formis numerorum atque procreationibus non est inutile nosse, si sacras litteras et in sacris litteris posita numerorum mysteria 10 desideramus nosse.

[66] ¶ INTERROGATIO: Quomodo igitur dicitur de Deo quia Deus est unitas, si unitas est numerus; cum Deus sit unitas, quero utrum Deus sit numerus. At qui unitas est numerus.^a Nam si unitas non est numerus, singularis perit numerus. Si uero Deus est numerus, erit Deus par aut impar numerus?

15 [67] Denique si Deus est unitas, erit Deus binarii pars media; te[r]narii pars tercia, quia unitas binarii pars media, te[r]narii pars extat tercia. Multa sequuntur, que multum inconuenientia esse uidentur. Quod si Deus non est numerus, non est unitas.

[68] ¶ RESPONSI: Nomina et uerba et alia rerum uocabula quibus 20 utimur, ad placitum eorum quia ea imposuere significant ea que significare uolumus. Quippe eorum que sine complexione dicuntur, singulum significatur ad placitum, uel substantiam uel quod in substantia existit, uel quod circa substantiam consistit.

[69] Cum igitur eorum que sensibus nostris subiacent Deus nichil est, nec sub 25 aliquo nostre locutionis usu aliquid eorum que dici debent de Deo assumi potest; propterea cum aliquid uolumus de Deo signifi[ca]re, quia nomina et uerba non habemus quibus ea proprie significare possimus, eorum penuria mutuamus ea que nostre locutioni sunt attributa; nec mirum si aliquando eorum abutimur significatione, quoniam ab illis est longe aliena.

30 [70] ¶ Deum esse dicimus sed illud est esse Dei aliud est quam nostrum esse. Deum uidere, Deum audire dicimus, sed uidere Dei, audire Dei longe aliud est quam uidere nostrum et audire. Deus ergo est unitas, sed non est ista nostra numerabilis unitas.

^a numerus **L**

[71] Verum ad illius uere unitatis formam, quia quicquid in Deo est unum est, ista nostra existit unitas, quia licet circa eam relationum uarie sumantur habitudines, nulla eius essentie facta alteratione semper una et eadem manet unitas.

[72] Siue enim semel unum dicatur, seu bis, aut ter unum apponatur, nec 5 magis nec minus est unum per se dictum, quam in copulatione positum. Non enim magis, uel minus est unitas, siue sit sola et semel posita, siue millenarii computetur pars millesima,^a hoc est semel unum uel milies unum.

[73] Vnde aliis quoque de causis ad diuine unitatis formam nostra existit unitas. Sicut uero illa singularis unitas est procreatrix omnium que sunt, 10 non ex seipsa sed a seipsa, ut ista nostra unitas non a seipsa sed ex seipsa numeros omnes procreat; quia ab unitate fit omnis numerus.

[74] Est enim numerus unitatum collectio, et par numerus est qui habet pares unitates, impar qui habet impares unitates.

[75] ¶ Eadem questio et solutio fieri potest de ueritate. Nam Deus ueritas 15 est, et celum moueri ueritas est, nec tamen ista ueritas quia celum mouetur Deus est, nec etiam ista ueritas, quia Deus est ueritas, Deus est.

[76] Aliud enim est ‘Deus ueritas est’, et aliud ‘ueritas est quia Deus ueritas est’. Sicut ergo ueritas que Deus est eterna et incommutabilis est, ita ueritas, quia Deus ueritas est, eterna et incommutabilis est. Nam Deus 20 sempiternus est, et consempiternum est uerum esse, quia Deus est.

[77] Veritas uero quia celum mouetur, non fuit quando celum non erat, et si celum aliquando non mouetur, non est ueritas quia celum mouetur. Igitur ad formam illius ueritatis que incommutabiliter ac semper ueritas est, modo suo existit ueritas que in rebus ac de rebus quibusque creatis 25 est, sed differt tamen, quantum ab incommutabili commutabile differt.

[78] ¶ Itaque numerum fecit Deus, quia unitas que numerus est non est Deus. ‘Et in numero, mensura et pondere omnia fecit Deus.’¹ Omnia enim creaturarum que sunt, que fuerunt et que erunt, certus atque determinatus Deo est numerus, ipse quoque numerus qui nobis est 30 innumerabilis et infinitus, Deos est numerabilis et finitus.

^a mellesima L

¹ Wis. 11:21

[79] Certa quoque habitudinis specie cognita Deo existit proportio dimensionis et ponderis cuiusque rei. Nouit Deus quanta sit longitudo, latitudo, et altitudo terre, quanta maris, quanta celi, et cum eis quanta sit omnium que sunt in eis.

5 [80] Item nouit Deus quanti ponderis existat ligni uermiculus, et quanti mons Olimpus et quanti ponderis sit terra, mare, celum, et cum eis omnium que in eis sunt. Certa enim dimensione nouit Deus, qua proportionis habitudine, uel quantitatibus lineis, uel compensatione ponderis queat conferri magnitudo celi et magnitudo terre, nec solum 10 magnitudo celi et magnitudo terre, uerum magnitudo celi et magnitudo uermiculi terre.

[81] Ipse uero immensus existit, et incomprehensibilis, et incircumscrip-
tus. Omnis enim creatura circumscripta est; solus Creator incircumscrip-
tus est. Incircumspectum est quod cum sit unum et idem numero,
15 diuersis locis atque temporibus non per partes sed totum simul est.

[82] Qui enim non potest simul habere heri et hodie, non potest simul esse
heri et hodie. Deus uero quia semper et ubique totus est, propterea solus
incircumspectus est, cui honor et gloria per omnia secula seculorum.
Amen.

4 *De Spiritu Sancto*

MS: **QQ** London, British Library, Cotton Vespasian A. XIV, ff.
109–110^v

Edition of a few excerpts: Robinson, p. 71.

[DE SPIRITU SANCTO]

[1] Domino et patri reuerendo ecclesiarum Anglie pastori A., frater G.,
abbas Westmonasterii, quicquid rectori subditus potest iocundius.

[2] ¶ De sacris paginis undecunque apud nos sit questio; controuersie
finis est ut determinationi uestre nostra committatur altercatio. Querunt
1 aliqui de Spiritu Sancto, non id an Deus sit (nam omnes Christiani
credunt quia Deus est Pater, Deus est Filius, Deus est Spiritus Sanctus)
sed qua relatione seu habitudine Sanctus Spiritus dicatur Patris et Filii
esse Spiritus.

[3] Quicquid enim id quod est alterius dicitur esse, aliqua specie habitudinis ab eo necesse est id quod est esse. Sub persona igitur interrogantis Magistri et respondentis Discipuli tractetur, queso, hec nostra disceptatio.

[4] ¶ M.: Primo discutiamus an indubitanter dici et astrui possit quod Sanctus Spiritus dicatur Patris et Filii esse Spiritus; Deinde inquiramus 5 qua habitudine id esse dicatur.

[5] ¶ D.: Non fit questio inde, nec alicui fas est inde dubitare. Audi ab ipso Christo dictum ad Discipulos: ‘Non enim uos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris uestri qui loquitur in uobis.’¹ Ipsum quidem Spiritum qui loquebatur in Apostolis, aperte Spiritum Paraclitum esse alibi 10 dicitur: ‘Paraclitus autem Spiritus Sanctus quem mittet Pater in nomine meo, ille uos docebit omnia.’² Vt ergo de Filio interim omittamus, aperte hic ostenditur de Patre et Spiritu Sancto quod diximus.

[6] ¶ M.: Pace tua dictum sit, non uidetur id adhuc posse concludi. Nunquid enim quando ait Apostolus: ‘An experimentum uultis eius qui 15 in me loquitur Christus’,³ intelligi uoluit quia in eo personaliter loquebatur Christus? Sed loquitur in Apostolo Christus, quando Apostolus ea loquitur que locutus est Christus.

[7] Loquitur ergo et in nobis Spiritus Patris nostri, cum spiritus noster Dei Patris nostri aspiratione edoctus, amissu omni terreno metu, que Dei 20 sunt loquitur in nobis. Quamuis enim de tribus Personis tertia discretive Spiritus Sanctus dicitur, quando de discretionibus Personarum loquimur, tamen hoc nomen, id est Spiritus Patri et Filio, est commune, sic et Deus. In Euangeliu legimus: ‘Spiritus est Deus et eos qui adorant eum in spiritu et ueritate’^a oportet adorare.⁴ 25

[8] ¶ Non ergo excipitur Pater et Filius, quia uterque Spiritus est, sicut uterque Deus est. Scribit Apostolus ad Corinthios: ‘Dominus Spiritus est. Vbi autem Spiritus Domini ibi libertas.’⁵ Hic neque Pater neque Filius excipitur, quia Pater et Filius, cum sit Dominus, est Spiritus. Potest quippe non relativae sed substantiali consideratione dici de Patre 30 Spiritus, sicut Deus, sicut Sanctus.

^a -mmune ... ueritate: *added in margin in a much later hand. This part of the text was cut off in binding.*

¹ Matt. 10:20 ² John 14:26 ³ 2 Cor. 13:3 ⁴ John 4:23–4 ⁵ 2 Cor. 13:17; cf. Aug., *De Trin.*, V. xi. 12-xii. 14. (CCSL 1, pp. 218–22)

[9] Pater enim ipse et Spiritus et Deus et Sanctus est. Similiter, et Filius Spiritus, Deus et Sanctus est. Saluo itaque meliori intellectu, dicimus neminem posse cogi hoc exemplo quod attulisti, ut ea habitudine qua dicis fateatur si nolit Spiritum Sanctum esse Spiritum Patris. Queramus 5 ergo ad id unum; agimus aliud exemplum euidentius.

[10] ¶ D.: Ad id quod asserimus, omnino mihi sufficiens hoc aliud exemplum uidetur; Dominus dicit in Euangelo: 'Cum uenerit Paraclitus quem ego mittam uobis a Patre, Spiritus ueritate qui a Patre procedit.'¹ Est itaque Spiritus Sanctus a Patre quia procedit a Patre. Nec maiorem in 10 Personarum discretionibus ueremur inter Patrem et Spiritum Sanctum inconuenientiam, dicendo Spiritum Sanctum uel esse uel procedere a Patre, quam inter Patrem et Filium dicendo Filium genitum esse a Patre et eundem Deo Deum esse.

[11] ¶ M.: Neque hoc exemplo sufficienti nitimus argumento. Neque 15 enim omnem quia procedit, quia est ab eo, est a quo procedit. Procedit enim miles ab acie; procedit aqua de rupe; procedit ab arcu sagitta; procedit a nube pluua, et multa his similia que id quod sunt ab eo non sunt a quo procedunt.

[12] ¶ D.: Neque id ego uniuersaliter dixi. Procedit enim et calor ab igne, 20 splendor a sole, riuus a fonte, palmes a uite, et multa his similia que id quod sunt ab eo sunt a quo procedunt. Itaque si humilia summis comparari possunt, quia procedit Spiritus Sanctus a Patre, est unius eiusdemque substantie cum Patre. Aliter enim et localiter ab altero alter distaret, et substantialiter aliud esset Spiritus Sanctus qui procederet et 25 aliud Pater a quo procederet. Sed id nefas est fateri.

[13] ¶ M.: Omissa omni altercatione, corde credimus et ore confitemur, quia Spiritus Sanctus procedit a Patre. Et quia procedit a Patre est a Patre. Nam procedere a Patre est ipsum esse eius a Patre, sicut ipsum esse Filii a Patre est gigni seu genitum esse a Patre. Iam igitur in antea 30 procede.

[14] ¶ D.: Credimus quidem in Deitate simplicem essentie unitatem. Vbi uero simplex unitas est, nulla omnino diuersitas est, nec aliquid esse alterum ab altero ibi ullo modo excogitari potest. Esset enim iam illud unum non simplex sed multiplex, non idem sed diuersum. Vbi uero

¹ John 15:26

Trinitas consideratur ratio nulla repugnat si iam diuersitas quoque ibi esse dicatur. Sicut enim ab uno ad multiplicatatem, ita ab eodem discedimus ad diuersitatem.

[15] ¶ In simplici ergo essentia Deitatis nulla omnino est consideratio alicuius ad inuicem habitudinis. Relatio quippe ad alium habita consideratur non ad se sed ad aliud. In considerationibus uero trium Personarum nil repugnat dicere hoc ab illo aliud esse, hoc ab illo esse, seu gigni uel procedere. 5

[16] Diuersa quippe sunt a se inuicem gignere et gigni, et procedere, et secundum hanc diuersitatem oportet aliud genitorem quam genitum esse, 10 et aliud a genitore et genito procedere. Spiritum enim Sanctum Filii quoque Spiritum esse et a Filio procedere uniuersalis ecclesia creditur, et nos ratio atque auctoritas id credere cogit. Considereremus exemplum quod in manu habemus. ‘Cum uenerit Paraclitus quem ego mittam uobis a Patre, Spiritus ueritatis qui a Patre procedit.’¹ 15

[17] ¶ Itaque Spiritus Sanctus est a Patre, quia procedit a Patre. Et quia est a Patre, mittit eum Filius a Patre. Est et a Filio, quia est a Veritate. Nam Filius Veritas est. ‘Ego’, inquit, ‘sum Via, Veritas et Vita.’² Et quia a Filio, ideo dicit Filius: ‘Si ego abiero, mittam eum ad uos.’³ Et alibi: ‘Ille de meo accipiet, et annuntiabitur uobis.’⁴ 20

[18] Quia ergo Pater et Filius sunt unum, nec in unitate simplici potest aliquid excogitari non unum, si Spiritus Sanctus est a Patre est et a Filio. Et quia eodem modo Spiritus Sanctus est a Patre et Filio, consequi puto quia si procedit a Patre procedit et a Filio. Alioquin non esset eodem modo a Patre et Filio, si procedens a Patre non procederet a Filio. 25

[19] ¶ M.: Ne taciturnitate mea aliquod mihi preiudicium fiat, unam harum consequentiarum concedo, alteram concedere non audeo. Sed induxisti nos in laqueum, et in condensam siluam questionum. Dum dicis illud et hoc et istud, dicendo illud ab hoc esse, sed istud [non], non de singularitate agis, sed de pluralitate, et propterea id non potest referri ad 30 substantie unitatem, sed ad Personarum Trinitatem.

[20] Quapropter si, ‘Ego et Pater unum sumus’⁵ de substantiali essentia dicitur, non uideo esse consequens ut iccirco Spiritus Sanctus procedens

¹ John 15:26

² John 14:6

³ John 16:7

⁴ John 16:15

⁵ John 10:30

a Patre procedat a Filio. Nam illud esse est substantiale, hoc ut ita dicam personale, hoc est, illud refertur ad substantie unitatem, istud ad Personarum pluralitatem. Quamuis quia reuera est trinus, non tamen si unus est consequitur^a quia trinus est.

5 [21] Sed si eodem modo Spiritus Sanctus est a Patre et Filio, consequi puto et ego, qui si procedit a Patre procedit et a Filio.

[22] ¶ Ad hec. Spiritus Sanctus cum sit a Patre si propterea est a Filio, quia Pater et Filius unum sunt, et Filius cum sit a Patre est a Spiritu Sancto, quia Pater et Spiritus unum sunt. Nam Pater et Spiritus Sanctus 10 unum sunt, sicut Pater et Filius unum sunt, quia et Pater et Filius et Spiritus Sanctus unum sunt, sicut Iohannes in Epistola scribit: ‘Et hi tres unum sunt, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus.’¹

[23] Valeat ergo equitas qui in paribus causis paria iura desiderat. Sed Spiritus Sanctus cum sit a Patre, propterea est a Filio, quia Pater et Filius 15 unum sunt; non tamen Filius cum sit a Patre, est a Spiritu Sancto, licet Pater et Spiritus unum sunt.

[24] ¶ D.: Ergo non sunt pares cause, in quibus equalitas paria unum non potest continere.

¶ M.: Concedo ita esse. Si enim Filius diceretur esse a Spiritu Sancto, aut 20 diceretur ita esse a Spiritu Sancto sicut Spiritus Sanctus procedit a Patre, et ita Filius, Patris et Spiritus Sancti esset Filius, quod est absurdum estimare; et procedens a Patre sicut Spiritus Sanctus procedit a Patre, et iam non tres sed quattuor essent in Deo Personae, quia in Filio essent due, quia et ipsum non minus est absurdum cogitare.

25 [25] Ad hec. Procedit Spiritus Sanctus a Patre quia Veritas hoc dicit, procedit et Filius a Patre, quia et ipse Filius hoc dicit: ‘Ego enim ex Deo processi et ueni.’² Si ergo uterque, uidelicet Filius et Spiritus Sanctus, procedunt a Patre, quare dici non potest quia Filius procedit a Patre sicut Spiritus, uelut Spiritus procedit a Patre sicut Filius, si uterque procedit a 30 Patre?

[26] ¶ D.: Vide ne super hec habeas peccatum, quia posuisti coram ceco offendiculum. Aut ergo illumina cecum ut ipse uitare positum coram se

^a -litatem ... consequitur: *added in margin in a much later hand*

¹ 1 John 5:7

² John 8:42

offendiculum, aut ipse transfer cecum, ne habeas de ruina et interitu eius peccatum. Aut de istis me auertes offendiculis, aut uociferabor et clamabo, quia posuisti ‘me in lacu inferiori in tenebrosis et in umbra mortis’.¹

[27] ¶ M.: Non ponit coram ceco offendiculum qui positum coram eo offendiculum significat ubi consistat positum. Si ceco uia sit notior uni quam alteri ceco, et cecus summouet ab offendiculo, non peccat frater in fratrum, sed miser misero debitam reddit compassionis uicem.

[28] Redeamus ergo ad id unde digressi sumus, et oremus ad Deum. ‘Cor mundum crea in me Deus.’² ‘Beati enim mundo corde quoniam ipsi Deum uidebunt’,³ ‘in hac uita credendo quia etc.’, ‘in futura cognoscendo sicut etc.’⁴ Credimus quidem in unum Deum, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, scilicet unum Deum. Singulariter unus, quia solum.

[29] Hec etiam inquit Dominus in Euangeli: ‘Vita eterna, ut cognoscant te solum uerum Deum, et quem misisti Ihesum Christum.’⁵ Ergo quia est solus, etiam unus. In professione ergo fidei nostre dicimus unum et discernimus quid unus, scilicet Deum. Dicimus tres, dicendo Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, sed non discernimus quid tres. Neque enim tres Dii, sed unus Deus.⁶

[30] Sumitur et de aliis quia unus Pater, unus Filius, unus Spiritus Sanctus. Dominus ergo tres, et non designamus quid tres. Vt uero qui de nostra fide differabant designarent aliquo modo quid tres dicere uellent cum de Patris et Filii et Spiritus Sancti ad inuicem habitudinis differerent, ad placitum dixerunt Personas. Si conuenientius nomen aliud inuenissent, eo nomine has relationum distantias personificare potuissent. 25

[31] ¶ Nomen itaque hoc ‘Persona’, de Patre singulariter et de Filio et de Spiritu Sancto dicitur, et ad unitatem non redigitur, nomen uero Deus de Patre singulariter et de Filio et de Spiritu Sancto dicitur, atque ad unitatem redigitur. Cum enim Pater sit Persona, et Filius Persona, et Spiritus Sanctus Persona, non sunt una Persona, sed tres Persone, Pater 30 et Filius et Spiritus Sanctus, cum uero Pater sit Deus, Filius sit Deus, Spiritus Sanctus sit Deus, non tamen tres Dii, sed unus Deus.⁷

¹ Ps. 87:7 ² Ps. 50:12 ³ Matt. 5:8 ⁴ 1 Cor. 13:12 ⁵ John 17:3
⁶ *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 19) ⁷ *Symbolum Athanasii* (Kelly, p. 18)

[32] ¶ Est ergo in Deo et substantie unitas, et Personarum Trinitas. Si substantie unitatem consideramus, nec Patrem nec Filium nec Spiritum Sanctum cogitamus quia relationis non substantie nomina sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Si uero Personarum Trinitatem consideramus, 5 quia diuerte sunt ab inuicem habitudines Pater et Filius et Spiritus Sanctus, a simplici Deitatis unitate cordis oculum amouemus, nec inconuenienter dici potest secundum id quia aliter est Filius a Patre et aliter Spiritus Sanctus, et aliter Filius procedere a Patre et aliter Spiritus Sanctus. Filius est a Patre sicut genitus a Patre, et procedit a Patre sicut 10 procedit quod gignitur ab eo a quo gignitur.

[33] ¶ Vbi ergo dicitur quod Filius gignitur a Patre, ex necessitate simul intelligitur quia procedit a Patre. Nam omne quia gignitur eo ipso quo gignitur, procedit ab eo a quo gignitur, nec ullo modo gigni sine procedere potest intelligi uel esse, quamuis conuersio unde fieri non possit.

15 [34] Neque enim omnis quia procedit ab eo gignitur a quo procedit. Quapropter non sunt in Persona Filii due habitudines ad Patrem, gigni a Patre et procedere a Patre, quia ipsum gigni a Patre etiam procedere a Patre.

[35] Dicta sunt ista de Filio. Spiritus uero Sanctus est a Patre et Filio. Et quia ipsum est eius a Patre et^a Filio, alio magis proprio uel^b euidentiori 20 designari non potuit nomine euidentioris penuria nominis hac designatione oportuit designare ipsum esse eius a Patre et Filio quia procedit a Patre et Filio.

[36] ¶ Quia uero diuersarum ad inuicem habitudinum nomina sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus, quod dicitur de una Persona, non sit 25 consequens ex necessitate ut dicatur de altera. Neque enim si Pater Filii Pater est, consequitur ut et Spiritus Sanctus Pater sit.

[37] Neque si Filius est Patris Filius ideo Spiritus Sancti est Filius, uel Spiritus Sanctus si procedit a Patre et Filio, ideo Pater uel Filius procedit a Spiritu Sancto. Diuersarum quippe Personarum diuerte sunt proprietates, nec de diuersis idem iudicium potest fieri. 30

[38] ¶ D.: Apostolus dicat ad Romanos: ‘Inuisibilia Dei per ea que facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque uirtus eius et diuini-

^a Et quia ... Patre et: *added in margin in a much later hand*

^b proprio uel: *added in margin in a much later hand*

tas.¹ Si ergo mysterium hoc diuinitatis eius quod Pater Deus est, Filius Deus est, Spiritus Sanctus Deus est, et tamen non tres Dii sed unus Deus est, Pater non est Filius, non est Spiritus Sanctus, et tamen unum sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus; si, inquam, hec aliquo enucleares exemplo, cecum traheres ab offendiculo. 5

[39] ¶ M.: A fonte manat riuus, a fonte et riuo colligitur lacus. Tria sunt diuersa fons, riuus, lacus, nec alterum eorum signatur per nomen alterius; et tamen fontis, riuui et lacus non est diuersa sed una et eadem aque substantia.

[40] Predicatur uerbi gratia Nilus de fonte; predicatur de riuo; predicatur de lacu; non tamen tres Nili, sed unus Nilus. Vbi enim Nilus de terra surgens fons est, Nilus est; ubi manat, Nilus est; ubi occasione aliqua non fluendo sit lacus, Nilus est; non tamen tres Nili sed unus Nilus est. 10

[41] Non ergo mirum si Pater Deus est; Filius Deus est; Spiritus Sanctus Deus est; non tamen tres Dii sed unus Deus est. Rursus si a fonte est riuus, a fonte et riuo est lacus, nec propterea fons est a riuo uel riuus a lacu, non est mirum si Filius est a Patre, Spiritus Sanctus est a Patre et Filio, nec tamen Pater est a Filio uel Filius a Spiritu Sancto procedit a Patre et non procedit a Spiritu Sancto Filius, cum a Patre et Filio pariter et inseparabiliter procedit Spiritus. 15 20

[42] Nomen hoc ‘Nilus’ positum est Nilo ut designet quid est Nilus; ista uero tria trium habitudinum nomina fons, riuus, lacus, non designat quid est Nilus; sed quia sic est et sic consideratur Nilus, hic fons, hic fluens, hic non fluendo lacus.²

[43] Nomen hoc ‘Deus’ Dei substantiam significat. Et quia singulariter est unus non potest dici pluraliter, ista uero tria relationum nomina, Pater, Filius, Spiritus Sanctus non designant quid est Deus, sed quodammodo quia sic est et sic consideratur Deus, in substantia Deitatis unus, in Personis uero trinus. 25

[44] Nomen enim hoc ‘Persona’ positum est ad designanda illa tria, unum et de singulis singulariter et de trinus potest dici pluraliter. Potest quippe dici et de Patre Persona et de Filio Persona, et de Spiritu Sancto Persona, 30

¹ Rom. 1:20

² Cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, xiii-iv (S ii, pp. 31–3); cf. *Disp. Gent.*, sections 105–7

et tres Personae sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus, non una Persona. Quamvis ergo simile nomen quod sit commune et singularis et tribus, uidelicet fonti, riuo et lacui, desit in exemplo quod posuimus de Nilo. Si humanarum rerum diuinis ulla digne sit collatio, non inconueniens ista 5 uidetur proportio.

[45] ¶ D.: Cogit ratio, ut credamus in Deum et unum, quia monstrat ex necessitate id oportere, si ipsi uolumus esse. Sed que rationis necessitas cogit, ut credamus Trinitatem esse, et quia sine hac fide impossibile est quemque Deo placere? Quod enim factum est, quia non sit a se ipso, ab 10 alio se factum esse, ut credat necesse est, et ab eo et per illum et in eo se subsistere, a quo se intelligit factum esse.

[46] Quis enim non crederet illum esse, a quo se ipsum intelligit esse? Per quem crederet se posse subsistere, non per illum a quo se intelligit esse? Hunc igitur a quo et per quem et in quo sumus.

15 [47] Credimus Deum esse. Quia fecit nos, ab eo sumus. Quia nemo eius inde consiliarius fuit, per eum sumus. Quia ubique in eius potestate sumus, in eo sumus. Et quia nusquam eius potentiam effugere ualemus, oportet tota intentione mentis nostre nos eum amando in eum tendere, ita ut fiat una uoluntas eius et nostra, eius imperando, nostro obtemperando, et hoc est in Deum credere.

[48] Vnus est quia preter eum alias non est. Non enim summus esset, ac prestantissimus, nisi super omnia esset. Super omnia esse non posset si esset alias aut eo superior aut par sibi Deus. Esse uero in his que sunt aliquid sumnum ac prestantissimum, nemo ignorat qui nouit cogitare 25 quia in his que sunt est bonum, melius, optimum; prestans, prestantius, prestantissimum.

[49] Est igitur Deus eorum que sunt optimus ac prestantissimus, et alia omnia que sunt ab eo sunt, quia ab alio esse non possunt. Hac ergo ratione etiam si non esset alia cogimur credere in Deum et unum. Qua 30 uero ratione tres Personas ex necessitate credamus esse, si salui uolumus esse, uellem a te audire.

[50] ¶ Ad hec. Pariter inseparabiliter sunt simul Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Si ergo inseparabilia sunt opera Trinitatis, quia Trinitas ipsa est inseparabilis, quomodo esse potest, cum Deus homo factus est, quod 35 Pater homo factus non est, Spiritus Sanctus homo factus non est, aut si

factus est dicere fas non est? Solus Filius homo factus est? 'Verbum', inquit, 'caro factum est, et habitauit in nobis.'¹

[51] ¶ M.: 'Noli altum sapere sed time',² et 'oportet te ad sobrietatem sapere'.³

[52] ¶ D.: Fateor me sapere ad sobrietatem, quia indubitanter credo esse 5 et Trinitatem in unitate et unitatem in Trinitate. Et si non intellego id quomodo sit, credo tamen firmissime quia sit.

5 *De Altaris Sacramento*

MS: L London, British Library, Additional 8166, ff. 22v–28

The oldest surviving catalogue of the library of Bec lists as one of Gilbert's works the *De Simoniacis et de Veritate Corporis et Sanguinis Domini*.¹ Robinson has suggested that in fact two works were meant: the *De Simoniacis* and the *De Altaris Sacramento*.² The rubricator has inserted *Christianus* and *Iudeus* in some places; it is unlikely that they can go back to Gilbert. At certain points in the text the rubricator substitutes *Christianus* and *Iudeus* for *Responsio* and *Interrogatio*.

¹ G. Nortier, *Les Bibliothèques médiévaes des abbayes bénédictines de Normandie* (Paris, 1971), pp. 34–5.

² Robinson, p. 57, n. 1.

[DE ALTARIS SACRAMENTO]

[1] ¶ INTERROGATIO: Quod de altaris sacramento fides catholica credit et tenet teneo et credo; scilicet quod panis et uinum que offeruntur sacerdoti ad consecrandum, per sacerdotalem consecrationem fuent substantialiter⁴ corpus et sanguis Christi, manente priori forma et qualitate panis et uini.

[2] Credo item et teneo, quod ipsum corpus Christi, quod ab altari 5 sumptum comeditur, resurgens a mortuis iam non moriturus, et nulla comedionis lesione corruptitur. Credo item et teneo, quod unum et idem numero est corpus hoc et illud, si potest dici hoc et illud, cum sit unum et idem numero hoc et illud; hoc quod immolatus in altari, et illud quod inuolatum sedet in celis.

10

¹ John 1:14 ² Rom. 11:20 ³ Rom. 12:3 ⁴ On the use of *substantialiter* in the formula promulgated by Gregory VII at the pre-Lent synod of 1079 see J. de Montclos, *Lanfranc et Bérenger ..., Spicilegium Sacrum Lovaniense Etudes et Doc.*, xxxvii (Leuven, 1971), pp. 229–30, and Gibson, *Lanfranc of Bec*, p. 95

[3] Quam hec impossibilia nobis esse uidentur; tamen indubitanter a nobis creduntur. Quero itaque utrum hec que fide indubita ita credimus esse, aliqua ipsius nature potentia ita posse esse, possimus demonstrare.

[4] ¶ RESPONSI: Loci ex quibus aliquid esse uel non esse probamus, alii 5 sunt in ipso, alii extrinsecus ab ipso unde agitur; nec tamen minorem faciunt fidem¹ loci extrinsecus sumpti, quam loci herentes in ipso unde agitur, quamvis isti ex necessitate, illi probent ex uoluntate.

[5] Qui enim probat celum esse uolubile quia rotundum est alio argumentationis genere probat quam ille qui probat celum esse uolubile quia 10 Pithagoras dicit, quamvis uterque locus faciat fidem dubie rei.² Scimus quia peccauit Adam, et quia pena illius peccati omne genus humanum mortem subintrauit.

[6] Solus ab auctoritate locus inde nobis est, quia sacra Scriptura sic dicit. Scio quia patrem et matrem habui; uerum quod ille mihi pater, illa mihi 15 mater fuit, nullo argumento scio, nisi quia ipsi et alii hoc mihi dicunt. Ita de pluribus aliis, que certissima sunt nobis.

[7] Non itaque mirum si in tanto negotio fidem facit catholice fidei auctoritas, cum in tam certis aliis rebus fidem sola hominum auctoritas. Credimus et asserimus, quod per sacerdotalem consecrationem panis fit 20 caro Christi, et uinum fit sanguis Christi.

[8] ¶ Magnum hoc, inquam, et mirabile; sed multo maius atque mirabilius est de nichilo facere frumentum unde facimus panem, quam de pane facere carnem. Maius enim atque mirabilius est facere omnia de nichilo, quam facere aliquid de aliquo; et unam substantiam conuertere 25 potest in aliam, qui de nichilo fecit omnem substantiam.³

[9] Substantia quidem panis et uini mutatur in substantiam carnis et sanguinis, sed species et sapor panis et uini non mutatur in speciem et saporem carnis et sanguinis. Mutatur uero substantia panis et uini, quia Deus uult; non mutatur species et sapor panis et uini, quia Deus non 30 uult.

¹ Cf. Cicero, *Topica*, ii. 8 ² Cf. Cicero, *Topica*, ii. 8 ³ Cf. Guitmund of Aversa, *De Corporis et Sanguinis Christi Veritate* (PL cxlix, col. 1431). On knowing who one's parents are only by report, see Aug., *Confessiones*, VI. v (CCSL xxvii, p. 78); Aug., *De Vtilitate Credendi*, xxvi (CSEL xxv, p. 34)

[10] Econtra legimus de manna in Exodo sic: ‘Et manna erat uelud species coriandri’,¹ et tamen in ore manducantium erat omen saporis delectamentum, ad appetitum comedentium. In hac re saporis qualitas non substantie natura mutatur; in illa non saporis qualitas, sed in substantie natura immutatur, quia Deus omnia que uult operatur. 5

[11] Per sacerdotalem, inquam, consecrationem panis et uini substantia mutatur in substantia carnis et sanguinis, et fit corpus Christi. Credi debit, quia si Deus uult² ita esse, potest, et quia uult esse, oportet. Huc usque licet, nullique ullo modo ultra progredi fas est.

[12] ¶ Huic questioni nullus locus accommodari potest, nisi locus ab 10 auctoritate fidei catholice, quia sic tenet catholica fides. Veritas, que est Christus, in Euangeliō dicit: ‘Hoc est corpus meum.’³ Quia Veritas dicit, uerus est esse corpus Christi; nulloque alio argumento id potest astrui.

[13] ¶ INTERROGATIO:^a Plura legimus in Euangeliis a Christo eodem modo dicta. ‘Ego sum’, inquit, ‘hostium’,⁴ et alibi: ‘Ego sum uitis.’⁵ Cum igitur a 15 Christo ista eodem modo sint dicta, quero utrum eodem sensu accipientur esse dicta. Si enim eodem sensu accipientur esse dicta, aut hoc corpus Christi figuratiue uel significatiue fit et est corpus Christi, aut substantialiter Christi est hostium et uitis, quod fides catholica non credit.

[14] ¶ RESPONSIΟ:^b Si homo capere posset omnem altitudinem mysteriorum Dei, frustra de Deo dixisset Apostolus, ‘Inscrutabiles uie eius’.⁶ Igitur de altitudine misteriorum Dei quantum homo capere potest capiat quod capere non potest, summissa ceruice cordis fide indubitate credit, sicut fides catholica credit et dogmatizat.

[15] ¶ Redeamus itaque ad ea que posuisti uerba Domini. Non est, 25 inquam, consequens ut que sub eadem uerborum prolatione sunt dicta, eodem sensu accipientur esse dicta.⁷ Indigentia quippe nominum sepe utimur equiuocationibus.⁸ Dicimus quia Iudei crucifixerunt Dominum, et tamen milites Iudei non erant sed gentiles qui crucifixerunt Dominum.

^a Iudeus added by rubricator L

^b Christianus added by rubricator L

¹ Exod. 16:31, Vulgate: semen coriandri, and cf. Frag. II, note 1: sub specie seminis coriandri ² Cf. Guitmund of Aversa, *De Corporis et Sanguinis Christi Veritate* (PL cxlix, col. 1431) ³ Matt. 26:26; Mark 14:22; Luke 22:19 ⁴ John 10:7, 9 ⁵ John 15:1, 5
⁶ Rom. 11:33 ⁷ Cf. Anselm, *Mono.*, xxii (S i, p. 40) ⁸ Cf. Boethius, *Contra Eutychen*, iii (ed. H. F. Stewart, E. K. Rand, S. J. Tester, *The Loeb Classical Library* (London, 1973), p. 86) on *inopia uerborum*

[16] Illi iudicando, isti iuditia eorum exequendo crucifixerunt Dominum. Vsitato usu loquendi¹ dicimus quia imperator facit edem, et tamen operarius qui manibus operatur facit edem. Itaque nulla necessitate consequens est, ut eorum que sub eadem uerborum prolatione dicta sunt a Domino eadem significatione accipientur dicta esse.

[17] Christus est homo; Christus est leo;² sed natura homo est; actionis similitudine leo.³ Christus dicit: 'Ego sum ostium',⁴ sed significatiue non substantiue est ostium, et ipsem exponit qua significatione dicat se ostium. Et ubi dixit, 'Ego sum uitis',⁵ subsequendo exponit qua significatione se uitem esse dixerit.

[18] ¶ De hoc sacramento altaris longe alius dicendi modus habetur. Sic enim habetur. Sic enim habemus in Euangeliis: 'Accepit panem, benedixit, fregit, dedit Discipulis suis dicens: Accipite et manducate ex hoc omnes. Hoc est corpus meum, quod pro uobis tradetur.'⁶ Quando in manibus accepit, panis erat.

[19] Sic enim dicit: 'Accepit panem'. Benedixit panem et per illam benedictionem fit panis corpus Christi, non tantum significatiue, uerum et substantiue. Neque enim ab hoc sacramento figuram omnino excludimus, neque figuram solam admittimus.

[20] Veritas est, quia corpus Christi est; figura est, quia immolatur quod incorruptibile habetur. Consideremus uerba Domini: 'Manducate', inquit, 'ex hoc omnes.' 'Hoc', enim, quod uobis ad manducandum trado, 'est corpus meum.'

[21] ¶ Et ut certi essent, quia reuera erat corpus Christi, signa expressit, quibus hoc dinoscere possint. 'Hoc est', inquit, 'corpus meum quod pro uobis tradetur.' Si hoc corpus Christi non substantiue tamen fieret, hoc est tantummodo figura corporis Christi existeret, nichil ad figura quod sequitur: 'quod pro uobis', inquit, 'tradetur'.

[22] Nec panem nominauit postquam panem benedixit, sed corpus; nec unum nominauit postquam benedixit, sed sanguinem.⁷ Igitur sicut fides catholica credit, panis qui offertur sacerdoti ad consecrandum, per

¹ Cf. Anselm, *De Grammatico*, xii (S i, p. 157) ² Rev. 5:5 ³ Guitmund of Aversa, *De Corporis et Sanguinis Christi Veritate* (PL cxlix, col. 1470) ⁴ John 10:7, 9 ⁵ John 15:1, 5

⁶ Matt. 26:26; Mark 14:22; Luke 22:19

⁷ Cf. Durand of Troarn, *Liber de Corpore et Sanguine Christi* (PL cxlix, col. 1385)

sacerdotalem consecrationem fit corpus Christi, non significatiue tamen sed substantiue. Similiter uinum quod offertur sacerdoti ad consecrandum per sacerdotalem consecrationem^a fit sanguis Christi, non significatiue tamen sed substantiue.

[23] Videamus quid sanguinem suum porrigens ad benedicendum ait: 5
 ‘Hic est calix sanguinis mei, Noui etenim Testamenti, qui pro uobis effundetur.’¹ Quia testamentum in mortuis confirmatur, sanguine suo non significatiue, hoc est figuraliter, sed ipso sanguine suo qui effundendus erat pro nobis, dixit confirmari Nouum Testamentum, quod internos et Deum Patrem suum passione sua ipse firmabat. 10

[24] ¶ Quia uero id posse fieri nullo alio argumentationis genere potest probari, nisi ipse dixit et facta sunt cuius uerbo omnia que sunt facta sunt, necesse fuit ut adheretur in hoc sacramento misterium fidei. Credi quippe potest ita esse, quia ratione alia probari non potest ita esse. Si enim Deus ita uult esse, potest ita esse, et quia uult ita esse, ita est. Ita 15 Euangelium dicit, et fides catholica credit.

[25] Salua igitur fide discutiamus de hoc sacramento quantum discutere ualemus. Constat, quia panis quem Dominus noster Jesus Christus accepit in manibus suis, et quem benedixit, per illius benedictionem fit corpus Christi. Itaque Dominus noster Jesus Christus ferebat se in 20 manibus suis.

[26] ¶ Ipse unus et idem numero ferebat se, et ferebatur a se in manibus suis.² Nam si dualitatem admittimus, admittendo dualitatem ducemur ad infinitatem. Et quia hoc magis absurdum et inconueniens est, credimus quia unus et idem numero est, qui ferebat se et qui ferebatur a 25 se in manibus suis.

[27] Res mira, et nobis omnino impossibilis, sed Deo cui omnia sunt possibilia, possibile est hoc facere, quamuis ea uis, et ea anime potentia est, ut disiuncta loco³ a se inuicem membra una et eadem numero anima uiuificare et uegetare queat. Sed hac interim omissa discussione, consideremus alia circa hoc sacramentum misteria. 30

^a consecrationem L

¹ Matt. 26:28; Mark 14:24; Luke 22:20 ² Cf. Guitmund of Aversa, *De Corporis et Sanguinis Christi Veritate* (PL cxlix, col. 1469). With the whole of the *Responsio* from this point, compare Fragment II ³ Guitmund of Aversa, *De Corporis et Sanguinis Christi Veritate* (PL cxlix, col. 1437)

[28] ¶ Ad illius cene conuiuium sedebat Dominus noster Iesus Christus, et ferebat se in manibus suis. Totus ferebat se ipsum, et totus ferebatur a se ipso in manibus suis. Loco circumscripto et ab aliis remoto, ad cenam sedebat. Totus illic erat, et alibi totus, quia in ore manducantium totus 5 erat.

[29] Manducabat cum aliis, et manducabant eum alii. Sanus et illesus manducare uidebatur, et in ore omnium qui manducabant eum, dentibus eorum mandebatur. Ista excedunt corpore naturam substantie. Omnia enim corporea substantia circumscripta est, nec unum et idem numero 10 corpus in pluribus locis totum est.

[30] At corpus Christi unum et idem numero in pluribus locis totum erat. Illic sedebat et comedebat; ibi in ore manducantium erat. Nil uero differt utrum passu uno aut pluribus locus a loco distet quantum attinet ad questionem utrum distet, quamuis a spatio spatiu distet.

15 [31] ¶ Quare hoc dixerit paucis explanandum est. Dominus noster Iesus Christus inmortalis sedet in celis ad dexteram Patris, et tamen cotidie immolatur in terris. A terra celum distat, et a mensa residens conuiua distat.

[32] Et licet distantia celi a terra et distantia conuiue a mensa in hoc 20 different, quod distantia celi a terra speciositate immensa distet, distantia conuiue a mensa pedis unius, uel puncti spacio distet, in hoc tamen sub eodem genere et generis specie consistunt, quia celum a terra, et residens a mensa locali spatio distet.

[33] Nichil ergo uel rationi uel nature hoc magis aduersum uel magis 25 assentaneum existit, quod Christus resurgens a mortuis iam non moritur, et cotidie fidelium manibus in terris sacrificatur, quam illud est, quod ad cenam loco suo Christus sedebat; sanus et integer omnino erat, et undique circa mensam unus et idem numero in ore manducantium erat.

[34] Videbatur mandi et comedti, et nulli obnoxium erat corruptioni. 30 Diuina sunt ista, et homini omnino inscrutabilia, quamuis facillimum Deo est hoc facere, qui solo uerbo et nutu suo fecit omnia existere. Qui non credit ita esse, uel contendit non posse ita esse, frustra dicit se credere Deum esse, et omnia Deum ex nichilo fecisse, quia omni ratione habenti constat longe minus esse creatura mutare in alteram quam de 35 nichilo fecisse omnem creaturam.

[35] Dignitas misterii omnem rationalem creature considerationem transcendent, sed rerum conuersiones in alias res legimus sepe esse a Deo factas. Conuertit per Moysen uirgam in draconem.¹ Conuertit aquas in sanguinem.² Conuertit rupem in fontes aquarum,³ et terram in exitus aquarum.⁴

5

[36] ¶ De manna, sicut legimus, conuertit saporem natuum in omnem gratiam suauitatis atque delectamentum.⁵ Qui dedit creaturis suis qualitates et naturas quas uoluit, seruat et mutat earum qualitates et naturas prout est sibi uoluntas. Cotidie corpus Christi manducamus in terris, nec mirum quod minime consumitur, quia delechito olei mulier 10 Sunamitis per multos dies, ‘comedit ipsa et domus eius tota, et lechitus non est imminutus’,⁶ usque ad diem quem dixit Dominus.

[37] Legimus in Euangeliu quia de quinque panibus satiauit Dominus quinque milia hominum. Et subdidit Euangeliu: ‘Vt autem impleti sunt dixit Iesus Discipulis suis: Colligite que superauerunt fragmenta, ne 15 pereant. Collegerunt et impleuerunt xii cophinos ex fragmentis que superauerunt.’⁷ Ergo quinque numero panes isti fuere.

[38] ¶ Queramus igitur panes isti qui opera quinque milia hominum manducabantur et manducando minime consumabantur, uerum augmentatione numerosa multiplicabantur; queramus, inquam, quomodo 20 isti panes sunt illi quinque numero panes quos puer illuc deportauit, quos Iesus accepit et benedixit, et ad manducandum dedit populis illis, nam ex illis quinque panibus manducauerunt et saturati sunt.

[39] Et collegerunt fragmenta que superauerunt, unde xii cophinos impleuerunt. Si questionem istam dissoluere ualemus, accedemus ad 25 solutionem questionis unde agimus, licet nulla inter creatorem et creaturam digne collatio esse queat.

[40] Itaque panis per sacerdotalem consecrationem fit corpus Christi, non aliud quam ipsum quod in cruce perpendit, mortem subiit, resurgens a mortuis iam non moritur, et tamen cotidie super altare immolatur, 30 fidelibus ad manducandum datur, et a fidelibus manducatur, et nulla comedionis lesionem corrumpitur;

¹ Exod. 7:12–15
⁶ 3 Kgs 17:14–15

² Exod. 7:17
⁷ John 6:12

³ Ps. 113:8

⁴ Ps. 106:35

⁵ Exod. 16:31

[41] sicut in prima huius misterii actione corpus Christi, sicut dictum est, erat in manibus Christi, non aliud quam ipsum, quod tradendum erat pro nobis, et quod ad mensam sine ulla lesione comedens comedens residuebat cum aliis, et ipso uno eodemque tempore comedebatur ab aliis, 5 et totus erat integer in pluribus locis.

[42] ¶ Anima enim propterea quia incorporea est, una et eadem numero in pluribus a se inuicem discretis, uno et eodem tempore tota est. Est enim tota in capite, tota in manu, tota in pede, tota in omnibus que intersunt membris, et quia ubique tota est, alicubi lesa, tota ubique sentit 10 et dolet.

[43] Ne in aliqua corporis parte corrupta minus uel magis anima sentit et dolet quam in altera, sed sicut in compositione domus et in aliis^a rerum compositionibus existit, sunt quedam partes quibus dissolutis totum protinus dissoluitur et ruit;

15 [44] sunt uero alie partes quibus dissolutis leditur quidem totum, sed non dissoluitur nec ruit; ita quidem sunt quedam corporis membra, quibus dissolutis tota corporis humani compago dissoluitur et ruit, et dissoluta prorsus sede sua discedit anima;

[45] sunt uero alie partes corporis quibus dissolutis reliqua corporis 20 compago minime dissoluitur, et licet lesa, prorsus tamen non dissoluta, sede sua remanet, et non discedit anima, quia illa sue sedis lesura non cogit ut discedat anima. Sed ista hactenus. Redeamus ad id unde digressi sumus.¹

[46] Mirabilia igitur omnino sunt ista, nulloque argumenti loco misi sola fidei Christiane auctoritate aliquis probare potest ea esse, nec ullis 25 argumentorum locis potest aliquis probare non posse ea esse, qui credit Deum omnipotentem esse, quia quicquid uult Deus esse probabile omnino et necessarium est esse.

[47] ¶ **INTERROGATIO:**^b Indubitata fides mihi est posse esse, quia quicquid Deus esse uult, possibile est esse. Quanto uero increatis aliis mirabiles 30 rerum commutations intueor, tanto magis ea unde tractamus misteria, possibilia esse non dubito. Sed de hoc ineffabili sacramento requiro,

^a alliis **L** ^b Iudeus *added by rubricator L*

¹ Cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. xviii (S ii, p. 44). On the house image, cf. Boethius, *De Syll. Cat.* (PL lxiv, col. 809)

utrum panis quem symoniacus missas celebrans benedicit, per eius benedictionem fiat corpus Christi.

[48] Si enim per simoniaci benedictionem fit corpus Christi, habet simoniacus concessam sibi gratiam benedicendi. Sed simoniacus benedicendi gratiam non habet, quia per pecuniam accipere non potest 5 benedicendi gratiam. Si enim pretio emi posset, gratia dici minime posset.

[49] Si uero constat quod Dominus ait, ‘gratis accepistis gratis date’,¹ quod gratis non datur, gratis non accipitur. Ergo gratie nomen euacuat, quando aliquid pecunia comparatur.

[50] Quid itaque distat simoniacus a laico?² Gratiam benedicendi non habet 10 laicus, sed nec simoniacus habet gratiam benedicendi. Beatus Ambrosius dicit in tractatu quem tractat contra simoniacos: ‘Non dat’, inquit, ‘simoniacus benedictionem quia non habet, sed maledictionem quam habet, quia domum Dei et gratiam Dei uendere et comparare uoluit.’³

[51] ¶ [RESPONSIO]:^f Ambrosius tractat ita in *Libro Pastorali*: ‘Doluimus 15 contra priorum moni[ta] patrum inoleuisse uota perniciosissima posteriorum. Nam quanto frequentius illi noxia uetuerunt, tanto studiosius isti perpetrare uetita non quiescunt; sicque per contrarium quod poenitus occubere dubuit, insultare non desinit, et res que tot excisa decretis debuisset arescere, potius ad uicem lernei capitis, ut ferunt fabule, 20 truncata uirescit.

[52] Denique, quod non sine magno dolore dicendum est, reperiuntur plurimi, negotio muneris perituri mercari uelle gratiam Spiritus Sancti, dum ille premium donat ut pontificalis ordinis culmen accipiat, oblii uerborum Petri, qui dixit ad Symonem: ‘Pecunia tua tecum in perdi- 25 tionem quem donum Dei existimasti per pecuniam possidere.’⁴

[53] Proinde quia et usitatum est tamen malum, et maiorum frequenter extat mucrone succisum, nos quoque quod superest huic uulneri canceroso ignitum adhuc inimicus ferret, decernentes omni modo, ut quicum-

^a Christianus L

¹ Matt. 10:8. ² Cf. *Sim.*, section 17 ³ Cf. *Sim.*, section 13, and Fragment I. This passage is a recollection of the *De Obseruantia Episcoporum* or *De Ordinatione Episcoporum et Simoniaca Haeresi* or *Liber Pastoralis* or *De Cura Pastoralis* attributed to Ambrose and also to Gerbert of Aurillac, printed in *PL* xvii, coll. 567–8; *PL* cxxix, coll. 169–78; *PL* xvii, col 577; *PL* cxxxix, col. 175 ⁴ Acts 8:20

que deinceps pro accipienda diuini doni dignitate quodlibet premium detectus fuerit obtulisse, ex eodem tempore se nouerit anathematis obprobrio condempnatum esse, atque a participatione Christi corporis et sanguinis oleum, ex quo illum constat tam execrabile Christo, perpetu-
5 trasse flagitium.

[54] Quod si aliquis extitit qui accuset, ille qui hunc ordinem munerum fuerat acceptione lucratus, et suscepti gradus honore priuetur, et in monasterio sub perhenni poenitentia trudatur. Illi uero qui pro hac causa munerum acceptores extiterunt, si clerici fuerint, honoris amissione
10 multentur; si uero laici, perpetuo anathemate condemnentur.

[55] ¶ [INTERROGATIO]:^a Quod dedit simoniacus cum ordinaretur episcopus aurum fuit, et quod perdidit anima fuit. Cum alium ordinaret, quod accepit pecunia fuit, et quod dedit lepra fuit. Hec sunt mercimonia iniquorum in perniciem eorum. Interrogo tamen fratrem et coepiscopum
15 nostrum, quia et ego episcopus sum, et cum episcopo loquor. Dic ergo mihi, frater episcope:

[56] Cum dares pecuniam, quod accepisti? ‘Gratiam episcopalem accepi.’ Ergo interrogo te: ‘Hec gratia cur tali uocabulo nuncupatur?’ ‘Cur’, inquis, ‘ut reor pro eo quod gratis datur, ideo gratia uocatur.’ Ergo si
20 gratis gratia datur, et auro estimatur a te, cur gratia pecuniis comparatur? ‘Non’, inquis, ‘mihi daretur si pecuniis non emeretur, nec episcopus essem ordinatus si pecunias non didissem.’

[57] ¶ Ergo ut apparent ex responsionibus tuis, gratia cum ordinareris non suscepisti, quia gratuito eam non meruisti. Et ideo, frater, si gratiam non
25 accepisti, quomodo episcopus effici potuisti? Nam et ad Discipulos suos Dominus dicit: ‘Gratis accepistis, gratis date.’

[58] Cur ergo gratuitatem gratiam estimasti te precio possidere? Nam ut uidero, aurum dans perdidisti et sanctam gratiam non adquisisti?¹ Si ergo simoniacus qui gratiam benedicendi non habet, missam celebrare et
30 corpus Domini consecrare potest, qua ratione laicus qui gratiam benedicendi non habet, missam celebrare et corpus Domini consecrare non

^a Iudeus L

¹ This passage is printed in *PL* xvii, col. 577 and *PL* cxxxix, col. 176; it is also quoted in *Sim.*, and by Abbo of Fleury, *Apologeticus* (*PL* cxxxix, col. 466), and by Cardinal Humbert, *Adversus Simoniacos* (*PL* cxliii, coll. 1040-3). It is frequently attributed to Ambrose

potest? Si laicus^a facere non potest, quia officium faciendi non habet, nec simoniacus facere potest, quia officium faciendi non habet. Nemo enim conferre potest quod non habet.

[59] ¶ [RESPONSIO]:^b Questio ista de simoniacis consideranda est diuersis modis, quia diuersis modis existunt simoniaci. Excludo symoniam ab ore, symoniam ab officio,¹ quamuis omnino plus est pro episcopio dare se ipsum quam argentum suum. Verum quia intentio eorum homini occulta est, Deo ista reseruantur iudicanda:² 'Qui illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium'.³

[60] Communi sermone illos dicimus simoniacos, qui per aurum uel 10 argentum uel alicuius alterius pecunie donum comparant diuinum officium. Ista, inquam, symonia fit pluribus modis. Alii enim episcopi ordines sacros emunt et uendunt; alii non emunt et uendunt; alii emunt et non uendunt.

[61] ¶ Cum igitur istis aliisque modis fiunt symoniaci, secundum egritudinem infirmantis, adhiberi oportet opem mendicantis. Constat 15 quia quod emitur [non] gratis accipitur. Si ergo gratis non datur, per gratiam non optinetur, et gratie nomen ea in reprorsus euacuatur. Itaque gratia Dei non emitur, quia non est gratia si emitur.

[62] Videamus originem huius heresis. Gratiam Dei quam Deus concesserat fidelibus suis, Simon Magus a quo appellantur simoniaci, uoluit 20 pecunia emere eaque intentione qua uolebat aliis eam pecunia uendere.⁴

[63] Sed dona Dei emere non potuit, quia nemo sibi uendere dona Dei potuit. Rapere uero dona Dei fas non fuit. Nullam igitur efficientiam ea in re optinere potuit, sed obiurgatus inde atque dampnatus abiit. Merito quidem dampnatus, quia in Deum contumeliosus et iuriosus extitit, qui 25 estimabat Deum pecunie amorem, et bonitatis sue esse uenditorem.

[64] ¶ Quid ergo etsi Apostoli pecuniam Simonis accepissent, que sua non erant donandi uendidissent, nunquid ideo sua dona Deus ab eis non a se conferri permisset? Pecuniam collatam Simon perdere potuisset, quia que Dei sunt, nolente Deo ab ullo homine nullo modo optinere potuisset. 30

^a alicus L ^b Christianus L

¹ Cf. *Sim.*, section 3: a lingua ... ab officio ² Rom. 2:16 ³ 1 Cor. 4:5 ⁴ Acts 8:18; on simony as a heresy, see J. Leclercq, 'Simoniaca heresis', in G. B. Borino (ed.), *Studi Gregoriani*, vol. i (Rome, 1947), pp. 523–30, and P. de Vooght, 'La Simoniaca haeresis selon les auteurs scolastiques', *Ephemerides Theologicae Louvanienses*, vol. xxx (1954), pp. 64–80

[65] Fallantur ergo qui ordines sacros emunt, quia sua perdunt et nichil emunt. Sed aliquid emunt, inquis. Sedent in cathedra pontificali, utuntur dominio et rebus ecclesie concessis. Sed hoc, inquam, id est sedere in cathedra pontificis et abuti dominio ac rebus ecclesie concessis, quiuis 5 facere potest laicus.

[66] Officium uero episcopi est uices Christi agere in terris. Pascuis spiritualibus (hoc est doctrina uerbi Dei) pascere oues Christi.¹ Ligare in terris que lignatur in celis.² Hoc facere non potest, cui hoc facere potestas a Deo concessa non est.

10 [67] ¶ Laicus uero ista potestas a Deo concessa non est. Et quia homo uendere non potest homini dona uel gratiam Dei, ideo symoniacus nec ordines sacros emere potest (quia sibi eos nemo uendere potest) nec aliis eos uendere potest, quia quod non habet nemo ab eo emere potest; et propterea sacrorum ordinum nulla emptio, nulla quoque uenditio esse 15 potest,

[68] quia non est possibile homini rapere uel furari que sunt Dei, et uendere ea homini. Quicquid ergo a simoniacis geritur, potius execratio esse ostenditur. Execranda quippe et omnino punienda temeritas est ut homo uidit; nolit Deus, ad misteria Dei accedat.

20 [69] Velit, nolit Deus, misteriis Dei interiit; et coram Deo, nolente eo, abutatur misteriis Deus. Indignaretur homo, nulloque modo id permittet homo, ut eo nolente bonis eius coram eo abutetur alter homo.

[70] ¶ De huiusmodi temerario ausu legimus in Libro Regum horribile factum a Deo iuditum. ‘Imposuerunt’, inquit, ‘archam Domini super 25 plaustrum nouum.’³ ‘Postquam autem uenerunt ad arcam Nachon, extendit manum Oza ad archam Dei, et tenuit eam, quia calcitabant boues.

[71] Iratusque est indignatione Dominus contra Ozam, et percussit eum super temeritate, et mortuus est ibi iuxta archam Dei.⁴ Dicit Apostolus: 30 ‘Omnia hec in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram.’⁵ Quid archa Dei ad corpus Domini? Sacraenta Synagoge umbra erant et figura horum que sunt sacramenta ecclesie.

¹ Cf. John 21:17

² Cf. Matt. 16:19

³ 2 Kgs 6:3

⁴ 2 Kgs 6:6–7

⁵ 1 Cor. 10:11

[72] ¶ Videamus offense causam, consideremus cause et offense uindicte. ‘Extendit manum Oza ad archam Dei, et tenuit eam’; subdiditque causam, ‘quia calcitabant boues. Iratusque est indignatione Dominus, et percussit eum, et mortuus est ibi iuxta archam Dei.’ Sicut audiuimus, ita et uidimus in ciuitate Dei nostri. 5

[73] Audiuimus per Apostolum, quia non debemus ‘facere mala ut ueniant bona’.¹ Ille fecit malum ut ueniret bonum; extendit enim manum et tenuit archam cui potestas concessa non erat ut tangeret archam, ne dum calcitabant boues corrueret archa.

[74] Si ergo ille sit percussus qui temerario ausu tetit archam Dei, quid 10 sentiendum est de illis, qui temerario et noxio ausu accedunt ad mysteria Dei, et illicite funguntur mysteriis Dei? Thesaurizant sibi iram in die ire iusti iudicii Dei. Consideremus et alia super huiusmodi ausibus metuenda Dei iuditia.

[75] Legimus in Leuitico: ‘Arreptis Nadab et Abiu filii Aaron thuribulis 15 suis, posuerunt ignem et incensum desuper, offerentes coram Domino ignem alienum: quod eis preceptum non erat. Egressusque ignis a Domino deuorauit eos, et mortui sunt coram Domino.’

[76] ¶ Dixitque Moyses ad Aaron: ‘Hoc est quod locutus est Dominus: Sanctificabor in iis qui appropinquant mihi.’² Data eis erat potestas et 20 preceptum ut altari deseruirent, sed eis potestas non erat data ut ferrent thuribula et ponerent ignem et incensum desuper, et offerent coram Domino.

[77] Ignis alienus Deo offertur, cum ab alienis, hoc est ab eis quibus eum offere non licet, uel alias ignis quem offere non licet Deo offertur. Si ergo 25 illi super hac temeritate tanta uindicta percussi sunt, quid sentiendum est de illis, qui dampnabili ausu accedunt ad incomparabilia ecclesie sacramenta, ad diuinum altare, et corpus et sanguinem Christi presumunt consecrare? Nouemus quod sequitur: ‘Hoc est quod locutus est Dominus:

[78] Sanctificabor in his qui appropinquant mihi.’³ Si enim Deus non 30 puniret eos qui corde polluto et ausu temerario accedunt ad diuina mysteria, frustra dictum esset, ad eos qui ferunt uasa Domini: ‘Munda-mi qui fertis uasa Domini.’⁴

¹ Rom. 3:8

² Lev. 10:1–3

³ Lev. 10:3

⁴ Isa. 52:11

[79] ¶ Sanctificatur itaque Dominus in his qui appropinquant illi, quando iustus iustior fit; et qui iniustum accedit: ‘Iniuste manducat et bibit, iuditium sibi manducat et bibit, non diiudicans corpus Domini.’¹ Videamus et aliam super huiuscemodi temeritate horribilem factam a 5 Deo vindictam.

[80] Chore et fratres eius cum essent filii Leui, non habebant officium sacerdotii, et inde murmurabant aduersus Moysen et Aaron, qui non permittebant ut fungerentur officio sacerdotii quod non habebant. Dixitque Moyses ad Chore: ‘Iccirco ad se fecit Dominus accedere te et 10 omnes fratres tuos filio[s] Leui, ut uobis etiam sacerdotium uindicetis.’²

[81] Exortisque et succrescentibus inde simultatibus Moyses iterum locutus est ad Chore et fratres eius dicens: ‘Tu et omnis congregatio tua mane state seorsum coram Domino, et Aaron die crastino similiter seorsum.’³

[82] ‘Tollite singuli thuribula uestra et ponite super ea incensum offer- 15 entes Domino ducenta quinquaginta thuribula.’⁴ Aaron quoque teneat thuribulum suum, et motum mane faciat Dominus qui ad se pertineant, et quos inelegerit, appropinquabant ei.

[83] ¶ Itaque cum mane surrexissent, stetit Aaron in hostio tabernaculi federis, tenens thuribulum suum, et Chore et qui cum eo erant separati ab 20 omni populo stabant in hostiis papilionum suorum tenentes et ipse thuribula sua in manibus suis. Loquebatur Moyses ad eos, auertere eos uolens ab ista temeritate, monstrans iram Dei instare super eos: ‘Confes- 25 sum igitur ut cessauit loqui, dirupta est terra sub pedibus eorum; et aperiens os suum deuorauit eos cum uniuersa substantia eorum.’⁵

25 [84] Sed et ignis egressus a Domino interfecit ducentos quinquaginta uiros qui offerebant incensum.⁶ Et quia ad correctionem quoque nostram illa fiebant, subdidit sculpam Scriptura, dicens, ‘ne quis accedat qui non est de semine Aaron ad offerendum Domino.’⁷

[85] ¶ Non debet igitur accedere ad offerendum Domino qui non est de 30 semine Aaron. Hoc est qui non est de illis quos elegit Dominus ad offerendum sibi. Vnde dicit Apostolus: ‘Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui uocatur a Deo tamquam Aaron.’⁸

¹ 1 Cor. 11:29

² Num. 16:10

³ Num. 16:16 (Vulgate: Separatim)

⁴ Num. 16:17

⁵ Num. 16:31-2

⁶ Num. 16:35

⁷ Num. 16:40

⁸ Heb. 5:4

[86] Audi adhuc de huiusmodi temerariis ausibus: ‘Bestia que tetigerit montem sanctificationis lapidabitur.’¹ Ad montem sanctificationis bestia accedit, uel tangit, quando aliquis temerario ausu et bestiali sensu accedit ad altitudinem mysteriorum Dei. Audi adhuc per Moysen; ‘Vade et sanctifica populum, et constitue populo terminos ne transeant eos. 5

[88] Omnis qui tetigit montem morietur.² Manus non tangent eum, sed lapidibus opprimetur. Sacerdotes quoque qui accedunt ad montem sanctificantur ‘ne percutiam eos’. Legant ista uel audiant Simoniaci. Si hec sunt uera et quia sunt uera: ‘Semel locutus est Deus’, et quia: ‘Semel locutus est Deus’,³ stat fixum quia: Deus sanctificatur in eis quia 10 appropinquant illi.⁴

[88] ¶ Si enim patitur ad tempus, non patitur in perpetuum. Itaque simoniacus quando accedit ad altare, eo ipso accessu sit a Deo maledic-tus. Audi Scripturam: ‘Maledictus omnis qui facit opus Domini fraudu-lenter’.⁵ Panem ille qui in manibus tenens benedicere uidetur, 15

[89] per eius benedictionem non fit corpus Christi, quia quicquid gerit, quicquid benedit, Deo execrabile existit. Percipienti ab eo panem illum, si panis ille non est uita, quia non est corpus Christi, nec iuditium est, quia nescit quia non est corpus Christi. Et Scriptura dicit quia: ‘Iustus ex fide uiuit.’⁶ 20

[90] Hoc ipsum credimus, et credendum esse dicimus de aliis omnibus diuinis officiis que fiunt a simoniaci. Si autem illud de Euangeliō mihi opponis, super cathedram Moysi sederunt scribe et pharisei, que dicunt: ‘Facite’, que autem faciunt: ‘Facere nolite’, respondemus quia hoc exemplum ad simoniacos pertinet, quia simoniaci nulla omnino in 25 ecclesia Dei cathedra est.

[91] Audi Euangeliū: ‘Ingressus in templum Dominus, cathedras uendentium columbas euertit, et eos omnes a templo eliminauit.’⁷ In cathedris funditus euersis nemo sedere potest, et propterea simoniacus cathedram in ecclesia Dei non habet, nec a templo Dei eliminatus in 30 templo esse, uel aliquem in templo Dei docere potest.

[92] Itaque hoc exemplum non pertinet ad simoniacos, pertinet ad illos qui, electi ad officium paſſoris, non faciunt ea que facienda esse dicunt.

¹ Cf. Heb. 12:20 ² Exod. 19:10–12 ³ Ps. 61:12 ⁴ Cf. Lev. 10:3 ⁵ Jer. 48:10
⁶ Rom. 1:17 ⁷ Cf. Matt. 21:12; Mark 11:15

[93] ¶ Illud^a uero quod quidam ingerunt ad remouendum ea que dicimus de simoniacis, quod Iudas, licet proditor, licet fur esset, et in eo Diabolus esset, tamen miracula faciebat, et demonia eiciebat; istud, inquam, nil nos impedit, immo questionem nostram expedit.

5 [94] ¶ Namque ut hoc facere posset, gratiam et potestatem cum aliis Apostolis a Domino accepit, Luca atestante qui ait: ‘Conuocatis Jesus duodecim Discipulis, dedit illis uirtutem et potestatem super omnia demonia, et ut langores curarent, et misit illos predicare regnum Dei.’¹

[95] Iuit Iudas predicare, quia Christus misit illum predicare. Virtutes 10 operatus est, quia Christus dedit potestatem ut operaretur uirtutes. At simoniacus nullam a Deo habet gratiam et potestatem quia nec emi nec uendi gratia potest, nec Dominus eam uendit, uel ut uendamus sinit. Nullus quattuor Euangelistarum hoc miraculum tacuit, quia magnum et omnino diuinum hoc miraculum fuit. Matheus ita narrat: ‘Intrauit Jesus 15 in templum, et eiciebat omnes uendentes et ementes in templo, et mensas nummulariorum et cathedras uendentium columbas euertit.’²

[96] Marcus ita: ‘Cum intrasset in templum, cepit eicere omnes uendentes et ementes in templo, et mensas nummulariorum et cathedras uendentium columbas euertit.’³ Lucas ita: ‘Et ingressus in templum, cepit eicere 20 uendentes in illo et ementes.’⁴

[97] Iohannes ita: ‘Inuenit Jesus in templo uendentes oves et boues et columbas et nummularios sedentes. Et cum fecisset quasi flagellum de funiculis, et eiecit omnes de templo, et nummulariorum euertit, et mensas subuertit.’⁵ Nullum itaque nummulariorum sedere, uel in templo re-25 manere, Dominus permisit, quia omnes eiecit, et mensas et cathedras eorum euertit, ostendens quod in templo Dei manere non debet cathedra simoniaci.

[98] ¶ **INTERROGATIO:**^b Dicit Apostolus nescio cui altum sapienti: ‘Noli altum sapere sed time.’⁶ Quero igitur utrum sit altum sapere si sapere 30 querit homo qua rationis causa existat, ut oporteat nos uti carne et sanguine Christi, non tantum significatione uerum essentiali ueritate.

^a Christianus: Illud **L**

^b Iudeus *added by rubricator L*

¹ Luke 9:1-2

² Matt. 21:12

³ Mark 11:15

⁴ Luke 19:45

⁵ John 2:14-15

⁶ Rom. 11:20

[99] Scio quia sic ex multis granis unus panis conficitur, ita ex Christo et fidelibus Christi unum ecclesie corpus colligitur; et sicut panis quem manducamus corpori nostro suo modo unitur, ita in Christum credendo, uoluntatem Christi sequendo, cum eo et in eo unum Deo efficimur; et per hanc humana illa diuina significantur. 5

[100] Quero itaque utrum hec ita credere sit satis humano generi ad salutem, an sit necesse ad salutem manducare scilicet ipsam carnem Christi, et bibere ipsum sanguinem Christi.

¶ **RESPONSIo:**^a Non sapit altum sed timet, qui de misteriis fidei nostre sententiam precipitare non audet. Hoc uero negotium secure possumus 10 tractare.

[101] Si enim ratio in hac discussione nusquam occurrit, fides catholica ubique occurrit. Audi Euangelium: ‘Nisi manducaueritis carnem Filii Hominis et biberitis eius sanguinem non habebitis uitam in uobis.’¹ Et alibi: ‘Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum in me 15 manet et ego in eo.’²

[102] ¶ Tamen attende. Homo, inquam, Deo hominem abstulerat, quia se ipsum Deo abstulerat. Restui itaque hoc damnum necesse erat. Verum quis homo tamen existens id facere posset? ‘Omnes enim peccauerunt, et egent gloria Dei.’³ 20

[103] Necesse igitur et omnino necesse fuit, ut mediator inter nos aliquis existet, scilicet ut Deus homo fieret, bonitate quidem sua non nostra, necessitate non sua sed nostra; ut Deus homo existens, faceret uirtute diuina quod fas non erat ut facere posset uirtute humana; homo satisfaceret; Deus satisfactionem susciperet. 25

[104] Pro peccatis hominum homo immolaretur; pascha enim nostram immolatus est Christus. Deus uero placitam sibi suscipiendo hostiam, peccatis eorum qui crederent in eum propiciaretur. Igitur Christus Iesus, quia homo erat extitit hostia pro nobis, et sacerdos se ipsum offerens pro nobis; et quia Deus erat suscepit ipsam hostiam pro nobis. 30

^a Christianus added by rubricator L

¹ John 6:54 ² John 6:57 ³ Rom. 3:23. The argument of this passage encapsulates that of Anselm, *Cur Deus Homo*, I. v; I. xiii; II. vi (S ii, pp. 52, 71, 101)

[105] Quia uero iurauit Dominus et non penitebit eum — ‘Tu es’, inquit, ‘sacerdos in eternum secundum ordinem Melchisedech’¹ oportet sacerdotium eius manere ‘in eternum’. Verum Christus non fuit sacerdos legalium sacrificiorum offerens taurum arietem, uel hircum, sed semetipsum Patri obtulit pro nobis.

[106] ¶ Vt ergo eius in eternum maneat sacerdotium, in eternum offert se ipsum pro nobis; et quamuis resurgens a mortuis iam non moritur, mors illi ultra non dominabitur; et in altari tamen cotidie mistica immolatione immolatur pro nobis; nichil enim ad perfectum adduxit lex, neque legales 10 hostie. Vnde in Psalmo: ‘Sacrificium et oblationem noluisti; holocaustum pro peccato non postulasti.’²

[107] ¶ Quia ergo Melchisedech panem et uinum optulit, et sub forma panis et uini datur nobis ad manducandum et bibendum caro et sanguinis Christi, propterea: manet sacerdos in eternum ‘secundum 15 ordinem Melchisedech’.³ Nam donec: ‘Absorbeatur mors a uictoria’,⁴ omnino indigemus hac expiationis hostia; quamdiu enim in hac corruptibili carne uiuimus, sub peccati lege uiuimus.

[108] Cum autem corruptibile hoc induerit incorruptionem et mortale 20 hoc induerit immortalitatem,⁵ liberati erimus a peccato. Et licet ultra nobis necessaria non exit hostia pro peccato quoniam ipsa expiatio et expiationis causa manet in eternum ipsa mediatoris Dei et omnis Iesu Christi pro nobis assumpta humanitas, et passionis eius per quam reconciliati sumus reconsignatio perpetua;

[109] propterea Christus Iesus manet sacerdos in eternum, sedens ad 25 dexteram Patris, et sicut ait Apostolus: ‘Semper uiuens ad interpellandum pro nobis’.⁶ Semper enim interpellat pro nobis, qui semper adest ut si opus ut interpellet pro nobis. Nam quod in alia uita iam non est opus, ut interpellet pro nobis, ipsa eius est in eternum manens nostra redemptio, eius est in eternum pro nobis manens quedam interpellatio.

30 [110] Vnde ait Apostolus: ‘Christus assistens pontifex futurorum bonorum’,⁷ non: ‘Per sanguinem hircorum et taurorum sed per proprium sanguinem introiuit semel in sancta, eterna redemptio inuenta.’⁸ Eterna redemptio est dum quod semel redemptum est, in eternum manet redemptum; nec ipsa redemptio nullari ultra potest, nec iterari opus est.

¹ Ps. 109:4; cf. Heb. 5:6, 7:17 ² Ps. 39:7 ³ Heb. 6:20 ⁴ Cf. 1 Cor. 15:54 ⁵ Cf. 1 Cor. 15:53 ⁶ Heb. 7:25 ⁷ Heb. 9:11 ⁸ Heb. 9:12

[111] ¶ Gratias igitur Deo agamus, creati a Deo, recreati et reconciliati ab homine Deo, quia per assumpte in Christo humane nature conditionem, restitutus est homo supra prime originis dignitatem, quia tunc homo erat tantum homo, nunc homo est in Christo Deus et homo, cui honor et imperium per omnia secula seculorum. Amen.

5

6 *De Simoniacis*

MS: JJ Oxford, St John's College, 149, ff. 99–111

Edition: Robinson, pp. 111–24

The text which follows is an edition of JJ.

The treatise is listed in the oldest surviving catalogue of the library of Bec.¹

Compare *De Altaris Sacramento* and Fragment I of the *Florilegium* Fragments for further pointers to Gilbert's views on simony.

¹ Nortier, *Les Bibliothèques médiévales des abbayes bénédictines de Normandie*, pp. 34–5.

DE SIMONIACIS^a

[1] DILIGENDO patri et domino, sancte Cantuariensis ecclesie summo pontifici, Anselmo frater Gilbertus abbas Westmonasterii: que preparauit Deus diligentibus se.

[2] ¶ Quia uobis multam Deus concessit gratiam in Scripturarum sensibus, precor ut audiatis quid me ac plures alios mecum moueat de simoniacis, et quid super hoc tenendum sit ecclesiasticis assertionibus edoceatis. Vtque minori tedio ad quesita respondeatis, et que hinc atque inde dicuntur coram posita liberius atque subtilius discutiatis, utramque partem questionis ad quem potui finem uestigando perduxii, et que ex utraque parte dici possunt eque scripta posui, quid conueniant, et unde 10 controuersia existat.

[3] ¶ Id equidem apud omnes conuenit et constat de simoniacis, quia sunt heretici. Simoniacos dicimus qui munus dant pro sacris ordinibus. Excludo^b munus a lingua, munus ab officio, et si qua alia nobis sunt occulta exhibitionum genera. Vereor comminatorem Apostolum: 'Nolite', 15 inquit, 'ante tempus iudicare donec ueniet Dominus, qui et illuminabit

^a Incipit liber domini Gisleberti abbatis de Symoniacis JJ

^b Excluso JJ

abscondita tenebrarum et manifestabit consilia cordium.¹ Tamen audi-
ant nobiscum quod idem ait Apostolus: ‘Nolite errare; Deus non
irridetur.’² Audiant et unde iustum hominem Propheta commendat: ‘Qui
excutit manus suas ab omni munere.’³

5 [4] ¶ Sed hec omitto. Communi sensu accipio simoniacos, qui datione
auri et argenti flunt, uerbi gratia, episcopi, et nisi id eis emeret datio auri
et argenti non fierent episcopi. Qua, inquam, auctoritate istis communica-
camus? Sancit lex diuina, sanciunt canones et decreta, ut cum hereticis
nullam prorsus communionem habeamus. Quod approbari opus non est:
10 quia ita esse nulli in ecclesia Dei dubium est. Deus^a in Euangeliō nihil
medium ponit: ‘Qui non est’, inquit, ‘mecum, aduersum me est.’⁴ Si quis
ergo aduersariis Dei communicando dicit cum Deo se esse, circa idem
duo contraria statuit esse, quod non potest esse. Inde ait et Apostolus:
‘Que participatio fideli cum infideli?’⁵ Infideles uero dicimus et credimus
15 esse omnes hereticos.

[5] ¶ At si quis obicit infideles dici eos tantum qui errando a ueritate fidei
animo pertinaci contemnunt redire ad ueritatem fidei, concedimus. Quia
dicimus simoniacos omnino errare a ueritate fidei, quia credunt id quod
Dei est pecunia emi posse: cum Veritas ipsa in Euangeliō dicit:^b ‘Gratis’,
20 inquit, ‘accepistis, gratis date.’⁶ Vnde et ipsum donum Dei, quia gratis
accipitur, gratis datur, gratia Dei uocatur. Neque enim dicimus eos
tantum hereticos qui errant a ueritate fidei seu in discretione Trinitatis seu
in unitate Deitatis, sed etiam omnes eos qui animo pertinaci nolunt esse in
omni ea unitate fidei quam credit et tenet uniuersalis ecclesia Christi.

25 [6] ¶ Quod itaque comparatur, gratis non datur: si gratis non datur,
gratia nomen iam ibi prorsus euacuatur. Igitur gratia Dei non emitur:
aliоquin gratia non diceretur. Ad hec: que sua sunt episcopus operatur,
exteriora uidelicet officiorum signa, et ea seu uendere seu gratis conferre
potest si uult. Qui ergo ab episcopis ordines emunt, id emunt quod
30 episcopi uendere possunt: sola uidelicet exteriora officiorum signa.

[7] Donum et gratiam Dei, que sua non sunt, nullo modo episcopi
uendere possunt. Aliоquin aut Deus omnipotens non esset, si uiolentia
sibi ulla inferretur; aut iustus non esset, si ab eo prauitati assensio ulla

^a perhaps Dominus JJ ^b dicat JJ

¹ 1 Cor. 4:5. On a lingua ... ab officio, cf. AS, section 59: ab ore ... ab officio ² Gal. 6:7
³ Isa 33:15 ⁴ Matt. 12:30 ⁵ 2 Cor. 6:15 ⁶ Matt. 10:8

preberetur. Si autem non credunt simoniaci donum Dei pecunia posse
emi, emunt tamen, aut decipi Deum posse putant, qui furtiu comparatione
donum eius sibi vindicant, aut iniurie tante debitum ultorem esse
Deum non estimant, qui iniusta peruatione donum eius rapiunt, tenent
atque usurpant.

5

[8] Quia uero nihil horum de Deo dici fas est, et gratia Dei nullo modo
pecunia emitur, quicquid aliud confertur infructuose omnino exhibetur.

[9] ¶ Quid ergo iuuat indulta ab illis peccatorum remissio? Prius^a enim ait
Dominus in Euangello: ‘Accipite Spiritum Sanctum’; et postea subintulit:
‘Quorum remiseritis peccata, remissa erunt, et quorum retinueritis,¹⁰
retenta erunt.’¹ Peccata ergo neque remittere neque retinere possunt qui
Spiritum Sanctum prius non acceperunt. Quid denique confert illorum
benedictio? Benedictionis gratiam dare non possunt qui benedicendi
gratiam non acceperunt: immo maledictionem pro benedictione indu-
cunt.

15

[10] ¶ Vt de Veteri Testamento aliqua supersumamus exempla, in lege
scriptum est: ‘Quod tetigerit immundus, immundum erit.’² Quod ad
litteram accipi potest, et spiritualiter intelligi oportet. Immundus enim
erit quisquis immunditiam atque heresim alicuius agnoscens ab eo tactus
atque tractus ad sui communionem fuerit.

20

[11] Et alibi: ‘Locutus est Dominus ad Moysen dicens: Omnis qui
habuerit maculam de semine Aaron sacerdotis, non accedet offerre
hostias Domino, nec panes Deo suo: uescetur tamen panibus qui
offeruntur in sanctuario, ita dumtaxat ut intra uelum non ingrediatur,
nec accedat ad altare et contaminare non debet sanctuarium meum.’³ Per 25
quamuis maculam peccatum signatur, per lepre maculam heresis desig-
natur: qui ergo ab ipso altaris, immo ueli, accessu arcetur, ab omni altaris
officio omnimodo inhibetur.

[12] Si itaque is qui maculam gerit, quamuis existat de semine Aaron
sacerdotis, cuius solam stirpem Deus assumpserat ad officium altaris,³⁰
omnimodo prohibetur ab altaris accessu, nulla prorsus questio restat de
eo qui lepre macula infectus erit et qui de semine Aaron non fuerit. Nulla
igitur simoniacus ratione potest accedere ad altare; quia si accedit non

^a Primus JJ

¹ John 20:22–3

² Cf. Num. 19:22

³ Lev. 21:16, 21–3

sacrat sed contaminat sanctuarium Dei, utpote immundus atque heresis, hoc est lepre, macula infectus, et a semine Aaron sacerdotis omnino alienus: 'Sumit' enim ipse 'sibi honorem', et non [et] 'uocatur a Deo tanquam Aaron'.¹

5 [13] ¶ Beatus quoque Ambrosius, in libro *De Observatione Episcoporum* inde disputans, inter alia si non eisdem uerbis eodem omnino sensu ista dicit: Quid accipit episcopus? Aurum. Aurum, inquit, est quod accipit episcopus, ponit in sacello; sed accipiendo pecuniam perdit animam suam: 'Quid' uero 'prodest homini si totum mundum lucretur, anime 10 uero sue detrimentum patiatur?'² Qui autem dat pecuniam pro ordinibus episcopo, quid sumit ab episcopo?

[14] Lepram, inquit, non gratiam: maledictionem, inquit, non benedictionem. Item, quando simoniacus dicit ad populum, Pax uobis, quod habet dare potest, hoc est damnationem quam habet: benedictionem et 15 gratiam Dei dare eis non potest, quia non habet. Qui enim dat pecuniam pro ordinibus episcopo, quia pro gratia Dei nihil dat Deo, utique nil sumit uel accipit a Deo. Vtique his uerbis beatus Ambrosius plane ostendit quia simoniacus nil accipit, nil tradit.

[15] ¶ Leo papa in decretis suis inter alia sic ait: 'Vnde cum sepe questio 20 de male accepto honore nascatur, quis ambigat nequaquam ab istis esse tribuendum, quod non eis docetur fuisse collatum?'³ His quoque uerbis ostenditur quia nihil confertur simoniaco, nihil tribuitur a simoniaco. Vtique enim appellatur simoniacus, et qui dat pecuniam et qui accipit pecuniam pro sacris ordinibus.

25 [16] ¶ Innocentius papa hec ita dicit: Adquiescimus et uerum est certe, quia non habuit simoniacus dare non potuit et nihil in dante erat quod posset accipere qui emebat. Damnationem utique quam habuit per prauam manus impositionem dedit: et qui particeps factus est damnato quomodo debeat honorem accipere inuenire non possum. Ad sumمام: 30 certe qui nihil a Bonoso acceperunt, rei sunt usurpate dignitatis, qui confiendorum sacramentorum sibi vindicauerunt auctoritatem, atque id se putauerunt esse quod nulla eis fuerat regulari ratione concessum.⁴

[17] ¶ Id attestari et contestando astipulari uidentur quamplurime aliorum quoque patrum in canonibus et in decretis sententie. Si igitur nil

¹ Heb. 5:4 ² Matt. 16:26. On the reference to Ambrose, see p. 132 n. 3 ³ Leo, *Ep.* clxvii (*PL* liv, col. 1203) ⁴ Innocent, *Ep.* XVII. iii, vii (*PL* xx, coll. 530–1; 535–7)

trudit qui sacros ordines uendit, nil accipit qui sacros ordines emit, quid refert inter simoniacum et aliquem sine ordinibus laicum, quantum ad altaris officium?

[18] Nec ille nec iste quicquam habet, quia non accipit. Vnde Apostolus Paulus ait: 'Quid enim habes quod non accepisti?'¹ Ut ergo per partes 5 dicam, aut missa non erit quam simoniacus celebrabit, sacra ecclesia non erit quam simoniacus sacrabit, cum sacros ordines non habeat quia nihil ab ordinante accepit; aut missa erit quam laicus celebrabit, sacra ecclesia erit quam laicus sacrabit, qui item nulos ordines habet quia non accepit: de similibus enim idem iudicium. 10

[19] ¶ In Libro Numeri sic legitur: Choro et multitudo que cum illo erat temerario ausu posuerunt incensum et thymiam coram Domino: 'Et ignis egressus a Domino interfecit ducentos quinquaginta uiros qui offerebant incensum'² coram Domino. Debitam igitur isti excepérunt temeritatis sue uindictam, quia non accepérunt officium a Domino ut 15 adolerent incensum atque thymiam coram Domino, neque pro sacrificio sacrificium hoc habitum est a Domino.

[20] Item in Libro Regum legimus quod Dauid et uniuersus populus Israel ducebant archam Dei: 'Oza', inquit, 'et Aio filii Aminadab minabant plastrum nouum. Postquam autem uenerunt ad aream Na- 20 chor, extendit manum Oza ad archam Dei et tenuit eam, quoniam calcitrauerunt boues et declinauerunt eam. Iratusque est Dominus indignatione contra Ozam, et percussit eum Dominus super temeritate; qui mortuus est ibi iuxta archam Dei.'³

[21] Nihil ergo huic contulit accedere ad archam Dei, qui mortuus est 25 iuxta archam Dei. Officium eis impositum erat minare^a plastrum: iusta fortasse uidebatur occasio et uicina necessitati ratio; calcitrauerunt boues, inclinauerunt archam; extimuit Oza pro archa Dei, et extendit manum ad archam Dei: et tamen percussit eum Dominus super temeritate, et mortuus est ibi; quia officium illi impositum non erat extendere 30 manum ad archam Dei. Lignea erat archa, et quamuis sancta tamen lignea. In archa erat manna, tabule Testamenti, et uirga Aaron que fronduerat.

^a minari JJ

¹ 1 Cor. 4:7

² Num. 16:35

³ 2 Kgs 6:3, 6-7

[22] Et quantum distat inter hec sancta et sancta sanctorum, corporis et sanguinis Christi mysteria. Illa idcirco erant sancta, quia horum sacrorum erant umbra et figura; hec ipsius sanctimonie sunt ueritas et causa. Si ergo percussit Dominus Ozam super temeritate sua, non quidem 5 prorsus excogitata atque deliberata, sed ad tempus fortuito^a casu illata; qua pena percutietur qui deliberatione continua fur et malitiosus cotidie extendit manum ad illa terrifica sacri altaris mysteria?

[23] Non obtinuit ille pro temerario accessu gratiam, sed debitam exceptit ultiōnis sententiam. Non obtinebit et iste pro temerario accessu gratiam, 10 sed meritam excipiet temeritatis sue^b uindictam.

[24] ¶ In Libro Machabeorum primo legimus, quod Iudas Machabeus et populus qui cum eo erat mundauerunt^c sancta¹ que prius ritu lege instituto sanctificata et a gentibus contaminata erant: illud uero altare quod gentes construxerant atque sanctificauerant non emundauerunt, 15 sed a solo penitus destruxerunt et lapides eius in loco immundo reposuerunt.

[25] Quantum uero attinet ad rei istius mysterium, quid refert inter gentilem et simoniacum? Sacrat gentilis altare qui non accepit a Deo id facere, atque idcirco peccat, quia illud consecrare presumit et usurpat. 20 Sacrat et simoniacus altare, cui omnino fas non est id facere, atque idcirco peccat, quia illud sacrilega presumptione et, ut ita dicam, uelit nolit Deus, consecrare attempat.

[26] Denique si uerum est auaritiam esse idolatriam, sicut ait Apostolus,² quis auarus dicetur idolatra, si idolatra non dicitur simoniacus, qui 25 etiam Dei bonitatem pecunia^d uenale putat? Quibusdam itaque nostrum uidetur quia altare quod simoniacus sacrat nulla emundari sanctificatione potest, sed prorsus a solo destrui ex auctoritate debet. Quod de altari dicimus, hoc ipsum de aliis sacratis rebus sentimus.

[27] ¶ Vt igitur questionis nostre partem unde agimus summatim 30 colligamus, attende et paucis. Multis de causis, auctoritatibus atque exemplis dicimus quia simoniacus nihil ab ordinante accipit, nihil ipse ordinando aliquem illi tradit. Gratiam enim Dei seu emi seu uendi non potest. Ipsa uero officiorum signa que suscipit, quia furatur et rapit, nihil

^a fortitudo JJ

^b suam JJ

^c manduauerunt JJ

^d pecuniam JJ

¹ 1 Mach. 4:43ff.

² Col. 3:5

ei conferunt nisi maledictionem, sicut scriptum est: ‘Maledictus qui facit opus Domini fraudulenter’.¹

[28] Ad nullum denique sacramenti effectum ea ab eo alii accipere possunt: immo damnato fit particeps quisquis ab eo id scienter accipere conatur, unde ille fur et damnationis reus esse notatur. Hec igitur ita se habent. 5

[29] At uero ex alia parte per totum fere orbem terrarum uidemus loca sacra, sicut aiunt, a simoniacis sacrata sic manere; neque, cognita huius benedictionis sacrilega usurpatione, more sueto illa sacrari, sed solummodo per debitum reconciliationis ordinem ab episcopo reconciliari. Item uidimus a simoniacis ordinatos post peractum penitentie tempus 10 ecclesiastico more non sacrari, sed solummodo per manus episcopi impositionem reconciliari: et id quorundam auctoritas canonum, sicut aiunt, concedit posse fieri.

[30] ¶ In Toletano concilio xi^o sic legitur. Vnde si digna simoniacos satisfactio penitentie tempore inuenerit, non tantum communioni,^a sed et 15 loco et totius ordinis officiis a quibus separati fuerant restituendi sunt.² In pluribus aliis canonibus atque decretis has permissorias restitutiones circa simoniacos fieri posse legimus.

[31] Quod uero restituitur, in eo statu quem prius habuit atque amisit iterum statuitur. Habuit itaque simoniacus sacrorum ordinum dignita- 20 tem, cui restitui potest per penitentie satisfactionem. Si ergo hec ita fieri licet et ueritas ita se habet, dicimus quia simoniacus benedicendi quoque gratiam accepit et habet, quam aliis ex officio suo conferre potest.

[32] Si locus enim sacratus non esset, aliquando eum more debito sacrari necesse esset. Si episcopi ordinem non accepisset episcopus simoniace 25 ordinatus, aliquando eum canonico ritu ordinari oporteret. At quia hec non fiunt, nec fieri necesse esse dicunt, concedi oportet quia hec eis aliquando exhibita [hec] fuerunt. Id equidem nos perturbat, et inde controuersia existit, quia hec fieri posse ratio et auctoritas contradicit et item fieri posse permittit. 30

[33] ¶ Ad ea que proposuimus respondet fortasse aliquis: ‘Ea’, inquit, ‘auctoritate communicare possumus simoniacis, qua auctoritate licet

^a communionis **JJ**

¹ Jer. 48:10

² Isid., *Concilia Hispaniae, Toletanum* (PL lxxiv, col. 462)

communicare raptoribus, ebriosis et non continentibus episcopis.' Hec enim non sunt opera lucis, sed opera tenebrarum; et: 'Que', sicut ait Apostolus Paulus, 'societas luci ad tenebras?'¹

[34] Verum quamdiu seu hos seu illos ecclesia Dei tolerat, donec 5 synodalibus censura eos canonice discussos iudicet ac deponat, tolerandi sunt ab subditis, atque sine periculo exhiberi eis potest obedientia ab subditis. In his que Dei sunt obedientia illis exhiberi potest, assensio uero prauitatis ulla eis adhiberi non debet.

[35] Quid enim nostra interest seu ex occasione seu ex ueritate Christus 10 annuncietur,² dum populus uocem Dei audiat, et que agenda sunt undecumque summonitus agat? Quid nostra refert qua intentione episcopus super cathedram Moysi sedeat? Audi commo[ni]tionem Euangelii: 'Que', inquit, 'dicunt facite, que autem faciunt facere nolite.'³

[36] ¶ Obicis uero mihi illud ex Euangilio: 'Ingressus in templum Dominus 15 cathedras uendentium columbas et mensas nummulariorum euertit, et illos procul a templo exturbauit.'⁴ Super cathedram euersam quis, inquies, sedere potest? Qui in templo Dei remanere non sinitur, que, inquies, dicit in domo Dei unde audiatur? Super cathedram itaque Moysi simoniacus sedere non potest, quia eum nullam cathedram in domo Dei habere fas est, 20 nec istud exemplum referri potest ad simoniacum. Ad illos referri debet qui legitime inthronizati super cathedram Moysi sedent in domo Dei.

[37] ¶ Sed, rogo, attende. Verum est, dicitur, quia indubitanter coram Deo cathedra simoniaci euertitur, et ipse a conspectu Dei damnatione perpetua eliminatur. Si tamen uiolenter cathedram obtineat, uelis nolis 25 super cathedram Moysi sedeat, quamdiu Deus id patiatur, que dicit audi et fac, que facit facere noli.

[38] Accipe testem inde et commonitionem sacre Scripturae auctoritatem: 'Si ascenderit Spiritus super te potestatem habens, non dimittas locum tuum.'⁵ Ascendit super te, quando tu illi non potes resistere. Tu tamen 30 non dimittas locum tuum, etiam si ille super te arripit locum; quamdiu te quidem sinit tenere locum tuum. Vnde et Apostolus Paulus ait; 'Non est', inquit, 'potestas nisi a Deo; que autem a Deo sunt, ordinata sunt; itaque qui potestati resistit, ordinationi Dei resistit.'⁶

¹ 2 Cor. 6:14

⁵ Cf. Eccles. 10:4

² Quid enim ... annuncietur: Phil. 1:18

⁶ Cf. Rom. 13:1–2

³ Matt. 23:3

⁴ Matt. 21:12

[39] Ac si diceret: Iudicem hunc seu illum Deus constituit super te, et te constituit subditum illi esse: noli ordinationi Dei resistere; sed age quod alibi ipse ait: 'Bonum fac, et habebis laudem ex illa.' Cum enim de potestatibus ordinatis a Deo tractaret, hoc tandem in finem consilium edit: 'Vis non timere potestatem?' 5

[40] Bonum fac, et habebis laudem ex illa.¹ Item: 'Tu quis es qui iudicas alienum seruum? Suo Domino stat aut Domino stat aut cadit.'² Ac si diceret: Si ille quod male accepit usurpando thesaurizat sibi iram in die ire iusti iudicii Dei,³ tu sub eo positus exercendo patientiam in patientia tua possidebis animam tuam.⁴ 10

[41] ¶ Dicis uero mihi: Scio euidenter quia simoniacus est, quia a Deo alienus est: quomodo illi communicare audebo? Accipe. Sciebat euidenter et Dominus quia Iudas fur erat, quia proditor erat, quia et Diabolus erat: Dominus, inquam, qui Iude subditus non erat, immo magister et dominus Iude erat: et tamen cum illo edebat, bibebat, et in nullo a 15 communione sua eum amouebat, donec aperte malitia illius detecta in semet iudicando se ipsum indignum et exsortem exiuit a consortio aliorum.

[42] De illis quidem qui faciunt et consentiunt debitum iamdudum controuersia finem accepit: facientes, inquit, et consentientes pari uin- 20 dicta plectentur.⁵ Agimus tantummodo de illis quos, uelint nolint, necesse est esse sub illis.

[43] ¶ Queris: Quid iuuat indulta ab illis peccatorum remissio? Nil quidem obest, immo iuuat et prodest, si animo fidi queritur, debito penitendi ordine expetitur et quasi a uicario Dei excipitur. In Ysaia 25 scriptum est: 'Narr si quid habes, ut iustificeris.'⁶ Dominus uero dicit in Euangilio leprosis: 'Ite, ostendite uos sacerdotibus: et dum irent mundati sunt.'⁷ Quamdiu ergo in ecclesia Dei sacerdotis officium simoniacus gerit, et id eum gerere sinit, tu qui sub ipso sacerdote uiuis, uade, ostende te sacerdoti: narra si quid habes, ut iustificeris: quia ab 30 homine non obtinetur iustificatio, sed a Deo.

[44] Si sacerdos iustus est, iuuant quidem preces eius, iuuant merita eius; sed gratia Dei te iustificat. Si sacerdos iustus non est, iuuat quidem cordis tui mansuetudo, iuuat exhibita illi propter Deum debita summissio; sed

¹ Rom. 13:3 ² Rom. 14:4 ³ Si ille ... Dei: cf. Rom. 2:5 ⁴ in patientia ... tuam: cf. Luke 21:19 ⁵ facientes ... plectentur: cf. Rom. 1:32 ⁶ Isa. 43:26 ⁷ Luke 17:14

gratia Dei te iustificat. Sicut enim de baptismo Euangelium dicit: 'Hic est qui baptizat',¹ Deus uidelicet, quisquis baptismi minister existat; ita de omni sacramento seu gratie Dei dono Apostolus ait: 'Hec', inquit, 'omnia operatur unus atque idem Spiritus, diuidens singulis prout 5 uult.'² Ac si diceret: Quisquis sacramentorum executor sit in quolibet genere sacramenti, semper unus atque idem Spiritus operatur gratiam et uirtutem sacramenti. Non enim quicquam exceptit, qui omnia unum atque eundem Spiritum operari asserit.

[45] ¶ Sepe quoque executor gratie Dei id ad mortem suam exequitur, 10 quod a Deo per eum salus ad uitam confertur. Inter dona Spiritus Domini gratiam curationum Apostolus ponit: si ergo prestigiosus aliquis aliqua maleficii sui arte infirmum aliquem sanat, numquid sanitas ipsa non est sanitas, aut sanitas ipsa non est donum Dei sicut alia quilibet sanitas?

15 [46] Et tamen unde iste saluatur, ille damnatur. 'Si', inquit Apostolus, 'distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, et si tradidero corpus meum ita ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest.'³ Si ergo elemosina nihil illi prodest a quo sine caritate confertur, numquid illi non prodest cui confertur, et beneficium hoc 20 gratie Dei donum esse [non] dicetur?

[47] ¶ De sacramento corporis Christi Dominus dicit in Euangeli: 'Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum, in me manet et ego in eo.'⁴ Apostolus uero dicit ad Corinthios: 'Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit, non diiudicans corpus Domini ini.'⁵ Vnum et idem ergo sacramentum aliis est ad uitam, aliis est ad mortem.

[48] Qui manducat et bibit digne, uitam sibi manducat et bibit: 'Qui' uero 'manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit, non diiudicans corpus Domini.' Quia uero hominis est peccare, sicut scriptum est: 30 'Non est homo qui faciat bonum et non peccet',⁶ Dei uero est iustificare, de quo scriptum est: 'Qui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas.'⁷ Spiritus Sanctus remittit etiam per simoniacos peccata, ubi pura confessione peccatum penitendo narratur, atque penitentie fructus sequitur.

¹ John 1:33

⁶ Eccles. 7:21

² 1 Cor. 12:11

⁷ Ps. 102:3

³ 1 Cor. 13:3

⁴ Cf. John 6:57

⁵ 1 Cor. 11.29

[49] ¶ Queris: Quid confert illorum benedictio? Si, inquam, benedictio est, plurimum confert. Benedictionem uero esse quis prohibet? Iudas enim proditor cum ceteris Apostolis predicabat, miracula faciebat, benedictiones super populum dabat. Numquid propter malitiam Iude sacramentorum uirtus atque benedictio irrita fiebat? 5

[50] Qui uerbum fidei ab ore illius percipiebat, credebat, numquid saluus non fiebat? Absit. Dicit enim Scriptura: 'Omnis qui crediderit in eum non confundetur.'¹ Per malos autem ministros potens est bonitas Dei benedictionis et gratie sue dona operari. Isaac uolens atque omnino credens se benedicere filium suum primogenitum Esau, Iacob alterum ¹⁰ filium suum benedixit. Quia ergo ille non uolens, immo deceptus, alterum benedixit, iste patri ueritatem celando^a furtiuam ab eo benedictionem surripuit, numquid illa benedictio idcirco benedictio non fuit?

[51] Fuit plane. Nam postea scriptum est: 'Expauit Isaac stupore uehementi, et ultra quam credi potest admirans ait: Quis igitur ille est qui ¹⁵ dudum captam uenationem attulit mihi, et comedi ex omnibus priusquam tu uenires? Benedixique ei et erit benedictus'.² Quoquo itaque modo illum benedixit, benedictum illum esse asseruit.

[52] ¶ Exempla Scripturarum que posuisti debito sensu accipimus, atque per omnia tecum sentimus. Illud enim in lege scriptum: 'Quod tetigerit ²⁰ immundus immundum erit',³ eo sensu dictum accipimus quo Apostolus Paulus etiam abundantius ait: 'Omnia munda mundis; coinquinatis autem nihil mundum',⁴ neque mens eorum neque conscientia.

[53] Si ergo immundus aliquid tangit, siquidem immundum est, immundum manet, et eo immundius iure computatur. Si uero sacrum et ²⁵ mundum pro temerario suo tactu immundum ille et perniciosum reputatur; sicut de sacramento corporis Christi Apostolus testatur: 'Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit, non diuidcans corpus Domini'.⁵

[54] Sicut enim radius solis eque mundus per munda et immunda loca ³⁰ transit; et sicut eque commodus in se ipso semper manet, quando etiam lippo oculo in eum intuenti noxius existit: ita et sacramentum corporis

^a zelando JJ

¹ Cf. Rom. 10:11; cf. 1 Pet. 2:6
⁵ 1 Cor. 11:29

² Gen. 27:33

³ Cf. Num. 19:22

⁴ Titus 1:15

Christi eque mundum et sacrum, immo sanctimonie causa in se ipso semper subsistit, siue uitam siue iudicium sibi manducat et bibit, qui ad illud percipendum accedit.

[55] ¶ Quod autem beatus Ambrosius dicit: Quando simoniacus dicit ad populum, ‘Pax uobis’, maledictionem dare eis potest quam habet, benedictionem et gratiam Dei dare eis non potest, quia non habet: concedimus, et per omnia uiri tanti auctoritatem sequimur. Benedictionem et gratiam Dei ex merito suo dare non potest, quia non habet.

[56] Sed per eum Dominus benedictionem et gratiam suam dare eis potest, quia habet, potens cuicunque uult exhibere diuitias bonitatis sue: qui per malignos quoque spiritus sepe gratie sue dona operatur. Quando uero simoniacus dicit ad populum, ‘Pax uobis’, non dicit, ‘Pax mea uobis’; sed pacem Dei orat a Deo eis concedi:^a et si quis fuerit inter eos filius pacis, utique requiescat super eum pax Dei; si autem non fuerit inter eos filius pacis, et infructuose dicitur, hoc minime fit culpa illius a quo caritatue oratur, sed culpa illius super quem imprecatur.

[57] ¶ Item beatus Ambrosius dicit: Qui dat pecuniam pro ordinibus episcopo, quid sumit ab episcopo? Lepram, inquit, non gratiam. Plane id ita esse credimus. Qui enim que sancta sunt datione auri et argenti tradit, datione auri et argenti sumit, indigne ille tradit, indigne iste sumit; ad perniciem et iudicium sibi ille tradit, ad perniciem et iudicium sibi iste sumit: tamen sacra sunt et que ille tradit, et que iste sumit.

[58] Sicut de corpore Christi constat: qui indigne tradit, iudicium sibi tradit; qui indigne sumit, iudicium sibi sumit: tamen corpus Christi et ille tradit, et iste sumit. Nisi enim aliquid sacri usurpando uel ille traderet uel iste sumeret, unde uel ille tradendo uel iste sumendo puniretur?

[59] ¶ Que, inquies, sacra? Ipsa, ut tu ipse dicere soles, exteriora sacrorum officiorum signa, que tunc ceperant, gratia Dei fructuose traduntur, fructuose sumuntur quando in neutra parte quicquam aliud 30 consideratur, nisi ut seruiendo Deo amor eius et gratia inde obtineatur.

[60] Vnde Dominus in Euangelio: ‘Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequam fuerit, totum corpus tuum

^a concedit JJ

tenebrosum erit.¹ Quia uero sic male traditus ordo iniuste traditur, iniuste sumitur, et ad perniciem usurpando tenetur, exigente iustitia necesse est ut amittatur^a donec digno penitentie fructu gratia Dei obtineatur, et tandem debito iure exequendi officii gradus restituatur.

[61] Quod ubi restituitur, alia reiteratione consecrationis res non indiget, 5 sed sola per manus episcopi impositionem reconciliatione opus est. Sicut enim quando deponitur ipsa singulorum ordinum signa sibi tolluntur, ita quando restituitur eadem singulorum ordinum signa sibi redduntur, et sic per debite benedictionis gratiam Deo reconciliatur.

[62] ¶ Precor, attende. Precepit Dominus Moysi ut omnia utensilia templi 10 debito ritu sacrarentur: aliter uero Deo indigna atque profana haberentur. Legimus tamen in Libro Numeri: ‘Locutus est Moyses ad Chore et ad omnem multitudinem: Hoc igitur facite; tollat unusquisque thuribula sua, tu Chore et omne concilium tuum, et hausto cras igne ponite desuper thymiam coram Domino; et quemcunque elegerit, ipse erit sanctus.’² 15 Sequitur: ‘Confestim igitur ut cessauit loqui, dirupta est terra sub pedibus eorum et aperiens os suum deuorauit illos cum tabernaculis suis et uniuersa substantia.

[63] Sed et ignis egressus a Domino interfecit ducentos quinquaginta uiros qui offerebant incensum. Locutusque est Dominus ad Moysen, 20 dicens: Precipe Eleazar filio Aaron sacerdotis, ut tollat thuribula que iacent in incendio, et ignem huc illucque dispergat, quoniam sanctificata sunt in mortibus peccatorum; producatque ea in laminas et affigat altari, eo quod oblatum sit in eis incensum Domino et sanctificata sint.³

[64] Qui ergo contra legis statuta incensum et thymiam obtulerunt 25 Domino, pro temeritate sua debita ultiōnis uindicta percussi sunt: thuribula uero, que temerario tactu profanata erant, in mortibus peccatorum dicit esse sanctificata. Non dicit ea iterum sacrari oportere, sed in mortibus peccatorum expiata digno expiationis atque penitentie fructu dicit esse sanctificata. 30

[65] ¶ Ita igitur et quando a simoniacis loca consecrantur, ipsi pro temerario ausu debita ultiōnis uindicta percutiuntur: ea uero per sanctificate aque aspersionem ab episcopis reconciliata debito iure sanctifican-

^a admittatur JJ

¹ Matt. 6:22

² Num. 16:5–7

³ Num. 16:31–2, 35–8

tur. Similiter ordinati a simoniacis pro temeraria^a presumptione sacrorum digna ultiōis uindicta percutiuntur; et post peractum penitentie tempus, digno penitentie fructu quasi quodam igne anxiati Spiritus sanctificati, sola per manus episcopi impositionem reconciliationis benedictione indigent.

5 [66] Sanctificatio quidem nulla existit, nisi per fidem Dominice Passionis et assignationem Dominice Crucis. Sicut enim in Veteri Testamento sine sanguinis effusione non fiebat sanctificatio, ita et in Nouo Testamento sine crucis assignatione nulla fit sanctificatio. Crux quippe ipsius Dominice mortis est signum atque ostensio.

10 [67] ¶ Hac igitur ratione multum distat inter gentilem et simoniacum. Gentilis quando sacrat, neque ipse est qui sacrare debet, neque sacrat cui debet, immo cui non debet, idolo uidelicet, et omnino aliter quam debet. Simoniacus quando sacrat, licet ipse non sit qui sacrare debet, tamen sacrat cui debet, Deo uidelicet, et omni eo ritu quo debet.

15 [68] Reuera quidem concedi oportet: ‘Si recte offeras, recte autem non diuidas, peccasti.’¹ Tamen et concedi oportet, quod multo uicinius saluti peccat quisquis intra fidem christianam positus peccat, quam is qui omnino extra fidem christianam extat. Vnde Dominus in Euangelio: ‘Sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium 20 Hominis; ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat uitam eternam.’² Qui ergo credit in Deum potest non perire, si fidem habeat, que sine operibus mortua existit;

[69] at uero qui non credit nulla ratione non potest non perire: ‘Sine fide enim, sicut ait Apostolus Paulus, ‘impossibile est placere Deo.’³ Altare ergo 25 illud, de quo in libro Machabeorum legitur quod gentes construxerant, Iudas Machabeus et populus qui cum eo erat iure a solo prorsus destruxerunt; quia ubi nulla sanctificatio fuit nulla prorsus emundatio esse potuit.

[70] Ut igitur et nos responsonis nostre summam colligamus, paucis attende. Dicimus tecum quia simoniacus reuera hereticus est, dicimus 30 tecum quia communicandum sibi non est; sed communicare dicimus unum cum illo esse uoluntatis assensu atque actione. Si idcirco regulariter atque canonice subditi eum amouere possunt, tolerandus non est, immo omnino amouendus est.

^a temerario JJ

¹ Gen. 4:7 (Vetus Latina)

² John 3:14–15

³ Heb. 11:6

[71] Si autem competenter id facere non possunt, patienter tolerandus est, et sine periculo in his que fieri licet a subditis ei obedientia exhiberi potest atque debet. Sub Nabuchodonosor, qui erat infidelis atque idolatra, uixit per annos multos imperiis eius parendo Daniel Propheta, uir fidelis atque uerus Israelita. Si ergo obicis mihi auctoritatem Apostoli: 'Que communicatio fidei cum infideli?'¹ par pari referimus. Obicimus et nos auctoritatem eiusdem Apostoli: 'Qui potestati resistit, ordinatio[ni] Dei resistit'² et fortassis utraque sic seruatur auctoritas, nec alteri altera repugnat, si communicare alicui dicimus unum cum illo esse uoluntatis assensu atque actione. 5

[72] Hoc enim modo cauere possumus ne aliquibus in maligno positis 10 communicemus. Ad cumulum uero huius cautele atque obseruantie plerumque precipitur a quibus fieri debet, et quibus id obseruare licet, ne cum eiusmodi ulla prorsus communio uel in cibo uel in colloquio habeatur. Ad presens enim loquimur non de illis sub quorum censura existunt simoniaci, at de illis quos necesse est [esse] sub illis, et quorum 15 cause non interest iudicare de illis, sed iudicari ab illis.

[73] ¶ Item dicimus tecum quia simoniacus nil accipit, nil tradit. Sed id idcirco dicimus quia aliter quam debet accipit, iniuste accipit, ad perniciem et ad iudicium sibi accipit; aliter quam debet tradit, iniuste tradit, ad perniciem et ad iudicium sibi tradit: tamen et ille tradit et iste 20 accipit que in sacris actionibus ab homine tradi possunt et accipi.

[74] ¶ Refert quidem, et plurimum refert, inter simoniacum et sine ordinibus laicum. Namque laicus absolute nihil omnino accipit; simoniacus uero et aliquid ab ordinante accipit et nihil ab ordinante accipit. Quamuis enim ad perniciem accipiat, aliquid tamen accipit, quia ordines sacros accipit; sed 25 idcirco dicitur quia nihil accipit, quoniam propter quod debet et ad quod debet ordines sacros non accipit: neque enim propter Deum accipit, neque enim ad suscipiendam Dei gratiam ordines sacros accipit.

[75] Idcirco dicimus quia nihil accipit, quia dicere solemus rem non esse que aliter est quam debet esse, et aliquid non fieri quod aliter fit quam 30 debet fieri. Vnde frequentissimo usu loquendi dicimus ei qui aliud quam debet dicit: Nihil est quod dicis.^a Quamuis enim reuera aliquid dicat, reuera aliquid faciat, quia non dicit illud aliquid quod debet dicere, nec facit illud aliquid quod debet facere, dicimus quia non dicit seu facit

^a dicit JJ

¹ Cf. 2 Cor. 6:15

² Rom. 13:2

aliquid, quoniam tantundem ualet ac si non faceret ullum aliquid; immo melius esset non fecisse aliquid, quam fecisse illud aliquid quod non debuit.

[76] Si enim malum est non fecisse quod debuit, multo grauius malum existit et non fecisse quod debuit et fecisse quod non debuit.

5 [77] ¶ Accipe in Scripturis quoque multa huiusmodi locutionum exempla. In Epistola ad Corinthios dicit Apostolus: 'Si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum.'¹ Quamvis enim aliud aliquid existat, quia non est aliud aliquid quod debet esse, nihil hoc est, non aliquid dicit se esse. Item in Epistola ad Galathas: 10 'Qui autem putat se esse aliquid cum nihil sit, se ipsum seducit':² cum nihil, hoc est non aliquid, sit, quia non est illud aliquid quod debet esse.

[78] Vnde in Psalmo dicitur: 'Homo cum in honore esset non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus et similis factus est illis.'³ Ac si diceret: Destitit esse homo, quando destitit facere quod facere debet homo 15 et ad quod factus est homo. Vnde Scriptura: 'Deum time, et mandata eius obserua: hoc est omnis homo.'⁴ Si igitur homo est qui ratione utitur, Deum timet, et mandata eius obseruat; qui ratione abutitur,

[79] Deum non timet, et mandata eius non seruat, hominem esse eum contradicit Scriptura, licet gerat speciem hominis et formam. Eo itaque modo 20 dici potest quia simoniacus nil accipit, nil tradit; quia quod accipit, aliter omnino quam debet accipit; quod tradit, omnino aliter quam debet tradit.^a

7 *De Anima*

MS: **L** London, British Library, Additional 8166, ff. 37–39^v

Boston of Bury says that there was a copy at Brinkbourne.¹

¹ Robinson, p. 53.

DE ANIMA^b

1 [1] Vnde infanti anima detur animo desideranti quererem, si Deus daret a quo id tuto quererem. Melius enim est non uidenti pedem in tuto tenere, quam in aliquid precipium promouere. Non quero a quo anima detur; illud enim mihi certissimum existit quod a Deo detur.

^a Explicit liber de symoniaci JJ (*rubr.*)

^b Disputacio Gisleberci abbatis de anima **L**

¹ 1 Cor. 13:2

² Cf. Gal. 6:3

³ Ps. 48:21

⁴ Eccles. 12:13

[2] Item non quero unde sit anima, quia non multum ea refert unde a Deo
creatur anima, qui uerbo suo creauit omnia ex nichilo, sicut canimus in
Psalmo: 'Dixit et facta sunt. Mandauit et creata sunt.'¹

[3] ¶ De ipsa quippe prima anima unde sit creata nescitur, quia hoc
tantum de illa legitur: 'Inspirauit Deus in faciem Ade spiraculum uite, et
factus est homo in animam uiuentem.'²

[4] Ad presens id solum quero, unde infanti anima detur, utrum anima ex
anima, an noua inspiretur. Dicam, et quid me in hac questione uidere
scio, et quid me non uidere non nescio. Scio certissime quod anima est
quadam essentia que initium existendi habet quia creatura est; mori 10
essentialiter non potest, quia creatura immortalis est.

[5] ¶ Pars essentie Dei non est, quia essentie Dei pars nulla est. Sensibilis
est, quia sentit. Vnde Dominus in Euangilio: 'Ibunt impii in supplicium
eternum, iusti autem in uitam eternam.'³ Rationalis est, quia potest uti
ratione. Liberum arbitrium habet, quia potest uti et abuti ratione. 15

[6] Quando bene utitur, iuste agit et iuste a Deo remuneratur, quia posset
male uti si uellet. Quando male utitur, peccat, et a Deo iuste damnatur,
quia posset bene uti si uellet. Potest quippe et uti et abuti ratione, sicut
potest honesta et inhonesta uidere, honesta et inhonesta tangere.⁴

[7] Hoc igitur de anima et circa animam esse certissime scio, et quia nec 20
ratio nec sacre auctoritas uilla Scripture id contradicat, certissime scio.
Illud uero me prorsus nescire non nescio, unde anima infanti detur,
quando infans in utero matris animatur; utrum anima propagetur ex
anima, id est prima anima primo homini data, sicut caro procreatur ex
carne prima; uel noua anima inspiretur, id est non ex prima anima, sed ex 25
alia propagine sumpta.

[8] Quid me moueat ac remoueat dicerem cui uis de populo, si per illum
estimarem me posse remoueri ab isto retiaculo. Est in questione iustitia
Dei, quia: 'Iustus Dominus in omnibus uiis suis'.⁵

[9] ¶ Si enim anima que infanti datur ex traduce prime anime non datur, 30
neque ex prima anima procreatur, qua iustitia pro peccato prime anime
innocens damnatur? At qui damnatur et grauissime.

¹ Ps. 148:5 ² Gen. 2:7 ³ Matt. 25:46 ⁴ On seeing rightly and on truth of the
senses, see Anselm, *De Veritate*, vi (S i, p. 183-5) ⁵ Ps. 144:7

[10] Dicit Apostolus de ipsa damnationis querimonia unus: ‘Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccauerunt’,¹ et ‘egent gloria Dei iustificati gratis per gratiam ipsius’.²

⁵ [11] Omnes peccauerunt preter Christum, quia Christus non solum homo, sed Deus fuit et homo, et in Adam non peccauit, quia in eo non peccabiliter sed tantum materialiter fuit. Et quia non peccauit et solus inter mortuos liber fuit,³ expiatione originalis non indiguit.

[12] ¶ Quando ille peccauit in quo omnes peccauerunt, si hec anima que nouiter inspiratur non erat, quomodo in illo peccauit quando ipsa non erat? Si uero erat et in illo aliquo modo non erat, quomodo in illo peccauit, in quo nullo modo erat?

[13] Punitur uero grauissime anima que infanti datur, quoquomodo infans ab ea animetur, si ante infans moritur quam in baptismo a peccato originali mundetur; sicut Apostolus de peccato primi hominis uniuersaliter loquens ait:

[14] ‘In quo omnes peccauerunt et egent gloria Dei, iustificati gratis per gratiam ipsius’.⁴ Inde Dominus ipse in Euangeliō: ‘Qui renatus non fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest intrare in regnum Dei.’⁵ Conceptione illa originalis de qua dicitur: ‘Ecce in iniquitatibus conceptus^a sum, et in peccatis concepit me mater mea’,⁶ multis exortationibus uidetur potius dici de ea parte hominis que corpus est quam de ea parte hominis que anima est.

[15] ¶ Quod si utraque pars hominis, et corpus et anima, in illa conceptione assumitur sub peccato esse, utraque astringitur, et a peccati pena non esse immunis conuincitur, quia omnis qui in iniquitate concipitur, peccato obnoxius esse comprobatur, et propterea peccati originalis sententiam contemnatur, nisi per baptismum gratiam remissionis assequatur.

[16] Videtur ergo hac consideratione, quod anima infantis ex traduce anime primi hominis assumatur, et minime noua inspiretur, quia nullo alterius peccato inquinata, nec aliquo suo in facta, dampnationi obnoxia esse uidetur.

^a concepi L

¹ Rom. 5:12

² Rom. 3:23

³ Ps. 87:6

⁴ Rom. 3:23

⁵ John 3:5

⁶ Ps. 50:7

[17] Quamuis enim multa peccata in homine oriuntur, et fiunt ex suggestione carnis, ut uoluptas, gule appetitus, et ebriositas, tamen multa oriuntur et fiunt ex sola anime concupiscentia. Ipse Diabolus non peccauit ex suggestione carnis, sed solo appetitu superbie et elationis.

[18] ¶ Anima pueri in utero matris per suggestionem carnis nichil 5 operatur seu boni seu mali, quamuis Apostolus de Iacob et Esau Dominum dixisse dicit: 'Iacob dilexi, Esau odio habui',¹ cum adhuc esset uterque in utero matris.

[19] Nec mirum; nec iniustum. De eadem enim massa luti, sine iusta conquestionis querimonia: 'Potest figulus luti facere aliud uas in 10 honorem, et aliud in contumeliam.'² De iudicatis atque condemnatis, licet iudici misereri cui uult misereri, et non misereri cui non uult misereri.³

[20] Absit ergo credere et dicere ut Deus aliquid agat iniuste, et qui saluat multos per solam misericordiam, damnet animam que non peccauit per 15 iniustitiam. Omni ergo ratione colligitur, quod anima que damnatur immo iuste, damnatur quia peccauit.

[21] 'Iustus enim Dominus in omnibus uiis suis'.⁴ Peccauit uero aut per se aut per illum, et in illo, in quo omnes peccauerunt. Si per se peccauit, erat iam per se existens et non in homine. Sed aliquam huiusmodi 20 creationem a Deo factam esse non legimus, nec esse credimus.

[22] ¶ Quia ergo per se non peccauit, peccauit per illum, et in illo, in quo omnes peccauerunt, quia non per alium nec in alio. Sunt multi qui non credunt ea esse, qui ipsi non uident posse esse. Quia non uident eorum existentiam quomodo sic possint esse, metientes secundum sui sensus 25 capacitatem omnipotentie Dei immensitatem, et secundum humani sensus estimationem?⁵

[23] Spiritualium rerum approbant assertionem, que solius rationis, uel debite^a auctoritatis, exigit approbationem. Sed multa sunt et in nobis cotidie et circa nos fiunt, que indubitanter esse scimus, et tamen 30 quomodo fiant omnino nescimus.

^a debete L

¹ Mal. 1:2-3 ² Rom. 9:21 ³ Exod. 33:9; Rom. 9:15 ⁴ Ps. 44:7 ⁵ Cf. Anselm, *De Inc. Verbi*, i, iv (S ii, pp. 10, 17, 18)

[24] Persepe in a[e]re motus uehementissimos esse scimus ac sentimus; quid uero sit quod aerem moueat, et unde turbo tantus excitetur omnino nescimus. Ab illo impetu impelli et euerti multa et magna edifica uidemus, et quid ea etiam coram oculis nostris impellat et euertat non 5 uidemus.

[25] Per singulas humani corporis partes et particulas anima una et eadem numero tota existit, nec maior uel minor in maiori uel minori parte consistit, quia tota una numero ubique persistit.

[26] ¶ Id non possumus corporeo sensu iudicare, quia nullum corpus unum 10 et idem numero in diuersis locorum partibus potest totum esse. Videlicet multis quomodo de illis alia fiant, ut de semine semen, de gramine gramen, ex uita uua, de fago fagina, et multa uidemus de quibus fiunt alia, et quomodo fiant non uidemus, ut potus quem bibimus, cibus quem sumimus sit in nobis, os, pilus, caro, sanguis, et alii humores qui sunt in nobis.

15 [27] Si ergo uult creare animam ex anima, quia homo uidere non potest quomodo Deus id facere scit et potest, amouebitur propterea ut Deus non faciat que uult, quia homo non est capax consilii et scientie eius. Sola consilii sui sapientia Deus ex nichilo creauit omnia.

[28] Qui ergo ex non existentibus fecit existentia, ex ipsa iam existenti 20 materia potest assumere massam de massa sine assumpte alicuius infectionis macula.¹ De carne peccati cum peccato sumpta est caro beate Marie matris Christi,² tamen de ipsa carne matris Christi sumpta est sine peccato caro Christi.

[29] Si hoc ipsum de anima uult facere omnipotentia Dei, potest si uult, ex 25 anima de radice peccati sumpta, aliam sumere animam de eadem^a massa sine peccati culpa et fermenti macula. Consideremus de anima Christi.

[30] ¶ Si anima Christi non est assumpta de traduce prime anime, id est ex anima Ade in quo omnes peccauerunt, unde pro peccato primi hominis anima Christi fuit obnoxia dolori et passioni? Animam quidem Christus 30 habuit. Sic enim credimus, et in ecclesia^b de Christo canimus: 'Perfectus Deus; perfectus homo; ex anima rationali et humana carne subsistens'.³

^a eadem L ^b exclesia L

¹ Cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, II. xvi (S ii, p. 116) ² Cf. Anselm, *De Conceptu Virginali*, xviii (S ii, p. 159) ³ *Symbolum Athanasii* (Kelly p. 19)

[31] Cuius itaque poena peccati anima Christi tristitiam subiit. ‘Tristis est’, inquit, ‘anima mea usque ad mortem.’¹ Tristitia uero est quedam anime passionis affectio. Et alio loco: ‘et factus in agonia prolixius orabat’;² has ergo et multas anime passiones alias anima Christi subiit.

[32] Cuius ergo peccati penam subiret, si alicuius nature affinitatem ex anima illa minime contraheret, quem in hominem primo peccauerat, in quo omnes peccauerunt?³ In Christo non peccauit, quia peccatum non fecit; ‘nec inuentus est dolus in ore illius’,⁴ quamuis peccati penam contraxit ex alio, unde dicit in Psalmo: ‘Que non rapui tunc exsolutebam.’⁵

10

[33] Rapuit Adam, quod Christus, qui rapina non fecit, nec rapine particeps fuit, soluit ex Adam. Dixit Dominus Deus ad Adam: ‘De ligno quod in medio paradysi ne comedas. In quacumque die comederis, morte morieris.’⁶

[34] ¶ Nil ad presens ad nos pertinet quare id Deus prohibuit, sed quia id prohibuit, seruare homo debuit. Peccauit itaque homo, quia mandatum Dei non seruauit. Illatam ergo penam peccati iuste subiit. Audi Apostolum: ‘Peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes homines peccauerunt.’⁷

[35] Si omnes peccauerunt, iuste peccati penam, id est mortem, omnes subierunt. At Christus, quia mortem subiit qui peccatum non fecit, ‘nec inuentus est dolus in ore eius’,⁸ ‘exsoluit quod non rapuit’;⁹ et quod exsoluere quantum pertinet ad eum non debuit.

[36] Debuit itaque quantum ad nos,¹⁰ quorum nature communionem assumpsit, quia fecisset quod facere non debuit, si absque ratione et iusta necessitate uoluisset ultiro exsoluere que non rapuit. Quia ergo nichil fecit nisi quod facere debuit, et quod facere iustum fuit, propter expiationem nostri debiti exsoluit que non rapuit.

[37] ¶ Et quia sic Deus Pater uoluit, ‘qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum’;¹¹ et ille uoluntatem Patris facere uenit, sicut ipse dixit, ‘Non ueni uoluntatem meam facere, sed uolunta-

¹ Matt. 26:38 ² Luke 22:43 ³ Rom. 5:12 ⁴ 1 Pet. 2:22 ⁵ Ps. 68:5 ⁶ Gen. 2:3 ⁷ Rom. 5:12 ⁸ 1 Pet. 2:22 ⁹ Ps. 68:5 ¹⁰ Cf. Anselm, *Pros.*, viii (S i, p. 106)

¹¹ Rom. 8:32

tem eius qui misit me Patris',¹ 'factus Patri oboediens usque ad mortem crucis';² exsoluit que non rapuit, quia mortem subiit, quam minime promeruit. Et quia non peccauit, nec istam peccati poenam iuste subiit.

[38] Sed ut faceret uoluntatem Patris, que non rapuit exsoluere uoluit.
5 Obtinuit^a a Deo Patre, pro cuius uoluntate sectanda morte turpissima exsoluit quod non rapuerat, dignam proemii remunerationem.

[39] Et omnino iustum fuit ut Deus sibi donaret, quia etiam unicuique nostrum reddit Deus prout gerit, siue bonum siue malum. Quam uero remunerationem iustius quereret a Patre, et quam Deus Pater iustius sibi 10 deberet dare, quam ut hac indebita passione sua tamen iusta, quia sic Deus Pater esse uolebat, sicut ipse dixit in passione sua: 'Pater, non mea sed tua uoluntas fiat.'³

[40] Quid, inquam, iustius quereret a Patre et obtineret,^b quam ut pro hac passione sua et morte, homo cuius nature particeps erat liberaretur a 15 debita passione sua et morte? Quia uero ille non indigebat expiari qui peccatum non fecit, 'nec inuentus est dolus in ore eius'.⁴

[41] Nec Alicuius a Patre doni indigens erat, cuius erant omnia que Pater habebat. Huius remunerationis donum quod Deus dare debebat, ille Deus et homo accipere opus non habebat, et tamen ut non acciperet fas non erat.

20 [42] Accepit et iure concessit eius quorum nature particeps fuit (hoc est ut rapine illius expiatione haberet homo per passionem Christi) qui propter Patris sui explendam uoluntatem et humani generis obtainendam^c a peccato originali iustificationem exsoluit, quod non rapuit, mortem crucis sustinuit propter peccatum quod per Adam in mundum intravit, et 25 sic factum est quod ait Apostolus: 'Sicut per Adam omnes moriuntur, ita et per Christum omnes uiuificabuntur'.⁵

[43] ¶ Sicut enim corpus Ade, quod minime moriturum erat si Adam non peccaret; quia peccauit Adam corruptibile et mortale factus est; et anima que sub peccati et corporis Domino non premeretur, si Adam non 30 peccaret; quia peccauit Adam, corpore aggrauatur et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem.

^a Optinuit **L** ^b optineret **L** ^c optimandam **L**

¹ John, 6:38-9; cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. ix (S ii, p. 63) ² Phil. 2:8 ³ Luke 29:42 ⁴ 1 Pet. 2:22 ⁵ 1 Cor. 15:22

[44] Ita per Christi passionem: ‘Corruptibile hoc induet incorruptionem et mortale hoc induet immortalitatem’,¹ et anima beatam liberatis obtinebit^a eternitatem, ut amplius iam peccare non queat, nec ullam in carne sua repugnandi molestiam sustineat.

[45] Qua itaque consideratione per passionem assumpte humanitatis Christi, que et corporis et anime indebitas pro nobis sustinuit passiones, anima nostra a passionibus suis et morte liberata est eterna, sicut caro a corruptione et morte corporea, si anima Christi aliquo modo anime illius in quo omnes peccauerunt absque peccati quidem contagio nature particeps non fuit (sicut caro Christi sine macula peccati originem nature contraxit a carne illius in quo omnes peccauerunt et egent gratia Christi, hoc est iustificari per passionem Christi)?

[46] ¶ Hoc etenim modo utraque natura hominis, anima et caro a poena peccati, a morte, uidelicet eterna, liberata existit per passionem et mortem quam indebiter sustinuit anima et caro Christi. Nec fit sine mysterio huius affinitatis. Affinitatem dico assumpte a Christo humanitatis et assumentis in Christo, et per Christum diuinitatis quod expiatio originalis peccati facta est per satisfactionem passionis in ligno crucis, ut ordinem et causam peccandi prosequeretur ordo et causa expiandi.

[47] Vt sicut in Adam per lignum voluptas et inobedientia mortem intulit mundo, ita in Christo per lignum passio et obedientia reddidit mundo; et sicut in Adam peccauit caro et anima, ita in Christo iustificata est et iustificationis gloriam obtinet^b caro et anima.

[48] Quia igitur huic nostre estimationis fides catholica non absistit, auctoritas non resistit cui resistere nefas sit; non sit impium hoc estimare Deo, nec per aliquem euidentiori ratione uel auctoritate Deus a nobis hunc amoueat errorem.

[49] De hac questione multi multa dixerunt atque scripserunt, sed adhuc manet illud dictum antiquum: ‘Gramatici certant, et adhuc sub iudice lis est.’²

30

^a optinebit **L** ^b optinet **L**

¹ 1 Cor. 15:53

² Horace, *De Arte Poetica*, 78

8 The *Florilegium* Fragments

MS: **BB** Oxford, Bodleian Library, latin th. d. 30, ff. 25–25^v, 129^v–130

Printed in R. W. Hunt, ‘*Liber Florum*: a twelfth-century theological *Florilegium*’, *Sapientiae Doctrina: mélanges offerts à Dom Hildebrand Bascour* (Louvain, 1980), pp. 141, 142–3.

The two passages seem to preserve, respectively, a version of part of the *De Simoniacis* (Fragment I) and a version of part of the *De Altaris Sacramento* (Fragments I and II).

Both extracts are ascribed to Anselm in the collection, the compiler having perhaps miscopied *Anselmus Gisleberto abbati*.

FRAGMENT I (ff. 129^v–130)¹

[1] De symoniacis autem queritur utrum sacerdotes recte dicantur. Legitur enim symoniacos sacerdotes saltem credere omnino errare est. De his tamen Anselmus Cantuariensis archiepiscopus Gisleberto abbati Ambrosii pastoralis uerba disserendo quod Ambrosius dicit quando dicit 5 ad populum, ‘Pax uobis’, maledictionem eis dare potest quam habet, benedictionem et gratiam Dei dare eis non potest quam non habet.

[2] Concedimus quia ex merito suo dare non potest sed per eum Deus dare potest qui per malignos quoque spiritus sepe gratie sue dona operatur. Item Ambrosius: ‘Qui dat pecuniam pro ordinibus episcopo quid sumit ab 10 episcopo? Lepram, inquit, non gratiam — sicut de corpore Christi donec digno penitentie fructu sola manus episcopi impositione reconcilietur.’

[3] Symoniaco autem communicandum non est si communicare dicimus unum cum illo esse uoluntatis assensu atque actione. Si canonice subdit 15 eum amouere possunt, omnino amouendus est. Si autem competenter id facere non possunt, patienter tolerandus est, et sine periculo in his que fieri licet a subditis ei obedientia exhiberi potest atque debet. Sub Nabuchadnosor enim Daniel imperiis parendo uixit.²

[4] Obicit quod ait Apostolus: ‘Que communicatio fidelium cum infidelis?’³ Ait idem: ‘Qui potestati resistit, Dei ordinationi resistit.’⁴ Vtraque 20 seruatur auctoritas, si communicare dicimus ut supra. Ad cumulum precipitur quibus id obseruare licet, ne cum eiusmodi ulla prorsus

¹ Cf. *AS*, section 50; *Sim.*, sections 71ff. ² Dan. 1–2 ³ 2 Cor. 6:15; in *Sim.*, section 71 this quotation reads: Que participatio, etc. ⁴ Rom. 13:2

communio uel in cibo uel in potu uel in colloquio habeantur, non illud quos necesse est esse sub illud.

[5] Symoniacus quidem sacros ordines accipit, sed in circo dicitur quia nichil accipit, quia propter quod debet non accipit, ut dicimus ei qui aliud quam debet dicere: 'nichil est quod dicis', et ei qui aliud quam debet facere: 'nichil est quod facis'. Et Apostolus: 'Si caritatem', inquit, 'non habeam, nichil sum.'¹ Quia non est illud aliquid quod debet esse, nichil hoc est, non aliquid dicere se esse.

[6] Salomon autem: 'Deum', ait, 'time, et mandata eius obserua',² hoc est, omnis homo. Si igitur homo est, qui ratione utitur, Deum timet, et mandata eius obseruat; qui hoc non facit homo non est.

FRAGMENT II (f. 25^{r+v})

[1] Anselmus Gisleberto abbatii. Vbi aliquo modo admittitur comestio necesse est ut admittatur corruptio, et unde omnis excluditur corruptio admitti non potest ulla comestio. Humana igitur ratio nullo modo apprehendere potest ut corpus Christi et omnino incorruptibile sit et aliquibus mandi dentibus possit, quorum alterum fides indubitatum tenet, alterum uisus et gustus noster dissimulare non potest.

[2] Quod uero ad substantialem sacramenti ueritatem attinet, non magis in ore pecudis quam in ore hominis patitur comestionis molestiam et corruptionis iniuriam, sed fidem nostram omnino asserit prima illa actio huius misterii.

[3] Nonne quando primum hoc sacramentum Discipulis suis Dominus dedit, ad cenam sedebat integer et incorruptus, discretum locum et circumscriptum corporis sui spacium obtinebat. Ad cenam ipsam quisque discretis ab eo locis sedebat, edebat et ipsum Christum in ore habebat.

[4] Vnum ergo et idem substantia et numero corpus Christi in disiunctis ad inuicem locis non per partes sed totum erat. Hic edebat, illic edebatur; hic omnino illesum esse uidebatur, illic inter dentes Discipulorum mandebatur, diminuebatur, consumebatur.

30

[5] Queris utrum aliquo modo natura id admittat, quia corpus Christi quod sumpsimus hodie ab altari sit illud corpus Christi quod ante mille annos in cruce peperit.

¹ 1 Cor. 13:2

² Eccles. 12:13

[6] Quero itaque utrum corpus Christi quod triginta et plus etatis annos habens in cruce pependit sit illud ipsum quod tantillum in utero mater portauit, cum nec cutis nec caro eadem nec sanguis erat. An hoc facit eadem sementis origo eademque uita?

5 [7] Denique ea uis est anime ut per partes singulas subiecti corporis tota effusa unum et idem in numero reddat corpus. Quod enim quorundam membrorum amputatione corpus moritur, quorundam uero non, hoc non facit amplior anime inhabitatio, sed ipsius corporis armonie compositio, ut in domo postibus sublatis reliqua domus ruit, quibusdam aliis 10 partibus sublatis non ruit.

[8] Si igitur diuersas sedes una et eadem anima tota obtinet et uiuificat, que impossibilitas uetat ut diuisa quoque spaci corpora una eademque anima tota non obtineat, uegetet, et regat? Denique in pluribus animantium generibus hoc indubitanter uidemus quod disiuncta a se inuicem 15 aliquo ictu membra uiuunt, mouentur, una et eademque numero anima inhabitante atque uiuificante disiunctas corporis partes quas prius coniuncta uiuificabat. Hanc anime naturam non uidemus.

[9] Quid ad rem unde agimus, inquis? Multum omnino, si quis esset qui soluere posset. Igitur si unum idemque numero corpus Christi fuit quod 20 ad cenam edebat atque edebatur, utique unum idemque numero potest esse quod in terris immolatur et quod in celis gloriatur. Quod autem unum idemque numero corpus Christi passibile et impassibile esse uidetur, quomodo id queat esse non uidemus.

[10] Tamen de quinque panibus saturatis turbis impleuerunt duodecim 25 cophinos. Maius ergo miraculum est panem comedendo augmentari quam comedendo non absumi? In hoc sacramento substantia carnis est sub specie gustuque panis ut sub specie seminis coriandri¹ sapor panis et carnis et omnis sua uitatis. Idem in eodem.

[11] Quod recitatur quia angeli tollebant corpus Christi ab ore eorum qui 30 indigni accedebant et aliud in ore eorum ponebant, aut significatiue hoc agebatur ad significandum percipientium indignitatem aut secreto tollebatur et aliud in ore ponebatur.

¹ Exod. 16:39. In *AS*, section 10: Et manna erat uelud species coriandri

III SERMONS

1 *Sermo in Septuagesima*

MS: L London, British Library, Additional 8166, ff. 36v–37

Edition: Robinson, pp. 75–6

The text which follows is an edition of L.

[SERMO IN SEPTVAGESIMA]

[1] Legitur quod filii Israel septuaginta annis peregrinati [sunt] sub rege Babilonie; septuagesimo uero anno data est eis licentia reuertendi, et reuersi sunt ab exilio in patriam, a Babilonia in Ierusalem,¹ cantantes canticum Domino, ‘Te decet ymnus, Deus, in Syon’.²

5 [2] In memoriam cuius peregrinationis et reuersionis, nos etiam in presenti ecclesia septuagesimam celebramus, partim in dolore in signum peregrinationis, partim in gaudio in signum reuersionis.

[3] Habet autem hec septuagesime initium a ‘Circumdederunt me’³ et peragitur cum luctu et merore usque ad sexagesimam tertiam diem, qui 10 est sabatum paschale, deinde in gaudio procedit usque ad octauum diem, id est ad sabatum quod est in ebdomada pasche, ubi est terminus^a lxxme.

[4] Hoc autem totum sit in figuram peregrinationis quam in^b presenti uita habemus, in qua peregrinamur a Domino longe a patria in regionem dissimilitudinis⁴ recedentes, ciuibus Babilonie mixti corpore, etsi non mente.

^a terminus L ^b im L

¹ Jer. 25:11–12. On the *tempus Septuagesime* see P. Radó, *Enchiridion liturgicus*, vol. ii (Rome, 1966), pp. 1145–52 and C. Callewaert, ‘L’Oeuvre liturgique de S. Grégoire: la Septuagésime et l’Alleluia’, *Revue d’histoire ecclésiastique*, vol. xxxiii (1937), pp. 306–26. Cf. Radó, *Enchiridion liturgicus*, vol. ii, pp. 1148–9 on the fact that Septuagesima is really sixty-three days before Easter: Gilbert brings it to seventy days by including the octave of Easter. For Gilbert, Easter Saturday marks a turning-point; cf. L. Bouyer, *The paschal mystery* (London, 1951), pp. 229–30. See also for the Carolingian background, Amalarius, *De Officio Septuagesimae* (ed. J. M. Hanssens, *Amalarii episcopi opera liturgica omnia*, vol. iii, *Studi e Testi*, vol. cxl (1950), pp. 65–7; vol. i, *Studi e Testi*, vol. cxxxviii (1948), pp. 26–35) ² Ps. 64:2. ³ Ps. 17:5, Introit for Septuagesima Sunday. See Radó, *Enchiridion liturgicus*, vol. ii, p. 1149 ⁴ A technical term of monastic mystical theology, which was to be much used by St Bernard. See, for example, F. Châtillon, ‘*Regio dissimilitudinis*’, in *Mélanges E. Podehard* (Lyons, 1945), pp. 85–102

[5] ¶ Tota enim presens uita non patria sed exilium est. In figuram cuius peregrinationis pars lxxme in ieunio et luctu celebratur, usque ad sabatum paschale, ubi per baptismum datur repatriandi licentia, quando ueterem hominem deponimus, et nouum induimus;¹ et ideo dies ille baptismus est consecratus;

5

[6] et quia post acceptam licentiam iam leti sumus spe redeundi, ideo statim ‘Cantamus canticum Domino’,² id est ‘Alleluia: Confitemini Domino’.³ Sed quoniam nondum Babiloniam exiuiimus, sed exilio tene-
mur, mente tamen suspirantes ad patriam, et interim quia ‘grandis restat
uia’,⁴ difficultatem itineris abhorrentes; quia, inquam, hoc est, post 10
canticum tractum, post Alleluia, ‘Laudate’⁵ subiungimus.

[7] Deinde uero in sequenti dominica que Pascha dicitur incipimus proficisci, et cum filiis Israel ab exilio transire ad patriam; et quia illuc vi diebus a die pasche in itinere gradimur, ideo per totam septimanam illam gradu[a]le cantatur, ‘Hec dies quam fecit Dominus’.⁶ Sed quoniam licet 15
nondum^a peruererimus, tamen quodammodo gaudeamus spe futuri,
ideo post grad[u]ale sequitur Alleluia.

[8] Septimo autem die que est octaua a sabato paschali, iam leti representi iam potiti patria, et tractum quod graduale omnino deponimus, et in signum perfecte letitie duplex Alleluia decantamus.⁷

20

[9] ¶ Vel possimus dicere quia tota uolubilitas huius seculi que per vi dies, uel per vi etates, discurrit, sit quasi una lxxma in quam per peccatum primi parentis electi a patria exulamus. Sed in morte cuiusque, cum anima a carcere corporis soluitur, datur licentia repatriandi.

[10] Tum anima exuta a corpore in eternam beatitudinem resurgit, et ideo 25 Psalmus ille qui dicitur canticum pro uerbo transmigrationis, id est: ‘Te decet ymnus Deus in Syon’,⁸ precipue cantatur in exequiis mortuorum.

[11] Sed quia quicumque per purgatorium ignem transeundum est et quia corpus in sua feditate permanens corrumpitur, ideo nondum est perfecta letitia usque ad octauam que erit in finem reuolutis vii diebus, uel vii 30

^a nondum L

¹ See Radó, *Enchiridion liturgicus*, vol. ii, p. 1225 ² Ps. 95:1; Ps. 97:1 ³ Ps. 104:1; Ps. 105:1; Ps. 106:1 ⁴ 3 Kgs 19:7 ⁵ Ps. 116:1; Holy Saturday liturgy ⁶ Radó, *Enchiridion liturgicus*, vol. ii, p. 1253; cf. Gen. 2:4 ⁷ i.e. on the day before Low Sunday (*sabbato in albis*) the two-fold Alleluia is not preceded by the gradual ⁸ Ps. 64:2

etatis, presentis seculi, scilicet: ‘Cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale corpus fiet imortale’,¹ et sic dupplinem stolam habebimus, et ideo in sabato que est in octauis Pasche cantatur, duplex Alleluia cum in precedenti sabato simplex cantaretur.²

2 *Sermo in Ramis Palmarum*

MS: **L** London, British Library, Additional 8166, ff. 17^v–18^v

Edition: Southern ‘St Anselm and Gilbert Crispin’, pp. 112–15

Another copy of the sermon once existed, in MS xlv, s. xii from Hatfield priory, among the Townley MSS, but the MS was sold by auction in 1883 and is now lost.¹ The text which follows is an edition of **L**.

1. Southern, ‘St Anselm and Gilbert Crispin’, p. 112.

SERMO EIVSDEM^a IN RAMIS PALMARVM

[1] ¶ Exigit solemnitatis hodierne causa et processionis sacre facies insolita ut de sacramento huius diei dicamus uobis prout Deus dederit nobis. Omnipotenti et iusto dispensationis sue consilio Deus homo fieri uoluit, et ut homo fieret, nobis omnino necesse fuit.

5 [2] Cum sit enim Deus omnipotens, iustitiam seruat ‘in omnibus uis suis’,³ et in hac ergo redemptionis nostre causa etiam contra Diabolum Deus sic uti uoluit omnipotentia sua, ut nulla eius actio aduersus eum esset sine iustitia,⁴ prebens formam homini quem ad imaginem suam creauit,⁵ ut potentia utendi ratione sic utatur quatinus ipsa potentia 10 utendi ratione sua in nulla actione abutatur. Videamus ergo in hoc sacramento ubique iusticiam Dei.

[3] ¶ Peccauerat Diabolus in Deum, quia licet a Deo omnia haberet, et hec ab eo se habere non nesciret, aduersus Deum se extulit et omnipotentiam Dei demoliri uoluit. Cum enim sit Deus a quo omnia, per quem

^a read Gisleberti

¹ 1 Cor. 15:53 ² Cf. Radó, *Enchiridion liturgicum*, vol. ii, pp. 1151, 1253 on the double Alleluia ³ Ps. 144:17 ⁴ in hac ergo ... iustitia: cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. vii (S ii, p. 55), Dicere solemus, Deum scilicet debuisse prius per iustitiam contra Diabolum agere, ut liberaret hominem, quam per fortitudinem; see also Schmitt’s references to the Fathers in this chapter ⁵ ad imaginem suam creauit: cf. Gen. 1:27

omnia, et in quo sunt omnia, qui non uult esse sub Deo sed uult esse par et equalis Deo, efficere uult ut Deus non sit ex quo omnia, per quem omnia, in quo sunt omnia.

[4] Hanc ergo impietatem et impietatis machinationem si ulcisci Deus nollet, iustus non esset; si pro culpe modo ulcisci non posset, omnipotens 5 non esset. Quia ergo Deus et iustus et omnipotens est, pro culpe modo hanc impietate[m] ultus est.¹ Abstulit a Diabolo unde superbus peccabat, non abstulit unde non superbiebat. Abstulit ab eo beatitudinem, non abstulit nature conditionem. Non enim quia conditus erat, sed quia 10 beatus erat Diabolus insolescebat.

[5] Quia ergo Diabolus ad superiorem rerum ordinem ascendere non potuit quoniam Deo par et equalis esse non potuit, nec in eo rerum statu in quo erat conditus remanere uoluit, quia sub Deo suo ordine esse non uoluit — quoniam, inquam, nec supra potuit esse, nec in medio uoluit remanere, ad inferiorem rerum ordinem, hoc est ad inferna, eum Dei 15 omnipotentia deiecit.²

[6] ¶ Perdita ergo angelorum tanta numerositate, creauit Deus hominem ut dampnum hoc suppleretur et ordo debitus atque destinatus ab^a eo electorum numerus adimpleretur.³ Creauit eum mortalem et quandoque moriturum quamuis postea immortalem futurum et iam ultra non 20 moriturum.

[7] Ne ergo et ipse homo aduersus Deum insolesceret et inani elatione se aduersus Deum erigeret, posuit ei Deus iugum obedientie omnino lene atque tolerabile. Precepit, inquam, ei Deus sic: 'Ex omni ligno paradisi comedere; de ligno autem scientie boni et mali ne comedas. In quaque die 25 comederi morte morieris.'⁴ Lignum 'scientie boni et mali' eo usu locutionis appellauit quo dicere solemus diem gaudii seu meroris, quia non dies in se gaudium habeat seu merorem, sed quia in eo gaudium habuimus seu merorem.

^a ad L

¹ Hanc ergo ... est: cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. xiii (S ii, p. 71), Necesse est ergo, ut aut ablatus honor soluatur aut poena sequatur. Alioquin aut sibi Deus ipsi iustus non erit aut ad utrumque impotens erit; quod nefas est uel cogitare ² Quia ergo Diabolus ... deiecit: see *Disp. Gent.*, section 71 ³ Perdita ... adimpleretur: cf. Anselm, *Cur Deus Homo*, I. xvi (S ii, p. 74), Deum constat proposuisse, ut de humana natura quam fecit sine peccato, numerum angelorum qui ceciderant restitueret; see also Anselm, *De Casu Diab.*, v and xxiii (S i, pp. 243, 270) ⁴ Gen. 2:16-17

[8] Quid plura? Peccauit et ipse homo in Deum. Noluit esse sub Deo, sed uoluit esse quasi similis Deo. Dolebat Diabolus concessam homini beatitudinem quam ipse amiserat, suggestis mulieri, seduxit mulierem, et uirum impulit ad peccandum per mulierem. ‘Non est’, inquit,^a ‘ita; scit 5 enim Deus quia in quacumque die comederitis, aperientur oculi uestri, et eritis sicut Dii, scientes bonum et malum.’¹ Mulier, sicut dicit Apostolus, in preuaricatione illa seducta est, uir seductus non est,² sed maluit uxori morem gerere quam precepto Dei obedire.

[9] Comedit ergo illa et ille et protinus aperti sunt oculi eorum et 10 [h]abuerunt scientiam boni et mali illa et ille. Quid bonum quidem esset, antea sciebant quia solus homini creator preerat, nulli creature homo subditus erat. Nichil erat in homine, nichil erat circa hominem quod eius offenderet uoluntatem. Nudus erat sed in ipsa nuditate sua non erubescet. Lex enim nulla erat in carne eius, que repugnaret legi mentis eius. 15 Hoc igitur bonum inesse sibi homo sciebat atque sentiebat.³

[10] Habuit confestim et scientiam mali. Protinus enim expulsi sunt de paradiso. Audiuuit homo datam in se maledictionis sententiam a Domino. ‘In labore’, inquit ‘et sudore uultus tui uesceris panem tuum, donec reuertaris ad terram de qua sumptus es.’⁴ Mulieri quoque dictum est: ‘In 20 dolore et gemitu paries filium et sub uiri ditione eris.’⁵ Corporis quoque sui ditionem protinus homo amisit. Erubuit nuditatem suam.

[11] Non erubesceret nisi aliquid insolitum, aliquid indecens, aliquid indecorum in ca[r]ne sua uideret. Fugit ad folia ficus et nuditatem suam operuit.⁶ Hec est lex illa in ca[r]ne nostra, que legi mentis nostre 25 repugnat, de qua dicit Apostolus: ‘Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis mee et captiuum me ducentem in legem peccati que est in membris meis.’⁷ Etiam omnium creaturarum ditionem amisit homo antea sibi concessam a Deo.⁸

[12] Hoc itaque modo habuerunt scientiam boni et mali. Sed illi habuerunt 30 prius scientiam boni; postea habuerunt scientiam mali: nos econtra nunc habemus scientiam mali; habebimus quandoque scientiam boni. ‘Ad uesperum’, inquit ‘demorabitur fletus et ad matutinum letitia.’⁹

^a inquam L

¹ scit ... malum: Gen. 3:5 ² Mulier ... est: cf. 1 Tim. 2:14 ³ Peccauit et ipse homo

(section 8) ... sentiebat: see *Disp. Iud.*, sections 94–5; *Disp. Gent.*, section 19 ⁴ Gen. 3:19

⁵ Gen. 3:16 ⁶ Protinus (section 10) ... operuit: see *Disp. Iud.*, sections 95–6 ⁷ Rom.

7:23 ⁸ Etiam ... Deo: see *Disp. Iud.*, section 95 ⁹ Ps. 29:6

[13] ¶ Ab hoc itaque malo, quis humanum genus liberaret? Qui oraret pro alio? Quis ageret causam pro alio? Nemo erat immunis a peccato. Quis ergo de filiis Ade ditionem Diaboli ab aliis filiis Ade poterat submouere? Si uero angelus uel alter homo nasceretur de uirgine absque peccato, per passionem suam redimere posset hominem, sed eum restituere non posset ad pristinam libertatem. A quo enim aliquis redimitur, eius ditioni iure seruus addicitur.^a 5

[14] Ut igitur homo redimeretur et amisse libertati atque dignitati omnino restitueretur, uerbum quod creauit hominem caro factum est ut redimeret hominem. Ad eius gratiam redire potuit atque redire potest homo, 10 nam ab eius ditione numquam recessit aut recedere potest homo. Recedit enim male uoluntatis obsequio, non recedit nature dominio.

[15] Deus itaque homo factus sed ‘inter mortuos liber’,¹ quia de uirgine homo factus est.² In eo igitur homine qui ‘inter mortuos liber’³ erat, Diabolus nichil suum habebat, quia omnino sine peccato erat. Et quia 15 nichil omnino in eo habuit, iniuste ditionis sue tiranidem in eum exercuit. In Christo igitur natura humana [in]iuste mortem subiit. Mortem quippe quam primus homo propterea subiit quia peccauit, quia Deo obediens non fuit, iste propterea subiit quia peccare noluit, quia Deo per omnia obediens fuit. 20

[16] Ergo Christus, qui est Deus et homo, quia iniuste mortem subiit, iuste iugum mortis ab homine excussit et sic plenissime hominem ad pristinam libertatem restituit,⁴ quia Deus est qui hanc circa nos miserationem exhibuit. Ita igitur ubique ‘misericordia et ueritas obuiauerunt sibi’⁵ et Deus misericors et iustus fuit ‘in omnibus uis suis’.⁶ 25

[17] Quia igitur qui fecit nos, redemit nos, cui sumus obnoxii quia fecit nos, ei sumus obnoxii quia re[de]mit nos et propterea soli Deo pro redemptione nostra honor et gloria. Sicut uero propter hominem et in homine Christus paulominus minoratus est angelis,⁷ ita per Christum et in Christo natura huma[na] multo sullimior facta est angelis[s], quia 30 ‘uerbum’ quod ‘factum est caro et habitauit in nobis’⁸ est illud ipsum uerbum per quod facta sunt omnia que sunt in celo et in terra.

^a addicicitur L

¹ Ps. 87:6 ² Ab hoc (section 13) ... factus est: see *Disp. Iud.*, sections 100–2; *Disp. Gent.*, sections 72–3 ³ Ps. 87:6 ⁴ In eo igitur (section 15) ... restituit: see *Disp. Iud.*, section 103 ⁵ Ps. 84:11 ⁶ iustus ... suis: cf. Ps. 144:17 ⁷ Christus ... angelis: cf. Ps. 8:6; cf. Heb. 2:7, 9 ⁸ John 1:14

[18] Hanc igitur redemptionis nostre causam peracturus et pro redemp-
tione nostra mortem subiturus, sexto ante passionem die, hoc est hodie,
uenit Dominus in ciuitatem Iherusalem. Populus uero cum audisset quia
5 uenit Iesus Ierusalem, exiit ei obuiam cum floribus et palmis et qui
prehibant et qui sequebantur clamabant 'Osanna in excelsis',¹ quoniam
et eorum qui ante legem et sub lege fuerunt et eorum qui sub gratia
existunt, una est fides atque una fidei confessio,² quia proprio filio suo
non pepercit Deus sed pro nobis omnibus tradidit illum, 'ut omnis qui
10 credidit in eum non pereat sed habeat uitam eternam',³ sicut nobis ipsa
ueritas promittit.

[19] Illam ergo illius populi deuotionem et illam illius sacre processionis
actionem solenni recolimus obsequio ac debito celebramus obsequio,
15 gratias illi agentes qui nos gratuita bonitate sua fecit de nichilo eademque
gratia redemit sanguine suo et augmentato gracie sue dono fecit nos
heredes quidem Dei, coheredes autem Christi. Cui cum Patre et Spiritu
Sancto honor.

¹ Populus uero ... excelsis: cf. John 12:12-13; Mark 11:9-10 ² et eorum qui ante legem ...
confessio: see *Disp. Iud.*, section 55 ³ John 3:16

IV VERSES

1 *De Creacione Sex Dierum*

MS: L London, British Library, Additional 8166, ff. 28v–29

DE CREACIONE SEX DIERVVM

Vnde dies, inquam, primus quo condita fit lux?
Quippe fuisse diem, uespere mane probant.¹
Qua de luce dies, inquam, tunc extitit ille?
Necdum Phoebe erat. Postea conditus est.

5 Lux que facta fuit; per se quoque condita luxit.
Vt reor est aliud; ille dies aliud.
Ergo quis qualisue fuit lux illa diesque?
Nescio; nam uer[e]or remeare sacram.
Aut per se subsistendo lux ipsa creatur,

10 Et fit subiecta lux sine materia.
Aut ut inesse solet subiecto materiali
Fit subiecta sibi materies aliqua.
Quero subiectum, non audeo dicere corpus.
Fecerat hoc necdum conditor ipse Deus.

15 Hanc igitur litem quia nec Scriptura resolutit.
Nec cui credatur inde loquens aliquis.
Illam dicemus per se subsistere lucem.
Donec monstretur certior inde locus.
Per lucis nomen si conditus ordo beatus,

20 Signatur restat querere, quod sequitur,
Vnde fit occasus, seu uespere, mane, uel ortus.
Has enim metas ille dies habuit.
Cedo dicenti, quod Spiritus ille supernus,
Dum se dumque Deum conspicit, ista subit.

25 Vespere sit, dum se quid sit considerat ipse
Spiritus, et quare conditus extiterit.
Mane subit, iam contemplans quid sit Deus ipse.
Cui simul assistit, quod fuit, est et erit.

¹ Gen. 1:4

2 *De Corpore et Sanguine Domini*MSS: **L** London, British Library, Additional 8166, f. 28^{r+v}**AA** London, British Library, Additional 24199, f. 78**RR** London, British Library, Royal 2 C III, f. 170^v

Edition: The poem, as found in **AA**, was edited by A. Boutemy, 'Recueil poétique du manuscrit Additional 24199 du British Museum', *Latomus*, vol. ii (1938), pp. 44–5.

The title *De ueritate corporis et sanguinis Domini* in the catalogue of the library at Bec seems more likely to refer to the *De Altaris Sacramento* than to this poem.¹ **AA** and **RR** contain a version which has a different opening stanza from the version in **L**.

¹ See above p. §§ and Robinson, p. 57, n. 1.

DE CORPORE ET SANGVINE DOMINI

L

Mysterio magno legali uescimur agno.
 Vt formam demus legis sancita notemus.
 Sic sancita legis, sic sancit sanctio legis.
 Non sumes magnum, nec fūisci uelleris agnum.
 5 Sed purus maculis et masculus agnīculus sit.
 Admonet ut lites, maculosaque dogmata uites.
 Vespera signetur, secli iam finis habetur.
 Quo tenebre lumen, genuerunt, femina numen.
 Non debes uudas, non debes mandere crudas.
 10 Ex illo carnes ulla; lex sancit ut asses.
 Ignis torrebit, conbures quod remanebit.

L, AA, RR

Quomodo fit panis caro, uinum quomodo sanguis?
 Agnus mactatur, consumptus non uiolatur.
 Credatur digne. Sacro signetur ab igne.
 15 Nam Deus hec condit sed consignata recondit.
 Vires humane si querunt fiet inane.

AA, RR

Mysterio magno legali uescimur agno
 Tu consignabis qui consignata uocabis^a
 Non sumes magnum, nec fusci uelleris agnum
 Vt caueas lites maculosa que^b dogmata uites

5 Agnum procura tenerum sint uellera pura.
 Vt sit mens supplex, fidei confessio simplex
 Vespera signetur, secli iam finis habetur
 Quo tenebre lumen, genuit quo femina numen,
 Agnus mactatur, consumptus non uiolatur.

10 Non^c comedes crudum, nec aqua tibi coxeris uidum,
 Ignis torrebit, conbures quod remanebit
 Quomodo fit munda de uirgine sanguis abunda,
 Et dudum fusus nostros sumatur in usus,
 Vel caro sit panis, cum res non fiat inanis,

15 Vires humane si querunt fiat inane,
 Creditur digne, sacro signetur ab igne
 Ita^d Deus condit, sed consignata recondit.

^a consignata uocabis: designata notabis **RR**
AA ^d Ista **RR**

^b maculosa que: maculosaque **AA**

^c Noti

Os non quasabis; rem sacram non temerabis.^a
 Non fermentabis, tibi laudes non agitabis.
 Vanescunt uerbis bona, si qua docendo superbis.

20 Actio frustratur, si mens elata feratur.
 Sit solidus panis ne gloria tollat inanis.
 Azima procures, sincerus uiuere cures.
 Mens compungatur dum Christi mors memoratur.
 Sint lacrime testes, herbe sumantur agrestes.

25 Vt cor^b amarescat ploret, lactuca sit esca.
 Denique sic comedes, tibi renes cingere debes.
 Luxuriam uita, uiuas ut celibe^c uita.
 Et manus armetur, baculus peccare minetur.

Non sit spes nudus, ne^d crimine sordeat udus.

30 Calceus aptetur, uiuendi forma notetur.
 Qui precesserunt uite tibi forma fuerunt.
 Sic manducabis festinantur que^e uorabis.
 Festinant, instant, et paruo limite distant.
 Quos metuas hostes, signabis sanguine postes.

35 Si consignetur limen, crux efficietur.
 Pone tibi sedem si sic muniuersis edem.
 Pestis nulla pedem ponet, nec machina cedem.
 Infert ulla tibi conterritus hostis abibit.

39 Qui scelerum sordet maculis, quem culpa remordet.
 His caueat uesti quas designauimus^f escis.
 Mors est indigno Christi caro, uitaque digno.
 Ne desperdatur resipiscat confiteatur.^g

3 *De Confessione*

MSS: **L** London, British Library, Additional 8166, f. 28
RR London, British Library, Royal 2 C III, f. 171

DE CONFESSIONE

Crimina deploret sua, sic peccator et^h oret,
 Quo pius et pietas Deus a te pulsus abibo.
 Vel quod presidium te uitaturus adibo?
 Me mea uita procul dimouit et expulit a te.

^a terabis **L** ^b Vt cor: Tunc ut **AA** ^c cilibe **L** ^d nec **L** ^e om. **L** ^f designamus
L ^g Ne ... confiteatur om. **AA** ^h om. **L**; this first line forms the title in **RR**

5 Sed misero spes nulla reo si non reddit ad te.
 Aut perit, aut remeat, sed formidat remeare.
 Iudicium metuit, sancita nequit tollerare.
 Tu uero pie nos exortans ut redeamus,
 Spondes ac iuras quia non uis ut pereamus.

10 Hac spe confisus redeo, res dico perosas.
 Enarro culpas, pergrandes ac scelerosas.
 Natura fueram prestanti conditus a te.
 At delinquendo miser te miserabilis a me.
 Non cecidi pulsus, uerum me sponte subegi.

15 Ipse mihi casus placuit, monstrare^a sategi.
 Ergo tantorum non nescius ipse malorum.
 Causa mihi factus, de cuius conqueror actu?
 Cur ego deliqui, cur uitam teque reliqui?
 Nil aliud restat, mea culpa meum scelus exstat.

20 Fit delictorum retributio digna meorum.
 Virgam porrexii qua uerbera dira recepi.
 Funera contorsi quem collo nexiuit^b hostis.
 Sed mea spes in te,^c tua crux et passio uite.
 Secula restituit, mortis quoque iura resoluti.

25 Euacula mortem, sua perdat iura per orbem.
 Et prorsus pereat, ne culpe gratia cedat.
 Nam cur factus homo sub mortis lege fuisti?
 Vel quid morte tua uictor redimendo tulisti.
 Si quos fraude sua tulit hostis non retulisti

30 Quid cruxet sanguis meruit, siletifer anguis.
 Et mors non periit, spes in te nostra reuiuat.
 Et nobis tua crux promissa^d redemptio fiat.

4 *Ad Anselmum Archiepiscopum*

MS: L London, British Library, Additional 8166, f. 28^v

Editions: Robinson, pp. 83–4; Schmitt, S v, 309–10

Schmitt's edition is reproduced here.

^a non stare L

^b nexiuit L

^c in te: uite L

^d crux promissa: mors indulta RR

AD ANSELMVM ARCHIEPISCOPVM

Que modulando	40	non satis esse
clara solebat ^a		estimat unus
dicere laudes		milia mille.
fistulas uestras,		Accipe plures
5 murmure rauco	45	intus adesse.
nunc canit, atque		Atque uideto
lugubris extat:		quanta relicti
dicit et unde		undique strages
uos ab ouili,		fiat ouilis.
10 pastor, abestis?	50	Creditor, inquam,
Grex duce nullo		illa requiret:
deuius errat:		nam sua querit
nemo reducit:		credita quisque.
pascua querit;		Vos, ut opinor,
15 et, quia que sunt	55	restituetis;
commoda nescit,		quippe fuerunt
noxia sumit;		credita uobis.
morbidus ^b ergo		Debita redi
et moribundus		nemo refellit:
20 omnis habetur.		ergo timendum.
Insidiosus	60	Milia quippe
circuit hostis;		multa requirit,
spectat ouilis ^c		que sub ouili
septa relicti:		credita uestro
25 undique liber		perdita fiunt.
intrat et exit,	65	Anglia tota,
exit et intrat:		gens populosa:
nemo repellit.		Scotia tota,
Ille lupinas		gens numerosa:
30 intus agendo	70	sunt et Hiberni:
exerit iras:		insula longe
nemo resistit.		longior illis,
Omnia sternit;		quando reuisa ^d
cuncta necantur,		regna per ampla
35 debile, pingue,	75	ista fuere?
agnus quisque.		Nemo reuisit:
Quippe luporum		annus et anni
nil satis exstat		preteriere:
inguuiei;		ergo timendum.

^a sedebat **L**^b moribus **L**^c ouile **L**^d Anglia tota ... quando reuisa: **L has:**Anglia tota gens populosa^a

Scotia tota insula longe

sunt et Hiberni quando reuisa

longior illis gens numerosa^b

V BIOGRAPHY

Vita Herluini

MSS: **AD** Cambridge, University Library, Additional 3096, ff. 92–106
CC Cambridge, Corpus Christi College, 318, ff. 297–336
VV Vatican, Vatican Library, Reginensis lat. 499, ff. 33–48

Edition: Robinson, pp. 87–110. Robinson based his edition on **CC** and D'Achery's edition, which was probably printed from one of the MSS described by Montfaucon (*Bibliotheca ... biblioth. MSS*, vol. ii, p. 254) as existing at Bec at the end of the seventeenth century. M. Gibson (*Lanfranc of Bec*, p. 196, n. 1) believes that D'Achery's MS is the MS of the *Vita Herluini* listed in the oldest catalogue of the library at Bec.

Partial edition: L. d'Achery, *Beati Lanfranci ... Opera Omnia* (Paris, 1648), pp. 32–40 (in appendix) (repr. in *Acta Sanctorum O. S. B. Saec. VI*, vol. ii, pp. 342–55; *PL cl*, coll. 697–714; J. A. Giles, *Beati Lanfranci ... Opera ...*, vol. i (Oxford/Paris, 1844), pp. 261–80). See Robinson, p. 59.

Altera Vita Herluini: Edition: *Acta Sanctorum O. S. B. Saec. VI*, vol. ii, pp. 355–64, from a Bec MS now lost. The only surviving MS is Rouen, Bibliothèque municipale, 1393, ff. 196–203, s. xii/xiii, Jumièges. See Robinson, p. 60 and M. Gibson, *Lanfranc of Bec*, p. 196. This is an adaptation of the original, not by Gilbert.

The oldest evidence to survive of the text of the *Vita Herluini* is the autograph of Robert of Torigny's abbreviation of the *Vita* in his interpolation of Book VI of William of Jumièges' *Gesta Normannorum Ducum* made at Bec in the 1130s.¹ It contains a few minor variants which conform with **CC** rather than with **VV** (e.g. in section 28, **VV** has *diuini operis* where Robert and **CC** have *diurni operis*, no more perhaps than a copyist's misreading in one or the other). There is, however, no reason to suppose that the MS Robert had before him at Bec preserved a different recension from that which was used by the compiler of **VV**. **VV** is a Bec MS of the fifteenth century, containing a collection of Lives of the early abbots of Bec, no doubt made from material in the library of the monastery.² Its excellence and its sound pedigree recommend it as the basis for the present edition.

CC is a Rochester MS of the twelfth century which also contains a revised *Vita Anselmi*.³ It conforms closely with **VV**. Variants are noted. **AD** appears to be an English MS, but it is full of errors of incomprehension (section 65, *parens* for *Parcus*) which do not recommend it, although it preserves some interesting differences from **VV** and **CC**. Variants are noted. The orthography of **VV** is followed.

A prologue and three epitaphs are found associated with the *Vita Herluini* in **VV**. The prologue covers not only the *Vita Herluini* but also the other Lives in the Bec collection, with some preliminary reflections on the writing of the Lives of holy men to the glory of God. There appears to be no reason to attribute it to Gilbert. M. Gibson ascribes it to Milo Crispin.⁴

There is little likelihood that Gilbert Crispin can have had any hand in the composition of the epitaphs; they belong to Bec, and probably to the period of Herluin's death when Gilbert had only a junior position in the circle; the *Vita* was written much later at Westminster.

The prologue and two of the epitaphs are printed in the partial editions of the *Vita* and in the edition of the *Altera Vita*, where a third epitaph is referred to. Robert of Torigny included two of the epitaphs in his extract from the *Vita*.⁵ **VV**'s version of the second epitaph (*inc.*: *Hunc spectans tumulum ...*) contains two extra lines which are not in the printed texts or in Robert of Torigny. Following line nine **VV** gives:

*Istud cenobium quod cernis condidit ipse
Expensis pauper sed mentis locuplex.*

VV lacks the last line of the epitaph (*credere namque ...*) which Robert of Torigny and the printed texts give.

1 William of Jumièges, *Gesta Normannorum Ducum*, interpolated by Robert of Torigny, VI. ix, ed. J. Marx (Rouen/Paris, 1914), p. 236ff. I am most grateful to Elisabeth van Houts of Girton College, Cambridge, who is preparing a new edition of the *Gesta* for *Oxford Medieval Texts*, for lending me her photographs of MS Leiden, Universiteitsbibliotheek, BPL 20, ff. 6^v–8^v. See also Robinson, p. 59.

2 *VA*, p. xiv.

3 *VA*, p. xix.

4 M. Gibson, 'The history of Bec in the twelfth century', *The writing of history in the Middle Ages. Essays presented to R. W. Southern*, ed. R. H. C. Davis, J. M. Wallace-Hadrill with R. J. A. I. Catto and M. H. Keen (Oxford, 1981), p. 170. L. d'Achery (*Beati Lanfranci ...*, p. 32 [in appendix]) likewise ascribed it to Milo Crispin.

5 William of Jumièges, *Gesta*, interpolated by Robert de Torigny, VI. ix, ed. J. Marx, pp. 343–4.

VITA HERLVINI^a

[1] Qvoniam in re militari que quis memoratu digna egit scripto eduntur ad posteritatis exhortationem, et laudibus attolluntur prout ingenium scriptoris et facundia prestat, silentio supersederi non debet ad diuine 5 uirtutis gloriam et magne in Deum fidei formam, que in satelito Christo nostra memoria preclare egit abbas uenerabilis Herluinus Beccensis.

[2] Cuius uirtutis hoc ad quandam titulum prescribatur, quia mundum iocundissime sibi et ad uotum arridentem ea etate penitus recusauit qua uehementius alii se ingerunt recusati, et in qua patria tunc incolumem 10 armis militem abrogatis monachum fieri portentum habebatur.

[3] A¹ Danis qui Normanniam primi obtinuere pater eius originem duxit; mater proximam ducum Flandrie consanguinitatem attigit; Ansgotus ille, ista Heloys nomen habebat.² Gislebertus Brionensis comes, primi Ricardi Normannie ducis nepos ex filio consule Godefrido, illum enutritum penes se inter omnes curie sue primates habuit acceptissime.³ Habilis ille ad arma plurimum erat, nec minori ea animositate gestabat.

^a Incipit uita uenerabilis patris Herluini primi pastoris et fundatoris Beccensis cenobii **VV**

¹ Robert of Torigny's extract begins here (William of Jumièges, *Gesta Normannorum Ducum*, interpolated by Robert of Torigny, VI. ix, ed. J. Marx (Rouen/Paris, 1914), p. 236) ² On Herluin's family and the historical background, see C. Harper-Bill, 'Herluin, abbot of Bec, and his biographer', *Studies in Church History*, xv (Oxford, 1978), pp. 15–25, and Gibson, *Lanfranc of Bec*, pp. 30–1. The earliest pancarte of Bec gives some information about the family property. The pancarte is printed by Marie Fauroux, *Recueil des actes des ducs de Normandie de 911 à 1066, Mémoires de la Société des Antiquaires de Normandie* (1961), no. 98, pp. 249–54, in a confirmation by William the Conqueror later. Duke Robert's original charter is lost. The family property held by Herluin and his brothers was at Bonneville, Petit-Quevilly, Cernay and Surcy. The wording of the charter is not clear, but Cernay at least had been the dowry of Herluin's mother. Fauroux (p. 31, no. 4) refers to all these places as 'biens que Herluinus avait reçus par héritage du douaire de sa mère'; A. Porée, *Histoire de l'abbaye du Bec* (vol. i, p. 326), suggests that only Cernay is meant by 'dotem quoque matris'. The property is scattered in the Seine valley mostly and near the Risle, with Cernay a little further west, in the valley of the Touques. There is nothing in the location of the first three places (if they were Ansgot's) to contradict the statement that he was descended from a follower of Rollo, since they are in the region of first cession to Rollo. The 1077 pancarte of Bec locates the maternal inheritance in Malleville (Porée, *Histoire de l'abbaye du Bec*, vol. i, p. 646).

One further reference in Robert of Torigny's interpolations in William of Jumièges is to Emendreville in the suburbs of Rouen, where Bec later had a priory by gift of the ducal family (Notre-Dame-du-Pré); Robert says that it had been part of the patrimony of Herluin's father, and as Robert was a monk of Bec before becoming abbot of Mont Saint-Michel he would have known Bec traditions. Porée cites the passage (*Histoire de l'abbaye du Bec*, vol. i, p. 396, n. 4). If the tradition is correct it seems to bear out the view that some of the patrimonial inheritance had been lost and that the family may once have been wealthier than the initial modest endowment of Bec would suggest. (I am most grateful to Dr Marjorie Chibnall for supplying this note.)

³ On Gilbert of Brionne and these circumstances, see Orderic Vitalis, *Historia Ecclesiastica*, ed. M. Chibnall, vol. ii, *Oxford Medieval Texts* (Oxford, 1969), pp. 12, 24, 28, 120, and Gibson, *Lanfranc of Bec*, pp. 30–1. It seems unlikely that Orderic had direct access to the *Vita Herluini*. But he draws on the Annals of Bec. See Chibnall, vol. ii, p. xx and Introduction to vol. iii.

[4] Omnes omnium totius Normannie maiorum familie in electis illum habebant in armis omniisque rei militaris usu et cultu corporis sui attollebant. Ab in honestis auertebat animum. Honestis que curie magni faciunt studiis impendebat omne studium. Domi ac militie commilitonum suorum prestantissimus non esse impatiens erat. 5

[5] Quibus de rebus non solum singularem domini sui optimuerat fauorem, uerum etiam apud Robertum totius patrie ducem,¹ et apud exterarum dominos regionum pepererat sibi nomen plurimum accessumque familiarem. Alia, que ad captandum nomen in seculo plurima fecit, omittamus. Hoc ad fortitudinem^a animi illius ac fidei constantiam et in 10 armis confidentiam non sileamus.

[6] Indigne passus aliquando factam sibi a domino suo^b iniuriam, famulatus sui commodum ei subtrahendo contulit se eo inuiso longe aliorum. Eo itaque sub tempore comes ipse Gilebertus quorumdam potentissimorum Normannie lacesitus iniuriis multam militum manum 15 contraxit, iniurias suas effere uolens ultum iri; homo ferocius animi, magni potentatus, nominisque supremi auditus, utpote ducum tantorum propinquus, ad potentie sue ostentatum per nuntios eis non prope diem belli, sed per plures ante dies id se facturum, et quando transmisit.

[7] ¶ Ita condicto tempore bellum utrumque apparatur, quod exequi non 20 posset sine multa partium utrarumque strage, nec amplius euitari salua eorum dignitate. Quod uir animosus;^c quem scribendum accepimus, ubi compertum habuit, illico iniuriarum oblitus, uiginti secum delectos milites^d assumens pergit ad diem certaminis, minime cum domino, uerum seorsum procul ab agmine illo. 25

[8] Sue etenim suorumque salutis obiectu fidei sue sponzionem asserebat, mortis^d periculo appetebat, nullius emolumenti uicem ab illo exquires. Dictum satis est, et is^e lucide agnosci potest, quis fuerit. Non desertores pugne quos in aliorum perniciem metus absoluit,^f sed quos in dominorum necem et patrie excidium cupiditas inducit, hoc exemplo alloquimur, 30 nec tam militaris glorie obtentu quam seruande causa fidei^g proferimus.

^a fortitudinis AD, CC ^b om. CC ^c animos CC ^d domino uictoriam mortis AD
^e his AD ^f abducit AD ^g fidei causa AD

¹ On Robert, duke of Normandy, see Gibson, *Lanfranc of Bec*, p. 30 ² Herluin must have had lands other than those he held from Count Gilbert of Brionne, and which were confiscated when he refused to act as emissary in what he felt to be an unjust cause; he is said here to command the services of twenty knights. See Gibson, *Lanfranc of Bec*, pp. 30–1

[9] ¶ Dux per excelsi montis latus agmen cum deduceret, uidet a tergo uiginti armatos eminus in plano subsequi, ac hostile aliquid uerens imperat confestim qui essent scitum ire. Accedunt suos et causam agnoscant: approbant plurimum magnanimitatem, ac duci renunciant. 5 Admirans pro iniuriis tanti sibi seruitii uicem restitui, illico remittit accessum,^a cum ampliori gratia reddens omnia que sua fuerunt.^b

[10] Bellum quod instabat crastine lucis sub ortu^c nuntii predicti prouincie ducis Roberti noctu ante uenientes dirimunt, ius fidemque sacram obtestati, ut ab armis discedant, et iudicium belli curie sue expectent^d 10 definitioni. Itaque^e pars utraque ac neutra superior altera discessit ab armorum excisione. Diuina sibi prouidentia lignum illud ad omne opus bonum utile conseruabat. Nolebat summus artifex uiolentia secularis aure iam plus illud distorqueri aut infructuosis affectationibus^f exhumectari.

[11] ¶ Vite huius iocundissimo statu^g annos ille iam excesserat triginta 15 septem, cum tandem diuino metu^h succendi amore mens illius cepit,

[12] et ab amore mundi tepescere sensimque in dies frigescere, ab exterioribus oculum cordis conuertens ad se ipsum, ibat frequentius ad ecclesiam, orabat deuote, ac sepe prorumpebatur in lacrimas. Ludicra re omni omissa, iam minus frequens erat in curia, qua hoc solo retinebatur, 20 quod predia sua Deo secum lucrari satagebat.

[13] Quod et obtinuit, extorquens ea sibi a domino suo multa instantia seruitii. Sepe sub diem pernoctabat orans in ecclesiis, et mane in curia primus coram aderat ad mensam domini. Quia inter sodales parsimoniam exercere nolebat, multis que adinueniebat impedimentis absens, 25 sepe totum ieuniis transigebat diem.

[14] In armis in cultu corporis non idem studium quod prius satis indicabat alterationem animi illius, quam adhuc seria dissimulatione celabat. Angebatur mens et in plura cogitationum deliberatione distrahebatur. Militie ac cetere secularis rei usum relinquere summa erat uoti. 30 Verum quo se conferret, quod uiuendi genus assumeret, ignorabat.

[15] ¶ Rarus in Normannia tunc recti tramitis index aut preuius erat; sacerdotes ac summi pontifices libere coniugati et arma portantes ut laici erant; ueterum ritu Danorum uniuersi adhuc uiuebant. Sed sicut ‘spiritus

^a assensum AD ^b fuerant AD ^c exorta AD, CC ^d expectant AD, CC ^e Ita AD ^f affectionibus AD ^g stratu AD ^h om. AD

ubi uult spirat,¹ ita quem aspirat unctio eius docet de omnibus. Abrenuntians ergo militie, uili tegumento indutus, barba et crine intonsus inter aulicos ea quidem diu seruuit quam diximus intentione, exiturus ab Egypto ille Hebreus, ea uidelicet transiliens que transeunt ac omni conamine se extendens in ea que eterna existunt, ab eis qui remanebant mutuatum in opus Dei asportare conabatur quicquid pretiosum poterat iam domini sui letus adsidens ad mensam inter multimodas epulas et comessantes pane asperiori uescebatur et aqua.

[16] Ridebatur ab uniuersis, amentie quicquid agebat reputabatur. Minis, promissis, iniuriis, dominus et uniuersi satelites nil poterant a proposito 10 suo eum auertere conantes. Mittebatur homo olim uniuersis acceptissimus sepenumero ad curias sedens asinum, meror ac risus diuersis quo adueniebat, seruitiorum quidem gratiositate, quia metuebat seculo iretiri nec equitare iam uolebat, asinando^a seruiens domino sine cuius permissu discedere nolebat. Et quia pro Deo abiectus esse nequaquam 15 erubuit, nec Deus illum erubescens super terram quoque amplissimam illi restituit uicem.²

[17] ¶ Comes Gilebertus de cuiusdam compatriote sui damno agens quod in illius uergebat perniciem, ad principem Normannie Robertum,³ cuius quicquid super hoc agebatur intererat, predicto uiro hac de re imposuit 20 allegationem. At uir pacis ferre damnosa alicui machinamenta penitus recusauit. Perstat dominus in sententia, hortans et comminans, ut homo sibi intimus uerbum consilii sui ad dominum suum preferendo referat.

[18] ¶ Agitur ut iam ostendat miles ad utrumlibet positus, cui seruire, superno an terreno domino, malit. Sed mox ut superni causa Domini 25 exegit, ilico iste^b funem, quo sub terreni seruitio domini retinebatur, abruptit. Abdicata omnino legatione^c discedit a curia. Dum^d tamen iret comes Gislebertus nullo modo discredens post paucos dies curiam iuit, rescire uolens quid dux responderet. Verum ut cognouit^e ad eum non fuisse perlatum, efferatus in illum cui imposuerat, mandat abduci 30 quicquid habebant ille^f et sui.

^a om. CC asinum sedendo VV
^c agnouit AD

^b om. CC

^c allegatione AD

^d Quin AD, CC

¹ John 3:8 ² Cf. 1 John 2:28 ³ On Robert of Normandy's part in the affairs of Count Gilbert of Brionne, see Chibnall, vol. ii, pp. 24-8

[19] Continuo abripiuntur omnia sua, nec curat; uastantur quoque pauperes sui, unde non parua sollicitatur cura.^a Pauperum ergo transmissus questu et lacrimis post parua dierum interualla rediit ad dominum, nullamque sui curam gerens egit suppliciter causam innoxiorum.

5 [20] ¶ Accersitur negotium^b totius curie, et acerrime in causam deducitur. Intenduntur crimina, que humili et sufficienti ratione cuncta purgando remouebat; qui in eo iudici respondebat Spiritus Dei. Tacitis unde iudex potius erat infestus, alia quedam admissa intendebat. Sciens iste quid lateret in profundo:^c ‘Que mea sunt’, inquit,^d ‘accepta uniuersa distra-
10 hantur, dum pauperibus, qui uestram nullo^e crimine iram meruerunt, sua restituantur.’

[21] Motus ad pietatem dominus, quem mundane celsitudinis fastus plurimum obtinebat, abducto in partem uiro perquisiuit animi tantam^f commutationem et finem consilii. Cui paucis ille uerbis, cum multis
15 lacrimis respondit: ‘Seculum amando et tibi obsequendo nimium Deum ac me ipsum hactenus neglexi.

[22] Que corporis erant cultui omnino intentus nullam anime mee eruditionem accepi. Quapropter precor, si quid unquam bene merui a te, liceat uite quod superest in monasterio transigi, saluo circa me amore
20 tuo, et da mecum Deo que habui.’ Habite diu deliberationi finis iste consedit. Corde in lacrimis^g concitato sustinere nequit ille ulterius loquentem. Abripit se in cameram.

[23] Pietas humana multa in eo erat circa illum militem suum, multa et illi circa dominum; ac uix ab eo missionem requirere ualebat, sed preualebat
25 ‘fortis ut mors dilectio’.¹

[24] Tandem gratissimo clienti expetitam concedit tam sui quam suorum omnium facultatem. Quem eatenus ut bene obsequentem sibi amauerat, iam cepit amare ut dominum, ac libens obsequebatur illi.

[25] ¶ Plures dies multo cum honore detentum apud se debita
30 honorificentia remisit, ditioni illius ac seruitio tradens quidquid paterni iuris habebant fratres sui, qui eadem^h dignitate geniti pares extiterant

^a curia CC
^e nullam AD

^b negotium in audientiam AD
^f om. CC

^c fundo CC, VV
^g lacrimas AD

^d inquit hinc CC, VV
^h eadem geniti AD

¹ Song of Songs 8:6

sibi.¹ Quia dignior et uera nobilitate generosior germanis efficiebatur, iure ab eis illi subici nec indignum aut iniuriosum estimabatur.

[26] Protinus in uilla que dicitur Burnenuilla² extruendum seruitio Dei opus arripuit non paruum breui peractum. Ipse non solum operi presidebat, sed opus ipsum efficiebat, terram fodiens, fossam efferens, 5 lapides sabulum calcemque humeris comportans ac ea in parietem ipsemet componens.

[27] Quibus alii horis aberant, ipse congerebat que ad opus exigebantur, excludens otium ab omni parte diei, quanto uanitate tumida olim delicatior, tanto uera humilitate nunc ad omnem laboris tolerantiam 10 propter Deum patientior. Cibum preter quibus non licet diebus semel accipiebat, nec exquisitum et parce^a satis, expleto cum die opere suo. Et quia interdiu nequibat, ediscendo psalterio noctem pene totam impendebat. His exercitiis multa iocunditate exercebatur nouus tiro Christi.

[28] ¶ Prima litterarum elementa didicit cum iam existeret annorum 15 prope quadraginta; et diuina opitulante gratia eo usque processit, ut etiam ipsis apprime eruditis grammatica in exponendis ac intelligendis diuinarum Scripturarum^b sententiis merito haberetur mirabilis. Quod ut solius diuine gratia efficientie actum credatur, nocturnis tantum horis huic studio uacabat, quia propter lectionem nunquam diuini^c operis 20 intermisit executionem.

[29] Non solum in cithara confiteri Domino, uerum et in psalterio decem chordarum psallere gestiebat, congrua temporum distributione, nunc attentus bone actioni, nunc intentus lectioni atque orationi.

[30] Noua rursus molimina contra eum hostis antiquus inuenit. Quod 25 summum in humana uita ille excogitauerat, monasterialis uidelicet

^a pace AD, CC

^b litterarum AD

^c diurni CC, Robert of Torigny

¹ Compare the summary of Count Gilbert's charter in the *Bec pancarte* (Fauroux, *Recueil des actes*, p. 252): 'Seruitia et consuetudines quibus seruire et quas pro alodiis suis consueuerant dare Odo et Rogerius fratres domini Herluini abbatis Beccensis, comes Gislebertus dedit.' The pancarte also tells us that Herluin paid his brothers for their concessions. Roger received a horse worth 100 shillings and Odo also placed his son in the monastery. It seems clear from the pancarte that Count Gilbert did not give the brothers' share in the patrimony to Herluin; he would not have been in a position to do so. (Again, I am indebted to Dr Marjorie Chibnall for these details.) ² Herluin established a small monastic community at Bonneville in 1034; it was transferred to *Bec*, where he had property, about 1039: Chibnall, vol. ii, p. 12, notes 2 and 3. On *Bec* itself, see *ibid.*, p. 12

ordinis fastigium, pene dissuasit his occasionibus. Cenobium quoddam adiit gratia inquirendi de uita monachorum. Habita oratione accessit, omni cum reuerentia multo cum tremore^a ad ostium claustrum, uelut ad hostium paradisi, desiderantissimus^b scire, qui monachorum habitus, qui 5 mores, que in claustro sedendi sit religio.

[31] Vedit longe ab ea quam cenobialis ordo exposcit grauitate morum omnes haberi. Turbatus est, iam omnino incertus quod uiuendi genus approbaret. Ad hec qui monasterii custos erat, ut illum sic introrsus accendentem conspexit, furem suspicatus immisso quanta ui potuit collo 10 illius pugno per capillos foris usque ad ostium extrusit. At uir patientissimus pro illata sibi iniuria nullum monacho laicus uerbum impatientie respondit. Talibus quidem accedere plurimum extimuit. Sed palmes propagatus ab ea que uitis uera existit nullo aduersitatum estu arescere^c potest, alte radicatus in illius caritate que omnia suffert.

15 [32] Hoc de illo edificationis referens solatium, aliud ea de re proximo natali dominico adiit maioris nominis cenobium. Festiu processione^d cum fratres in die solemnitatis exissent, uidit indecenti benevolentia monachos passim arridere laicis, aggaudere in paratoriis^e ornamenti ostentando ea^f aliis, ad introitum contentioso tumultu anticipare adi- 20 tum.

[33] Ad hec insistentem sibi nimium fratrem quidam monachus monachum pugno repercutsum auertit, ac impulsu supinis dentibus demisit ad solum. Adhuc enim, ut dictum est, omnes omnium per Normanniam mores barbari erant. Hac rerum insolentia ne bonum damnaret incep- 25 tum, tantam actuum leuitatem, tantam morum improbitatem contuens in illis ad quorum normam uitam suam corrigere uolebat. Dei manus efficit subueniens labanti.^g

[34] Sequenti nocte, expleto matutinorum officio diu ante lucem^h aliis emissis oratus ipse remansit occultatus in quodam angulo oratorii. 30 Mox quidam monachus eo non uiso prope constitit ad orandum, qui nunc toto corpore prostratus nunc tantum genibus flexis cum lacrimis orans usque mane clarum perstinet. Eius igitur exemplo omnino redintegratus est.

^a timore **CC** ^b desiderantissimus **AD** ^c accrescere **AD** ^d processionis **AD**
^e imparatoriis **AD**, **CC** ^f om. **AD** ^g libanti **AD** ^h diem **AD**

[35] ¶ Referimus miracula, sed eis unde uulgas fert sententiam multum potiora; quanquam non defuerunt et ipsa. Quid enim gloriosius quam quod uictus ab eo ubique hostis Deo uincente succubuit? Robur constante illius duris hactenus aduersitatum ictibus prefringere conabatur, sed conamen eius omne frustrabatur: Nunc malis prauorum exemplis suffo- 5 dere molitur.

[36] Verum ut in Canticis legimus Canticorum:^a ‘Vniuscuiusque uiri ensis super femur suum propter timores nocturnos’;¹ Seu diurna oppugnazione seu nocturna subdole rationis alicuius suggestione accedat, inuenit eum excubantem in propugnaculis. Gerit in manu gladium, qui uniuersas 10 hostis compages ac medullas exequitur, dinoscens ac exterminans que ab illo cogitationes atque intentiones suggeruntur.

[37] Ad excipiendo ictus longanimitatis et patientie forti^b clipeo munitur. Positus infra diuine custodie murum ad omnia illius molimina uigiliis sui commonitione sollicitatur. ‘Quia non dormitabit, neque dormiet qui 15 custodit Israel.’² Igitur non exploratis ad uotum que uolebat castrorum Domini, redit firmaturus suum quod contra spirituales incursus^c extruebat. Auulsit ilico paternas domos,^d unde^e seruorum Dei habitacula construxit.

[38] ¶ Sacrata uero quam construxit ecclesia ab episcopo Lexouii^f³ 20 nomine Hereberto, comam totondit, ac secularem habitum deponens ab eodem pontifice sacre habitum religionis accepit, miles Christi per tot pericula fortis ante expertus. Eiusdem ordinis cum eo iugum subierunt duo sui. Postmodum a prefato presule sacerdos consecratus, pluribus ducatu illius iam additis^g fratribus abbas preficitur. 25

[39] Tuto imitandus^h aliis preponitur, qui per annos tres improperium uite spiritualis patientissime tulit coram secularibus alienatus spectaculis, quibus innutritus cotidie alios uidebat oblectari, rigorem abstinentie non relaxans inter affluentissimas dominorum mensas, omni denique abiectioni corpus suum subiciens in curia. Quos ergo regendos acceperat, 30 artissime sed more patrum priorumⁱ regebat.

^a om. AD ^b om. AD, CC ^c incurias CC ^d in domos AD ^e om. AD
^f Luxouii AD ^g adictis AD ^h mutandus AD ⁱ om. AD

¹ Song of Songs 3:8 ² Ps. 120:4 ³ Chibnall, vol. ii, p. 106

[40] Videres peracto in ecclesia officio abbatem collo sementem, manu rastrum uel sarculum gestantem ad agriculturam preire monachos omnes, ruris operi sub diei terminum insistere. Sentibus et spinis alii agrum emundabant, alii fimum scapulis comportantes spargebant, hii 5 sarriebant, illi serebant, nemo panem assumebat in otio. Ad horam agendi officium in ecclesia omnes ad unamquamque [horam] conueniebant.

[41] ¶ Victus quotidianus panis silagineus et herbe cum aqua et sale, aqua non nisi lutulenta, quia fons nusquam preter ad duo miliaria habebatur. 10 Celeste aiebant beneficium, cum panis melior et caseus uel aliquod aliud edulium undecumque habebatur. Exemplum magistri et conatus omnem murmurandi excludebat aditum. Abbas prior ad opus, ab opere discedebat ultimus, operator ipse continuus.

[42] Simili se inibi propter Deum seruituti nobilis mater eius addixit, et 15 concessit Deo prediis que habebat, ancille fungebatur officio, seruientium Deo pannos abluens et quicquid iniungebatur extremi operis accuratisime agens.

[43] Ad opus seruorum Dei quadam die cum annonam torreret, nescio quo casu domus undique succensa est. Cucurrit quidam eiulando 20 nuntians abbati domos ambustas et matrem eius inibi esse combustam. At ille licet lacrimis suffusus, ad Deum manus leuauit: ‘Gratias tibi, Deus’, inquiens, ‘quod in officio seruientium tibi matrem meam ignis absumpsit.’ Fortis in amore Dei constantia, que tot Diaboli arietibus 25 impulsa labare non poterat. Malleos ac ignes inimicus nesciens suggerebat, quibus uir patiens minime fundebatur, sed purgatus ad coronam glorie formabatur. Nil tamen mali in illa conflagratione predicta domina passa fuit.

[44] ¶ Deinde^a post aliquantum temporis per uisum diuinitus commonitus est, ut dimissa solitudine campestri, que competenti oportunitate 30 omnino carebat, eum ad locum sui iuris mansionem transferret, qui a riuo illic mananti Beccus appellatur, ad miliarium a castro quod uocatur Brionnium. Est hic locus in ipso saltu Brionensi, ualle^b ima montibus saltuosis hinc inde occlusa, omni opportunitate humano usui commodus. Propter densitatem ac riui recreationem fagarum, illuc multus erat 35 accusus.

^a Rem CC ^b ualde AD

[45] Trium tantum molendinorum tres domus illic erant, et solum habitabile permodicum.^a Quid ergo faceret. Molendinorum in uno pars sibi nulla, aliorum duorum sua pars erat tertia; nec tantum soli liberum quantum oportuna domuum capacitas exigebat.

[46] Comes Gislebertus nil usquam eo saltu pretiosius possidebat. Quid 5 plura spe in Deo firmata coepit operari, ac Deus euidentissime cooperari. Nam consortes et contermini quas ibi habebant partes, seu uenditione seu gratuita donatione omnes sibi suas dedere, ac breui sub tempore siluam Brionii que circumerat totam obtinuit.

[47] ¶ Consecrata paucis extracta annis non parua ecclesia, columnis ex 10 lignis claustrum construxit, in quo ad morem patrie fratres iam nusquam^b progressuros considere instituit. Nocte uero subsecuta, orationi eo intento in stratu suo, Diabolus futuri illic bonorum operum incrementi primordia cernens impatientissime tulit.

[48] Tectum^c dormitorii multa ui concendit, unde quasi conamine multo 15 colligens se supra nouam nouorum parietum insiluit cooperturam, ac in unum ad terram uniuersa deiecit. Verum is non erat semen quod in petrosis ortum areat, quia non habet humorem, sed pingui terra exceptum attulit fructum in patientia. Mane quia inimicus hoc fecerat indicauit fratribus, et deiectos eorum animos redintegrans claustrum ex lapidibus 20 reedificare coepit.

[49] Iuxta uicinus degebatur nomine Rodulfus cognomine Pinellus, homo seculi plurimum addictus concupiscentiis. Qui ab ipso abbatte cum sepenumero ad bene uiuendum moneretur spernebat, irridebat: irridendo, cum ad armis defessus ac mundi uoluptate satiatus esset, 25 monachum se futurum respondebat. Quadam ergo die dominica pro quibusdam altercationum controuersiis predictum abbatem adiit, penes quem demoratus in uesperum, nocte iam ingruente more solito admonitus, rogatus et irridens, domum rediit, et circa eiusdem noctis medium morte subita preuentus hominem exuit. 30

[50] Quod abbas ipse eadem hora agnouit, animam illius raptam a demonibus audiens miserabili planctu eiulantem, et ita per longum temporis et loci interuallum abduci.

^a modicum AD

^b iam nusquam *om.* CC

^c Tunc AD

[51] Mittit sub acceleratione quid de illo ageretur inquisitum iri. Legatus illuc peruolans pulsatas fores irrupti, irrumpens ad cubile peruenit, in cubile iam gelidum ac membris omnibus rigidum ad latus nescie uxoris sue inuenit. Huius miraculi unum e fratribus^a testem habuit, qui cum eo 5 eiusdem^b eiulatus audiuist.

[52] Quadam die circa uestertinas horas cum foris ad opus resideret, uidit demonem sub habita clerici prope locum transire et eam dormitorii officinam, in qua fratum ad necessaria secessus est, adire. Reuera suspicatus clericum et quod ad oratorium ire uoluisset, fecit a compluribus inclamari qua ibat non esse uiam oratorii. Nequaquam exaudientem prosequitur missus qui reuocaret, sed elapsi nulla prorsus uestigia inuenit. Intellexit tandem inimici prestigium, ac rei euentum expectauit.

[53] Nocte proxima quidam monachus de monasterio fugiens per eadem loca egressus discessit, ut e uestigio subsecutus prodidit. Quod mane ille 15 cum comperisset dixit, cui militabat et qui eum abducere sagedit, a uestertinis horis prestolabatur ibi immundus immundus dominus satelitem per immunda iure abducturus.

[54] Variis ergo simultatibus que sepe introrsus oriebantur cepit dolere multum et anxiari. Ad ea enim componenda qui in claustro presideret 20 minime erat, sumptuum congerendorum necessitas illum extra immorari compellabat. Hac de re multotiens Deum cum iam exorasset, diuina sibi miseratio accommodauit auxilium, sufficiens ad uniuersa que agenda forent suffragium.

[55] ¶ Ortus Italia quidam uir erat, quem Latinitas, in antiquum ab eo 25 restituta scientie statum, tota supremum debito cum amore et honore agnoscit magistrum, nomine Lanfrancus:¹ ipsa quoque in liberalibus studiis gentium^c magistra Grecia discipulos illius libenter audiebat et admirabatur. Is patria egressus, quamplures multi nominis scholares secum habens, in Normanniam deuenit. Considerans uero scientissimus 30 uir quod captare auram mortalium uanitas est, et quia ad non esse prona sunt uniuersa, preter eum qui semper est et qui ei intendunt, ad obtinendum eius amorem animum conuertit et studium.

^a om. AD ^b eodem AD, VV ^c om. CC

¹ On Lanfranc, see Gibson, *Lanfranc of Bec*

[56] Quod igitur in litteris perfectius inuenit consilium placendi Deo arripuit, ut relictis omnibus, abdicato etiam sui ipsius iure, illum sequeretur qui dixit: 'Si quis uult post me uenire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam et sequatur me.'¹ Et quia, quanto magnus fuerat, tanto fieri optabat humilior, locum adire disposuit, ubi litterati aliqui 5 non essent qui eum honori ac reuerentie haberent.

[57] ¶ Beccum itaque adiit, quo nullum usquam pauperius estimabatur uel abiectius cenobium. Forte tunc abbas extruende fornaci occupatus ipsemet operabatur manibus suis. Cuius humilitatem animi sermonisque dignitatem ille plurimum ueneratus et amans, monachus ibi efficitur. 10

[58] Videres ergo inter eos pium certamen. Abbas quondam clericatus ex grandeuo laico uerebatur sibi subditam tanti doctoris celsitudinem, ille nullam pro eminenti scientia gerens insolentiam, humillime ad omnia parebat, attendebat, mirabatur, et predicabat quam ipsi in intelligendis Scripturis gratiam Deus concesserat. Abbas erga illum debita ueneratione, ille erga eum omnimoda contendebat submissione; forma gregi 15 uterque uiuendi, unus actiue, alter contemplatiue.

[59] ¶ Abbas peritus erat in dirimendis causarum secularium controuersiis, prudens in hiis que ad exteriora pertinent; in edificando et procurando que necessaria forent neque prudentior neque efficacior salua 20 religione poterat esse. Presentia corporali foris inter curas mundi cum residebat,^a animus ad sui curam et amorem Dei precipue intendebat. Nullam secularis pompe curam gerens, soli Deo in actibus suis gratificari gestiebat.

[60] Humillimus, summe patientie, in exequendo carnis appetitu modesto 25 rigore continentissimus. Semper ad orationem primus exsurgebat, nec diurni laboris multa defatigatio illum in lecto post alios retinebat. Quo iure, qua tranquillitate subditos sibi regebat. Legum patrie scientissimus presidium suis erat contra iniquos exactores; et si quid inter eos controuersie nascebatur, equissimo confestim statu componebat. Vnde- 30 cumque uel quibuscumque loquebatur, sermo eius dignitatem in se maximam gerens obaudiebatur.

^a requiebat CC

¹ Matt. 16:24

[61] At doctor ille maximus in claustro omnem operam impendebat quieti et silentio, cordis sui noualia uerbi sacri excolens assidua lectione, irrigans ea dulci quam sepe obtinebat lacrimarum compunctione. Sic per tres annos uixit solitarius infrequentia hominum, gaudens quod ibi 5 nesciebatur, preter paucissimos quibus aliquando loquebatur omnibus ignotus. Rumor ut hoc factum prodidit^a longe lateque protulit, et fama uiri preclarissima Beccum et abbatem Herluinum breui per orbem terrarum extulit.

[62] ¶ Accurrunt clerici, ducum filii, nominatissimi scholarum Latinitatis 10 magistri; laici potentes, alta nobilitate uiri multi pro ipsius amore multas eidem ecclesie terras contulere. Ditatur ilico Beccensis locus ornamentis, possessionibus, personis nobilibus et honestis. Interius religio atque eruditio multum accrescere, exterius rerum omnium necessiarum subministratio cepit ad plenum habundare.

15 [63] Adimpletur uisio que in eodem monasterio uisa est paucos ante dies quam uir ille tantus ad ordinem cenobiale uenisset. Fons uidebatur ortus in ualle monasterii, cuius aqua^b ad montium cacumina excrescens hinc inde effusa, per campestrium diffundebatur amplitudinem. Abbas 20 fons erat in conualle scilicet humilitatis exortus. Qui ab illo incrementi aque loco^c exundantes hinc inde latissime effluentes monachi qui ab illo incrementum acceperunt religionis diuine uidelicet eruditionis disciplinam, qua^d multi ab eodem loco longe lateque postea sunt meliorati.

[64] Ad administrandam quoque totius regni negotia summus ab ipso Normannie duce Willelmo consiliarius assumitur. Cuius gratie nimiam 25 que una die irruit repente obnubilationem, insperato Deus confestim letificauit sereno dignoque relatu.

[65] Quorundam accusationibus delatorum dux in eum^e uehementer amaricatus mandat ut monasterio exturbatus patria discedat. Nec motus animi sui hac uindicta^f sedare ualens mandauit iuris eiusdem monasterii 30 uillam, que Parcus^g dicitur, flammis excidi: paretur tam effere iussioni. Eo discedente, qui gaudium omne fratribus erat consolatio, dolor altus remanet.

^a prodiit CC
^f uindictam AD

^b aquasque AD
^g parens CC

^c om. AD

^d quia AD

^e dux idem AD

[66] Quia melior non habebatur, tripes quarto inutili equus illi tribuitur, et unus famulus. Instant itaque fratres orationi, iuxta illud Ieremie, 'Prestolantes cum silentio salutare Domini'.¹ Protinus quam ille discedebat, duci obuius uenienti appropinquans, equo per singulos passus caput ad terram summittente, dominum salutat. Innocentie quidem 5 conscius, si locus dicendi daretur, non diffidebat cause.

[67] Maiestas illa humana primo uultum auertit. Sed diuina agente clementia^a mox miserando respectat, et nutu beniuolentie loquenti aditum concedit. Tunc ille decenti ioco decenti ait: 'Tuo iussu tua prouincia discedo pedes, hoc inutili occupatus quadrupede: uel ut iussioni tue parere 10 queam, da equum mihi meliorem.' Cui dux^b subridendo: 'Quis', inquit, 'ab offenso iudice, infecto criminis illati negotio, munera exposcit?'

[68] ¶ Tandem disertissimus orator petiit audientiam et accepit; causeque finem in eo constituens qui linguas infantium fecit disertas, dicendi opem sumministrantibus eis qui pro illo ad Deum orabant, causam exorsus breui ad 15 optatum finem perorauit. In amplissimam confestim gratiam receptus accipit promissum quod nulla deinceps acusatione subiret purgandi se^c preiudicium.

[69] Gratissimi mox succedunt amplexus et oscula. Quibus argumentis omnino subsedit aduersarie partis omne firmamentum. Multo etiam cum augmento restituenda promittuntur, que dux depopulari nuperrime 20 iusserat. Alacerrime quidam precurrens nuntiat fratribus illum redire. Commutantur lacrime: personat non semel, ut fieri solet in ecclesia, sed ubique et per totum diem ab uniuersis altius corde quam ore pium 'Te Deum laudamus'.²

[70] Abbas rei inopine fidem adhibere non poterat, donec desideratus aduenit, 25 quem per diem metus per annos reddiderat absentem. Accumulatur gaudium, quia incensorum fit integerrima restitutio, terrarum quoque plurimum^d eidem ecclesie concessarum ab eodem domino obtinetur confirmatio.

[71] ¶ Qui ergo in ipsius monasterii inchoatione domibus necessariis solum sufficiens non habuit, eius paucos infra annos ad miliaria proten- 30 ditur dominium.^e Quid referam illic seruorum Dei usui extuctas commo- ditates, stagna, uirgulta, culturas, uineta? Nulla est abbatia que omni hominum commoditati magis commodificata existat.

^a om. AD

^b dux dixit AD

^c om. AD

^d om. CC

^e domino AD

¹ Lam. 3:26 ² *Te Deum*: liturgy

[72] Non multo post propter inhabitantium multitudinem contigit in ea illud a Domino per Ysaiam Prophetam:^a ‘Angustus mihi^b est locus, fac spatum mihi ut inhabitem.’¹ Adunatam etenim illic fratum multitudinem quia domorum spatiositas iam capere non ualebat, et quia situs loci degentium 5 incolumenti contrarius existebat, uenerabilis Lanfrancus abbatem Herluinum de maioris monasterii et officinarum edificatione compellare cepit.²

[73] Tanti operis solam commonitionem ille extimuit, etatis iam deficiens uiribus plurimum diffidens. Confortari, adhortari, ac sepe id ipsum 10 ingerere, qui ceperat non omisit. Nolente illo ullenus adquiescere, diuino nutu monasterii presbyterium corruit. Anxianti super hoc et multum conturbato abbati, suus in omni sua desolatione consolator accessit, obsecrans ut uel nunc adquiescens ampliora inchoaret edifica.

[74] ¶ Tandem uictus, spem in Deo certissimam gerens et plurimum in consiliarii sui ope confidens, cuius opera sibi bona omnia proueniebant, 15 in salubriori multum situ noua inchoauit monasterium et officinas opus grande dignum, cuius dignitati ditiores multe non accedunt abbatie.

[75] Ad initiandum hoc opus tantum non res sue, que permodice erant, sed maxima in Deum fides animum firmauit, que uniuersa conferendo sic accumulauit, quod a die qua primo fundamenta posita sunt usque ad 20 extreui lapidis impositionem nec materia defuit nec sumptus. Testantur per quorum manus expense agebantur, quod septimana exacta multotiens ante horam quod daretur operariis minime habebatur, et ad horam undecumque ad sufficientiam Deus largiebatur.

[76] ¶ Post triennii uero completionem, sola necdum completa basilica, 25 uenerabilis Lanfrancus cepti operis institutor, tam domini quam^c Normannie primatum supplicatione coactus, ecclesie Cadomensi abbas preficitur.^{d3} Remoratur cepta edificatio aliquantis per, uerum illius consilium ac beneficentia, prout opus fuit, presto semper extitit.

[77] Denique tot et tanta Beccensis ecclesia iam habebat, tanta uigebat 30 sollertia presidentis, quod cessare opus nulla indigentia coegit: illam uero ad tempus expletionis moram subsecutam iterum prosperitas nimia acceleratione compensauit.

^a Prophetam dictum AD ^b mihi ut habitum AD ^c quam omnium AD ^d efficitur AD

¹ Isa. 49:20 ² Chibnall, vol. ii, pp. 12–16; Gibson, *Lanfranc of Bec*, pp. 27–8. The dedication took place in 1077, four years after the church came into use ³ 1063 Chibnall, vol. ii, p. 146 and note 2, and Gibson, *Lanfranc of Bec*, pp. 98–115

[78] ¶ Interea sepedictus Normannorum dux Guilelmus, hereditarium sibi Anglie regnum peruadens, imperium rebelle armis ad que uoluit iura^a composuit.¹ Deinde ad meliorandos ecclesiarum status animum inten-dit. Totius igitur Christianitatis summi pontificis Alexandri,² uiri uita et scientia excellentissimi, consulto et rogatu, omnium quoque Anglii et Normanni imperii magnatum libentissimo assensu, rex Willelmus, quod potissimum solumque acceptabat consilium, doctorem supra memora-tum ad hoc elegit negotium.

[79] Victus multiplice ratione in Angliam traducitur, et, que insularum transmarinarum primatum obtinet, Cantuariensis ecclesie suscepit presu-latum.³ Qui multarum ditatus amplitudine terrarum, auro argentoque locupletatus, executus mandatum quod in Exodo mandatur: ‘Honora patrem tuum et matrem, ut sis longeius super terram’,⁴ omnibus modis benignus extitit circa patrem suum spiritualem et matrem ecclesiam. Cuius ad eos patres transmigratio, paucos ante dies quam inde allegatio 15 ueniret, uenerabili abbati Herluino per uisum ostensa est hoc modo.

[80] Videbatur quod in uirgulto arbore malum habebat, cuius ramorum spatirositas multa erat et magna fructuum ubertas, pomorum uero species delectabilis et sapor optimus. Hanc rex supradictus exposcebat^b uolens ad quoddam suum eam ortum transferre. Reluctante isto et quod sola ea 20 sustentaretur opponente, quia dominus erat euicit et arborem abspor-tauit. Verum radices penitus auelli non potuerunt; ex quibus pullulantes uirgule confestim in arbores magnas excreuerunt.

[81] ¶ Post parum denique sub eo uisu interuallum, memoratus rex de arboris ipsius nimia fructuositate coram illo gaudebat, et ille se ex ea 25 letissimas habere propagines aggaudendo respondebat. Inuitabatur a rege ut ipsum arboris translate incrementum iret uidere, sed parantem proficisci nescio que alia impediebant. Hec autem omnia sicut uisio digessit rerum euentus explicuit, preterquam quia reuera iuit et quod audierat^c uidit.

30

^a pacis iura AD

^b deposcebat AD

^c om. AD

¹ Chibnall, vol. ii, pp. 134–44; 168–86 ² Chibnall, vol. ii, p. 142; Pope Alexander II had sent pupils to Bec and Caen, to Lanfranc; see Gibson, *Lanfranc of Bec*, p. 116, and Lanfranc’s letter to Alexander about his appointment, letter I, *The letters of Lanfranc*, ed. M. T. Gibson and B. Clover (Oxford, 1979), pp. 30–3 ³ 1070: Chibnall, vol. ii, pp. 248, 252–4; Gibson, *Lanfranc of Bec*, pp. 116–17 ⁴ Exod. 20:12

[82] Virgultum abbatis erat Beccensis ecclesia, cuius arbor maxima, ille doctor, non solum eam uerum alias omnes per patriam suo exemplo et doctrina sustentabat ecclesias. Qui ob religionis sacre institutionem tradendam Anglis^a a predicto rege ad transmarina migrare per abbatem 5 suum, cui tanquam Deo ipsi parebat, postulatus, multum inuitus salua obedientia atque ab inuitio abbate iussus paruit.

[83] Cuius^b quantus inibi postea extiterit fructus, latissime^c attestur innouatus usquequaque institutionis ecclesiastice status. Coenobialis ordo, qui omnino ad laicalem prolapsus fuerat dissolutionem, ad proba-10 tissimorum reformatur disciplinam monasteriorum; clerici sub canonicali coercentur regula; populus, rituum barbarorum interdicta uanitate, ad rectam credendi atque uiuendi formam eruditur.

[84] Hanc fructuum Deo suauissimorum fragrantiam, cuius ex odore domus Dei per orbem impleta est quam et ipse abbas absens iocundis-15 sime senserat, postea presens quanto uicinius tanto iocundius sensit, profectus ad eum in Angliam. Quo^d in itinere euidentibus miraculorum signis multa circa illum gratia diuina innotuit.

[85] ¶ Cum enim Boloniam uenisset, uolens egredi ad portum qui plus sex leugis ab urbe non distat, tentauit qui cum eo ibat comitatus, comitissa 20 quoque comitis Eustachii coniunx,¹ femina Deo amabilis, persuadere plurimum sategit, ut in urbe remaneret, quoniam in portu nauis nulla erat, et uentus, qui de transmarinis eas referret, iam per quadraginta fere dies nullus omnino extiterat.

[86] At ille certissima in Deo spe ait: 'Ibimus ad naualia, naues sine mora 25 habituri. Fratres qui domi remanserunt oraturi pro nobis sine cunctatione eas nobis presto habebunt.' Dixit, et uentus statim conuertitur. Itur sub omni acceleratione ad portum, quo tamen prius sedecim naues appulit uentus quam peruenissent. Noctis erat tunc primordium, cuius ante medium rursus aspirante uento, qui transferret, circa aurore exor-30 tum pupes omnes in fluctus retrahuntur.

[87] ¶ Ingressurus nauim, aliis ad alia que tam tumultuose rei conueniunt intentis, abbas cum monachis haud procul letaniam^e dicebat. Repente

^a Anglicis CC

^b om. AD

^c letissime AD

^d Duo AD

^e om. AD

¹ On Eustace II, count of Boulogne, see Chibnall, vol. ii, pp. 174, 178, 204–6. His second wife, Ida of Lorraine, was mother of Godfrey and Baldwin, the crusaders

iuxta quidam, nescitur unde, astitit homo grandeue etatis et modestissime alacritatis. Frater qui letaniam pronunciabat illum uidit, et ab uniuersis putabat conspici, estimans pauperem esse qui prestolaretur, ut finitis letaniis postularet aliquid sibi dari.

[88] Verum intrantibus eis uidit eundem iam in naui loco eminenti 5 consedisse. Suspicatus igitur magni alicuius meriti illum existere, qui pauper habebat se tam imperiose, assidens prope circa illum attentius manebat. Nauis cum in altum mare euecta fuisse, territi sunt naute quibusdam monstris que in salo uidebant.

[89] Hac tumultuatione prospectantibus aliis ille graui quadam dignitate 10 subridens metum eorum reprehendebat, tunc primo, ut aiebant, uisus ab eis. Exigentibus confessim nauticis, quis foret, quis induxisset, uel quo pretio nauem locaret, eo auctoritate multa se habente et nil omnino respondente, dixit frater qui iam diu eum uiderat: ‘Ex quo letaniam diximus in portu nobiscum manet, et ut credo plus eo nauigium quam ipse naui indiget.’ 15

[90] ¶ Ceperunt ergo mirari, et mirando illum^a omnes contueri. Viderat abbas quendam cui ualde conformis erat, et quesuit nominatim an is^b esset. Ille paululum uultu exhilarato hoc solum respondit: ‘Non sum.’ Hoc unum in tota ea nauigatione protulit uerbum. Naui prosperrimo cursu apud Doffrensem^c portum appulsa, per comitatus hominum qui in 20 nauibus erant multum requisitus ille comes nauigii nusquam reperiri uel qui eum exiisse uidisset potuit. Dein omnium rerum cum incolumitate quinto die ad archiepiscopum abbas peruenit.

[91] Que tunc inter eos summittendi sese ad inuicem pia contentio? Summus antistes et in ecclesiis transmarinis uices apostolicas gerens 25 summittebat se suo quondam abbati, ut alius quiuis monachus; secundus ubique ab eo nisi ad missarum sollemnia residendo, et manum illius cum ab eo aliquid accipiebat, nisi raptim ille auertisset manum, osculando.

[92] Illi sedes eminentior ac imperandi ius omne tribuebatur. Donabat famulorum delinquentium reatus, ac cetera in domo que libebat. Domini 30 nomen alias, sed ille auctoritatem gerebat. Quanto curia sua frequentior, quanto utriusque ordinis personarum totius regni excellentium conuentus fiebat numerosior, tanto maiori obsequio coram omnibus illum archiepiscopus preferebat.

^a om. AD

^b quis AD

^c Dorobernensem CC

[93] ¶ Multum mirabantur uniuersi, maxime Angli, archiepiscopum Cantuariensem sic summitti^a ulli mortalium. Sumant itaque oboediendi formam, qui subditi contumaces existunt prepositis, cum uir tantus in ipsa tot gentibus prelatione humilitatis adhuc spontaneus sustineat 5 iugum atque oboedientie. Abbas uero quam debebat dignitati tante summissionem conabatur exsoluere, sed nullatenus permittebatur. Ecce quid in hac etiam uita seruientibus sibi opulentissima Dei manus retribuit.

[94] Qui pauperiem Christi assumens ab uniuersis olim contemptui 10 habebatur, habebat nunc qui morem sibi gerebat primatem totius regni Anglie cum omnibus sibi commissis pontificem. Eam benignitatis Dei uicem et ille acceperat, qui, abnegans semetipsum sibi cui^b olim pro Deo sui tradiderat libertatem, uidet ecclesiastici iuris censura nunc ad uestigia 15 prouolui, ut omittam consulares multos, immo maxime totum sibi acclue regnum.

[95] ¶ Predicto abbati rursus mirabili rerum successu ad uotum omnia cesserunt, mox ut redire dispositi. Nam die qua uoluit, circa sextam diei horam uenientibus quos ad mare archiepiscopus premiserat ac renuntiabantibus uentum omnino esse contrarium et pelagus infestum, assueta in 20 Deo ille confidentia discessit ad mare obluctantibus uniuersis et nocte iam ingruente. Quo multa parte noctis exacta perueniens, uentum quem uolebat, et qui commodior erat ad transferendum, eadem hora^c presto habuit.

[96] Interim somnum capiens, dum naues ad mare impelluntur, primo 25 lucis sub exortu nauem ingressus tam ipse quam omnes sui confestim transuerti sunt prosperrimo omni nauigii euentu. Non amplificamus rem gestam, sed simplici narratione sribentes relinquimus eam^d aliis considerandam dignaque amplificatione attollendam.

[97] De arboris illius magne radicibus^e que in horto suo remanserunt, ut 30 per somnum uiderat, uidit postea predicandus uir pullulantes quasdam uirgulas in arbores magnas excreuisse, multos uidelicet ad magna bonorum operum incrementa per illius institutionem accessisse.

[98] Illius etenim sementis existit quicquid unquam boni fructus in Beccensi cenobio uel ab eo extiterit. Arbor fructibus optima fuit uenera-

^a summitati CC

^b cum AD

^c om. VV

^d om. AD

^e indicibus CC

bilis Anselmus¹ ecclesie Augustensis clericus, qui illum doctorem maximum ad ordinem monachorum subsecutus ad prioratum quoque eiusdem cenobii Beccensis post eum accessit, et defuncto beate memorie supradicto Herluino abbati successit; ac demum post ipsum Lanfrancum archiepiscopus Cantuariensis extitit,^a 5

[99] uir ingenio admirabilis, facundia non impari, et quod ad humanum spectat iudicium morum omnium probitate insignis. Quod de approbanda actuum eius honestate dicimus, uicinitas uniuersa testatur, longe lateque Normannia attestatur, et Gallia amplissime contestatur. Arbor fructuum iocunditate plurimum acceptabilis fuit ecclesie Cormeliensis 10 abbas Willemus, prime nutritus et eruditus.^{b2}

[100] Arbor alta atque fructuosa extitit Henricus³ Cantuariensis ecclesie decanus, qui postmodum abbas fuit de Bello,^c uir ecclesiasticis omnibus disciplinis optime instructus. Arbores bonorum operum fertilitate multum grauide in domo Domini extiterunt uenerabilis Hernostus ecclesie 15 Rofensis episcopus, et qui ei ad idem officium ibidem successit, uir morum sanctitate admodum reuerendus, Gundulfus episcopus.

[101] ¶ Hos ecclesie sue filios uidit grandeus pater aliis ecclesiis patres constitutos. Hii sunt filii de quibus in Psalmo dicitur: ‘Filii tui sicut nouelle oliuarum’;^d qui ab inferioribus extenuati, ad superiora roborati, 20 caritatis Dei adipe et pinguedine repleti aliorum animas uerbis ac bonis exemplis reficiendo roborant, roborando sustentant,^d sustentando ad summa uirtutum incrementa educunt.

[102] Multam quoque educauerat sobolem spe certissima posteritatis spiritualiter in Domino iam iuuenescentem. Nobilissimorum etenim 25 atque optimorum tam clericorum quam laicorum ex multis partibus orbis illic adunatus numerus ad centenariam pertingebat summam. Vidi^e filios filiorum, ex sancto uidelicet Cadomensi cenobio fratres ad idem opus assumptos, in extremis^f nationibus multos gignere in domino.

^a ac demum ... extitit *om. AD*; quique postea successit in episcopatum uenerande recordationis sepedicto Lanfranco Cantuariensi archiepiscopo **CC** ^b prime ... eruditus: uir exercitus spiritualibus opprime eruditus **AD** ^c qui ... Bello *om. AD* ^d sustendendo **AD** ^e Vidi et **AD** ^f exteris **AD**

¹ On Anselm (1033–1109), see Chibnall, vol. ii, pp. 294–6; see also *VA* ² William of Cormeilles (d. 1109) was a monk of Bec in the early days: Chibnall, vol. ii, pp. 12, 108, 282, and see Gibson, *Lanfranc of Bec*, pp. 196–8 ³ On Henry, dean (or prior) of Canterbury, see *The Chronicle of Battle abbey*, ed. E. Searle (Oxford, 1980), pp. 100–2. On Arnost and Gundulf, bishops of Rochester, see *Vita Gundulfi*, ed. R. Thompson (Toronto, 1977), especially pp. 4–5 ⁴ Ps. 127:3

[103] ¶ Corporee eum uires iam deserebant, quas per tot annos laboris uehementia, uigiliarum et inedie continuatio plurimum attruerat. Visus maxime destituebatur officio, et ab horis uesternis indigebat ducamine. Quamobrem non in dormitorio cum fratribus, neque ad psallendum 5 choro interesse iam ualebat; sed^a tamen ad nocturnale officium primus surgebat, nec ulla diurni laboris defatigatio in lecto illum post alios retinebat.

[104] Cibi ac potus parsimonia, que in iuuentute, eadem seruabatur in senectute; preter quod ab omni fratum conuentu coactus, exceptis 10 legalium iejuniorum diebus, bis comedebat in die: quod quidem ipsum non tam refocillandi lassi corporis cura concesserat, quam ut escam sumens eis sumentibus, quibus ad opus presidebat, insistere posset. Operi usque in uesteram, ac persepe etiam usque in noctem consistebat.

[105] Otium aut uoluptas nullum in eo sibi locum sortita est. Non etas 15 eum annorum numerum iam excedens de quo dicitur in Psalmo: ‘Et amplius eorum labor et dolor’,¹ non uehemens qua multum sepe in internis angebatur infirmitas illum ab actionibus necessariis retinebat. Paterno affectu omni modo circa monachos suos intentus, districta eos disciplina regebat et affectuosissimo amore diligebat.

20 [106] ¶ Si quem^b inter fratres segnem, si quem sui ordinis ac studii litterarum neglegentem, si quem^c in ecclesia somnolentum deprehendebat, hunc omnino inuisum habebat. Semper inquibat,^d ‘Homo litterarum et mandatorum Dei nescius quid^e prestat?’ Quem considerabat uigilantiem, studiosiorem, ad uirtutum exercitia promptiorem, huius non 25 abbas sed seruus exstabat, plerosque plus ad studium incitabat illius fauor quam scientie illius^f amor.

[107] Sedulus enim perquirebat quis omnium eorum qui erudiebantur acutioris ingenii esset, quis tenacioris memorie existeret, quis uehementius instare cuius studio ualeret. Denique ex omnibus quis ad singulas 30 uirtutes et amorem Dei plus intenderet? Nec minus quam in se amabat et enutrire satagebat quidquid amandum uidebat in singulis.

^a sic AD ^b quidem AD ^c sui ... quem *om.* AD ^d inquiebat AD ^e quid peccori AD
^f ipsius CC

¹ Ps. 89:10

[108] ¶ Litteratus aliquis uolens fieri monachus, quando ad illum ueniebat, qua exultatione suscipiebatur, que suscepto benignitas et ueneratio exhibebatur. Laicos qua instantia ut ad discendum Psalmos intenderent agebat, quibus modis ut quod inchoauerunt amando tenerent instabat. Omnibus omnia se confirmans omnes ut filios et illi ut 5 patrem eum amabant.

[109] Noua necedum sacrata erat ecclesia, quam ab ipso, cuius eam consilium inchoauit et auxilium^a consummauit, expectabat consecrari, instanter hoc a Deo exposcens. Cuius petitioni, cui ad cetera sibi benignus extiterat, optatum Deus concessit effectum, adimplens per 10 omnia super hac re illius affectum. Multo enim ampliori quam presumere poterat honorificentia consecrata est, et a quo exoptabat. Nam pro quibusdam negotiis tam secularibus quam ecclesiasticis sepe supramemoratus gentium transmarinarum apostolicus ad curiam uenit eminentissimi regis Anglorum Willelmi in sua terra Normannorum tunc commo- 15 rantis.

[110] Sed primo ueniens ad ipsum monasterium qua non potuerunt maiori decentia susceptus ipse qua non potuit maiori humilitate cum fratribus se habuit, iuxta quod scriptum est: ‘Quanto magnus es, humilia te in omnibus.’¹ Ad abbatis iam senio incuruati osculum accedens, tante 20 eminentie archiepiscopus ad pedes eius aduolui conatur. Verum illo econtra id ipsum conante, longo uterque luctamine dum alterum sustentat, neuter expleuit quod satagebat.

[111] ¶ Post multum diuque optatos amplexus cum fratribus in claustro sedit archiepiscopus ut quiuis alius ipsorum; senes, iuuenes ac infantes, 25 unumquemque singulatim compellans et debita confortatione adhortans. Ad mensam dextrorum et sinistrorum fratres cum archiepiscopo sedere, ac communi calice et^b scutella una cum eo coguntur cibum sumere. Pontificali amota celsitudine ipsis etiam puerulis affandum se exhibebat, benignitatis exhibitione ad amorem Dei etatem inuitans, que 30 sermonis sui capere nequibat altitudinem.

[112] Quem enim summi in seculo uiri admodum uerebantur, nec solum a concessu uerum ab accessu procul arcebantur, illis ob sacre professionis habitum communis habebatur. Neque sola edificationum solatia fratri-

^a auxilio AD ^b ac AD

¹ Eccl. 3:20

bus impendit; quia, exceptis que pretiosa multum ecclesie concessit ornamenta, tanto hospite digna hospicium locauit munificentia. Ex reliquiis festiue geminari potuerunt octae.

[113] ¶ Compellatus itaque ab uniuersis de consecratione eiusdem 5 ecclesie, paratus eorum morem gerere uoluntati, ad curiam inducias respondendi postulauit ab eis et accepit. Tantam quippe rem nouerat pendere ab edicto regis et consilio. Dein affectuosissimus fratum omnium uotis et lacrimas commendatus ad regem peruenit.

[114] Locutus cum eo unde rogatus discesserat diem dedicationis accepit, 10 et confestim nuntium^a remisit non modo qui diceret, uerum et unde fieret. Dies ergo a multis per multos annos multum exoptatus longe lateque insinuatur. Ex longinquis regionibus uiri consulares, ecclesiastici- 15 corum graduum summe persone, hominum genus infinitum aduenturum prenuntiatur, libentissime accipitur. Congeruntur maximi sumptus ad suscipiendum omne genus hominum; ubi adimpletur: ‘Pluuiam uoluntariam segregabit Deus hereditati sue.’¹

[115] Nil ab aliquo exactum, nil expetitum. Se^b ipso sufficiens quod ceperat perfecti Deus qui de stercore erigit ac in sullimi ponere pauperem consueuit;² solo sue manus gestamine, cuius in consummatione huius 20 operis sui manus adeo larga extitit, quod res sumptuosissime acta uniuersis ad uotum et sufficientiam fuit, nec ullam in posterum contraxit indignitiam.

[116] Ad tantum solennitatis tante gaudium languor, qui per octo ante dies uehementissimus tenuerat, mortis imminentis metu ipsum monast- 25 erii patrem deesse minitabatur. Porro, ne quod meroris nubilum diei illius lucem offunderet, Deo miserante ad diem plenissime conualuit.

[117] Igitur decimo Kalendas Nouembris, anno ab incarnatione Domini millesimo septuagesimo septimo, sancte omni ecclesie reuerendus gentium transmarinarum summus pontifex Lanfrancus aduenit consecrando consum- 30 matus ecclesiam, quam inspirante Deo inchoauit, et in cuius extruendis fundamentis lapidem secundum ipse manu sua imposuit. Conuenerunt uniuersi Normannie episcopi, abbates, et alii quique uiri religiosi. Affuerunt proceres regni. Rex aliis detentus negotiis, adesse non potuit.³

^a munerum CC

^b Sed AD

¹ Cf. Ps. 67:10

² Cf. Ps. 112:7

³ See Gibson, *Lanfranc of Bec*, p. 28, n. 1

[118] ¶ Regina Mathildis libens affuisset, nisi regis detenda occupationibus fuisset. Affuit tamen per condecentem beneficentie sue largitionem. Noluit rex supernus operi gratie sue regem terrenum supremam manum imponere, sibi totum reseruans operis consummati gaudium, quod infra sedecim annos solis pauperum expensis compleuit monasterium cum 5 omnibus officinis, opus pulchrum et maximum.

[119] Affuerunt et regni Francie clarissimi consules, et ex aliis eiusdem regni primatibus complures; clerici, monachi ex uniuersis adiacentibus prouinciis confluxit innumerum genus hominum. Agitur dedicatio letissima solennitate et solennissima omnium alacritate. Alacritati hominum 10 aer ipse purissimus diesque lucidissimus arridebat. Pre tumulto circumuentium populorum uix exaudiuntur chori canentium.^a

[120] In tanta compilatione nullus lesionis alicuius sensit molestiam, nulla in agendis turbatio obuenit. Peracta processione uix pontificibus intrare licet sine collisione. Irrupit sequens populus auulsis omnibus 15 ianuis, uniuersis tamen illesis, quantum ecclesie^b spatositas potuit adstringere. Distribuuntur altaria consecranda pontificibus, ipsum principale sacrandum archiepiscopo remansit. Fit per totam ecclesiam summa celebritas, et in agenda celebritate pia quedam contentiositas.

[121] ¶ Vix semetipsum quisque cantantium exaudit pre multitudine 20 uociferantium. Multi iubilantes quid dicebatur nesciebant, aut quibus continerent minime attendebant. Graues eiusdem monasterii persone, que propter nimiam aliorum multitudinem pauce aderant, solis lacrimis et deuotione cordis solennitatem explebant. Personabat in aliis uox letitie et iocundationis, in illis modulabatur Domino cum lacrimis sola sibi soli^c 25 tota intenta affectio mentis.

[122] ¶ Quid plura? Finitur maiori quam cepta fuerat iocunditate solemnitas. Itur ad refectionem. Paschales nulli defuerunt epule, a mane usque ad profundam noctem succendentibus fratrum turmis qui ad festum uenerant, quantum reectorii tabule continere ualebant. Vniuersis tam 30 notis quam ignotis, nec solum in domibus circumpositis, uerum in uillis etiam remotis, que ad usus necessarios petierunt, sponsata

[123] Deo regi ecclesia libens ministrauit affluentia nuptiali. Maioribus quibusque sic ad placitum et sufficientissime, ut qui accipiebant dicerent

^a cantantium AD

^b om. CC

^c solis CC

modum excessisse:^a neque solum ea die, sed multis per aliquot ante dies dum operiebant, ita seruitum est.

[124] ¶ Venerabilis abbas requirens a ministris, qui ibant ac redibant, nec momento uno loco stare poterant, quid agerent, quid dicerent, an 5 sumptus adhuc deficerent, cum potius habundare audiebat ab eis, quotiens illa die dixit: 'Quid retribuam Domino pro omnibus que retribuit mihi'?¹ et dicendo ista sola retribuebat Domino lacrimas agentes gratias pro concessis sibi tot beneficiis. Ac merito, quia, exclusa omni penuria, omni a Deo sumministrata seruiebatur sufficientia.

10 [125] ¶ Tertio die seculis memorandus iam sepedictus Cantuariorum archiepiscopus ab uniuersis fratribus eundi missionem poposcit. Quis tantum tante inter eos benignitatis uirum recendentem siccis oculis aspicere potuit? Omnes eruperunt in lacrimas; paruuli non ualebant consolari. Consulto maturauit recessum, quatenus a fletu se continerent 15 uel post eius discessum.

[126] ¶ Abbas Herluinus, eum supra omnes mortales amans et ab eo amatus, discedentem per duo miliaria prosecutus est amicum ad suos uisus nunquam in hac uita ulterius redditum.² Que cordis amaritudo, qui fletus, quamuis comprimerentur, in ipso ultimo 'Vale' et ultimo ab 20 inuicem discessu. Postquam reuersus est, sedens in camera solus cum solo, qui sibi ex omnibus erat familiarissimus, concitatis permittens lacrimis habenas ad celum manus leuauit, et his uerbis ait: 'Nunc dimittis, Domine, seruum tuum in pace, quia uiderunt oculi mei,³ quod ut uiderem antequam morerer summopere optabam et indesinenter a te 25 orabam.

[127] Adimplesti que uolui, nunc seruus tuus letus ad te ibit quacumque hora tibi placuerit.' Sic uerba compressit, sed lacrimarum affluentiam cohere non potuit, donec frater qui cum eo loquebatur diutius nequiens sustinere aliunde sermonem induxit.

30 [128] ¶ Ex tunc omni membrorum officio destitui penitus cepit, et longe ante diei ipsius annuam reuolutionem quod orauerat optinuit. Nam proxime subsecuto mense Augusto, decimo tertio Kalendas Septembris,

^a Expl. AD

¹ Ps. 115:12 ² On the death of Herluin on 26 August 1078, see Chibnall, vol. ii, p. 294 and vol. iii, p. 12 for Orderic's source in the Annals of Bec; *VA*, p. 44 ³ Luke 2:29

die dominico,¹ ex toto lecto decubuit. Sensit pater longeus certis
indiciis iam adesse mortem.

[129] Quod ubi amantissime congregationi innotuit, mors quedam
uniuersos peruasit. Angor et ex angore quidam stupor animos cuncto-
rum obsedit. Cibus percipi non poterat. Somnus recessit ab oculis. Tertio 5
die absolui se et cetera que morientibus exhibitentur officia sibi exhiberi
rogauit. Adsunt filii ualefacturi amatissimo patri eo primo orbandi;
lacrимis et singultibus Psalms et ceteras orationes interrumpentibus,
tandem uentum ad agendam confessionem.

[130] ¶ Confiteri cepit, uerum remanentium pietate filiorum superatus, et 10
ipse in lacrimas effusus dicere nil potuit. Vix tamen electatus in^a uocem
absoluit filios, dansque benedictionem et pacem omnibus, tam absentes
quam presentes immortali eos Patri omnes commendauit, ac discedentes,
quia plus non poterat, ut pro se orarent postulauit. Dolor et lacrime
orationes fiebant, quoniam uix ab eis Psalmus continuari ualebat. 15

[131] ¶ Dum quisque in alterum respiciebat, quasi iam cerneret fratrem
patre orbatum, erumpebat in lacrimas. Coram illo plangere nequaquam
audebant, quia spe bona letabundus non lacrimantes sed letantes eos
omnes uidere uolebat. Si cuius in lacrimas concitati singultum sentiebat,
confestim solita grauitate compescerat. 20

[132] ¶ Profunda iam noctis parte transacta, que in sabbatum illucesce-
bat, cuius ad uesperum obiit, reuerendissimus uir eiusdem ecclesie prior
Anselmus, de proximo illius fine non tam suspectus quam certus,
collocauit se longiuscule ab eo, et clanculo, nolens ut ille agnosceret, quia
moleste ferebat aliquem circa se. Verum mox ut primum ad matutinas 25
sonuit signum, ilico excitauit dominum abbatem Rogerium,² qui secus
caput eius accumbebat, et ait: ‘Excitate priorem, ut dicat nobiscum
matutinas.’ Plurimum miratus est ille quomodo id agnouisset, quia nec
coram eo uenerat, nec aliquis ei dixerat, et post accubuerat.

^a *om. CC*

¹ 13 Kal. Sept. in 1078 would have been Monday. Robinson suggests that 14 is intended. It is
possible that the monks remembered Sunday as the day they last saw him in church, but
counted the day of his becoming bedridden from the Monday when he failed to rise. Perhaps a
death on Sunday seemed more appropriate ² Probably Roger, later abbot of Lessay, one of
the senior monks of Bec. See Porée, *Histoire de l'abbaye du Bec*, vol. i, p. 144

[133] ¶ Summo uero mane omnes diei horas coram se dici rogauit. Denique iam ingruentem mortis horam sentiens communicari se expostulauit, et animam sibi commendari. Festinato iuit abbas Rogerius, sed nullam in eucharistia hostiam inuenit. Turbati sunt fratres uniuersi.
5 Mors instabat, et tutamen salutare dominici corporis, quod ille acciperet, non erat.

[134] Verum circa morientem minime defuit, que circa uiuentem miserationis diuine gratia presto semper fuit. Forte tunc quidam sacerdos pro eo missam celebrans sumendum adhuc in manibus tenebat corpus
10 dominicum. Eius itaque oblationis, que pro commendando illius exitu oblata Deo fuerat, predictus abbas portionem unam suscepit, et ei ad uiaticum tulit.

[135] Commendaturi exitum ilico fratres omnes accurrunt, quorum lacrimationem nec tunc sustinere preualens, peracta ex more christiano
15 commendatione, quo ualuit nutu uerboque monuit ut in claustrum redeant, tanto instantius ei subuenientes, quanto ad exitum propinquare uidebant.

[136] Iam sola exitus hora expectabatur, ac precum et lacrimarum armis
communitur. Quotiens camere in qua decumbebat ostium aperiebatur,
20 uerens quisque ne iam migrasse nunciaretur, attonitus prosiliebat, et
quod uerebatur audire expectabat. Transegit diem sic usque ad uesperam, ac sepe quasi aliunde reuersus dicebat abbatii Rogerio, qui
proximus astabat: 'Quid faciunt domini nostri? Cur morantur? Quid esse
putatis? Cur non accedunt?'

25 [137] Ille quanquam eum de aliis crederet loqui personis, respondebat ac
si loqueretur de fratribus monasterii, 'Quid', inquens, 'iubetis? Sunt in
claustro, orant pro uobis, aderunt mox ut uoletis.' Tacebat, et paruum
post interuallum eadem commotius iterabat. Laborabat ille addiscere
quorum moram causabatur et accessum prestolabatur, uerum nil plus ab
30 eo audiebat.

[138] Vespertina a fratribus peracta sinaxi, cum diei ac diurni officii fine,
uite humane stadium felici cursu peregit, nocte iam proxima, que in
dominicu illucescebat, septimo Kalendas Septembbris.
¶ Irruunt uniuersi, nec iam solum monachi, uerum ex familia seruientes,
35 et qui ex uillis confluxerant, fores et claustra effringere conati. Quos
abbas Rogerius, qui sancto uiro in ultima egritudine obsequentissimus

fuerat, prudenti confortatione adhortans detinuit, donec corpus decentissime funeratum solenni processione in ecclesiam est perlatum.

[139] ¶ In communi igitur posito iam licet omnibus communem lamentari desolationem. Que uiuum semper assequebatur, in funere quoque illum gloria comitatur. Ad persoluendum ultimum obsequium fratri, qui 5 apud omnes maximi amoris atque reuerentie ob eximiam religionem fuit, animo libenti conuenerunt plurimi abbates multeque persone uenerabiles. Aduenit et totum exequiale officium celeberrime egit Ebroicensis episcopus, honeste uite magneque litterarum scientie uir uenerandus Gislebertus. 10

[140] ¶ Factum est in capitulo illi monumentum bonorum actuum, eternum filiis monumentum. Iure quo de spiritualibus locuturi studiis conueniunt illius presentatur memoria, qui ex tiranno religiosus, ex multum seculari omnino spiritualis, loci illius atque ordinis primus extitit fundator et abbas. 15

[141] Maximos patre amatissimo orbatorum filiorum questus referre supersedeo, ne dolorem legenti inferam, nec lectorem referendo moueam in lacrimationem. Illo decenti honorificentia tumulato, largissimis expensis recreant pauperes qui ex tota uicinitate confluxerunt. Eternam anime illius recreationem prestet, si uotis opus est, qui uiuit et regnat per 20 omnia secula seculorum. Amen.

VI A NOTE ON CHARTERS, COMMENTARIES, LOST WORKS, SPURIA

a *Charters*

Edition: Robinson, pp. 125–70.

b *Commentaries*

F. Stegmüller, *Repertorium Biblicum Medii Aevi*, vol. ii (Madrid, 1950), p. 356, on the Song of Songs and the books of Isaiah and Jeremiah attributed to *Gilbertus de Westminster, O. S. B.*. None of these commentaries has been found; it is likely that the commentaries to which Stegmüller refers are by another Gilbert (see below *Spuria*).

c *Lost works*

- 1 Sermon *In Dedicacione Ecclesie*
- 2 Homily on *Cum Ingressus Iesus*
- 3 Three letters

Mentioned in the oldest catalogue of the library at Bec.¹

¹ Robinson, p. 57; *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France*, vol. ii: *Rouen* (Paris, 1888), p. 391.

d *Spuria*

Certain works attributed to Gilbert are convincingly shown by Robinson (pp. 56–7) not to be his:

- 1 47 homilies on the Song of Songs, which are the work of Gilbert of Hoyland, a Cistercian and pupil of St Bernard; the author continues Bernard's sequence of homilies on the Song of Songs from where he left off
- 2 Commentary on Jerome's *Prologues* and commentaries on Isaiah and Jeremiah
- 3 *De Statu Ecclesiae* (*PL* clix, coll. 997–1004) is the work of Gilbert, bishop of Limerick.

SELECT BIBLIOGRAPHY

Abulafia, A. Sapir 'An attempt by Gilbert Crispin, abbot of Westminster, at rational argument in the Jewish-Christian debate', *Studia Monastica*, vol. xxvi (1984), pp. 55–74

— — 'An eleventh-century exchange of letters between a Christian and a Jew', *Journal of Medieval History*, vol. vii (1981), pp. 153–74

— — 'Gilbert Crispin's disputations: an exercise in hermeneutics', *Les Mutations socio-culturelles au tournant des XIe-XIIe siècles: études anselmianes* (Paris, 1984), pp. 511–20

— — 'The *ars disputandi* of Gilbert Crispin, abbot of Westminster (1085–1117)', *Ad Fontes. Opstellen aangeboden aan Professor Dr C. van de Kieft* (Amsterdam, 1984), pp. 139–52

Anselm see Schmitt (ed.)

Awerbuch, M. *Christlich-jüdische Begegnung im Zeitalter der Frühscholaristik* (Munich, 1980)

Berger, D. 'Gilbert Crispin, Alan of Lille and Jacob ben Reuben: a study in the transmission of medieval polemic', *Speculum*, vol. xlix (1974), pp. 34–47

— — *The Jewish-Christian debate in the high Middle Ages. A critical edition of the Nizzahon Vetus* (Philadelphia, 1979)

Blumenkranz, B. *Die Judenpredigt Augustins. Ein Beitrag zur Geschichte der jüdisch-christlichen Beziehungen in den ersten Jahrhunderten* (Basel, 1946, repr. Paris, 1973)

— — *Juifs et Chrétiens dans le monde occidental 430–1096* (Paris/The Hague, 1960)

— — 'La *Disputatio Iudei cum Christiano* de Gilbert Crispin, abbé de Westminster', *RMAL*, vol. iv (1948), pp. 237–52

— — *Les Auteurs chrétiens latins du moyen âge sur les Juifs et la Judaïsme* (Paris/The Hague, 1963)

— — (ed.) *Gisleberti Crispini Disputatio Iudei et Christiani et anonymi auctoris Disputationis Iudei et Christiani Continuatio, Stromata Patristica et Mediaevalia*, iii (Antwerp/Utrecht, 1956) (abbr. as Blumenkranz)

Chibnall, M. (ed.) *Orderici Vitalis Historia Ecclesiastica*, 6 vols., *Oxford Medieval Texts* (Oxford, 1969–80, repr. vols ii–iv, 1983)

Clare, Osbert of see Williamson (ed.)

Eadmer see Southern (ed.)

Evans, G. R. *Anselm and a new generation* (Oxford, 1980)

— — ‘Gilbert Crispin, abbot of Westminster, on the soul’, *Studia Monastica*, vol. xxii (1980), pp. 261–72

— — ‘Gilbert Crispin, abbot of Westminster: the forming of a monastic scholar’, *Studia Monastica*, vol. xxii (1980), pp. 63–82

— — ‘Gilbert Crispin on the Eucharist: a monastic postscript to Lanfranc and Berengar’, *Journal of Theological Studies*, vol. xxxi (1980), pp. 28–43

— — ‘“Omnibus hiis litterator litteratior”: Gilbert Crispin, noted theologian’, *Studi Medievali*, vol. xxii (1981), pp. 695–716

Flete, John see Robinson (ed.)

Gibson, M. *Lanfranc of Bec* (Oxford, 1978)

Gilbert Crispin see Blumenkranz (ed.)

Harper-Bill, C. ‘Herluin, abbot of Bec, and his biographer’, *Religious motivation: biographical and sociological problems for the Church historian*, ed. D. Baker, *Studies in Church History*, xv (Oxford, 1978), pp. 15–25

Leclercq, J. ‘La Lettre de Gilbert Crispin sur la vie monastique’, *Studia Anselmiana*, vol. xxxi (1953), pp. 118–23

Levi, I. ‘Controverse entre un Juif et un Chrétien au xie siècle’, *Revue des Etudes Juives*, vol. v (1882), pp. 238–45

Maunde Thompson, E. *Customary of the Benedictine monasteries of St Augustine, Canterbury and St Peter, Westminster*, 2 vols., *Henry Bradshaw Society*, xxiii, xxviii (London, 1902, 1904)

Mercati, C. ‘A Propos de l’*Alteratio Sinagoge et Ecclesie*: Gilbert Crispin et Hugues de Saint-Victor’, *RMAL*, vol. v (1949), pp. 149–50

Orderic Vitalis see Chibnall (ed.)

Pearce, E. H. *The monks of Westminster* (Cambridge, 1916)

Robinson, J. Armitage *Gilbert Crispin, abbot of Westminster: a study of the abbey under Norman rule, Notes and Documents relating to Westminster Abbey*, iii (Cambridge, 1911)

— — (ed.) John Flete, *The history of Westminster Abbey, Notes and Documents relating to Westminster Abbey*, ii (Cambridge, 1909)

Saltman, A. ‘Gilbert Crispin as a source of the anti-Jewish polemic of the *Ysagoge in Theologiam*’, *Bar-Ilan Studies in History*, vol. ii: *Confrontation and Coexistence*, ed. P. Artzi (Ramat-Gan), pp. 89–99

Schmitt, F. S. (ed.) S. *Anselmi Cantuariensis archiepiscopi opera omnia* (Edinburgh and Stuttgart, 1946–68) (letters in vols iii, iv, v)

Scholz, B. W. ‘Sulchard of Westminster: *Prologus de Construccione Westmonasterii*’, *Traditio*, vol. xx (1964), pp. 59–91

Silvestre, H. Review of B. Blumenkranz (ed.), *Gisleberti Crispini Disputatio Iudei et Christiani, Le Moyen Age*, vol. lxiii (1957), pp. 551–3

— — Review of B. Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens, Revue d'Histoire Ecclésiastique*, vol. lx (1965), pp. 282–4

Southern, R. W. 'St Anselm and Gilbert Crispin, abbot of Westminster', *MARS*, vol. iii (1954), pp. 78–115

— — *St Anselm and his biographer. A study of monastic life and thought* (Cambridge, 1963, repr. 1966)

— — (ed.) Eadmer, *The life of St Anselm archbishop of Canterbury, Nelson's Medieval Texts* (London, 1962, repr. *Oxford Medieval Texts*, Oxford, 1972)

Webb, C. C. J. 'Gilbert Crispin, abbot of Westminster: dispute of a Christian with a Heathen touching the faith of Christ', *MARS*, vol. iii (1954), pp. 55–77

— — *Studies in the history of natural theology* (Oxford, 1915, repr. 1970)

Werblowsky, R. J. Zwi 'Crispin's disputation', *JJS*, vol. xi (1960), pp. 69–77

Williams, A. Lukyn *Adversus Iudaeos. A bird's-eye view of Christian Apologiae until the Renaissance* (Cambridge, 1935)

Williamson, E. W. (ed.) *The letters of Osbert of Clare, prior of Westminister* (Oxford, 1929)

INDEX LOCORVM SACRAE SCRIPTVRAE

*Names in the notes and apparatus have not been indexed.
References to texts are to section-numbers; other references to page numbers.*

GENESIS		22:18	35
1:1	82		36
1:2	38		73
1:4	177		76
1:26	13	27:33	152
	82	28:12–13	21
1:27	107	28:16	21
	171	28:17	21
1:28	18	28:18	21
	32	37:35	33
1:29	12	42:38	33
1:30	18	49:10	15
1:29–31	75		50
1:31	12		53
	18		73
2:3	162		76
2:4	170	49:10 (Vetus Latina)	50
2:7	158		59
2:16–17	32		73
	172		
2:17	12	EXODUS	
	20	7:12–15	130
	48	7:17	130
3:3	12	12:6	72
3:5	173	12:10–11	72
3:6	32	12:15	72
	75	12:19	72
3:7	32	16:31	126
3:16	32		130
	173	16:39	167
3:19	33	19:10–12	138
	173	19:12	12
3:23–4	32	20:4	52
4:7 (Vetus Latina)	155	20:4–5	51
5:24	57	20:5	52
6:9	57	20:7	16
7:2	12		25
15:6	55	20:11	16
	56	20:12	200
	72	20:13	21
	75	20:24	12
	81		13
17:1	23	20:25	12
17:10	56		13
	61	21:24	23
	73	25:8–9	51
17:14	61	28:9	51

28:11	51		19
28:36	51	27:26	11
33:9	160	32:8	112
33:20	27		
34:33	71	JOSHUA	
34:33–5	58	5:16	21
34:35	71		
37:25	13	2 KINGS	
38:1	13	6:3	135
38:30	13		146
40:4–5	13	6:6–7	135
40:5	13		146
 LEVITICUS			
5:2	12	3 KINGS	
10:1–3	136	1:16	53
10:3	136	6:23	51
	138	6:29	51
11:2–8	12	7:23	51
11:4	18	7:25	51
11:7	18	8:6	51
	71	8:11	52
11:24ff.	12	8:46	49
19:18	22	17:14–15	130
21:16	144	19:7	170
21:21–3	144	TOBIAS	
		4:16	22
 NUMBERS			
11:16–25	42	JOB	
16:5–7	154	1:8	33
16:10	137	5:7	32
16:16	137	14:1	63
16:17	137	14:1–2	33
16:31–2	137, 154	14:4–5 (Vetus Latina)	34
16:35	137		49
	146		79
16:35–8	154	15:14	49
16:40	137	17:13	33
19:22	144	19:25	33
	152		
 DEUTERONOMY			
5:17	21	PSALMS	
6:4	16	2:1	43
	54	2:2	43
	69	2:7	45
	81	2:7–8	38
6:5	64	8:6	25
	80	11:6	174
		15:9–10	47
6:13	53	17:5	48
9:13	71	17:9	169
10:20	53	17:9–11	58
14:3–8	12	17:10	58
14:7–8	18	17:11	58
14:8	71	17:20	56
18:15	17	17:45–6	47
	76	18:6	29
19:15	42	21:28	37
22:10	13		20

50	71:14	98
57	75:2	57
59		61
73	76:11	65
76		67
22:6	108	68
24:3	26	98
24:10	46	76:11 (iuxta Hebr.)
29:4	33	67
29:6	173	15
31:5	90	56
	100	57
32:4	56	71
32:6	38	46
38:6	16	174
39:5	16	45
39:7	141	60
39:11	60	29
44:3	49	30
	50	44
44:7	49, 50, 160	159, 174
48:13	75	120
	78	205
48:16	95:1	57
48:21	75	170
	78, 157	57
49:3	95:9–10	57
49:8–9	23	58
49:14	87:7	50
50:3	56	170
50:5	97:1	57
50:7	56	59
	97:2	61
	32	34
		98:5
		44
		101:26–8
	159	101:28
50:7 (iuxta Hebr.)	34	27
	44	102:3
50:12	120	151
58:11	108	102:9
61:8	16	60
61:12	15	170
	17	105:1
		106:1
	93	170
	138	106:35
61:13		130
62:2	108	109:1
63:7	82	38
63:8	82	45
64:2	169	141
	170	109:4
66:8		46
67:5	82	207
67:10	82	110:7
67:19	33	112:7
68:5	207	113:8
68:24	162	130
	50	113:11
	57	79
68:29	170	45
71:11		49
	82	209
	33	26
	115:12	170
	115:15	15
	116:1	83
	118:89	192
	118:99	204
	120:4	81
	50	
	57	
	127:3	
	134:6	

142:2	49	9:2	43
144:7	158	9:6	30
144:17	67		43
	106		44
	171		60
	174	9:6–7	44
146:5	79	9:7	43
148:5	158	10:22–3	22
		11:1	47
PROVERBS		11:6	22
21:30	79	14:14	112
	81	19:2	17
25:21	23	28:16	26
			50
ECCLESIASTES		33:15	143
4:10	91	38:10	33
7:21	151	38:17	33
9:1	109	40:13	15
10:4	149	43:26	150
12:13	63, 157	45:8	37
		49:20	199
	166	52:4	43
THE SONG OF SONGS		52:6	43
3:8	192		44
8:6	99	52:10	47
	189		48
			59
WISDOM			61
1:5	38	52:11	136
11:21	114	53:1	47
		53:1–10	47
ECCLESIASTICUS		53:2	47
3:20	206	53:3	47
		53:4	47
ISAIAH		53:5	47
1:3	47		48
1:13–14	56	53:6	48
1:16–17	56	53:7	48
2:2	20	53:8	44
	24		48
2:2–3	17		49
2:3	17	53:9	26
	20		49
	22	53:12	26
	23	64:6	99
2:4	17	65:17	60
	21	66:1	36
	57		
6:1–2	52	JEREMIAH	57
6:3	82	23:6	
7:14	28	23:24	36
	30	25:11–12	169
	40	36:4	41
7:14–15	44	48:10	138
7:15	44		148
	46		
8:3	28	LAMENTATIONS	
8:14	111	3:26	198

BARUCH			18
3:36-8	29		54
3:37	29		55
	44		59
3:38	29		69
	37	5:17-18	18, 65
	40	5:18	18
	44		69
		5:21-2	18
EZECHIEL			21
1:10	52	5:27-8	18
3:7	55	5:38	23
4:15	58	5:39-40	23
11:19	71	5:43	23
36:24	57	6:22	154
36:26-7	60	7:6	81
36:28	57	7:25	55
44:2	29	7:27	84
	37	8:2	97
44:2-3	29	10:8	132
	36		143
	37	10:20	116
44:3	29	10:22	91
	36	10:24	55
	37	10:37	93
	38	12:30	143
		15:11	19
DANIEL		15:18-20	19
1-2	165	16:17	29
11:36	24	16:19	135
12:1	24	16:24	21
12:4	59		196
12:6-7	24	16:26	145
		19:8	72
HOSEA		19:17	90
13:14	35	19:20	90
		19:21	93
AMOS		19:27	90
4:12	43		91
		19:29	91
MICAH		21:7	101
4:1	24	21:12	138
			139
MALACHI			149
1:2-3	160	23:3	149
3:6	27	24:3	24
	64	24:7	24
		24:21	24
1 MACCABEES		24:22	24
4:43ff.	147	25:46	158
		26	97
		26:7	95
		26:10	96
MATTHEW		26:24	107
1:23	28	26:26	126
	30		127
4:10	53	26:28	128
5:8	120	26:38	162
5:17	15	28:1	96

MARK		14:33	21
1:14	101		93
4:11	83	17:5	56
10:5	72	17:14	150
10:19	90	18:21	90
10:20	90	18:22	90
11:7	102	18:34	83
11:9–10	175	19:30	102
11:15	138	19:45	139
	139	21:10–11	24
12:29	16	21:19	150
	54	22:19	126
	69		127
	81	22:20	128
12:30	80	22:43	162
14	97	23:43	35
14:3	95	23:54	99
14:8	100	24:45	15
14:22	126		59
	127	24:49	23
14:24	128	29:42	163
15:38	59		
16:15	23	JOHN	
16:15–16	23	1:1–3	25
	61	1:14	25
16:16	55		59
	69		60
	87		78
	89		85
			124
LUKE			174
1:34–5	45	1:29	26
1:35	45		48
2:29	209	1:33	151
2:52	47	2:14–15	139
3:3–22	97	3:5	61
7	97		159
7:31–4	101	3:8	188
7:36	95	3:14–15	58
	97		155
7:37	98	3:16	175
	100	4:23–4	116
7:47	98	4:34	29
	101		38
7:50	98	6:12	130
8:1–2	100	6:38–9	163
	101	6:54	140
8:2	100	6:57	140
	101		151
8:2–3	99, 100	8:42	119
9:1–2	139	8:44	106
9:23	91	10:7	126
10:24	59		127
10:25	90	10:9	126, 127
10:27	64	10:30	84
10:39–40	99		118
11:1	56	11	97
14:26	21	11:5	98
	93	11:20	99

11:31	98		81
11:45	98	4:11	55
12	97		60
12:1	95	5:10	48
	97	5:12	32
12:12–13	175		159
12:38	47		162
13:16	74	7:23	173
14:6	40	8:32	47
	45, 48		162
	118	9:15	160
14:26	116	9:18	46
14:28	84		70
14:30	48		108
15:1	126	9:19	79
	127	9:20	108
15:5	108	9:21	70
	126, 127		107
15:15	83		160
15:20	74	9:28	22
15:26	117	9:32–3	111
	118	10:11	152
16:7	118	11:20	124
16:12	83		139
16:13	83	11:25	76
16:15	118	11:33	126
17:3	120	12:3	124
17:4	86	12:17	92
20:17	97	12:19	23
20:22–3	144	12:20	23
21:17	135	13:1–2	149
		13:2	156
ACTS			165
3:22	17	13:3	150
	76	14:4	150
5:29	93	16:27	50
7:49	36		53
8:18	134		
8:20	132	1 CORINTHIANS	
		1:23	84
ROMANS		3:2	83
1:17	56	4:5	134
	138		143
1:20	39	4:7	104
	86		146
	122	9:9–10	19
1:32	150	10:11	20
2:5	150		135
2:16	134	10:27	19
3:4	45	11:29	137
3:8	80		151
	136		152
3:23	140, 159	12:11	151
3:30	26	13:2	157
3:31	55		166
4:3	55	13:3	151
	56	13:12	39
	72		120
	75	14:19	19

14:20	22	4:8	33
15:22	58	4:23	83
	163	5:2	35
15:45–8	60		48
15:49	60		
15:53	141	PHILIPPIANS	
	164	1:18	149
	171	2:5–11	79
15:54	141	2:8	163
		4:6	19
2 CORINTHIANS			
3:13	71	COLOSSIANS	
3:15	59	3:5	147
5:17–18	60		
	73	1 TIMOTHY	
5:18	56	1:8	10
5:19	49		11
6:14	149	2:5	15
6:14–18	20		48
6:15	143		60
	156	2:9	91
	165	2:14	173
13:3	108	5:14	92
	116	6:16	50
13:17	116		53
GALATIANS		TITUS	
2:16	76	1:15	152
3:6	55		
	56	HEBREWS	
	72	1:10–11	27
	75	2:7	25
	81		174
3:10	11	2:9	25
3:11	55		174
	72	5:4	137
	75		145
3:13	48	5:6	141
3:17	72	6:19	108
	75	6:20	141
3:19	71	7:17	141
3:23	75	7:19	76
3:24	72, 75	7:25	141
4:4	24	9:11	141
	59	9:12	141
	75	11:6	155
5:2	55	12:20	138
	56		
5:6	56	JAMES	
	76	1:17	27
5:14	22		64
5:18	92	3:2	49
6:3	157		
6:7	143	1 PETER	
6:10	74	1:12	82
6:15	56	2:6	26
			50
EPHESIANS			152
2:11–22	26, 76	2:8	111

2:22	26	3:15	18
	47	5:7	119
	49		
	162	REVELATION	
	163	5:5	127
2:24	48	22:12	46
3:3	91		
1 JOHN			
2:2		35	
2:28		188	

INDEX AVCTORVM

<p>ABBO OF FLEURY</p> <p><i>Apologeticus</i></p>	<p><i>De Conceptu Virginali</i></p> <p>xviii</p>	161
	<i>De Concordia</i>	
	I. ii	111
ALVARO OF CORDOBA		
<i>Epistola</i>	<i>De Grammatico</i>	
xvi. 1	xii	127
	<i>De Incarnatione Verbi</i>	
	i	80
AMALARIUS		
	iv	160
<i>De Officio Septuagesimae</i>		
	vii	160
	ix	64
		16
AMBROSE		
		31
<i>De Institutione Virginis et</i>		
<i>S. Mariae Virginitate Perpetua</i>	x	85
viii. 52, 53		25
xiii. 80	29	31
		86
	xi	85
ANSELM		
	xiii	87
<i>Cur Deus Homo</i>	xiii–iv	122
I. iii	xvi	85
		86
I. v	34	
	140	66
I. vi	35	32
I. vii	35	66
	171	67
I. viii	171	
I. ix	163	111
I. xiii	64, 140, 172	
I. xvi	172	103
I. xvi–xvii	112	110
I. xvi–xviii	112	158
I. xviii	131	110
II. i	63	107
II. ii	66	
II. vi	140	Epistola de Sacramentis Ecclesiae
II. viii	30	105
II. xvi	79	iii
	161	105
<i>De Casu Diaboli</i>		
i	104	Letter
ii–iii	103	iii
iii	105	xcv
iv	67	94
	105	clxi
v	172	92
xvii	112	clxii
xxi	110	93
xxiii	172	
		<i>Monologion</i>
		i
		12
		xxi
		14
		xxii
		126
		xxv
		31
		lxviii
		63
		lxix
		63
		<i>Proslogion</i>
		ii
		27
		106

viii	67	BOETHIUS
xi	162	<i>Commentarii in Librum Aristotelis Peri</i>
	46	<i>Hermeneias</i>
<i>Epistola Walteramni ad Anselmum</i>	106	I. iv 112 I. v 112 I. viii 112
ARISTOTLE		<i>Contra Eutychen</i>
<i>Categoryae</i>	62	iii 126
2 (b) 5		<i>De Syllogismo Categorico</i> 131
AUGUSTINE		<i>In Porphyrium Dialogus</i>
<i>Confessiones</i>		I 62
VI. v	125	CICERO
<i>Contra Faustum</i>		<i>De Finibus</i>
x. 2	15	V. xxiii. 65 63
<i>De Civitate Dei</i>		<i>Topica</i>
X. v	12	ii. 8 125
XVIII. xlii	42	
XXII. xxx	64	“?”
<i>De Consensu Evang.</i>		<i>De Cura Pastoralis</i> 132
II. lxxix	95	“?”
<i>De Doctrina Christiana</i>		<i>De Obseruantia Episcoporum</i> 132
I. vii	64	“?”
<i>De Natura et Gratia</i>		<i>De Ordinatione Episcoporum et</i>
lviii. 67	70	<i>Simoniaca Haeresi</i> 132
<i>De Trinitate</i>		DURAND OF TROARN
I. vii	31	<i>Liber de Corpore et Sanguine Christi</i> 127
V. xi. 12–xii. 14	116	
VI. vii	39	
VI. viii	39	
XIII. xviii	30	
<i>De Vitilitate Credendi</i>		GREGORY THE GREAT
xxvi	125	<i>XL Hom. in Evang.</i> , 95
<i>Enarrationes in Psalmos</i>		II, Hom. xxiii
II. 6	45	
VIII. 11	38	<i>Hom. in Ezech.</i> 95
XVIII. ii. 6	29	I. viii
LXXXIV. 13	45	<i>Registrum</i>
LXXXVII. 5	30	VII. 2 95
CXV. 3	45	IX. 158 92
<i>Enchiridion de Fide, Spe et Caritate</i>		
xi. 36	25	GREGORY OF TOURS
<i>Epositio ad Galatas</i>		<i>Historia Francorum</i>
xxii. 7	48	VI. 5 27
<i>Tractatus Aduersus Iudeos</i>		
iv. 5	50	34
vii. 9	23	
<i>Tractatus in Iohannis</i>		
i. 12	83	GUITMUND OF AVERSA
xlvii. 1	83	<i>De Corporis et Sanguinis Christi Veritate</i>
xlix. 3	95	125
xcv. 1	85	126
		127
		128

HORACE		IV. xi. 6/9	22
<i>De Acta Poetica</i>		XIV. liii. 1/4	47
78	164	XIV. liii. 8/10	44
CARDINAL HUMBERT		<i>Commentariorum in Hieziechielem</i>	
<i>Adversus Simoniacos</i>	133	XIII. xliv. 1-3	29
INNOCENT		<i>Commentariorum in Matteum</i>	
<i>Epistola</i>		I. v. 38-9	23
XVII. iii. vii	145	IV. xxvi. 7	96
ISIDORE		<i>Commentariorum in Osee Prophetam</i>	
<i>De Fide Catholica</i>		Prologus	96
I. ii. 2	45	LANFRANC	
I. iii. 1	49	on 1 Corinthians 9:9	20
I. iii. 7	38	on 2 Corinthians 3:13	71
I. iv. 12	38	on Ephesians 2:14	76
I. vii. 1	35	on Galatians 3:23	75
I. x. 3	28	on Romans 3:4	45
I. x. 7	30	9:28	22
I. x. 10	37	LEO	
I. xiii. 11	29	<i>Epistola</i>	
I. liii. 1	27	clxvii	145
II. i. 13	48	ORIGEN	
II. vi. 1	20	<i>In Matteum</i>	
II. xiv. 5	47	XXXV	97
II. xviii. 2	14	“?”	
<i>De Variis Quaestionibus</i>		<i>Liber Pastoralis</i>	132
i. 2	23	<i>Symbolum Athanasii</i>	
ii. 7	19	16	
vi. 1	14	31	
viii. 2	14	39	
xxi. 12	37	69	
liv. 3	19	86	
<i>Etymologiarum</i>		120	
VII. i. 5	64	161	
<i>Quaestiones in Vetus Testamentum,</i>		VIRGIL	
<i>in Genesin</i>		<i>Aeneidos</i>	
v. 14	32	III. 147ff.	77
<i>Sententiarum</i>		<i>Ecloga</i>	
I. xiv. 4	25	i. 6	9
I. xx. 1	23	viii. 74-5	82
I. xx. 3	18		
JEROME			
<i>Commentariorum in Epistola ad Galathas</i>			
II. iii. 19	71		
II. iii. 20	71		
II. iii. 24	72		
III. v. 22	70		
<i>Commentariorum in Esaiam</i>			
III. vii. 14	29		
	40		
	45		
III. ix. 6-7	30		

INDEX NOMINVM

Aaron *Disp. Iud.* 55; *AS* 75, 76, 80, 81, 83, 84, 85; *Sim.* 11, 12, 21, 63
 Abiu *AS* 75
 Abraham *Disp. Iud.* 55, 58, 104, 107, 118; *Cont.* 6, 10, 11, 25, 26; *Disp. Gent.* 37, 45, 46, 47, 56, 57, 59, 86
 Adam p. xxxviii, *Disp. Iud.* 19, 95, 96; *Cont.* 15, 24; *Disp. Gent.* 73, 94; *AS* 5; *An.* 3, 11, 30, 33, 42, 43, 47
 Aeneas *Disp. Gent.* 65
 Ahio *Sim.* 20
 Alan of Lille p. xxvii
 Alberic of Rheims p. vii
 Aldwold, monk of Westminster p. xxiiii
 Alexander II, pope *VH* 78
 Alexandria *Disp. Iud.* 126
 Amaury III of Montfort l'Amaury p. xxii
 Ambrose *AS* 51, *Sim.* 13, 14, 55, 57; *Frag.* I, 1, 2
 Amfrida, niece of Basilia *qv.* p. xxii
 Aminadab *Sim.* 20
 Ammonius of Alexandria *Probatio* 13
 Angli, Anglia *SS* 1; *Ad Anselmum* line 65; *VH* 78, 79, 82, 84, 93, 94, 109
 Anselm of Canterbury *Introduction passim*; p. 2, 3; *Disp. Iud.* 1, 2; *Sim.* 1; *Frag.* I, 1; II, 1; *VH* 98, 132
 Anselm of Laon p. vii
 Ansgot *VH* 3
 Antioch *Disp. Iud.* 126
 Aristotle *Disp. Gent.* 2
 Augustine of Hippo pp. xxvi, xxix; *Probatio* 3, 11
 Babylon *Sept.* 1, 4, 6
 Bari pp. xxxvi-vii
 Baruch p. 2; *Disp. Iud.* 124
 Basilia, wife of Hugh de Gornay p. xxii
 Battle *VH* 100
 Bec pp. xxiff., 6, 124, 142, 183-4; *VH* 1, 44, 57, 61, 62, 77, 82, 98
 Bede p. xxvi
 Benedict of Nursia *Mon.* 10
 Berengar p. xxxvii
 Bernard of Clairvaux pp. vii, xxxix, 213
 Bethany *Probatio* 14, 27, 28
 Bethsheba *Disp. Iud.* 160
 Boston of Bury pp. 103, 157
 Boulogne *VH* 85
 Bournonville *VH* 26
 Brionne p. xxii, *VH* 44, 46
 Caen p. xxi-ii; *VH* 102
 Canterbury pp. xxi, xxiv-v, xxviii, xxxi, 6; *VH* 79, 93, 98, 100, 125
 Cluny *Mon.* 20
 Cormeilles *VH* 99
 Crispin pp. xxi ff.
 Dani *VH* 3, 15
 Daniel *Disp. Iud.* 68; *Cont.* 20; *Sim.* 71; *Frag.* I, 3
 David *Disp. Iud.* 99, 105, 125, 136, 148, 160; *Cont.* 9, 13; *Disp. Gent.* 94; *Sim.* 20
 Desiderius *Mon.* 15
 Dover *VH* 90
 Dunstan p. xxiii
 Eadmer p. xl
 Edward the Confessor p. xxiii
 Edwin abbot of Westminster p. xxiii
 Egypt *Disp. Iud.* 122, 126; *VH* 15
 Eleazer *Sim.* 63
 Emmanuel *Disp. Iud.* 82, 132
 Enoch *Cont.* 11
 Esau *Sim.* 50; *An.* 18
 Eusebius of Caesarea *Probatio* 13
 Eustace II, Count of Boulogne *VH* 85
 Eva, Gilbert Crispin's mother p. xxii
 Ezechias *Disp. Iud.* 99
 Ezechiel *Disp. Iud.* 86, 106, 108, 157; *Cont.* 6, 18
 Flanders *VH* 3
 France *VH* 119
 Galilee *Probatio* 26, 27, 34
 Gaul *VH* 99
 Geoffrey, abbot of Westminster p. xxiii
 Gilbert, Count of Brionne p. xxi; *VH* 3, 6, 17, 18, 46
 Gilbert Crispin, abbot of Westminster *passim*
 Gilbert of Hoyland p. 213
 Gilbert, bishop of Limerick p. 213
 Gilbert of Poitiers p. vii
 Gilbert the Universal p. vii
 Godfrey *VH* 3
 Great Malvern p. xxiii
 Greece *VH* 55
 Gregory the Great pp. xxvi, xxxix; *Probatio* 3, 11, 34
 Gundulph, bishop of Rochester pp. xxii, xxv; *VH* 100
 Heloys *VH* 3
 Henry of Canterbury, later abbot of Battle p. xxii (?), *VH* 100
 Herbert, bishop of Lisieux *VH* 38
 Herbert, abbot of Westminster p. xxiii
 Herluin, abbot of Bec p. xxi; *VH* *passim*
 Hernost, bishop of Rochester *VH* 100

Herod *Probatio* 15
 Hibernia *Ad Anselmum* line 69
 Hosea *Disp. Iud.* 103; *Probatio* 9
 Hugh of St. Victor p. xxxix
 Hugh, monk of Westminster p. xxiii
 Hugues de Gournay p. xxii
 Hurley p. xxiii
 Innocent I, pope *Sim.* 16
 Isaac *Disp. Iud.* 55, 58, 105; *Sim.* 50, 51
 Isaiah *Disp. Iud.* 42, 54, 61, 62, 63, 75, 82,
 88, 112, 121, 129, 132, 141, 152, 157;
 Cont. 8, 23, 24; *Disp. Gent.* 90; *Sim.*
 43; *VH* 72
 Israel *Disp. Iud.* 38, 85, 86, 87, 108, 109,
 111, 129, 130, 141, 155; Cont. 2, 6, 11,
 13; *Disp. Gent.* 32, 86; *AP* 57; *Sim.* 20;
 Sept. 1, 7; *VH* 37
 Italy *VH* 55
 Jacob *Disp. Iud.* 42, 55, 57, 58, 63, 85, 97,
 130, 151; *Disp. Gent.* 46; *Sim.* 50; *An.*
 18
 Jeremiah pp. 2, 213; *Disp. Iud.* 85, 120,
 124, 126, 129; Cont. 12; *VH* 66
 Jerome pp. xxxix, 213; *Probatio* 7
 Jerusalem *Disp. Iud.* 63–4; *Mon.* 20; *Sept.*
 1; *Palm.* 18
 Jesse *Disp. Iud.* 142
 Job *Disp. Iud.* 98, 148
 John the Evangelist p. xxvi; *Probatio*
 passim; *AS* 97
 John of Salisbury p. vii
 Joseph *Probatio* 8
 Judas Iscariot *Probatio* 24; *AS* 93, 95;
 Sim. 41, 49
 Judas, son of Jacob *Disp. Iud.* 151; Cont.
 13, 21; *Disp. Gent.* 46; *AP* 24
 Judas Maccabee *Sim.* 24, 69
 Judea Cont. 11
 Kilburn p. xxiii
 Lambert of St. Omer p. xxvii
 Lanfranc, archbishop of Canterbury pp.
 xxi, xxii, xxiv, xxxvii, xl, 6; *VH* 55, 72,
 76, 98, 117
 Lanfranc, nephew of Lanfranc p. xxii
 Laon p. xxxii
 Laurence of Durham p. xxiii
 Lazarus *Probatio* 5, 7, 8, 10, 12, 14, 16,
 17, 18, 23, 25, 26
 Leo I, pope *Sim.* 15
 Lisieux p. xxi
 London pp. xxiv, xxix, xxxi; *Disp. Iud.* 8
 Luke the Evangelist *Probatio* 14ff.
 Mainz pp. xxix, xxxi
 Mark the Evangelist *Probatio* 34; *AS* 96
 Marseilles *Probatio* 11
 Martha p. xxvi; *Probatio* 18, 21, 23
 Martin, St. *Disp. Iud.* 43
 Mary, mother of the Lord; Mary, wife of
 Cleophas and mother of James and
 Joseph; Mary Magdalene pp. xxvi–
 vii; and see *Probatio* *passim* on the
 identities of the second two
 Matilda, Queen *VH* 118
 Matthew the Evangelist *Probatio* 7, 16,
 35, 40; *AS* 95
 Maurice, monk of Bec p. xxii
 Maurice, monk of Westminster p. xxiii
 Maximinus *Probatio* 11
 Melchisedek *AS* 105, 107
 Milo Crispin pp. xxii, 184
 Moses *Disp. Iud.* 11, 12, 17, 20, 21, 23, 24,
 41, 48, 63, 125, 126, 129, 155; Cont. 2,
 3, 5, 15, 18, 19; *Disp. Gent.* 8, 13, 27,
 30, 33, 35, 40, 45, 55, 58, 86; *AS* 35, 76,
 80, 81, 83, 86, 90; *Sim.* 11, 35, 36, 37,
 62, 63, 68
 Nabuchadnosor *Sim.* 71; *Frag. I.* 3
 Nachon *AS* 70
 Nanchor *Sim.* 20
 Nadab *AS* 75
 Néanfles p. xxi
 Nerias *Disp. Iud.* 124
 Nicholas, St. p. xxiv
 Nicholas, monk of Westminster p. xxiii
 Nile pp. xxvii ff.; *Disp. Gent.* 106, 107;
 SS 40, 42, 44
 Noah Cont. 11
 Normandy *VH* 3, 4, 6, 15, 17, 33, 55, 64,
 76, 99, 117
 Normans *VH* 78, 109
 Olympus, Mount *Disp. Gent.* 78
 Orderic Vitalis p. xl
 Origen *Probatio* 13
 Osbert of Clare pp. xxii–iii
 Ozias *Disp. Iud.* 157
 Pancratius *Mon.* 15
 Parc *VH* 65
 Paul *Disp. Iud.* 43, 50, 51, 56, 62, 143,
 147; Cont. 4, 5, 7; *Disp. Gent.* 91, 106;
 Sim. 18, 33, 38, 52, 69
 Penates *Disp. Gent.* 65
 Peter *Disp. Iud.* 43, 56; *Mon.* 12; *AS* 52
 Peter Damian pp. xxvi–ii
 Porphyry *Disp. Gent.* 2
 Ptolemy *Disp. Iud.* 122, 126
 Pythagoras *AS* 5
 Ralph d'Escures, archbishop of Canterbury
 p. xxv; *Mon.* 1; *Probatio* 1
 Ralph of Laon p. vii
 Ralph Pinellus *VH* 49
 Rheims, Council of p. vii
 Richard of Normandy *VH* 3
 Robert of Bosco, dean of Châlons p. vii
 Robert of Meulan p. xxii
 Robert of Normandy *VH* 5, 10, 17
 Robert of Torgny pp. xl, 183, 184
 Robert, prior of Westminster p. xxiii
 Roger, abbot of Lessay *VH* 133, 138

Rome *Disp. Gent.* 65; *Mon.* 20
Rouen pp. xxiv, 183
Satan pp. xxxii–v, xxxvii; *Mon.* 1, 3
Scotia *Ad Anselmum* line 67
Simon the Leper p. xxvi, *Probatio* 19
Simon Magus *AS* 52, 62, 64
Sinai *Disp. Iud.* 63
Solomon *Disp. Iud.* 105; *Frag.* I, 6
Sudbury p. xxiii
Sulchard, monk of Westminster p. xxiii
Toledo, Council of *Mon.* 15
Virgil *Disp. Gent.* 90
Vitalis, abbot of Westminster p. xxiii
Warner, monk of Westminster p. xxiii

Westminster pp. xxii–iv, xxix, xxxi, xxxvii, xl, 61, 184; *Disp. Iud.* 2, 8, 10; *Probatio* 1; *SS* 1; *Sim.* 1
William, abbot of Cormeille *VH* 99
William Crispin, brother of Gilbert pp. xxi–ii
William of Jumièges p. 183
William of Malmsbury p. xxiv
William, duke of Normandy and king of England p. xxiv; *VH* 64, 78, 109
William Rufus p. xxiv
William, monk of Westminster p. xxiii
Zion *Disp. Iud.* 63, 64, 75, 77; *Sept.* 1, 10

INDEX VERBORVM POTIORVM

References are limited to occurrences of some significance

abbas
 Disp. Iud. 1
 VH passim

abscondita
 Disp. Iud. 121, 132–4

absurditas
 Disp. Iud. 89

absurdus
 Disp. Iud. 83
 Disp. Gent. 30, 103

accidens
 Disp. Iud. 92
 Disp. Gent. 67–8

acclamatio
 Disp. Iud. 15

actio, agens
 Disp. Iud. 100
 Disp. Gent. 4
 AS 41
 Sim. 71, 73

ad litteram
 Disp. Iud. 16, 18, 26–7, 108–10, 133
 Cont. 17–18
 Disp. Gent. 49, 50, 60, 62

ad placitum
 AP 68

ad se invicem
 Disp. Gent. 101

affinitas
 An. 46

albedo, albus
 Disp. Iud. 92
 Disp. Gent. 66–7

allegatio
 VH 17

allegoria, allegorice
 Cont. 16ff., 19
 Disp. Gent. 60

alteratio
 Disp. Iud. 80, 92
 Disp. Gent. 21, 25, 67–9

altercans, altercatio
 Disp. Iud. 15
 Disp. Gent. 14, 51
 SS 2, 13

altitudo
 Disp. Gent. 80

ambiguitas
 Disp. Iud. 85, 129
 Probatio 34

amplior scientia

Cont. 20
 Disp. Gent. 94

amplitudo
 VH 63

anathema
 AS 54

angelus
 Disp. Iud. 101
 AP passim
 Frag. II, 11
 Palm. 6

anima
 Disp. Iud. 91
 Disp. Gent. 67
 AS 42
 An. passim
 Frag. II, 8

animal
 Disp. Iud. 17, 18, 25, 33, 49, 51, 52
 Disp. Gent. 41

animosus
 VH 7

appellatio
 Probatio 34

approbare
 Disp. Iud. 6

approbatio
 Probatio 38

argumentari
 Disp. Gent. 75

argumentatio
 Disp. Gent. 87

argumentationis genus
 Disp. Iud. 81
 AS 5, 24

argumentum
 SS 11
 AS 46
 VH 69

arma
 Disp. Iud. 44

assensus
 Sim. 71

assentanea ratio
 Mon. 1

assentientia
 Disp. Gent. 23

assertio
 Disp. Iud. 72, 106
 Cont. 27
 Disp. Gent. 1, 4, 15, 97

- Sim.* 2, 23
- assignatio
 - Sim.* 66
- assumere
 - Disp. Iud.* 72–4, 82, 100, 113, 147
 - Disp. Gent.* 34, 69, 70, 72, 74, 78, 85, 93, 95, 99, 101ff.
 - AS* 108
 - Sim.* 12
 - An.* 45
- uctoritas
 - Disp. Iud.* 11, 15, 50, 79, 80, 82, 85, 93, 117, 119, 125
 - Cont.* 2, 5, 27
 - Disp. Gent.* 8, 9, 11, 15, 28
 - Probatio* 38
 - AP* 15
 - AS* 6, 12, 46
 - Sim.* 4, 27, 55, 71
 - An.* 7
- aulicus
 - VH* 15
- baptismus
 - Cont.* 4ff.
 - Mon.* 1ff.
 - Sim.* 44
- barbarus
 - VH* 33, 83
- beatitudo
 - AP* 2ff.
 - Sept.* 10
 - Palm.* 4, 8
- bellum
 - Disp. Iud.* 60, 127
 - VH* 7, 10
- bestialis
 - Disp. Gent.* 24
- binarius
 - AP* 67
- calumnia
 - Disp. Iud.* 128
- camera
 - VH* 22
- canon
 - Disp. Gent.* 30
 - Probatio* 7
 - Sim.* 4, 17
- canonicalis
 - VH* 83
- canonice
 - Sim.* 70
- cathedra pontificalis
 - AS* 65
- catholicus
 - Disp. Iud.* 8
 - Disp. Gent.* 83, 96, 97, 108
- causa
 - Disp. Iud.* 37, 58, 100
- Disp. Gent.* 62, 66, 74, 84
- SS* 23
- AS* 72
- Sim.* 27
- Palm.* 2, 18
- causidicus
 - Disp. Iud.* 100
- cenobium
 - Disp. Iud.* 2
 - VH* *passim*
- certitudo
 - Probatio* 16
- circumcidere, circumcisio
 - Disp. Iud.* 77
 - Cont.* 4, 6–7, 10, 25–7
 - Disp. Gent.* 28, 46, 56, 59, 63
- ciuilis
 - Disp. Gent.* 36
- clausus sermo
 - Cont.* 20
- clericatus
 - VH* 58
- clericici
 - VH* 83
- cliens
 - VH* 24
- coactus
 - Disp. Iud.* 81, 94, 145
 - Disp. Gent.* 35
 - AP* 17
- coenobialis ordo
 - VH* 83
- coeternus
 - Disp. Iud.* 74, 114–15, 135
 - Disp. Gent.* 31
- cogitatio
 - VH* 14
- colere
 - Disp. Iud.* 160
- collectio
 - AP* 74
- commentator
 - Probatio* 41
- commonitio
 - Sim.* 38
- communio
 - Sim.* 4, 10
- communis sensus
 - Disp. Iud.* 132ff.
 - Sim.* 4
- communis sermo
 - AS* 60
- compar
 - Disp. Iud.* 114–15
- concilium (uniuersale)
 - Disp. Iud.* 127
- condonare
 - AP* 62
- confessio

Mon. 2
Conf. passim
 confidentia
VH 95
 confusio
Disp. Gent. 51
 congruus
Disp. Gent. 9
 consecratio
Disp. Iud. 56
AS 1 and passim
Sim. 61
 consempiternum
AP 76
 consequenter
Disp. Iud. 5
 consequi, consequens
SS 18, 20
 considerare
Disp. Gent. 6
AP 25
SS 16
 consideratio
Disp. Gent. 5, 55, 86, 88, 102
SS 8, 15ff.
AS 35
An. 16, 45
 consubstantialis
Disp. Iud. 74, 114–15
 contagio
Disp. Iud. 112, 134
 contradicere
Probatio 5
Sim. 79
An. 7
 contraria
Disp. Gent. 55
 contrarietas
Disp. Iud. 26
Disp. Gent. 61, 104
Probatio 34
 controuersia
Disp. Iud. 37
SS 2
Sim. 2
 conuenienter, conuenientia,
 inconuenientia
Disp. Iud. 5, 110
 Cont. 17–18
Disp. Gent. 103
Probatio 39
AP 15, 67
SS 30
 conuersatio
Mon. 10
 conuersio
Disp. Iud. 90
 conuiuium
AS 28

corpus
AS passim
 corrigere
Disp. Iud. 7
 corruptela
Disp. Iud. 80
Disp. Gent. 73
 creare
Disp. Iud. 39
 creator
Disp. Iud. 80, 102
Disp. Gent. 78
 crux
Disp. Iud. 103, 153, 159, 161
 Cont. 19
Disp. Gent. 36, 52
Conf. 1. 23
 damnatio
An. 10, 16
 debitus
Disp. Iud. 27, 78, 159–61
Disp. Gent. 4, 70
Palm. 6, 19
 debitus sensus
Sim. 52
 decretum
Disp. Iud. 12
Sim. 17
 deliberatio
VH 14
 designatio
Probatio 34
 deuotio
Disp. Iud. 160
 Diabolus
Disp. Gent. 12
AP 6 and passim
AS 93
Sim. 41
An. 17
Palm. 2–5, 8, 13, 15
VH 47
 dicendi modus
AS 18
 digredi
SS 28
 dimensio
Disp. Iud. 21, 81
AP 79
 dimensus, inmensus
Disp. Iud. 81
 disceptatio
AP 51
 disceptatiuncula
Disp. Iud. 5
 disciplina
Disp. Iud. 139
Disp. Gent. 3
 discretio

- Disp. Iud.* 17
- discretus
 - Disp. Iud.* 21
- disputatio
 - Disp. Iud.* 3, 8, 107
 - Cont. 5
 - Disp. Gent.* 32, 82
 - Probatio* 4
 - AP* 33
- dissonantia
 - Disp. Iud.* 85
 - Disp. Gent.* 48
- distantia
 - AS* 32
- ditio
 - Disp. Iud.* 95, 102–13, 105
 - Palm.* 10–11, 13–15
- diurnitas
 - Disp. Iud.* 2
- diuersus, diuersitas
 - Disp. Iud.* 114–15
 - Disp. Gent.* 31, 101
 - SS* 14, 16
- doctrina
 - Disp. Gent.* 97–8
- dogmatizare
 - AS* 14
- domestici fidei
 - Disp. Gent.* 54
- dominici corpus
 - Mon.* 4
- dualitas
 - Disp. Gent.* 88
 - AS* 26
- ecclesiasticus
 - Sim.* 2
 - VH* 83 *et al.*
- edificare
 - Disp. Iud.* 20
- educatus
 - Disp. Gent.* 3
- elocutio
 - Disp. Gent.* 5
- eminens, eminentia
 - Disp. Iud.* 83, 97
- enigma
 - Disp. Iud.* 104, 117
 - Disp. Gent.* 38–9, 44
- enodare
 - Disp. Gent.* 48
- enucleatus
 - Disp. Gent.* 25
- enumerare
 - Disp. Iud.* 48
- episcopi ordo
 - Sim.* 32
- episcopus
 - Sim. passim*
 - AS passim*
- equalis
 - AP* 16, 21, 61
 - Palm.* 3, 5
- equalitas
 - SS* 24
- equitas
 - SS* 23
- equiuocatio
 - Disp. Iud.* 85, 129
 - AS* 15
- error
 - Disp. Iud.* 82
 - Disp. Gent.* 31–2, 95–7
 - AP* 33
 - An.* 48
- eruditus
 - Disp. Iud.* 11, 122
- essentia
 - Disp. Iud.* 114, 116, 151
 - Disp. Gent.* 16
 - AP* 71
 - SS* 14, 15, 20
 - An.* 4–5
- eternitas
 - Disp. Iud.* 2, 135
 - An.* 44
- euacuatio
 - Disp. Iud.* 100
- ex nichilo
 - Disp. Iud.* 89
 - AS* 34
 - An.* 2
- exasperare
 - Cont. 23
- exemplum
 - Disp. Iud.* 107, 118–19, 151
 - Disp. Gent.* 21, 39, 87–90
 - Probatio* 32
 - AP* 8
 - SS* 9–11, 16, 38, 44
 - AS* 90, 92
 - Sim.* 10, 27, 36, 52, 77
- exhortatio
 - VH* 1
- exigens
 - Disp. Gent.* 62
- expiatio
 - Disp. Iud.* 100
 - AP* 59, 60
 - An.* 11, 36, 42, 46
- exponere
 - AS* 17
- expositor
 - Disp. Gent.* 48, 61
- extrinsecus
 - Disp. Iud.* 114
 - AS* 4
- faber
 - Disp. Iud.* 44

fabulose *Disp. Gent.* 5
 facultas dicendi *Disp. Iud.* 11
 falsitas *Disp. Iud.* 120, 122
Disp. Gent. 84
Probatio 41
AP 42
 familiaris *Disp. Iud.* 4
 fantasia *Disp. Gent.* 96
 fantasticus *Disp. Iud.* 81
 ferrum *Disp. Iud.* 44
 fidelis *Disp. Iud.* 55, 58, 89, 117
Disp. Gent. 60, 62
Probatio 37, 39
AS 40, 62, 99
Sim. 4, 71
 fides *passim*
 fides catholica *AP* 33
AS 1, 7, 12
An. 48
 fides sacra *VH* 10
 figura, figurare *Disp. Iud.* 27–30, 34–5, 47, 49, 104, 133, 157
Cont. 16–18
Disp. Gent. 28, 38–9, 56
Mon. 4, 13
AS 19, 20ff.
Sept. 4, 5
 figurate *Disp. Iud.* 108
 figuratiue *AS* 13
 fons *Disp. Gent.* 106–7
SS 12, 39–42, 44
 forensis *Disp. Iud.* 58
 forma *AP* 73
 fragmentum *AS* 37, 39
 fragrantia *VH* 84
 futurus *Disp. Iud.* 29
AP 52
 gens *Disp. Iud.* 104–5, 107 and *passim*

Disp. Gent. 37, 39, 57, 60, 96
 gentilis *Disp. Iud.* 127–8, 152
Disp. Gent. 4, 14, 27, 60, 83, 87, 89, 90, 104
AS 15
Sim. 25, 67
 genus *Disp. Iud.* 102–4
Disp. Gent. 2–3, 63, 75
 grammatica *Disp. Gent.* 3
VH 28
 gratia *Disp. Iud.* 74, 83
Disp. Gent. 78
AS 94
Sim. 6ff., 56
 gratositas *VH* 16
 grecus, grecum *Disp. Iud.* 122–3, 126–7
 habitudo *SS* 9, 30, 36
 (H)ebreus *Disp. Iud.* 122, 125–7
Cont. 13–14
Probatio 35
VH 15
 heresis *AS* 62
Sim. 11–12
 hereticus *Sim.* 3–5, 70
 humanitas *Disp. Iud.* 90, 113
Disp. Gent. 69, 72–3, 102
AS 108
An. 45–6
 hystoria *Disp. Gent.* 48, 53
Probatio 3
 idolatra, idolatria, idolum *Disp. Iud.* 76, 158
Sim. 26, 67, 71
 ignominia, ignominiosus *Disp. Gent.* 74, 75, 77
 imago *Disp. Gent.* 93–4
 immutatio *Cont.* 25
 imponere *AP* 68
 impotens, potentia *Cont.* 22
Disp. Gent. 53, 65
AP 46
 incarnatio *Disp. Iud.* 112, 138

Disp. Gent. 96, 98
 incircumscrip^tus
Disp. Iud. 81, 109
AP 81–2
 incommutabilis
 Cont. 22
Disp. Gent. 11, 22
 indulgentia
Mon. 8
 infans
Disp. Iud. 101
 infernus, inferus
Disp. Iud. 97–9
 infidelis
Disp. Gent. 84
Sim. 4–5, 71
Frag. I. 4
 infortunium
Disp. Gent. 72
 ingenium
Disp. Iud. 3, 127
Disp. Gent. 15, 32, 96
VH 1
 iniuria
 Cont. 22
Disp. Gent. 20, 30, 50, 52
 iniuriosus
Disp. Iud. 84
 Cont. 4
Disp. Gent. 64, 75
 inmundus, immundus
Disp. Iud. 17–18, 25, 33, 48–50, 52
Sim. 52–4
 inseparabilis, inseparabiliter
SS 50
 insinuare
Probatio 16
 institutio
Disp. Iud. 37, 62, 66
 Cont. 22
Disp. Gent. 36, 56
VH 83
 intentio
Probatio 35–6
AS 62
Sim. 35
 interpellatio
AS 109
 interpretari
Disp. Iud. 84, 93, 119, 122, 125–6, 132
Disp. Gent. 22, 51
 inuentio
Disp. Gent. 3
 ir(r)ationalis
Disp. Gent. 5
AP 12, 26–7
 iudaicus, Iudeus
Disp. Iud. 1, 3, 6, 8–11, 43, 105, 126,
 151

Cont. 25
Disp. Gent. 8, 28, 47, 52, 60, 87, 89, 90,
 96, 104
Probatio 21
AS 15
 iuditium
Disp. Gent. 3
 iustificare
Sim. 44, 48
An. 47
 iustificatio
 Cont. 3
 iustitia
Disp. Iud. 101
 Cont. 9, 10, 25–7
Disp. Gent. 6, 10, 34, 45, 56, 81–2, 86
Palm. 2
 iustitia (iustificare) ex fide; iustitia fidei; fides
 iustificat
 Cont. 6 ff.
Disp. Gent. 59–60
 iustus
Sim. 44
 lacus
Disp. Gent. 106–7
SS 39–42
 laicalis
VH 83
 laicus
Disp. Gent. 108
AS 50, 54, 58, 65, 67
Sim. 18, 74
VH 15, 31–2, 58, 62, 102, 108
 Latinitas
VH 55, 62
 latinus, latinum
Disp. Iud. 122–3, 127
Disp. Gent. 22
 lex
Disp. Iud. 3, 11 and *passim*
 Cont. 2 and *passim*
Disp. Gent. 8, 13, 23 and *passim*
Mon. 16
AS 106
Palm. 9, 11, 18
 lex diuina
Sim. 4
 liberales artes
Disp. Gent. 3, 15
 liberalia studia
VH 55
 liberum arbitrium
Disp. Gent. 96
AP 7 and *passim*
 licentia
Sept. 6
 lingua
Disp. Iud. 125, 127
Disp. Gent. 22

Sim. 3
VH 68
 littera (see also *ad litteram*)
Disp. Iud. 3, 11, 16, 18, 23, 26–7, 34–5,
 108–10, 119, 127, 133
Cont. 16–18
Disp. Gent. 8, 27–8, 30, 49–51, 60, 62
Probatio 3
Sim. 10
 littera greca
Disp. Iud. 127
 litteratus
Disp. Gent. 2
 litteris imperitus
Disp. Iud. 52
 localiter
SS 12
 locus
Disp. Iud. 115
Cont. 14
Disp. Gent. 48
AS 4, 6, 12, 46
 locutio (see also *usus locutionis*)
Cont. 17–18
Disp. Gent. 29, 37
Sim. 77
 logica
Disp. Gent. 2, 3
 lux
Creac. passim
VH 10
 machinamentum
VH 17
 machinatio
Disp. Gent. 97
Palm. 4
 maleficium
Sim. 45
 mandatum
Disp. Iud. 12, 14, 16, 26–7, 40, 51, 94,
 158
Cont. 26
Disp. Gent. 10–11, 28, 40, 42, 49–51,
 62, 94
 manumissio
Mon. 5
 massa corrupte conditionis, massa perditionis
Disp. Iud. 101
Disp. Gent. 34, 72ff.
 materia
Disp. Iud. 20
Creac. I. 10
 materialis
Creac. I. 11
 mediator
Disp. Iud. 31, 143
Cont. 23
AP 60
AS 103, 108
 medicus
Disp. Gent. 21, 26
 memoria
Disp. Iud. 5, 56, 159
Disp. Gent. 42
 mendatum
AP 22
 metus
Disp. Gent. 37, 57
 miraculum
Disp. Iud. 61
AS 93, 95
Sim. 49
Frag. II. 10
VH 35, 51
 misterium, mysterium
Disp. Iud. 19, 30–1, 35, 53, 74, 88, 90,
 112, 117, 132
Cont. 18–19
Disp. Gent. 37, 39, 50, 92, 95, 96
AS 24, 41
Sim. 25
Corp. I. 1
 monachatus
Mon. passim
 monachus
Disp. Iud. 8
Mon. 4, 11, 15
VH 30, 31, 33, 34 and *passim*
 monasterium
VH 31 and *passim*
 mundus (clean)
Disp. Iud. 17, 33, 49
Sim. 52–4
 natura
Disp. Iud. 18, 49, 73, 83, 91, 101, 136,
 151
Disp. Gent. 98–100
AS 36
 necessarium, necessitas
Disp. Iud. 81, 90, 93, 94, 100
Disp. Gent. 32, 62, 69, 70, 72, 86,
 98
AP 52
SS 33
AS 46
 negotium
Disp. Iud. 4
 niger, nigredo
Disp. Iud. 92
Disp. Gent. 66–7
 nota
Disp. Iud. 157
 numerositas
Disp. Gent. 9
 numerus angelorum
AP 63
 nuntium
VH 10

obseruatio *Disp. Iud.* 27, 78
Disp. Gent. 28, 46, 49, 56, 60

obseruanta *Disp. Iud.* 14
Disp. Gent. 50

oculus cordis
VH 12

offendiculum
SS 26–7, 38

officium altaris
Sim. 11–12

officium episcopi
AS 66

omnipotens, omnipotentia
Cont. 22
Disp. Gent. 53, 65, 75, 81–2
AP 47
Sim. 7
An. 22, 29
Palm. 1–5

oppositum, opponere
Disp. Iud. 8, 108
Probatio 3

oppugnare
Disp. Gent. 100

ordinare
AS 55, 57
Sim. 18, 27, 32, 38, 65, 74 and *passim*

ordinatio
Sim. 38–9, 71
Frag. I., 4

ordo
Disp. Gent. 70–1
AP 16, 20, 27, 29, 63
AS 54
Sim. 6, 61 and *passim*
Palm. 5–6
Creac l. 19
VH 31

ordo militaris
Disp. Iud. 44

ordo sacer
AS 60, 65, 67
Frag. I., 2

originale delictum, peccatum; originalis culpa
Disp. Iud. 89, 100, 103, 111, 143
Disp. Gent. 62, 73
An. 13, 15, 42, 46

ortus
Disp. Iud. 3

paganus
Disp. Gent. 14

pagina
Disp. Iud. 3, 6, 15

panis
Corp. passim

pars
Disp. Iud. 6

Disp. Gent. 3

Pascha, pascha
Disp. Gent. 28, 43, 56
AS 104
Sept. 3, 7, 11

paschalis
Disp. Gent. 43, 63
Sept. 3, 5, 8

passio
Disp. Iud. 74, 159, 161
Disp. Gent. 53, 72, 95–6
AS 23, 108
Sim. 66
An. 39, 40, 44–7
Palm. 13, 18
Conf. l. 23

pastor
Disp. Iud. 61
Ad Anselmum l. 10

paternitas
Disp. Iud. 3, 8

paucus
Disp. Iud. 43

peccare, peccator, peccatum (see also
 originale peccatum)
Disp. Iud. 35, 96, 101–4, 134
Cont. 8
Disp. Gent. 22, 41–2, 72
Sim. 9
An. 11 and *passim*
Palm. 8

peccare ad mortem
Disp. Gent. 42

peccatrix
Probatio 2, 5, 17, 18 and *passim*

pedagogus
Disp. Gent. 45, 58

pedetemptim
AP 51

pena debita
Disp. Iud. 34

penuria nominis
SS 35

peractus
Disp. Iud. 17

peregrinatio
Sept. 2, 4, 5

perfidia, perfidus
Disp. Iud. 158
Disp. Gent. 96

perseuerare
AP 6, 10–13, 20–1

personaliter
SS 6

philosophus
Disp. Iud. 127–8
Disp. Gent. 1, 2, 4

pictura
Disp. Iud. 157

- pluralitas
 - Disp. Gent.* 9
 - SS* 20
- poenitentia, penitentia
 - Mon.* 5
 - Probatio* 37
 - Sim.* 30
- poeta
 - Disp. Gent.* 5, 10, 65, 90
- pontifex
 - VH* 15 *et al.*
- porcina
 - Disp. Iud.* 47
 - Disp. Gent.* 28, 41
- porcus
 - Disp. Iud.* 35
 - Disp. Gent.* 41–2
- posteritas
 - Disp. Iud.* 103
 - VH* 1
- potestas
 - Disp. Iud.* 147
 - AS* 94–5
- predestinatus
 - Disp. Iud.* 31, 147
- predicare
 - Disp. Iud.* 52
 - Disp. Gent.* 52–3
 - AS* 94
 - Sim.* 49
- predicatio
 - Disp. Gent.* 96
- preiudicium
 - SS* 19
 - VH* 68
- premium
 - Disp. Gent.* 10
- prenunciare, prenunciatio, prenuntiare
 - Disp. Iud.* 28–9, 54, 63, 67, 75, 83, 129, 162
 - Disp. Gent.* 63
- preputium
 - Disp. Iud.* 77
 - Cont.* 7, 26
 - Disp. Gent.* 59
- presentaneus
 - Disp. Iud.* 135
- prestans
 - SS* 48–9
- presumptio
 - Disp. Iud.* 21, 84, 103
- preueniens gratia
 - AP* 39
- prima litterarum elementa
 - VH* 28
- primordialis
 - Disp. Gent.* 74
- probabile
 - AS* 46
- probare
 - AS* 4–5, 24, 46
- procedere
 - SS passim*
- procreatrix
 - AP* 73
- procurator
 - Disp. Iud.* 2
- prolatio
 - AS* 15, 16
- pronomen
 - Disp. Gent.* 88
- proprietate
 - AP* 79, 80
- propositum
 - Mon.* 9, 15–16
- prouidentia
 - AP* 49–52, 56
- punctum
 - AS* 32
- purgatorius
 - Sept.* 11
- qualitas
 - AS* 36
- quantitas
 - Disp. Gent.* 78
- questio
 - Disp. Iud.* 37, 127, 158
 - Disp. Gent.* 2–4, 34, 49, 82–3
 - SS* 5, 19
 - Sim.* 27
 - An.* 49
- questionari
 - Disp. Iud.* 4
- quo nichil maius ac melius est, quo nichil melius est
 - Disp. Gent.* 9, 16
- quo nichil maius sive sufficientius cogitari potest
 - Disp. Iud.* 81
- quo nichil melius excogitari potest
 - AP* 23
- ratio (see also *uti/abuti ratione*)
 - Disp. Iud.* 11, 14–15, 19, 34, 51, 71, 79, 80, 82, 90, 93, 100–1, 117
 - Disp. Gent.* 5, 9, 11–12, 15, 26–7, 29, 33, 56, 81–4, 88
 - Mon.* 1, 14
 - Probatio* 3, 29, 38, 40
 - AP* 7, 15, 23, 44, 57–8
 - SS* 14, 16, 45
 - AS* 24, 33–4, 58, 98, 101
 - Sim.* 12, 21, 32, 67, 69
 - An.* 7, 20, 23, 36, 48
 - Frag. II*, 1
- rationis necessitas
 - Probatio* 40
- reclusa
 - Disp. Iud.* 132–3

reconciliatus
AS 108, 111
 redemptio
Palm. 2, 18
 redemptor
Disp. Iud. 98
 regula
VH 83
 reiteratio consecrationis
Sim. 61
 relatio
Disp. Gent. 100–1
AP 71
SS 2, 15, 30, 32, 43
 relativus
Disp. Gent. 100
SS 8
 relativius
Disp. Gent. 101, 104, 107
 republica
Disp. Gent. 36
 repugnancia
Disp. Iud. 16
 repugnare
Disp. Iud. 81, 85
 Cont. 3, 16
Disp. Gent. 19
Probatio 24
SS 14–15
Sim. 71
Palm. 11
 reputare
 Cont. 25
 res militaris
VH 1
 restitutio, restitutus
Disp. Iud. 102–4
Disp. Gent. 74, 79, 103
 retributio
Conf. 1. 20
 reuersio
Sept. 2
 ritus barbarorum
VH 83
 riuus
Disp. Gent. 106–7
SS 12, 39–42, 44
 sabbatizare
Disp. Gent. 28
 sacer officium
Sim. 59
 sacerdos
Mon. 1
Sim. passim
VH 38
 sacerdotalis
AS passim
 sacra pagina
SS 2

sacramenti effectum
Sim. 28
 sacramentum
Disp. Iud. 18, 28–9, 85, 104, 138, 149
Disp. Gent. 29, 32, 62–3, 84
AS 1 and *passim*
Sim. 44, 47, 49, 53–4
Frag. II, 2–3, 10
Palm. 1–2
 sacrare
Sim. 29
 sacrificare
AS 33
 sacrificium laudis
Cont. 8
 sacrilega
Sim. 25, 29
 salus
Disp. Gent. 32, 39, 57, 62–3, 86, 92, 98,
 108
VH 8
 sanctificare
AS 78, 79
Sim. 65
 sanctificatio
AS 86
Sim. 26, 66
 sanctio
Disp. Iud. 32, 46
Disp. Gent. 21, 51, 61
Mon. 1
 sanitas
Sim. 45
 satisfactio
Mon. 5
AP 62
Sim. 30–1
 seculares litterae
Probatio 41
 sedatio
AP 63
 sensibilis
Disp. Gent. 5
An. 5
 sententia
Disp. Iud. 7, 107, 137
Sim. 23
VH 28, 35
 significare, significatiuum
Disp. Iud. 29, 30, 35, 136
Disp. Gent. 41–2, 56, 63
AP 69
AS 99
Frag. II, 11
 significatio
Probatio 34
AS 17
 significatiue
AS 13, 17, 22

Frag. II, 11
signum
Disp. Iud. 18, 29, 42, 132–3, 160
similitudo
Disp. Iud. 106, 161
simonia, simoniacus, symoniacus
AS 47, 48, 50, 55, 59, 90 and *passim*
Sim. passim
Frag. I, passim
simplicitas
Disp. Iud. 116
AP 64
singularis, singularitas
Cont. 22
AP 64, 66
solutio
Disp. Gent. 4, 34
species
Disp. Gent. 2–4, 38
AS 9
speciositas
AS 32
spiritualiter
Disp. Gent. 44
sponsio
VH 8
subiectum
Disp. Gent. 67–8
subintelligere
Disp. Iud. 116
Disp. Gent. 86
subiugatus
Disp. Iud. 126
substantia
Disp. Iud. 114–15
Disp. Gent. 2, 31, 73, 66, 69, 73, 101
SS 12, 19, 20, 32
AS 10, 29
substantialis
Disp. Iud. 115
SS 8, 20
substantiae
AS 17, 19, 21–2
suillus
Disp. Iud. 48–50
sumere
Disp. Gent. 67
summatum
Disp. Iud. 138
Sim. 27
superuenire
Disp. Iud. 92
Disp. Gent. 67–8
synagoga
AS 71
taciturnitas
SS 19
ternarius
Disp. Gent. 90

AP 67
terror
Disp. Gent. 35
testificatio
Probatio 19
testimonium
Disp. Iud. 5, 8, 11, 90, 117, 127
Cont. 2, 4
Disp. Gent. 44
Probatio 10
timor
Disp. Gent. 10
tradux
An. 9, 16, 30
tranquillitas
Disp. Gent. 21
transgressio
Disp. Iud. 30
AP 63
transitorius
Disp. Iud. 135
trina diuersitas
Disp. Gent. 31
Trinitas
Disp. Iud. 79, 116–17
Disp. Gent. 82, 86–8, 90, 92, 96, 98, 101, 108
SS passim
Sim. 5
triplicitas
Disp. Iud. 79, 116
ultio
Disp. Iud. 137
Disp. Gent. 17
Sim. 23, 64–5
unitas
Disp. Iud. 73–4, 79, 91, 93, 116–17, 123, 147, 161
Disp. Gent. 1, 30–1, 48, 54, 66–7, 69, 73, 76, 82, 86, 92, 96, 98–101, 108
AP 64–7, 70–4, 78
SS 14, 18–19, 31–2, 52
Sim. 5
uniuersalis ecclesia
SS 16
Sim. 5
uniuersaliter
Disp. Iud. 14, 19, 127
SS 12
An. 13
unus et idem numero; una et eadem numero
AP 81
AS passim
An. 25–6
Frag. II, 7–9
usura
Probatio 20
usus locutionis
AP 69

- Palm.* 7
- usus loquendi
 - Disp. Iud.* 29
 - AS* 16
 - Sim.* 75
- uterus
 - Disp. Iud.* 81, 85, 111–12, 118
 - An.* 7, 18
 - Frag. II*, 6
- uti/abuti ratione
 - Disp. Gent.* 6–7, 16, 18, 35, 57
 - AP* 11–12, 19, 20, 31, 39, 43
 - Sim.* 78
 - An.* 5–6
 - Frag. I*, 6
 - Palm.* 2
- uarietas
 - Disp. Iud.* 123
 - Disp. Gent.* 49
- uelamen
 - Disp. Iud.* 27
 - Cont. 18–19
 - Disp. Gent.* 37–8, 40, 57
- uerbum futuri temporis
- ueritas
 - Cont. 13
 - Disp. Iud.* 30, 47, 120, 122, 123, 136–7
 - Cont. 27
 - Disp. Gent.* 24, 36, 39, 57, 61, 78, 84, 92, 100
 - AP* 1 and *passim*
 - Sim.* 5
- uermiculus
 - Disp. Gent.* 78
 - AP* 80
- uersiculus
 - Disp. Gent.* 89
- uindicta
 - Disp. Gent.* 58
 - Sim.* 64–5
- uiolentia
 - Disp. Iud.* 106
 - VH* 10
- uocabulum
 - Probatio* 3
 - AP* 68
- uolubilitas
 - Sept.* 9

9 780197 260357